

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

فروع مسجد

(۲)

مجموعه سخنرانی‌ها و مقالات برگزیده
دومین همایش هفت‌جهانی مساجد

(مرداد ماه ۱۳۸۳ - جمادی‌الثانی ۱۴۲۵)
(آگوست ۲۰۰۴)

مرکز رسیدگی به امور مساجد

همایش هفته‌جهانی مساجد (دومین: ۱۴۲۵ ق. = ۱۳۸۳) : تهران
فروغ مسجد (۲): مجموعه سخنرانی‌ها و مقالات برگزیده دومین همایش جهانی
مسجد (مرداد ۱۳۸۳ - جمادی‌الثانی ۱۴۲۵، آگوست ۲۰۰۴) / مرکز رسیدگی به امور مساجد.
تهران؛ قم مؤسسه فرهنگی ثقلین، ۱۳۸۴ .
۳۹۲ ص: مصور. - (مؤسسه فرهنگی ثقلین؛ ۳۰)

ISBN 964 _ 94842 _ 6 _ 4

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا
کتابنامه.

۱. مساجد‌ها - کنگره‌ها. ۲. مساجد‌ها - ایران - کنگره‌ها. ۳. مساجد‌ها - مقاله‌ها
و خطابه‌ها. ۴. مساجد‌ها - ایران - مقاله‌ها و خطابه‌ها. ۵. مسجد‌الاقدس، بیت‌المقدس
- مقاله‌ها و خطابه‌ها. الف. عنوان. ب. عنوان: مجموعه سخنرانی‌ها و مقالات برگزیده
دومین همایش هفته‌جهانی مساجد (مرداد ۱۳۸۳ - جمادی‌الثانی ۱۴۲۵ - آگوست ۲۰۰۴).
۲۹۷/۷۵

BP ۲۶۱ / ۲۶

۱۳۸۴

■ فروغ مسجد (۲)

ناشر: مؤسسه فرهنگی ثقلین

حروفچینی و ناظر چاپ: عباس رحیمی

لیتوگرافی و چاپ: نینوا

قطع: وزیری - ۳۹۲ - صفحه

تیراژ: چاپ اول - ۵۰۰۰ نسخه

تاریخ: فروردین ماه ۱۳۸۴

□ □ □

نشانی :

دفتر مرکزی: تهران - تهرانپارس - بین فلكه دوم و سوم - خیابان ۱۸۲ غربی - پلاک ۶

تلفن ۷۷۲۳۱۲ - دورنوييس ۷۸۸۱۴۵۲

مرکز انتشارات: قم - خیابان انقلاب - چهارراه سجادیه - کوچه شماره ۳۳ - پلاک ۱۳

تلفن ۷۷۳۴۴۶۷ - دورنوييس ۷۷۳۲۸۶۴

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است

شماره شابک ۹۶۴-۹۴۸۴۲-۶-۴

فهرست مطالب

سخن ناشر ۱۳

بخش اول: چکیده و متن سخنرانی‌ها

۱۷	..... پیشگفتار
۲۱	..... روزشمار هفته جهانی مساجد
۲۳	..... سخنرانی حجت‌الاسلام والمسلمین ابراهیمی در حرم مطهر امام خمینی <small>ره</small>
۳۱	..... سخنرانی حجت‌الاسلام والمسلمین ابراهیمی در مراسم افتتاحیه همایش‌ها
۴۵	..... سخنرانی حضرت آیت‌الله هاشمی شاهرودی
۵۷	..... سخنرانی حضرت آیت‌الله هاشمی رفسنجانی
۶۷	..... سخنرانی دکتر غلامعلی حداد عادل
۷۵	..... سخنرانی دکتر علی اکبر ولایتی
۸۵	..... سخنرانی حضرت آیت‌الله جنتی
۹۳	..... سخنرانی حجت‌الاسلام والمسلمین یونسی
۹۹	..... سخنرانی سرکار خانم زعفرانی معاونت امور زنان
۱۰۹	..... سخنرانی سرکار خانم افتخاری
۱۱۹	..... چکیده سخنرانی حجت‌الاسلام والمسلمین سید رضا تقوی
۱۲۱	..... چکیده سخنرانی حجت‌الاسلام والمسلمین علی سعیدی
۱۲۳	..... چکیده سخنرانی حجت‌الاسلام والمسلمین دعاگو
۱۲۵	..... چالش‌های موجود و راه حل‌های توسعه مساجد

۲ فروغ مسجد «

۶۷

بخش دوم: چکیده و متن مقالات

۱۳۳	..... پیشگفتار
۱۳۵	..... فراخوان مقاله و آثار دومین همایش هفته جهانی مساجد

جنبه‌های معنوی و آرمانی مسجد از منظر قرآن کریم

۱۳۹	..... چکیده
۱۴۰	..... مقدمه
۱۴۱	..... اوصاف و ویژگی‌های مسجد
۱۴۵	..... اوصاف ثبوتی و آرمانی مسجد
۱۳۶	۱. کمالات علمی - نظری مسجد
۱۴۵	الف) ایمان به خدا و روز قیامت
۱۴۷	ب) بنیانگذاری براساس تقوا
۱۵۰	ج) طهارت ورزی حاضران
۱۵۱	۲. کمالات عملی مسجد
۱۵۱	الف) انجام عبادت خالصانه
۱۵۳	ب) تسبیح، ذکر و یاد خدا
۱۵۴	ج) پرداخت زکات
۱۵۴	د) تعلیم و تعلم در مسجد
۱۵۵	ه) زیباقرایی مسجدیان
۱۵۶	و) حضور قلب
۱۵۷	اوصاف سلیمانی مساجد
۱۵۷	۱. صفات سلیمانی نظری و علمی
۱۵۸	۲. صفات سلیمانی عملی

نقش محوری مساجد در تأمین اهداف چند منظوره

۱۶۱	..... چکیده
۱۶۲	..... مقدمه
۱۶۳	۱. نقش عبادی
۱۶۳	۲. نقش اجتماعی

۱۶۴	.....	۳. نقش آموزشی
۱۶۵	.....	۴. نقش قضایی
۱۶۶	.....	۵. نقش مشورتی
۱۶۶	.....	۶. نقش پشتیبانی
۱۶۹	.....	۷. نقش نظامی و دفاعی
۱۶۷	.....	۸. نقش اداری
۱۶۷	.....	۹. نقش سیاسی
۱۶۸	.....	مسجد رمز جامعیت اسلام
۱۶۹	.....	کارکردهای مختلف مساجد در انقلاب اسلامی
۱۷۰	.....	بررسی تطبیقی نقش آفرینی مساجد
۱۷۱	.....	نتیجه‌گیری و پیشنهاد

مسجد در صدر اسلام و نقش آن در پیروزی انقلاب اسلامی

۱۷۵	.....	چکیده
۱۷۶	.....	مقدمه
۱۷۶	.....	کارکردهای مسجد در صدر اسلام
۱۷۶	.....	۱. کارکرد عبادی مسجد
۱۸۲	.....	۲. کارکرد فرهنگی، آموزشی و تبلیغی مسجد
۱۸۷	.....	۳. کارکرد سیاسی، اجتماعی مسجد
۱۹۵	.....	۴. کارکرد اقتصادی مسجد
۱۹۶	.....	نتیجه‌گیری و جمع‌بندی

مسجد، جایگاه اصلی آموزش اسلامی

۱۹۹	.....	چکیده
۲۰۰	.....	مقدمه
۲۰۱	.....	مسجد، جایگاه اصلی آموزش اسلامی

تجلىٰ اصل وحدت در عین کثرت و کثرت در عین وحدت در معماری مساجد

۲۰۷	چکیده.....
۲۰۸	درآمد.....
۲۱۰	اصل وحدت و کثرت از دیدگاه فلاسفه اسلامی .....
۲۱۲	کیفیت الهی هنر اسلامی .....
۲۱۷	تجلىٰ اصل وحدت و کثرت در معماری مساجد .....
۲۲۸	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری .....
۲۲۹	منابع و مأخذ .....

دین دولتی و دولت دینی با تأکید بر تعامل دین و دولت در پایگاه مسجد

۲۳۳	چکیده.....
۲۳۴	مقدمه .....
۲۳۵	پیروزی انقلاب اسلامی و نگرانی دشمنان.....
۲۳۷	الف: برخورد های خصمانه.....
۲۳۷	ب: خرسندی امریکا از پیدایش انحراف .....
۲۳۹	دین چیست؟ .....
۲۴۰	سکولاریسم .....
۲۴۱	خاستگاه سکولاریسم .....
۲۴۲	برآیند پدیده سکولاریسم .....
۲۴۳	دولت چیست؟ .....
۲۴۴	سکولاریسم و جدایی دین و دولت! .....
۲۴۵	دین و رابطه متقابل مذهب و دولت .....
۲۴۶	الف: دین دولتی .....
۲۴۸	ب: دولت دینی .....
۲۴۹	دولت دینی و زمینه‌سازی رشد جامعه .....
۲۴۹	۱. آموزش و تربیت .....
۲۵۰	۲. ترویج فرهنگ قسط .....
۲۵۱	۳. اطلاع‌رسانی؛ ارتقای بینش و افزونی توان تحلیل .....
۲۵۲	۴. آماده‌سازی نیروهای کارآمد .....
۲۵۳	دولت دینی و مساجد .....
۲۵۵	پیدایش مراکز موازی مساجد و وظیفه دولت اسلامی .....

مسجدالاقدسی در گذر تاریخ

۲۵۷	.....	چکیده.....
۲۵۷	.....	مقدمه .....
۲۵۹	.....	مسجدالاقدسی و ادیان الهی.....
۲۶۰	.....	مسجدالاقدسی و سرزمین فلسطین.....
۲۶۲	.....	بنای مسجدالاقدسی در گذر تاریخ .....
۲۶۵	.....	جایگاه مسجدالاقدسی در قرآن و روایات .....
۲۶۷	.....	نگاهی به حوادث ناگوار مسجدالاقدسی .....
۲۶۸	.....	اهداف شوم دشمنان ادیان الهی در مسجدالاقدسی .....
۲۶۹	.....	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری .....

مساجد و مهم‌ترین چالش‌های فرا روی آن

۲۷۱	.....	چکیده.....
۲۷۲	.....	مقدمه .....
۲۷۴	.....	مهم‌ترین چالش‌های فرا روی مساجد.....
۲۷۴	.....	۱. عدم برنامه‌ریزی مناسب.....
۲۷۵	.....	۲. فقدان استراتژی مصوب.....
۲۷۸	.....	۳. تعدد مراکز دخیل.....
۲۷۸	.....	۴. عدم ساماندهی منابع نیروی انسانی .....
۲۸۱	.....	۵. عدم اجرای برنامه‌های تبلیغی و فرهنگی.....
۲۸۲	.....	۶. اجرای نامناسب و غیرکاربردی پروژه‌های تحقیقاتی .....
۲۸۳	.....	۷. عدم استفاده از تجهیزات فرهنگی، هنری، رایانه‌ای .....
۲۸۳	.....	۸. عدم تقویت و غنی‌سازی کتابخانه‌ها .....
۲۸۴	.....	۹. نبود امکانات مناسب فرهنگی، رفاهی، تأسیساتی .....
۲۸۴	.....	۱۰. ساخت مراکز متعدد فرهنگی رقیب.....
۲۸۵	.....	۱۱. عدم استفاده از ابزار و زبان هنر.....
۲۸۶	.....	۱۲. عدم وجود یک مرکز قوی پژوهشی و پژوه مساجد .....
۲۸۷	.....	۱۳. عدم وجود گروه کارشناسی قوی جهت به روز کردن .....
۲۸۸	.....	۱۴. نبود اطلاعات جامع از وضعیت مساجد کشور.....
۲۸۹	.....	۱۵. عدم تشکیل و راهاندازی یک نهاد مدنی کارآمد و فراگیر.....
۲۸۹	.....	۱۶. عدم تغذیه فکری منابع نیروی انسانی.....

بررسی نقاط ضعف و قوت مساجد یا آسیب‌شناسی مسجد

۲۹۳	چکیده.....
۲۹۳	مقدمه .....
۲۹۴	نقاط قوت مساجد.....
۲۹۴	۱. وسعت و گستردگی فعالیت‌ها .....
۳۰۰	۲. مسایل مدیریتی .....
۳۰۰	۳. حضور جوانان .....
۳۰۱	۴. زیبایی ظاهر و نما (معماری) .....
۳۰۱	۵. رعایت مسایل بهداشتی .....
۳۰۳	نقاط ضعف مساجد.....
۳۰۳	ویژگی‌های مسجد نمونه .....

بررسی راه‌های جذب جوانان به مساجد

۳۰۵	چکیده.....
۳۰۶	مقدمه .....
۳۰۷	مسجد، حلقه ارتباط خانه و مدرسه .....
۳۰۸	نقش مسجد در هدایت نسل جوان .....
۳۰۹	۱. پرورش حس دینی .....
۳۱۰	۲. تربیت و سازندگی اخلاقی .....
۳۱۴	۳. تحکیم پیوندهای اجتماعی .....
۳۱۵	ضرورت احیای مساجد و جذب جوانان .....
۳۱۷	جمع‌بندی و پیشنهاد.....
۳۱۷	۱. درک ذهن و ضمیر جوان همراه با انعطاف و صبوری .....
۳۱۸	۲. فرصت‌شناسی، استفاده از فرصتها، بلکه فرصت‌سازی .....
۳۲۰	منابع و مأخذ .....

مسجد و مشارکت جوانان در آن

۳۲۱	.....	چکیده.....
۳۲۱	.....	مقدمه .....
۳۲۲	.....	موانع حضور جوانان در مسجد.....
۳۲۲	.....	۱. بحران هویت دینی.....
۳۲۵	.....	۲. تهاجم فرهنگی .....
۳۲۶	.....	۳. ناهمگونی روحیات و خواسته‌های جوان با فضای مسجد.....
۳۲۶	.....	۴. ناهنجاری و ناسازگاری با اطراف .....
۳۲۷	.....	۵. دین‌گریزی .....
۳۲۸	.....	طرق و شیوه‌های جذب جوانان به مسجد .....
۳۲۸	.....	۱. امام جماعت.....
۳۳۴	.....	۲. خانواده و دوستان .....
۳۳۵	.....	۳. امکانات و فعالیت‌های مسجد .....
۳۴۰	.....	۴. کلاس‌های آموزشی .....
۳۴۱	.....	۵. بها دادن به جوانان .....
۳۴۲	.....	۶. تبلیغات.....
۳۴۳	.....	۷. حضور شخصیت‌های محبوب و الگوهای جوانان .....
۳۴۳	.....	۸. شکل ظاهری مسجد.....
۳۴۵	.....	۹. بیان مباحث مورد نیاز جوانان در مسجد .....
۳۴۵	.....	۱۰. توجه به پیش نیازها .....
۳۴۶	.....	۱۱. تشویق .....
۳۴۷	.....	۱۲. تقویت پایگاه‌های بسیج .....
۳۴۸	.....	۱۳. ایجاد تشکیلات مخصوص جوانان .....

مدیریت مسجد

۳۴۹	.....	چکیده.....
۳۵۰	.....	مقدمه .....
۳۵۱	.....	ساختار پیشنهادی مدیریت مسجد .....
۳۵۲	.....	وظایف پیشنهادی مدیران مسجد .....
۳۵۷	.....	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری .....

نظام آموزشی مساجد

۳۵۹	چکیده.....
۳۶۰	اهداف.....
۳۶۰	مقدمه .....
۳۶۰	مسجد مرکز آموزشی.....
۳۶۳	حلقه‌های علمی در مساجد.....
۳۶۴	نظام آموزشی در مساجد.....
۳۶۴	۱- آداب آموزش.....
۳۶۵	۲- زمان آموزش .....
۳۶۶	۳- شیوه آموزش .....
۳۶۷	۴- شیوه ارزیابی .....
۳۶۸	۵- موضوعات درسی .....
۳۶۸	۶- انتخاب استاد.....
۳۶۹	۷- گواهینامه علمی .....
۳۷۰	۸- شیوه کاریابی .....
۳۷۰	۹- معاش استادان .....
۳۷۲	۱۰- هزینه دانشجویان .....
۳۷۲	موقعیت علماء در جامعه .....
۳۷۳	مسجد و علوم جدید .....
۳۷۴	لزوم احیای مراکز آموزشی مساجد.....
۳۷۵	مراحل اجرا .....

مساجد، نهضت خدمت‌رسانی و تعاون اجتماعی

۳۷۷	چکیده.....
۳۷۸	مقدمه .....
۳۸۰	ضرورت خدمت‌رسانی و تعاون اجتماعی.....
۳۸۱	شیوه‌های تحقق خدمت‌رسانی در مساجد.....
۳۹۰	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری .....

سخن ناشر

بدون تردید مسجد اصلی‌ترین پایگاه دین، اخلاق و معنویت و برترین مکان تقویت ایمان و عالی‌ترین مرکز کسب آگاهی و بصیرت و الاترین کانون احیا و تقویت اندیشه و فرهنگ ناب اسلامی و زیباترین جایگاه تربیت و پرورش انسان‌های وارسته و مهمترین مکان‌گسترش فعالیت‌های علمی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی در جهان اسلام است.

آری مسجد، مقدس‌ترین مکان برای عبادت، نیایش و یاد خداوند متعال، و هماره مشعل هدایت و سمبول توجه به ارزش‌های والای انسانی و طرد آلایش‌های مادی و نشانگر هویت فرهنگ و هنر اسلامی و مرکز پیش‌گیری و کاهش بزهکاری‌های اجتماعی است.

بدینسان مسجد قلب تپنده‌ای است که در آن آسمان با هم پیوند می‌خورند و انسان به عنوان گل سرسبد نظام هستی در آن رشد و تکامل می‌یابد.

مؤسسه فرهنگی ثقلین در راستای تحقق رسالت اعتلای فرهنگ قرآن و اهل‌بیت ﷺ و نشر معارف ناب اسلامی، جهت رفع چالشهای موجود و گام برداشتن برای احیای مساجد کشور، مجموعه حاضر را که محصول اندیشه و سخن شخصیت‌های علمی سیاسی و فرهیختگان دلسوز و صدیق انقلاب اسلامی است، به حضور اندیشمندان و دانشوران متعهد جهان اسلام تقدیم می‌نماید.

مجموعه‌ای که پیش رو دارد در دو بخش تنظیم و ارایه شده است؛ در بخش

نخست چکیده و متن سخنرانی شخصیت‌های بزرگوار علمی، سیاسی کشور در دوین سلسله همایش‌های بزرگداشت هفته جهانی مساجد است که در پایان این بخش نکات مطرح شده در سلسله همایش‌ها جمع‌بندی، و چالش‌های موجود و راه حل‌های آن ارایه شده است و در بخش دوم، چکیده و متن مقالات برگزیده تقدیم شده است.

امید است با تبیین، تأمل، چاره‌اندیشی و حل مشکلات مساجد، و افزایش جذب و حضور آحاد مختلف مردم، جامعه اسلامی ما همانند صدر اسلام، جامعه‌ای مسجد محور شده، همه فعالیت‌های علمی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادیش بر مدار و معیار تفکر مسجدی شکل گرفته، و توسعه یابد.

در پایان خداوند را می‌خوانیم که توفیق خدمتگزاری به ساحت مقدس قرآن، اهل بیت ﷺ و مساجد را به ما عنایت فرماید.

مؤسسه فرهنگی ثقلین

بخش اول

چکیده و هفت سخنرانی ها

فروع مسجد « ۲ »

۱۶

پیشگفتار

﴿وَ إِنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا﴾^(۱)

مسجد در فرهنگ اصیل دینی و نگرش رهبران دین از جایگاه بسیار رفیع و ویژه‌ای برخوردار است؛ به گونه‌ای که در حدیث قدسی آمده است: «ان بیوقي فی الارض المساجد؛ خانه‌های من در روز زمین مساجدند». ^(۲)

در بیان نبی مکرم اسلام صلواة الله و سلامه عليه نیز چنین آمده است: «المساجد انوار الله؛ مساجد انوار خدا هستند». ^(۳) و در فراز دیگری از کلام نورانی آخرین سفیر الهی «خیر البقاع المساجد؛ بهترین زمین‌ها، مساجد هستند». ^(۴) ذکر شده و در بیانی دیگر «المساجد مجالس الانبياء؛ جایگاه پیامبران مساجد است». ^(۵) مطرح گردیده است. در سیره پیشوایان معصوم ﷺ، نیز مسجد محل مراجعت مردم، پایگاه عبادت، سنگر جهاد فکری و دانشگاه تعلیم و تعلم و مستحکم‌ترین سنگر مبارزه با استبداد

- ۱ - جن، آیه ۱۸.
- ۲ . الكشاف، ج ۲، ص ۱۷۹.
- ۳ . مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۴۴۷ .
- ۴ . بحار، ج ۸۴، ص ۱۲۸ .
- ۵ . مستدرک وسائل، ج ۵، ص ۳۶۳ .

و مرکز تبلور روح وحدت و یکپارچگی امت اسلامی به شمار آمده است.

مسجد در جوامع و ملل اسلامی نیز هماره از جایگاه مقدسی برخوردار بوده است؛ از این رو و با توجه به شرایط کنونی جهان اسلام که تهاجم فرهنگی و نظامی دشمنان را شاهد است، بر همه‌ی فرزندان اسلام و دلسوز نظام اسلامی لازم است، با رویکرد جدید و ویژه‌ای، مساجد این خاستگاه مهم انقلاب اسلامی و نقش عمیق و بنیادین آن را مورد توجه قرار داده، با حمایت بی‌دریغ و همه جانبه مادی و معنوی خود به منظور ساماندهی مطلوب این پایگاه مهم و استراتژیک و تهیه امکانات لازم جهت احیا و آبادانی و رونق بخشی به آن به صورت جدی و مسؤولانه اقدام نمایند و بر استحکام هر چه بیشتر این سرگرهای اصیل اسلامی بیفزایند.

در این راستا توجه همگان را به نکات ذیل جلب می‌نماید:

مساجد اکنون بیش از هر زمان دیگر، همچون گذشته‌ی درخشنان تاریخی خود، خواستار ایفای نقش محوری در فصل جدید رویارویی اسلام و کفر جهانی به عنوان پایگاه توکل به خدا، حضور مردم و مدرسانی صادقانه به مؤمنان است.

نقش مؤثر و بی‌نظیر مساجد در دوران دفاع مقدس و پس از آن با اثبات کارآمدی آن در عرصه‌های نظامی، سیاسی و اجتماعی در جمهوری اسلامی ایران به عنوان دست مایه‌ی غنی و ماندگار در معرض استفاده‌ی همه‌ی حق‌جویان و کفرستیزان جهان اسلام است.

مساجد به عنوان خانه‌ی خدا، در راه آگاه‌سازی انسان‌های مسلمان به منظور توجه داشتن همیشگی به هدف و گم نکردن آن، پشتکار و استقامت همواره باید نقش مهم خود را در پشتوانه‌ی فرهنگی معنوی نظام اسلامی ایفا کند.

در ایران اسلامی، مساجد با ارایه خدمات ویژه و چند منظوره‌ی خود در حوادث طبیعی، بحران‌های سیاسی داخلی و خارجی، اثبات نمودند که همگام با مردم و گوش

به فرمان مقام معظم ولایت از تمامی توان خود در خدمت اسلام و پاسداری از آرمان‌های انقلاب اسلامی استفاده نموده و خواهند نمود.

مسجد، با ارایه خدمات متنوع به مردم، نقش آفرینی در عرصه‌های مختلف آموزشی، علمی، حضور در صحنه‌های عدالت طلبی و مبارزه با مفاسد اجتماعی در راه گسترش عملی مطالبات رهبری از هیچ کوششی دریغ نکرده و نخواهند نمود. با عنایت به نکات پیش گفته، تکریم و بزرگداشت مساجد، وظیفه همه‌ی مسلمانان و حق‌جویان است؛ خوبشخانه در همین راستا، کنفرانس اسلامی، ۱۲۱ گوست سالروز آتش زدن مسجد‌الاقصی از سوی اسرائیل غاصب را روز آغازین هفته‌ی جهانی گرامی داشت مساجد برگزیده است.

مرکز رسیدگی به امور مساجد که از سوی مقام معظم رهبری مد ظله العالی به عنوان متولی ساماندهی امور مساجد معرفی شده است؛ ضمن ارج نهادن به این حرکت مقدس، برای دومین سال با همکاری نهادها و سازمان‌های دیگر با تشکیل ستاد بزرگداشت هفته‌ی جهانی مساجد، برگزاری هر چه با شکوه‌تر این هفته را در دستور کار خویش قرار داده و با فراخون آثار و مقالات و مجموعه فعالیت‌های مربوط به حوزه‌ی مساجد، ضمن برپایی با شکوه نمایشگاه بزرگ توانمندی‌های مساجد، مراسم مختلف گرامی داشت هفته‌ی جهانی را با حضور مسؤولین نظام، عالمان، فرهیختگان، ائمه محترم جماعات، هیأت امنا و فعالان فرهنگی مساجد برگزار نمود و در روز نخست با حضور در حرم مطهر امام خمینی بر لزوم تحقق منویات والا و آرمان‌های بلند و الهی آن قافله سالار سفر کرده، بویژه در مورد احیای مساجد، تأکید شد و در مراسم‌های مختلف، از سوی سخنرانان و شرکت‌کنندگان، با تکیه بر جایگاه بی‌بدیل مساجد در فرهنگ اسلامی و لزوم استفاده از توانمندی‌های آن، بر تعمیم و گسترش هر چه بیشتر کارکردهای مساجد بر طبق سنت اسلامی با توجه به شرایط زمان، تأکید گردید.

در پایان از همه کسانی که در برگزاری مراسم مختلف بزرگداشت جهانی مساجد بویژه در برگزاری نیکوی سلسله همایش‌ها در تهران و سراسر کشور و برپایی نمایشگاه توانمندی‌های مساجد در تهران، صادقانه تلاش و همکاری نمودند، بویژه از اعضای محترم ستاد هفته گرامی داشت مساجد و بالاخص از مسؤولان محترم نظام که در سلسله همایش‌ها حضور یافته و به ارایه رهنمود پرداختند، تشکر و قدردانی می‌نماییم و توجه شما را به سخنرانی‌ها و مقالات ارایه شده از سوی اندیشمندان، در راستای شناخت چالش‌های موجود و راه حل‌های توسعه و کار آمد کردن مساجد جلب می‌نماییم.

کمیته علمی

ستاد گرامیداشت هفته جهانی مساجد

روزشمار هفته جهانی مسجد

روزهای مختلف هفته بزرگداشت جهانی مسجد برابر تصویب کمیته علمی ستاد بزرگداشت هفته جهانی مساجد با عنوانین ذیل نام‌گرفت و متناسب با آن، برنامه‌های ویژه‌ای در هر روز برگزار گردید.

تاریخ	اسم روز
۱۳۸۳/۵/۳۱	مسجد، تجدید پیمان با آرمانهای امام راحل و میثاق با ولایت
۱۳۸۳/۶/۱	مسجد، نماد وحدت مسلمین و پاسداری از ارزش‌های الهی (امربه معروف و نهی از منکر)
۱۳۸۳/۶/۲	مسجد، چشم انداز ۲۰ ساله و طرح توسعه چهارم
۱۳۸۳/۶/۳	مسجد، فعالان فرهنگی و مشارکت اجتماعی
۱۳۸۳/۶/۴	مسجد، پرسش‌های مردم و پاسخگویی مسئولین
۱۳۸۳/۶/۵	مسجد، زنان و حفاظت از حریم جامعه
۱۳۸۳/۶/۶	مسجد، نماز جمعه و فرهنگ عمومی

فروع مسجد « ۲ »

۲۲

سخنرانی حجۃ‌الاسلام والمسلمین ابراهیمی

در حرم مطهر امام خمینی رض

□ چکیده

- ۱ - توجه جهان اسلام به مسجد و تصویب هفته بزرگداشت جهانی مساجد از سوی وزاری خارجه کشورهای اسلامی.
- ۲ - نقش امام خمینی رض در احیاء دین و مسجد در دورانی که شرق و غرب بر علیه دین برپا خواسته بودند، یک نقش اساسی بود.
- ۳ - نگرش امام یک نگرش جهانی بود و انقلاب و نهضت خود را جهانی بنا نهاد و هم‌اکنون طلیعه فراگیر شدن نور فطری دین اسلام در جهان هویدا شده و در آینده همه جهان را فرا خواهد گرفت.
- ۴ - باید نسبت به اقدامات دشمنان اسلام که تحت لوای دین صورت می‌پذیرد، هشیار باشیم.
- ۵ - لزوم برخورداری خدمتگزاران مساجد از ایمان به خدا، توجه به مردم و شجاعت براساس آیه شریفه قرآن کریم.
- ۶ - لزوم اصلاح ساختار مساجد براساس نیازهای جدید جامعه و آمادگی هرچه بیشتر ائمه جماعات برای پاسخگویی به شباهات نسل جوان.

عکس شماره ۱

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

﴿إِنَّا يَعْمَرُ مساجِدَ اللّٰهِ مِنْ آمِنٍ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾^(۱)

ولادت با سعادت امام باقر عليه السلام همان شخصیت ممتازی که در بین اهل بیت عليهم السلام جایگاه خاص داشتند و بنیانگذار مکتب علمی بودند، را به همهی عزیزان تبریک می‌گوییم.

براساس حدیثی از امام باقر عليه السلام از پدران بزرگوارش و در نهایت از رسول خدا صلوات الله عليه و آله و سلم و از جبرئیل که آن همه مواهب برای حضور در مسجد ارایه شده

۱. مساجد خدا را تنها کسانی آباد می‌کنند که به خدا و روز بازپسین ایمان آورده‌اند؛ توبه، آیه ۱۸.

است، اولین مصداق این روایت شریف، فعالان مساجد است که نزد خداوند متعال، محبوب‌ترین افرادند.

وزرای خارجه کشورهای اسلامی به پیشنهاد ایران، ظاهراً در سال ۱۳۸۱، هفته‌ی بزرگداشت جهانی مساجد را تصویب کردند؛ که یک وسیله‌ای شد برای مطرح کردن مساجد و ما پیشنهاد کردیم به شورای انقلاب فرهنگی، این روز، یعنی روز ۳۱ خرداد در تقویم‌ها هم درج شده است و بحمد‌الله والمنه فاز وسیعی پیدا شد.

نکته‌ای که می‌خواهم عرض کنم آن که خداوند خواسته این بیت و یا بیوت، دارای رفعت و منزلت عظیم و ارزش و اهمیت باشد، ما اهتمام داشته باشیم تا ان شاء‌الله این جایگاه رفیع و منیع بیت‌الله‌ی حفظ بشود.

امام، این انقلاب را وقتی به وجود آورد که در دنیا دو قطب متکبر وجود داشت: یکی غرب و یکی شرق و هر کدام در رابطه با دین، تفکر خود را داشتند؛ در غرب صرفاً یک سری مراسم و مناسک و عبادت ویژه‌ای در کلیسا برگزار می‌شد و به سیاست، جامعه و سرنوشت مردم کاری نداشت و موفق شده بودند و دین را از صحنه، خارج کرده بودند، دین در جامعه حضور نداشت.

شاه اگر چه در ایران اسلامی حکومت می‌کرد، در اینجا حاکم بود، ولی چون تحت سلطه‌ی غربی‌ها بود، آنچه در ایران هم واقع شده بود، این بود که دین را از صحنه جامعه حذف کرده بودند، حتی در ماه رمضان چند روز مانده، هیئت امناء، امام جماعت را به کلانتری می‌فرستاد، در کلانتری تعهد می‌گرفتند، حرف سیاسی نزنیم و ما هم بحمد‌الله کم پیمان‌شکنی نکردیم! لذا مکرر تعهد دادیم، اما تکلیف شرعی مان را انجام دادیم! این وضعیت آن روز بود در کشور ما!

در آن زمان که شرق آن‌طور و غرب این‌طور، این عالم بزرگوار و شخصیت عظیم‌الشأن؛ امام والا مقام در برابر این دو جریان فکری شرق و غرب که علیه دین به وجود آمده بودند و داشتند عمل می‌کردند، امام با چه سبک و سیاقی وارد شد، و دو مرتبه دین را زنده کرد. آیا جای آن نیست که ما امروز به آن روح بلند درود بفرستیم در حقیقت امام محیی دین بود، احیا‌کننده‌ی دین بود، مردی که توانست یک تنه آن چنان زیبا در پیکر جامعه ۳۶ میلیونی آن زمان بدمد و از اسکلت‌های بی‌جان،

آتشفشن‌های اسلامی درست بکند، این امام بود، کاری بزرگ انجام داد؛ سپس باید به نقش حوزه‌های علمیه، به عنوان نیروها و سربازها و ایثارگران مخلص و بی‌توعّع اشاره کرد.

امام همیشه تأکید داشت، و توصیه می‌نمود که چون انقلاب از مسجد به وجود آمد و در سنگر مسجد، مردم سینه‌ی دشمن را هدف گرفتند، و بحمد الله و منه طاغوت را برای همیشه بساطش را جمع کردند، و جُل و پوستینش را از این کشور بیرون انداختند، امام می‌فرماید:

«این مساجد است که این بساط را درست کرد. این مساجد است که نهضت را درست کرد». بیان حضرت امام رضوان الله است. بعد می‌فرماید: «تکلیف است برای مسلمان‌ها حفظ مساجد».

دید امام یک دید جهانی است، دید امام دید انقلاب اسلامی است.

آری نهضت و انقلاب، جهانی است، روی این دو نکته حضرت امام تأکید داشتند. لذا فرمودند: «انقلاب ما انفجار نور بود». خیلی این کلمات زیباست، انقلاب ما انفجار نور بود، نور در هیچ کجا حبس نمی‌شود، زندانی نمی‌شود، زندان ندارد، ادیسون برق را اختراع کرد، لامپ‌ها که در بعضی کشورها روشن شد، یک عده گفتند: این شیطان است! ولذا سنگ برداشتند و لامپ‌ها را شکستند ولی ادیسون و کسانی که او را درک می‌کردند، به شکستن لامپ‌ها خنديدند، گفتند: مگر می‌شود جلوی نور را گرفت؟

غرب دیر یا زود ان شاء الله از نورانیت اسلام برخوردار خواهد شد؛ اسلام چیزی نیست که کسی او را نپذیرد.

﴿فَأَقْمِ وَجْهكَ لِلَّدِينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ دِينُ الْقِيمِ﴾^(۱) دین به اعماق جان افراد خواهد رفت، این دست و پازدن آمریکا در

۱. پس روی خود را با گرايش تمام به حق به سوی این دین کن، با همان سرشتی که خدا مردم را بر آن سرشته است آفرینش خدای تغییر پذیر نیست این است همان دین پایدار ولی بیشتر مردم نمی‌دانند؛ روم، آیه ۳۰.

افغانستان یا در عراق این بیراهه رفتن است، این‌ها خواستند جلوی انقلاب را بگیرند، اما با دست خودشان مروج انقلاب شدند، هیچ کس اسلام را این‌طور نمی‌شناخت، هیچ کس تفکر شیعی را نمی‌دانست، اما به دست خود اینها تفکر اسلامی و شیعی در دنیا ترویج شد، مردم دنیا آشنا شدند، این‌همه دست و پازدن به خاطر این است که آن‌ها از کنار خانه‌های خودشان می‌ترسند؛ و این آمریکا خواهد بود که می‌ترسند که در دل آنها، خانه‌های مسلمانان بیرون بیاید!

همان دیدی که پیامبر ﷺ داشت، پیامبر ﷺ در مدینه محاصره بود، داشت دور مدینه خندق می‌کند، کلنگ خورد به سنگ، از برخورد کلنگ به سنگ، برقی جهید، پیامبر ﷺ از خندق بیرون آمد و فرمود: مسلمان‌ها! بشارت! گفتند: یا رسول الله چیست؟ فرمود: بشارت می‌دهم من در میان برقی که از اصطکاک کلنگ و سنگ پیدا شد، قصور شامات و ایران را مشاهده کردم؛ یعنی همه آن‌ها، تحت حاکمیت اسلام در می‌آیند! مؤمنین امیدوار شدند، منافقان خنديدند، اما همان شد که رسول خدا ﷺ گفت.

امروز هم همین اتفاق به دست خود آمریکایی‌ها دارد، می‌افتد؛ آمریکا ان شاء الله در اختیار اسلام قرار خواهد گرفت، مردم که مطیع بوش و امثال این‌ها نیستند، مردم فطرت دارند و فطرت‌ها، ریشه‌اش به دست خالق است؛ آینده از آن ماست، منتها باید حواسمان جمع باشد، بدون کار و تلاش هیچ کس به جایی نمی‌رسد: «من طلب العلا سحر اللیالی».^(۱)

«انَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَنَزَّلَ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ إِنَّ لَا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَابْشِرُوا بِالْجَنَّةِ»^(۲).

۱ . هر کس والایی را جستجو می‌کند، می‌بایست سحرگاهان برخیزد.

۲ . در حقیقت کسانی که گفتند: پرورگار ما خداست سپس ایستادگی کردند، فرشتگان بر آنان فرود می‌آیند و می‌گویند: هان، بیم مدارید و غمگین مباشد و به بهشتی که وعده یافته بودید شاد باشید؛ فصلت، آیه ۳۰.

﴿وَ لَا تَهْنُوا وَ لَا تَحْزِنُوا وَ انْتُمُ الاعْلُونَ أَنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾.^(۱)

براساس این گونه آیات و روایات راه مشخص شده است.

در سالروز ولادت امام باقر^ع در کنار مرقد مطهر امام خمینی به عنوان رهبری لایق و شایسته تفکر شیعی که برخواسته از مکتب ائمه معصومین^ع است و خود امام تربیت شده‌ی این مکتب است و هر چه داشت از اهل بیت^ع داشت، حضور یافته‌ایم. عملکرد امام در مقطعی که غرب این طور و شرق آن طور در نهایت مخالفت با دین بودند، اما امام و حرکت امام، دین را زنده کرد، پایگاه دین را مسجد قرار داد، امام با آنان که ظاهراً سنگ دین را به سینه می‌زدند، مبارزه کرد؛ همان کاری که در طول تاریخ کردند، با شعار حمایت از رسول خدا^ع دختر رسول خدا را بین در و دیوار قرار دادند، با شعار حمایت از دین، فرزند رسول خدا را در کربلا کشتند، اسیر کردند و هر یک از آنها تکییر می‌گفتند، این طوری نبود که یک مشت آدم‌هایی آمده باشند از غیر حريم دین تا دین را از بین ببرند!

این دوره دروهی بینش، دوره‌ی هشیاری، دوره‌ی آگاهی، دوره‌ی دید تیز است هر کسی که به سمت ما می‌آید، مواظب باشید؛ حضرت علی^ع می‌فرماید: اگر دیدید در یک زمانه، مردم صادق هستند تا ناصالحی را ندیدید، افراد را به غیر صالح بودن متهم نکنید، اما اگر دیدید مکر و حیله بین جامعه است، دقت کن تا آدم صالح پیدا کنی، آن وقت اعتماد کن!^(۲)

مواظب باشید، امروز جامعه‌ی ما، جامعه‌ای است که شیطان در آن زیاد است؛ مبادا باید از پشت یک لگد بزنند، وقتی چشم‌هایتان را باز کنید که درون چاله افتاده باشید! این کارها از این به بعد هم با پول صورت می‌گیرد هم با تطمیع هم با تهدید! لذا علتی که این آیه را انتخاب کردم از روی عنایت است:

﴿إِنَّمَا يَعْمَرُ مساجِدَ اللَّهِ مِنْ آمِنِ الْأَنْوَارِ وَ إِلَيْهِ الْيَوْمَ الْآخِرُ وَ إِقَامُ الصَّلَاةِ وَ إِقْرَارُ الزَّكُوْنَ﴾

۱. سستی نکنید و غمگین مشوید که شما برترید اگر مؤمن باشید؛ آل عمران، آیه ۱۳۹.

۲. نهج البلاغه، حکمت ۱۱۴.

(۱) وَلَمْ يَخْشِ إِلَّا اللَّهُ۝.

پنج تا قسمت دارد؛ دو تا ایمان:

۱. آمن بالله.

۲. وَالْيَوْمُ الْآخِرُ.

۳. وَأَقَامَ الصَّلَاةَ.

۴. وَآتَى الزَّكَاةَ.

۵. وَلَمْ يَخْشِ إِلَّا اللَّهُ۝. از غیر خدا نباید بترسید.

با ایمان به خدا و روز قیامت، دستش در دست مردم است؛ خدا را دارد و مردم را هم دارد! بعلاوه کسانی که مسجد دارید، مردانگی هم می‌خواهد، مسجدداری، نترسی هم می‌خواهد، تهدید می‌کنند، تطمیع می‌کنند:

﴿الَّذِينَ يَبْلُغُونَ رِسَالَةَ اللَّهِ وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهُ وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا﴾. (۲) مبلغان رسالت الهی کسانی هستند که این خصلت برایشان بیان شده است.

لذا امیر المؤمنین ﷺ مورد عنایت رسول خدا ﷺ بود؛ پیامبر ﷺ آدم

خیلی فرستاد، برای فتح خیر، رفتند و برگشتند، فرمودند:

فردا صبح پرچم را به دست کسی می‌دهم که حمله کننده‌ای است که هیچ هراسی در وجود او راه ندارد، پرچم را به دست کسی می‌دهم که او خدا را دوست دارد و خدا هم او را دوست دارد.

یک عده آدم‌های بزدل که آنجا وجود داشتند، گفتند: ممکن است یک معجزه اتفاق بیفتند و این افتخار نصیب ما بشود، همه آمدند به تظاهر برای آمادگی، پیامبر ﷺ فرمود: علی کجاست؟ گفتند: درد چشم دارد! پیامبر ﷺ فرمود: هیچ وقت چشم تو

۱. مساجد خدا را تنها کسانی آباد می‌کنند که به خدا و روز بازپسین ایمان آورده و نماز بر پا داشته و زکات داده و جز از خدا نترسیده‌اند؛ توبه، آیه ۱۸.

۲. همان کسانی پیام‌های خدا را ابلاغ می‌کنند و از او می‌ترسند و از هیچ کس جز خدا بیم ندارند و خدا برای حسابرسی کفایت می‌کنند؛ احزاب، آیه ۳۹.

درد نکند، آنگاه آب دهان مالیدند به چشمان علی ﷺ، چشم خوب شد و تا آخر عمر هم نور چشم کم نشد، پرچم را که دادند، دستش! وقتی در خییر را کنند، آنها هم بر علی ﷺ سلام کردند.

امام فرمود: اگر عرب و عجم پشت به پشت هم کنند من از آنها نمی‌ترسم و پشت نمی‌کنم! ما برای خدا حرکت کردیم و هر که بود، کشیم، حتی اگر بستگان ما بودند! مانیز تا مسجدداریم، جای حضرت زکریا ﷺ را گرفته‌ایم، جای حضرت ابراهیم ﷺ را گرفته‌ایم. خداوند ما در زمره‌ی مسجدداران واقعی قرار بدهد، این سنگرهای را حفظ کنیم؛ امروز جوان‌های ما دچار شباهات زیادی هستند، ائمه جماعات باید مسلط به همه رشته‌های روز باشند، گرچه مساجد برای انقلاب و امروز ساخته نشدنند، مساجد ما برای یک کشور سکولار ساخته شد، اما مسجد امروز باید همه چیز داشته باشد؛ فضا را با وسعت نظر بگیریم، عده‌ای مسجد می‌ساختند؛ پیامبر ﷺ فرمود: با وسعت بسازید، وسیع‌الان یعنی؛ هم سالن، هم کلاس، هم شبستان، هم درمانگاه، هم امور خدماتی دیگر؛ حضرت امام فرمودند:

«مسجد باید همانند صدر اسلام در او بیماران درمان شود مشکلات مستضعفان حل شود مسجد محل مراجعه همه‌ی درمانگان فکری و مالی شود».
والسلام علیکم و رحمة الله و برکاته

**سخنرانی افتتاحیه همایش‌ها حجۃ‌الاسلام والمسلمین ابراهیمی
ریاست محترم مرکز رسیدگی به امور مساجد**

□ چکیده

- ۱ - مساجد پایگاه گسترش تفکر و آموزش آموزه‌های دینی در کشور است.
- ۲ - مساجد پایگاه عبادت، جهاد فکری، وحدت مسلمانان و محل همایش مبارزان در راه دین است.
- ۳ - متأسفانه مساجد ما پاسخگوی نیازهای فعلی جامعه نیست.
- ۴ - مساجد کشور برای دورانی ساخته شده اند که صرفاً در آن نماز اقامه شود ولیکن نیازهای امروز جامعه با توجه به کارکردهای گسترده مساجد، فراتر از این اماکن است.
- ۵ - برای به روز کردن کارکردهای مساجد در جامعه، امکانات به همراه آزادی عمل و حمایت جدی مسؤولان و کمک دولتمردان و اختصاص بخشی از بودجه‌های فرهنگی به احیای مساجد ضروری است.
- ۶ - توجه مسؤولان به مساجد در مقایسه با سال‌های گذشته بیشتر شده است و فضاسازی خوبی در این زمینه شکل گرفته است.

۷- تغییر و تحولات مرکز رسیدگی به امور مساجد و عملکرد و اقدامات جدید همانند حدود ۸۰۰ مسجد در یک سال گذشته از سوی مرکز رسیدگی به امور مساجد، بازسازی شده است و به زودی صندوق قرض الحسنه برای فعالان مساجد تأسیس و راه اندازی می شود.

۸- وظایف و مسؤولیت مسجد و مسجدیان در بازسازی و تلطیف فرهنگ عمومی و تقویت ارتباطات اجتماعی و اشاعه علم و ارایه مشاوره و... .

۹- عدم انعکاس عملکرد و فعالیت های مساجد و تأکید بر لزوم ارایه آن به جامعه اسلامی.

۱۰- مساجد بزرگترین، مهمترین، والاترین و منسجم ترین تشکیلات جهان اسلام هستند که اگر قدرت و توان آنها به هم متصل و ساماندهی و مدیریت شوند، از بازدارندگی شگرفی در برابر دشمنان اسلام برخوردار هستند.

۱۱- لزوم فعال ساختن مساجد در زمینه امر به معروف و دقت در متد و روش انجام آن و حفظ شخصیت افراد.

۱۲- لزوم فرصت شناسی و استفاده از فرصت های به دست آمده بر اثر پیروزی انقلاب اسلامی در ایران برای رسیدن به اهداف متعالی.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

﴿إِنَّمَا يَعْمَرُ مَسَاجِدُ اللّٰهِ مِنْ آمِنٍ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾^(۱)

خیر مقدم خدمت همه‌ی سرواران، علماء، ائمه جماعات، شخصیت‌های فرهنگی و فعالان مساجد.

در طی یک سال و اندی، تغییراتی در مرکز به وجود آمده و البته کارهایی هم قبل از شده بود که تشکر می‌کنیم و از آقایان که اسباب آبروی مسجد را فراهم کردند و به نمایشگاه انتقال یافت، تشکر می‌کنیم.

عکس شماره ۲

---

۱. مساجد خدا را تنها کسانی آباد می‌کنند که به خدا و روز بازپسین ایمان آورده‌اند؛ توبه، آیه ۱۸.

امیدواریم تحولی که به وجود آمده، به بار بنشیند، کار فرهنگی دیر به ثمر می‌رسد، در مساجد کارهای اساسی پایه‌ریزی شده، در مرحله‌ی اول ساخت و ساز و تعمیر مساجد آغاز شد و ۸۰۰ مسجد تجهیز شد، از شورای شهر و شهرداری کمک شد، مجمع خیرین مسجدساز بر محوریت آیت‌الله غیوری تشکیل شد. صندوق قرض‌الحسنه فعالان مسجد به کمک مراجع عظام در حال تشکیل است. کلاس‌های خوب برای ارتقای کمی و کیفی فعالان مساجد و همچنین جلسات حوزه‌ها در مناطق، یکی از کارهای پربرکت در مسجد مجدد تشکیل شد و ائمه جماعات، دوره‌ی فشرده‌ای را طی می‌کنند، در قم هم مرکزی تشکیل شد که مطالعات مسجد انجام می‌شود، و صد‌ها مقاله‌ی علمی با موضوعات ساماندهی مسجد برای مرکز رسیده است.

تشکیل شورای جوانان که خواهران برای تشکیل آن فعالیت خوبی داشتند و از آنان نیز تشکر می‌شود.

اینک لازم است مسئله ساماندهی مساجد بیش از گذشته مورد توجه قرار گیرد؛
دو چیز را باید برای برای خودمان روشن کنیم:
اوّل. وضعیت فعلی را که می‌دانیم.
دوم. وضعیت مطلوب را که آن را هم می‌دانیم.

براین اساس مطالب خود را در قالب تذکرات ذیل تقدیم می‌کنم:

۱. اولین نکته این است که اکون ما کمک دولتمردان را می‌خواهیم تا به مطلوب برسیم؛ اگر بودجه‌ای به مساجد داده شود، مظاهر فساد از بین می‌رود و قابل پیشگیری است، هر کجا مساجد، فعالیت کامل و با محوریت عمل کرده، نتایج خوبی داشته است. از جانب آقای هاشمی رفسنجانی مشکریم در دولت ایشان آئین‌نامه‌ی مساجد تصویب شد، که معتقدیم اگر دقیق عمل شده بود، مشکلات ما حل می‌شد، در نهایت به این نتیجه رسیدیم که برویم و حداقل دنبال اجرای مصوبه برق و گاز و آب رایگان بودیم، اگر همان هم عمل شود، خوب است.

مشکلات بیمه خدام که سازمان بیمه می‌گوید: باید سازمان برنامه‌ریزی پول بدهد و استاندار محترم تهران، امسال را قبول کردند تا راه بیفتند، تا ان شاء‌الله بعد حل بشود و در نهایت دولت توجه بیشتری به حوزه‌ی دین داشته باشد، اگر مساجد محور قرارگیرد، دیگر کسی نمی‌تواند به حرم علی بن ابیطالب توهین کند، مساجد باید محلی باشد، برای تشکیل یک پارچه مسلمین، دولت باید بی‌تفاوت باشد، قرآن می‌گوید:

﴿الذین ان مکتّهم فی الارض اقام الصلاة...﴾^(۱)

امام جماعت که امکاناتی ندارد، هرچه داریم امکانات مردمی است، دولت امکانات دارد، مخاطب این آیه دولت است، امام که توانست چنین نهضتی را سامان دهد، از مساجد شروع کرد، مساجد را پایگاه قرار داد.

چند لحظه‌ای نکاتی را عرض می‌کنم: نکته اول این‌که فرصت گران‌بهایی به برکت انقلاب عزیز و عظیم اسلامی به وجود آمده که خدای تبارک و تعالی اساس خوبی را برای انسان‌های مؤمن مخلص فراهم نموده و این فرصت را ما انسان‌ها نمی‌دانیم چقدر ش به دست خود ماست؛ یعنی اگر خوب استفاده کردیم خوب بهره‌برداری کردیم و از این فرصت‌های پیش آمده بهره لازم را بردیم طبعاً خدای تبارک و تعالی به مالطف می‌کند و یک نعمتی را که به نام انقلاب به ما عنایت کرده حفظ می‌کند و اگر قدردانی نکردیم مثل خیلی از گذشتگان فرصت‌هایی برایشان پیش آمده، از فرصت استفاده نشد، نعمت‌ها از آنها سلب شد، لذا امروزه به ویژه برای خانم‌ها فرصتی بود که باب‌هایی در حوزه دین پیش آمده، خوشبختانه به برکت نظام یک حرکتی است که اگر ما دارای برنامه باشیم، از ما حمایت می‌کند.

۲. باید پیذیریم که مساجد ما برای نیازهای فعلی نظام درست نشده، ما حقیقتاً مشکل داریم؛ زیرا مساجد ما فقط یک شبستان دارد، فقط برای نماز! عمدتاً فضای لازم

۱. همان کسانی که چون در زمین به آنان توانایی دهیم، نماز بر پا می‌دارند و زکات می‌دهند و به کارهای پسندیده وا می‌دارند و از کارهای ناپسند باز می‌دارند و فرجام همه کارها از آن خداست؛ حج، آیه ۴۱.

را برای کار در بخشی از مساجد داریم، اما در بخش زیادی ما این امکانات را نداریم و بایستی تلاش بکنیم با رویکردنی که مردم و جامعه دارند، طبعاً فضاهای فرهنگی، فضاهای خدماتی، فضاهای علمی آموزشی، فضاهای ارزنده‌ای که بتواند مشکلات اجتماعی مردم را تا حدودی بتواند حل کند این‌ها چیزی است که جایش در مساجد تا حدودی خالی است؛ لذا باید تلاش کنیم این‌ها را ایجاد کنیم.

همه مساجد باید دارای صندوق قرض الحسن بشوند، همه مساجد بایستی دارای تعاوونی‌های مصرفی که کالاهای ضروری مردم را با قیمت پایین تر به دست مردم برساند، این امکانات باشند. مساجد ما بتوانند به بینوایان کمک کنند به جوان چه دختر و چه پسر برای ازدواج و تهیه و فراهم کردن مقدمات زندگی آنها را فراهم کند، از نظر فکری و سیاسی مساجد ما باید ایفای نقش بکند، لذا کار سنگین است و مسؤولیت زیاد است.

خوشبختانه رویکرد مردم به مساجد، یک رویکرد زیبا و عالی است نسل جوان مشتاقانه به مسجد روی آورده‌اند؛ ایام البیض همه معتكفین قریب به اتفاق جوانند چه دختر و چه پسر، این رویکرد مبارک هست، لکن لازم هست که در مساجد ما امکانات لازم را برای پذیرایی از معتكفین داشته باشیم، از آنهایی که به مسجد مراجعه می‌کنند، ما اسباب لازم را داشته باشیم که ان شاء الله با این حرکتی که شروع شده، ما آینده را آینده خوبی می‌بینیم و اگر بخواهد مساجد در جهان اسلام بدرخشد، مسجد فقط جای نماز نیست، باید نماز اقامه شود، مسجد فقط جای دعا نیست، دعا هم باید خوانده شود، اما ظرفیت مسجد، هدف مسجد و آرمان پیامبر ﷺ و اهل‌بیت علیهم السلام و امام والامقام و مقام معظم رهبری این نیست که فقط یک نمازی خوانده شود، مسجد مرجع است، پایگاه است، مرکز است برای انجام همه امور مسلمین؛ همان‌طور که در صدر اسلام بوده، چند سال اول انقلاب این بخش در مساجد بود، ما باید دو مرتبه آن چه را از ما گرفته‌اند، و در مساجد نیست، همه را به مساجد برگردانیم. ساخت فرهنگ عمومی وظیفه ما است، محبت فکری جامعه از آن ماست حرکت‌های فرهنگی گسترده برای ماست؛ بیان معارف دین مسؤولیت ماست، خلاصه اداره صحیح مرکز تصفیه و تهذیب

نفس کار ماست. تعلیم و تعلم از آن ماست دو مرتبه باید مساجد تبدیل شود به یک مرکز دینی به معنی عام یعنی همه امور باید از مساجد الهام بگیرد، دولت ما دولت مسجدی، نمایندگان ما مسجدی، مسؤولین اجرایی و قضایی همه و همه بایستی با الهام‌گیری از مسجد یعنی هر کاری می‌کنند، عبادت باشد و اگر بخواهند عبادت باشد، می‌فرمایند عملی که با قصد قربت باشد، برای خدا انجام بدهد، چه نماز، چه زکات، چه خمس، چه کمک به بیوایان، چه عیادت از مریضان، چه تشییع جنازه مؤمنین و مؤمنات، چه حضور در صحنه‌های فرهنگی، همه می‌شوند عبادت؛ چه عبادتی بالاتر از این که آدم بتواند زیر بغل یک درمانده را بگیرد؟ چه عبادتی بالاتر از این که بتواند مراکز مشاوره‌ای در مساجد ایجاد شود؟ یک عده از مردم حقوق‌شان ضایع می‌شود، اما بلد نیستند استیفاده حق بکنند، این‌ها را راهنمایی بکنند. چه عبادتی بالاتر از این که مسجد مکانی برای مشاوره خانواده‌ها باشد؟ چه عبادتی بالاتر از این که بجهه‌های مؤمنین و عزیزان ما که الان نیاز به کلاس کنکور دارند، نیاز به کلاس‌های تقویتی دارند و آموزشگاه‌ها مطالبه پول زیادی را می‌کنند، در مساجد این‌ها برگزار شود تا بجهه مسلمان‌ها خوب درست بخوانند به دانشگاه راه پیدا کنند تا آینده از آن نیروهای مؤمن و مخلص باشد؟ از همه این‌ها عبادت هست و الان در بخشی از مساجد انجام می‌شود این‌ها بخش کوچکی از کارکرد مساجد است.

کارکرد و خدمات مساجد بیشتر از این‌هاست. متنها ما زبان گزارش‌نویسی را هنوز در مساجد بلد نیستیم، برای انعکاس تلاش‌هایمان تمرین و آموزش لازم هست.

این‌ها را باید بلد باشیم، کاری که می‌کنند بتواند منعکس شود. این انعکاس قلب همه مؤمنین را شاد می‌کند و دل همه مخالفین را می‌لرزاند، لذا لازم است ما برای سال‌های آینده در این قسمت‌ها آموزش بدھیم که چگونه کارکردهای مساجد را منعکس کنیم، چگونه کارهای خوبی که در مساجد می‌شود به دیگران نشان بدھیم تا الگو شود، دیگران هم انجام بدهند.

ان شاء الله این نمایشگاه تبدیل شود به نمایشگاهی که در آینده چندین کیلومتر را زیر پوشش خود قرار بدهد و طرف وقتی وارد نمایشگاه شود حیران شود که از چه غرفه و از چه کارهایی دیدن بکند، چون تنوع کار در مساجد خیلی زیاد هست ولی انعکاس آن بسیار کم است؛ از سوی دیگر باید توجه داشت که برخی از امور مساجد را نمی‌توان به خوبی انعکاس و گزارش نمود؛ چه کسی می‌تواند ارتباط عاطفی بین مسجد را با مسجد دیگر به صورت گزارش ارایه کند؟ چگونه کسی می‌تواند محبت بین مسجدی‌ها را منعکس کند؟ چه کسی می‌تواند برادری و خواهری که در مساجد حاکم است، این را به تصویر بکشد یا به رشته تحریر در بیاورد؟ قادر نیستند این طور چیزها را فقط خود مسجدی‌ها می‌دانند، چه روابط خوبی و ارتباط ارزشمندی بین مسجدی‌ها وجود دارد.

۳. لازم است توجه کنیم که مساجد به عنوان یک تشکل عظیم اسلامی، در سراسر جهان اسلام حضور دارند. ما از این تشکل مهم، بیشتر از هفتاد هزار یا صد هزار مسجد در سراسر کشور داریم، این مساجد ما همه‌اش در بش باز است، برق دارد، آب دارد، گاز دارد، تلفن دارد، خادم دارد، امام جماعت دارد، هیئت امنا دارد، اگر ما یک روزی بتوانیم هفتاد یا صد هزار مسجد را با هم گره بزنیم، این‌ها مراکز را با هم مرتبط بکنیم، این تشکل را محکم بکنیم ضد انقلاب غلط می‌کند بخواهد در کشور مانفس بکشد، اگر این تشکل قوی شود، یعنی خانم‌های مسجدی تشکل شان قوی شود، یعنی گسترش بدنه و یکدیگر را بشناسند، آقایان مسجدی هم تشکل شان را گسترش بدنه، یکدیگر را بشناسند؛ در هر مسجدی حداقل هیئت امنا ۵ نفر هستند، این طوری شما صدهزار را ضرب در ۵ کنید چند تا می‌شود ۵۰۰ هزار، شما بیائید این ۵۰۰ هزار را در بخش خواهان هم اضافه کنید، یک عدد چند میلیونی آن هم از انسانهایی که با یکدیگر ارتباط اعتقادی دارند، ارتباط دینی دارند، ارتباط عاطفی دارند، با چنین تشکل منسجمی چه کسی می‌تواند مبارزه کند؟ اگر مساجد داخل، ارتباط دینی شان را محکم بکنند آن وقت مساجد همه کشورهای اسلامی نیز از طریق سازمان کنفرانس اسلامی که هفته گرامیداشت مساجد به تصویب آنان رسیده است اگر این‌ها با هم گره بخورند،

به نظر شما چه اتفاقی می‌افتد؟ چه کاری در جهان اسلام می‌شود؟ آن وقت دیگر کسی جرأت نمی‌کند به نجف حمله کند به حرم حضرت امیرالمؤمنین ؑ حمله کند! کسی نمی‌تواند مسجدالاقصی را به آتش بکشد! اصلاً و ابداً همه آنها ساقط می‌شوند.

امام عزیز فرمودند:

اگر مسلمان‌ها با هم متحد شوند هر کدام یک سلطان آب برداشته و برینزند تبدیل به یک سیل می‌شود که اسرائیل را آب می‌برد.

اگر همه مساجد با هم شوند، هیچ حزبی هیچ تشکلی به اندازه این حزب بزرگ اسلامی که بنیان‌گذار آن خود خداست و رئیس این حزب هم خود خداست، قدرت و توانایی ندارد. حزبی که خود خدا بنیان‌گذارش باشد، شکست ندارد. خود خداوند این حزب را بنیان‌گذاری کرده، خود خدا این پایگاه را درست کرده، بعد هم از مرکز مکه، مسجدالنبی، مسجدالاقصی، مسجد کوفه، مساجد دیگر این‌ها را اگر با هم گره بزنیم، در نهایت سر رشته به دست مسجد به عنوان مرکز علم و عمل باشد؛ یعنی مرکز ولایت الله، مرکز انوار حق الهی، شما فکر بکنید در عالم اسلام چه اتفاقی می‌افتد؟

همه مشکلات حل می‌شود.

وقتی هم که آقا امام زمان ظهرور می‌کنند، طبق روایات ما مکه محل ظهور آقا امام زمان هست؛ شما سربازان امام زمان هستید، قدر خودتان را بدانید، این پایگاه را حفظ کنید، مقدس است، بمانید و تلاش کنید.

در زمان غیبت آقا امام زمان، نائب امام زمان، مقام معظم رهبری سردمدار است؛ اکنون همه رشته‌ها به مقام معظم رهبری وصل می‌شود، یعنی مرکز ولایت یعنی آنجایی که هر چیز به خدای تبارک و تعالی وصل هست.

۴. انجام امر به معروف و نهى از منکر از طریق مسجد است؛ امر به معروف و نهى از منکر، دو فریضه‌ی الهی است که آن قدر اهمیت دارد که سایر معارف دینی به وسیله‌ی این دو امر مهم، اقامه می‌شود. اکنون پرسش مهم آن است که چه کنیم تأثیرگذار باشیم؟

چه کنیم تا سخن ما با عمل ما، روش ما، منش ما، و متده ما هماهنگ باشد؟ چگونه باشد که ما بتوانیم تأثیر بگذاریم؟

در باب تبلیغ که حرکتی در راستای امر به معروف و نهی از منکر است، می فرمایند: بهترین روش، روش ابلاغی است یعنی آدم، طرف مورد تذکر را قانع کند؛ لذا می فرمایند: پیام تأثیرگذار پیامی است که هم استدلال لازم را با خودش داشته باشد و هم حامل آن پیام، بایستی شرایط لازم برای کسب محبوبیت اجتماعی از سوی مخاطب را داشته باشد؛ به طور مثال وقتی مرجع تقلید حرف می زند همه تسلیم اند، یک عالم وقیعه که خود را تزکیه کرده، وقتی سخن می گوید، همه سخن او را می پذیرند، لذا علاوه بر استدلال لازم، محبوبیت هم شرط است.

روش دیگر روش غیرمستقیم است؛ امام صادق (علیه السلام) یک فردی را می دانستند مشروب می خورد و او را در دربار منصور می بردند، چشمها یش کور شده بود، خوب چشمها یش نمی دید، منصور به همه هدایایی اهدا کرد، او هم می خواست هدیه اش را بگیرد، امام هدیه اش را گرفت، آورد و به دستش داد، بعد خواست امر به معروف و نهی از منکر کند این بیان را عنایت بکنید؛ امام صادق (علیه السلام) چه کرد؟ فرمود:

«ان الحسن لکل احد حسن و منک احسن لمکانک مناً» پدر تو در خانواده ما بوده هر کس کار بد انجام دهد، بد است، اما از تو بدتر است! هر کس کار خوب بگنده، خوب است، اما از تو خوب تر است؛ چون تو پیش ما آبرو داری، حیثیت داری!^(۱) می گویند: بعد از این تذکر، دیگر دیده نشد که او چنین عملی را انجام دهد. امام او را احترام کردند، شخصیت او را حفظ نمودند و نگفتند: چنین می کنی! با کنایه فرمودند؛ زیرا تبلیغ غیرمستقیم تأثیرش بیشتر است. حفظ شخصیت مردم بسیار مهم هست و سخن در آنها تأثیر می گذارد؛ لذا باید آنها را با این روش امر به معروف و نهی از منکر کرد؛

شهید مطهری می‌فرمایند: امر به معروف و نهی از منکر دو قسم هست: یک قسم آن برای همه مردم به صورت عامه است، همه باید امر به معروف و نهی از منکر کنند. براساس فرموده‌ی مقام معظم رهبری یکی بگوید، دومی هم بگوید، سومی هم بگوید، دهمی هم بگوید، حتی خبر کند، همه بگویند، همه بگویند، این مهم هست!

قسم دویم: امر به معروف و نهی از منکر خاص و ویژه است؛ یک جمعی درین شما باشد و این‌ها امر به معروف و نهی از منکر کنند؛ از این مطلب می‌شود این نتیجه را گرفت که ما بایستی علاوه بر انجام کار خود، امر به معروف و نهی از منکر را تکثیر بکنیم، بعضی جاها خیلی جاها مردم توده‌ی مردم باید حضور یابند در برخی موارد کار تخصصی هست شباهاتی هست یا بحث کلامی است گاهی ممکن است مسایل تخصصی باشد، مثل مفاسد اقتصادی که الان در جامعه هست در برابر مفاسد اقتصادی کی الان می‌تواند امر به معروف و نهی از منکر کند؟ در مسایل سیاسی کی می‌تواند؟ کسی که سیاست را بفهمد، اقتصاد را بفهمد، مفاسد اداری را که الان وجود دارد، بسیار تخصصی است کار هر کسی نیست. لذا حتماً این‌ها تخصصی است حضرت آیت‌الله شاهرودی ریاست محترم قوه قضائیه نقطه ظریفی را اینجا گفتند، فرمودند: در یکی از استان‌ها در دادگستری برادران بسیج ائمه جمعه و جماعات یک هماهنگی شده یک روش را برای امر به معروف و نهی از منکر طراحی کردند، باید کار کرد.

قرآن می‌فرماید: «لقد ارسلنا رسالنا بالبینات و انزلنا معهم الكتب و الميزان ليقوم الناس بالقسط و انزلنا الحدید فيه بأس شديد و منافع للناس و ليعلم الله من ينصره و رساله بالغيب ان الله قوي عزيز». (۱)

۱. به راستی ما پیامبران خود را با دلایل آشکار روانه کردیم و با آنها کتاب و ترازو را فرود آوردیم تا مردم به انصاف برخیزند و آهن را که در آن برای مردم خطری سخت و سودهایی است پدید آوردیم تا خدا معلوم بدارد چه کسی در نهان او و پیامبرانش را یاری می‌کند. آری، خدا نیرومند شکست ناپذیر است؛ حدید، آیه ۲۵.

منتها برنامه می‌خواهد، حساب می‌خواهد، متدهای خواهد، با یک روش منطقی و صحیح بروید بالا؛ یک جایی هم می‌رسد به قوه قهریه و الا امکان ندارد ما فقط بگوییم این کارها را نکن، نه که نمی‌کند.

یک بیانی هست دوست دارم این بیان را خدمت شما عرض کنم و ختم کلام کنم، حضرت فرمود: «فاعل الخیر خیر منه». خیلی زیباست امر به معروف خوب است اما آمر به معروف و ناهی از منکر، از خود امر به معروف و نهی از منکر مهم تر است! علم خیلی خوب است، اما عمل کننده به علم از عالم بالاتر و از خود علم هم بهتر است! زیبایی خوب است اما بیانگر زیبایی از خود زیبایی هم بهتر است!

از شماهایی که این مسؤولیت را پذیرفته‌اید، اگر امر به معروف و نهی از منکر دارای ارزشی هست، شماهایی که این کار را انجام می‌دهید، ارزش شماها از این کار بالاتر است. لذا قدر خودتان را بدانید.

در نهایت هم عرض می‌کنم متأسفانه حاکمیت ما، دولت ما در مقابل این مسایل بی‌تفاوت است، در حوزه دین، دولت و برنامه‌ریزان ما بی‌تفاوت شده‌اند؛ بودجه‌هایی که در اختیار این‌ها هست همه جا خرج می‌کنند الا در حوزه دین!

من از بعضی شان سؤال کردم: شما این پول‌ها را کجا خرج می‌کنید؟ جواب یکی از آنها که اگر اسم ببرم، خیلی رسایی راه می‌افتد، این بود که آقای مثلاً صدمیلیارد تومانی یا دویست میلیارد تومانی! جالب این که یکی از این‌ها گفتند: ما می‌دهیم به ارشاد! گفتم:

دیگر بدتر، دیگر بدتر از این نمی‌شود، بودجه دولتی‌ها رو آدم بدهد به ارشاد که این کار را بکن! حوزه دین ثقلش در مساجد است، ثقلش در حوزه‌های علمیه هست، ثقلش علمایی هستند که شب و روز کار دیگری انجام نمی‌دهند. اما از این بودجه‌ها به هیچ وجه صرف مساجد و علماء نمی‌شود! اشتباهاً به جاهای دیگر سرازیر است! اما آیا همیشه اشتباهاً به سمت و سوی جاهای دیگر سرازیر می‌شود؟

متأسفانه دولتمردان ما به این امر بی‌تفاوتند؛ اگر هم در دین دارند، حداقل اگر هم در دل دارند، ما نمی‌فهمیم! اگر یک وقتی هم می‌آیند به سمت ما حواستان جمع باشد از وجود ما استفاده ابزاری نکنند! مواطن باید تا به حال، قصد قربت را ما

ندیده‌ایم! دولتمردان ما برای خدا، قصد قربت کنند، حوزه دین را تقویت کنند، در حالی که همه‌اشان از پلکان دین بالا رفته‌اند؛ همه‌شان به وسیله همین علمایی که در مساجد جمع شده‌اند، همین ائمه جمعه، همین خطبا، همین گویندگان، همین ائمه جماعات، همین آدمهای بی‌توقعی که دور و بر ما هستند، همین بسیجی‌ها، آدمهای مخلصی که در مساجد جمع شده‌اند، از راه این منش و رفتار این‌ها به مقامات رسیده‌اند اماً وقتی رفتند، انصافاً توقع داریم این آیه شریفه: «الذین ان مکنّاهم فی الارض اقام الصلاة و اتوالزکاہ»^(۱) را اجرا کنند. مخاطب این آیه کیست؟ من امام جماعت؟! مخاطب کیست؟ خطاب به آن‌هایی است که «ان مکنّاهم...» مکنّا چیست؟ پول، ثروت، دولت‌الذین مکنّاهم است. لااقل اگر برای ما خیر مادی نداشته‌اید، زیر بغل ما را نگرفته‌اید، دردی از ما درمان نکردید، لااقل درد سر هم درست نکنید؛ لذا در پایان، یک عبارت عرض کنم، ان شاء‌الله در هفته‌ی دولت گزارشی به ما بدهند در باره‌ی خدماتی که به دین کردند.

خوبیختانه روز گرامیداشت جهانی مساجد امسال به نحو قوی‌تر، گسترده‌تر و راحت‌تر از سال گذشته برگزار می‌شود. ما می‌بینیم خیلی از عزیزان، ما را تشویق می‌کنند؛ از این خدمات تقدیر می‌کنند؛ از ریاست مجلس گرفته تا سایر عزیزان، ریاست محترم قوه‌ی قضائیه، مجمع تشخیص مصلحت نظام و سایر دلسوزان، همه تلاش می‌کنیم مشکلات را بطرف کنیم و مساجد موانع از سر راهش برداشته شود، خدا به همه توفیق بدهد، که در این راه گام برداریم.

تشکر از همه عزیزانی که شرکت کردند سخن گفتند، حضور خوب شما در نمایشگاه، حضور خوبتان در همه جلساتی که در این هفته برگزار شد، همه و همه قابل تقدیر است.

والسلام عليکم و رحمة الله و بركاته

۱. همان کسانی که چون در زمین به آنان توانایی دهیم، نماز بر پا می‌دارند و زکات می‌دهند و به کارهای پسندیده و می‌دارند و از کارهای ناپسند باز می‌دارند و فرجام همه کارها از آن خداست؛ حج، آیه ۴۱.

فروع مسجد « ۲ »

۴۴

سخنرانی آیت‌الله هاشمی شاهروdi

ریاست محترم قوه قضائیه

□ چکیده

- ۱ - مساجد پایگاه بسیار مقدسی است که در آن عبادت برای خدا که ارزشمندترین اعمال است، انجام می‌گیرد.
- ۲ - یکی از ویژگی‌های نظام اسلامی، آمیختگی مسائل عبادی با مسائل دیگر است و این ویژگی باعث شده که تمامی اعمال و رفتار انسان رنگ و بوی الهی به خود بگیرد.
- ۳ - تصمیم‌گیری در امور اجتماعی از سوی انبیاء^{علیهم السلام} در مساجد شکل می‌گرفته که این مسئله نشان از جایگاه محوری مساجد در فرهنگ اسلامی دارد.
- ۴ - در تاریخ اسلام و سیره ائمه^{علیهم السلام} مساجد، جایگاه کارگزاری امت اسلامی و فعالیت‌هایی مانند قضاوت، اجرای حدود اسلامی و تصمیم‌گیری‌هایی که نیاز به مشورت دارند، بوده است.
- ۵ - مسجد یک تشکّل اجتماعی است که بسیاری از حرکت‌های سیاسی و اجتماعی از آن شروع شده است.
- ۶ - نقش مساجد در فرهنگ اسلامی در تاریخ اسلام بسیار اساسی و محوری است.

- ۷- هم‌اکنون نیز مساجد توانسته‌اند انتفاشه را شکل دهند.
- ۸- مساجد بستر مناسبی برای رسیدن به اهداف نظام اسلامی است.
- ۹- اگر بخواهیم اسلام ناب را در جامعه پیاده و احیاگر سیاست‌ها و مبانی عمیق اسلامی باشیم، باید درباره نقش و جایگاه مساجد تحقیقات جدی‌تری صورت گیرد.
- ۱۰- دولت باید در تصویب قوانین و لوایح، به نقش حرکت سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مساجد توجه داشته باشد.
- ۱۱- مسؤولان به جای سرمایه‌گذاری و تکیه نمودن در در حرکت‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی بر احزاب، بهتر است که از مساجد در راستای اهداف انقلاب استفاده کنند.
- ۱۲- تشکیل شورای حل اختلاف در مساجد آغاز گردیده و موفقیت زیادی نیز داشته است و تشکیل ستادهای پیشگیری از وقوع جرم در جهت سالم‌سازی فضای جامعه از دیگر فعالیت‌های دستگاه قضایی بوده که هسته اصلی تشکیل این ستاد به عنوان ستاد حفاظت اجتماعی در مساجد آغاز شد.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

مسجد همه امور را در ارتباط با خدا قرار می‌دهد و سعی می‌کند سرمنشأ و سرچشمۀ عمل، خدایی و معنویت باشد. بهترین فضا، فضای مساجد است که در آنجا انسان، توجه به خدا دارد، عشق و محبت به خدا را ابراز می‌کند. در مسجد، ضمن بندگی، با خدا ارتباط برقرار می‌کند و از طریق همین ارتباط، آنچه را که خدا می‌خواهد انجام می‌دهد.

عکس شماره ۳

مسجد بهترین پایگاه برای مطلوب‌ها و ارزش‌های الهی است که ادیان از بشریت خواسته‌اند و لذا است که می‌بینیم مساجد در تاریخ اسلام و فرهنگ اسلامی نه تنها جای

عبادت است، بلکه جای هدایت هم هست؛ بیشترین نورافشانی‌ها، تعلیم و تربیت‌ها در تاریخ اسلام در مساجد شکل گرفته است. هدایت مردم، نشر تعالیم اسلامی در کانون‌ها و پایگاه مساجد شکل گرفته است و می‌گیرد.

مسجد در اسلام پایگاه تشکیلات سیاسی هم بوده است و پایگاه و هسته اصلی حرکت‌های اجتماعی، فکری و سیاسی در تاریخ اسلام، مساجد بوده است. چون مسجد است که حرکت سیاسی الهی را می‌تواند شکل دهد و از فضای ارزشی و معنوی و ارتباط با خداوند متعال در مساجد، استفاده می‌شود تا با آن حرکت، جامعه در ابعاد سیاسی، جنبه الهی و معنوی و شرعی داشته، مورد رضایت خداوند متعال باشد و در راستای ارزش‌ها و اهداف معنوی قرار گیرد و ضامن صیانت حرکت‌های سیاسی از لغزش‌ها، انحرافات، ظلم‌ها، خودکامگی‌ها و ستم‌ها و مادی‌گری‌ها باشد.

مسجد پایگاه بسیج عمومی مردم و بسیج مقاومت مردم در مقابل دشمنان در طول تاریخ بوده است، خوشبختانه در دوران نهضت و انقلاب ما و حتی پس از پیروزی انقلاب در دوران دفاع مقدس این‌گونه بوده است. مسجد پایگاه جهاد و دعوت به جهاد است. بسیج نیروهای مسلح در تاریخ اسلام به وسیله مساجد شکل گرفته است، در حقیقت مساجد نقش پادگان را هم داشته است.

در تاریخ اسلام و سیره ائمه اطهار و سیره حکومت‌های اسلامی گذشته می‌بینیم مساجد جای کارگزاری اسلامی هم بوده است. برخی از فعالیت‌هایی که وظیفه حکومت است، در مسجد شکل گرفته است، بستر مناسبش و پایگاه اصلی آن مساجد بوده است. کار قضاوت که یکی از وظایف و مسؤولیت‌های حکومت و مدیریت اسلامی است، در زمان حضرت علی^{علیه السلام} در مساجد شکل می‌گرفته است. اجرای خیلی از احکام و حدود الهی در مساجد بوده است. خیلی از شوراهای و شوراهای تصمیم‌گیری، مشورت‌گیری‌هایی که رهبریت نظام اسلامی نیازمند آن مشورت‌ها و یا استشارة‌های است، در مساجد شکل می‌گرفته است. پیامبر اکرم^{علیه السلام} مشورت‌های فی الامر را در مسجد انجام می‌داد. هر حادثه‌ای، بحرانی که شکل می‌گرفت پیامبر^{علیه السلام} به مسجد می‌رفت

و مردم را دعوت می‌کرد در آنجا تصمیم‌گیری و موضوع حل و فصل می‌شد. در روایات آمده است که «المساجد مجالس الانبیاء»^(۱)، مجالس انبیا در مساجد بوده است. یعنی کارهای انبیا که عبارت از هدایت، تصمیم‌گیری در امور اجتماعی و حکومت اسلامی در مساجد بوده است. انبیا که رهبران جامعه بشری هستند در مساجد رهبریت و مدیریت می‌کردند.

همه این نکات، ذهن انسان را به این مسئله متوجه می‌سازد که بحث مساجد در فرهنگ اسلام، بحثی سنگین و محوری است که متأسفانه کمتر به این نکته توجه شده است و با آمدن قالب‌ها و تشکیلات اجتماعی، فرهنگی و سیاسی جدید از خارج به داخل کشورهای اسلامی، به تدریج این نقش از مساجد گرفته و یا کم شده است و به پایگاه‌های دیگری داده شده است.

احساس می‌شود انسان اگر بخواهد آن اسلام ناب را پیاده کند و احیا‌گر آن سیاست‌ها و مبانی عمیق اسلام ناب باشد، می‌بایستی در رابطه با مسئله مساجد، تأملات و تحقیقاتی انجام گیرد و در رابطه با وظایف یک حکومت و مدیریت اسلامی، نقش و جایگاه مسجد در جامعه احیا شود.

مسجد یک هدف و مطلوب است، یک ارزش است و احکام خاصی در فقه دارد، آداب خاصی در فقه اسلامی برای مسجد هست. تقسیم‌بندی‌های خاصی برای مساجد هست. حالت بندگی و ذکر خدا در مساجد، پر شدن مساجد برای انجام عبادت و ذکر خدا، ارزش بسیار بالایی دارد و مطلوب اوّلیه ادیان الهی است؛ از این رو مساجد باید در جامعه اسلامی توسعه پیدا کنند، تعمیر بشوند و احیا شوند.

نکته دیگر نقش مسجد در رسیدن به اهداف و مطلوبات دیگر نظام اسلامی است. ساز و کار و نقش ابزاری مسجد، باید تنظیم، تدوین و به جامعه و مسؤولان و مردم معرفی شود؛ مسجد تنها یک مکان برای تجمع نیست، مسجد ابزار فیزیکی نیست؛ بلکه انسان

این چنین استفاده می‌کند و می‌تواند استنباط کند که مسجد از نظر اسلام یک ساختار اجتماعی است، امروز در دنیا ساختار حرکت‌های اجتماعی عبارت از همین تشکل‌های حزبی و صنفی و امثال این است که به تدریج در جهان اسلام هم وارد شده است و کشورهای اسلامی و مردم هم از این تشکل‌ها در دهه‌های اخیر استفاده کرده‌اند. شاید این که در تاریخ اسلام اندیشه تحزب و احزاب و تشکل‌های سیاسی حزبی به شکل امروزی پانگرفته بود و از نوآوری‌های خارج از جهان اسلام به جهان اسلام است، علتش این است که در فرهنگ اسلامی آنچه که شکل و قالب حرکت اجتماعی دارد مساجد بوده است لذا نیاز به تشکل‌های اجتماعی و سیاسی نبوده است. مساجد جامع‌ترین و نهادینه شده‌ترین و در عین حال منسجم‌ترین شکل و رویه و روش اجتماعی بوده است. در تاریخ اسلام مساجد همه نیازهای اجتماعی و سیاسی جامعه را پوشش می‌داده است، یعنی حرکت‌های ضد ظلم، ضد طاغوت، ضد شاهان و سلاطین مستبد، از مساجد شروع می‌شده است و نیازی نداشته است یک مصلحی بیاید یک حزبی تشکیل دهد، با وجود این بستر بسیار عظیم و بسیار مؤثر در مردم و انسان‌های مسلمان و مؤمن از این تشکل استفاده می‌شده است. از مساجد حرکت‌های اجتماعی شروع می‌شده است که ما می‌توانیم تعبیر کنیم که مسجد‌گر چه یک مکان است، ولی یک تشکل اجتماعی هم هست و آن تشکل مورد قبول و بی‌شک و بی‌شبه نظام و فرهنگ اسلامی در حرکت‌های اجتماعی است. مصلحان و عالمان و پیروان انجیا وائمه اطهار (علیهم السلام)، شکل حرکت اجتماعی و سیاسی خود را از مساجد شروع می‌کردند، چون انجیا هم همین کار را می‌کردند. پیامبر اکرم (علیه السلام) وقتی آمدند مدینه و خواستند حرکت اجتماعی، سیاسی خود را شروع کنند، اولین کاری که کردند، مسجد ساختند و از مسجد و داخل مسجد و براساس فرهنگ مسجد، حرکت اجتماعی خودشان را شروع کردند. کانون و مرکز این کار را هم مسجد قراردادند و همه را هم دعوت می‌کردند که در آنجا جمع شوند.

امروز در جهان اسلام در دوران نهضت عمومی اسلامی در جهان و مخصوصاً

نهضت انقلاب ما آنچه از تشکل‌های حزبی و ساختارهای وارد شده از فرهنگ‌های دیگر در جهان اسلام موفق‌تر بوده، حرکت از مساجد است. پایگاه اصلی نهضت خودمان و قالب‌هایی که در آن شکل گرفت در مساجد بوسیله علماء و ائمه مساجد و علمای دین بود. اگر بعد از انقلاب در مقابله با بحران‌ها و دشمنی‌ها، جنگ تحمیلی و امثال این‌ها، نیاز به بسیج مردم بود، باز مساجد در طلیعه این حرکت و به عنوان کانون اصلی این حرکت بوده و بسیار موفق بوده است. بایستی در رابطه با مساجد فکری کنیم. آیا درست است که ما از مساجد در حد همان هدف اول که جایگاه عبادت و عشق و پرستش به خداوند و توحید است استفاده کنیم؟ حرکت اجتماعی و سیاسی و فرهنگی خودمان را از راه‌های دیگر در جامعه‌مان سرمایه‌گذاری کنیم و بودجه از بیت‌المال قرار بدھیم؟ آیا واقعاً این صحیح است؟ تشکل‌های دیگری مانند خانه احزاب را تقویت کنیم و بودجه‌ای برای احزاب قرار دهیم؟!

ممکن است کسی بگوید این‌ها وسیله است، شکل و قالب است و هیچ اثری ندارد و عمدۀ محتواست و محتوا را از مسائل دینی و مذهبی و سیاسی و انقلاب خودمان پر می‌کنیم ولی بنده عرض می‌کنم:

اولاً: اگر قالبی اصالت دارد در تاریخ و فرهنگ ما چرا انسان به این قالب توجه نکند؟.

ثانیاً: این طور نیست که قالب‌ها و شکل‌های اثربار باشد و این قالب‌ها اثرات دیگری هم دارد، بارهای منفی هم در بردارد که بایستی واقعاً مورد تحقیق قرار بگیرد. من تصورم این است که در این بخش کم بحث و بررسی شده است. با یک بررسی کامل تر و گستردۀ تر و کارکارشناسی خیلی از وظایف اصلی حکومت اسلامی و آن اهداف بلندی که در نظام اسلامی کارگزاران اسلامی مسؤولیت احیای آن اهداف و انجام آن وظایف را دارند و در قانون اساسی به آنها اشاره شده است خیلی راحت‌تر، سریع‌تر و ساده‌تر و با هزینه‌های کمتر به دست می‌آید.

مسئولان ما، دولت ما، مجلس ما در تصویب قوانین و لوایح بایستی به این مسئله

توجه داشته باشند؛ شاید خیلی از این مسائل عوض شود. بحث تنها این نیست که یک بودجه‌ای صرفاً برای مساجد شکل بگیرد؛ بلکه بحث خیلی از این عمیق‌تر است. مساجد باید کانون‌های اصلی و نماد تشکل‌های سیاسی اجتماعی باشد. در یک جامعه اسلامی و خیلی از خدمات و خیلی از سرویس‌دهی‌های اجتماعی، سیاسی که وظایف مرکزیت و حاکمیت اسلامی است به وسیله این قالب (مسجد) باید شکل گیرد و انجام پذیرد، آن وقت است که مسجد، جایگاه اصلی خودش را پیدا خواهد کرد، هم در بعد اول و هم در بعد دوم و ما اگر بخواهیم حرکت خودمان را با حرکت اینیا تطبیق بدھیم، آغاز کار پیامبران از مساجد بود، این امر از باب مکان نبوده؛ بلکه قطعاً دارای فلسفه و نکته بوده است و اثری داشته است. آنها مقید بودند که از مسجد شروع کنند و اول مسجد را بنا کنند. این همه در فرهنگ و فقه ما، عظمت برای مسجد الحرام وجود دارد و مسجد‌الاقصی در تاریخ ادیان و اسلام همواره مورد توجه بوده است که وقتی دشمنان اسلام حمله‌ای می‌کردند، اولین جایی را که سعی می‌کردند، تخریب کنند، مساجد بوده است. معلوم می‌شود مساجد دارای نقش بسیار اساسی در حکومت اسلامی بوده است. مسجد‌الاقصی را که امروز مصادف با جنایات اسرائیلی‌هاست در این روز مسجد‌الاقصی را به آتش کشیدند و مسجد را تخریب کردند و دارند تخریب می‌کنند. چون این نماد و پایگاهی است که مردم را بسیج می‌کند و جامعه را به سوی هدف‌های دین می‌بن اسلام رهنمون است. صلیبی‌ها در جنگ‌های خود اولین جایی را که تخریب می‌کردند، مساجد بوده است و سعی می‌کردند هیکل سلیمان را احیا و آباد کنند. تاریخ اسلام و تاریخ بشریت گویای این است و ادبیات و منابع ما بر این موضوع تأکید دارند.

واقعیت بیداری اسلامی در جهان که مخصوصاً پس از پیروزی انقلاب شدت گرفت و در جهان اسلام گسترش پیدا کرد، بهترین دلیل عملی، تجربی و عینی است برای این که واقعاً این تشکل و روش و رویه حرکت اجتماعی و سیاسی از مساجد در جهان اسلام موفق است. حرکت‌های حزبی و تشکل‌های برگرفته شده از رنگ‌های دیگر که

برای جامعه ما وارداتی است، به جایی نرسیدند و نخواهند رسید؛ چون با آن اهداف تناسب ندارند. چرا از آنچه در جهان اسلام مؤثر است و ساخته فرهنگ دینی و ملی ما است، استفاده نکنیم؟

امیدواریم ان شاء‌الله با همت عزیزان مخصوصاً مسؤولان این ستاد بسیار مبارک و مفیدی که تشکیل شده است، این بحث‌ها واقعاً بررسی شود، کارشناسی شود و از خلال این کارشناسی‌ها، یک طرح‌های بسیار مؤثر و مفیدی در بعد مردمی و هم در بعد دولتی اش و آنچه وظیفه حاکمیت است که استفاده کند از این رویه و تشکیل بنانهاده شده در ذات اسلام، در ذات فقه اسلامی و فرهنگ ناب اسلامی، طرح‌های مناسبی آماده شود و داده شود.

بحث امر به معروف و نهی از منکر در قانون اساسی که باقی مانده است و درست احیا نشده است، یکی از راه‌های احیا، بحث حرکت مساجد است که طرحی در این رابطه شکل بگیرد، ما در هر جا شورای حل اختلاف را در مساجد احیا کردیم و مسؤول آن شورا را روحانی مسجد و یا یکی از مسؤولین مساجد قرار دادیم، بسیار موفق بوده است؛ سریع‌تر، بهتر و با آثار بسیار ارزش‌تری از نظر روحی، روانی و اخلاقی و با برکات بیشتری، اختلافات حل و فصل شد. علت این است که فضای مسجد تسریع می‌کند و به طرفین دعوا آمادگی می‌دهد که صلح کنند بگذرند و سازش کنند و گذشته‌ها را فراموش کنند و سپس محبت، برادری و اخوت ایجاد می‌شود. تجربه جزیی دیگر ما در برخی از استان‌ها، در ارتباط با مساجد، در امر پیشگیری از جرائم و سالم‌سازی محیط اجتماعی انجام گرفت. تشکلی از مساجد شروع به کار کرد که مدیر قضایی آن استان با همکاری علماء و مؤمنان و بعضی برادران بسیج و سپاه و نیروهای انتظامی و چیزی تحت عنوان ستاد حفاظت اجتماعی تشکیل شد.

تشکیلاتی تحت عنوان ستاد حفاظت اجتماعی یا حفاظت مدنی جهت پیشگیری از جرم در سراسر مساجد به وجود آمد؛ شروع کرد به هر مسجد و به مسؤول هر مسجد کارت داد و تشکیلاتی ایجاد شد و بعد افراد مؤمن متدين بخصوص جوانان به تدریج

وارد هسته‌های این ستاد و تشکیلات شدند. بعد هم از مساجد به دانشگاه، پایگاه بسیج و جاهای دیگر توسعه داده شد. در حقیقت حالت قداستی که مسجد دارد و ریشه فرهنگی و اسلامی دارد، گستردتر و جامع‌تر شد. این هسته‌ها وقتی می‌دیدند در یک جایی از شهر، مثلاً افرادی می‌خواهند یک سری بزهکاری‌ها و خلافکاری‌ها را شروع کنند، آن شخص را می‌خواستند و او را به مسجد می‌آوردن و با او صحبت می‌کردند. به او تذکر می‌دادند که از دادگستری هستند و حکم رسمی قضایی دارند. یک بار می‌بردند به یک شعبه ویژه‌ای که آن شعبه تحت عنوان شعبه ارشاد قضایی بود که باز در آنجا قاضی آن شخص را از کارش متوجه می‌کرد. این کار غالباً هم اثرات فوق العاده‌ای داشت در اصلاح اوضاع محله‌هایی که نیروی انتظامی و نیروهای قضایی و امنیتی قبل‌بده ستوه آمدند با گرفتن و... نمی‌توانستند این اصلاحات را انجام دهند، این تشکیلات مؤثر واقع شد و به سرعت بزهکاری‌ها جمع شد و واقعاً آن محیط سالم‌سازی شد.

نقش مساجد اگر درست ساماندهی، برنامه‌ریزی و طراحی شود، خیلی مؤثر است. تحول این ابزار از یک مکان فیزیکی به یک تشکیلات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، طرح و برنامه‌ریزی می‌خواهد، امکانات و رسمیت می‌خواهد. بعد رسمیت آن به قوانین و مقررات ما و بودجه و امکانات و نیروهای شایسته و مناسب، مربوط می‌شود. عرض کردم این بحث بسیار مهمی است و زمینه بحث زیاد دارد و زمینه بررسی و تحلیل و برنامه و... زیاد دارد که اگر انشاء‌الله این انجام گیرد، ما مقدار زیادی از اهداف بلند نظام اسلامی خودمان را، آن مقاصد بلند فرهنگ اسلامی و ترویج آن و احیای خیلی از مسائل اسلامی را از این راه خیلی راحت در جوامع اسلامی می‌توانیم دنبال کنیم.

امروز هم در جوامع اسلامی که در حال شکل‌گیری است، می‌بینید که در کشور عراق، در فلسطین، در لبنان و در جاهای دیگر فعالیت‌ها غالباً مردمی و مسجدی می‌شود و این‌هاست که حرکت‌های بسیار گستردۀ، سریع التأثیر، جاذبه‌دار، مؤثر، فعال و مروج

نیروها به طرف ایستادگی، مقاومت و ایثار و شهادت طلبی است. نیروهای حزبی سابق و روش و رویه‌های وارداتی امروز در جهان اسلام، عاجز مانده که بتواند کاری در مقابل دشمنان اسلام بکند؛ اوّلًا به آن حدّ از گستردگی نمی‌رسد و بعد هم از طرف خود آن‌هایی که این را از طرف آنها وارد کردند، به سرعت قابل نفوذ است. بنابراین مسئله مساجد در اندیشه و فکر اسلامی بسیار اساسی و محوری است که امیدواریم ان شاء‌الله عزیزان این مرکز زمینه بررسی‌ها و بحث‌های کارشناسی شده را در حد وسیع، گستردۀ عمیق و علمی با استفاده از نیروهای خوش‌فکر علماء و فضلا و ائمه جماعات و جموعه و مسؤولان دلسوز و متعهد نظام شکل بگیرد و ما در این بخش بتوانیم شاکله‌های صحیح و مناسب با فرهنگ فقهی و دینی را در جامعه اسلامی خودمان احیا کنیم و به عنوان الگو به جهان اسلام بدهیم.

خداؤند ان شاء‌الله این توفیق را به شما عزیزان و به ما بدهد. دستگاه قضایی هم در این رابطه آنچه که بتواند دریغ نخواهد کرد و خداوند ان شاء‌الله روح بلند امام ره را که بنانگذار این حرکت عظیم اسلامی و احیاگر اسلام در این قرن بود و ارواح شهدا را با ارواح انبیای بزرگ الهی و ائمه اطهار محشور گرداند و ما را از پاسداران و رهروان صدیق آن بزرگواران قراردهد.

فروع مسجد « ۲ »

۵۶

سخنرانی آیت‌الله هاشمی رفسنجانی
ریاست محترم مجمع تشخیص مصلحت نظام

□ چکیده

- ۱ - مساجد مراکز الهام بخش بشریت هستند.
- ۲ - مساجد محوری برای دستیابی به کمال پیشرفت و توسعه جامعه بشریت است.
- ۳ - مساجد بهترین و امن‌ترین پناهگاه‌های مبارزان در دوران انقلاب و جنگ تحمیلی بود.
- ۴ - حرکت جدید امت اسلامی در سراسر دنیا با محوریت مساجد شروع شده است.
- ۵ - ما باید تلاش کنیم با محوریت مساجد جایگاه علم و دانش را در جهان اسلام تقویت نماییم.
- ۶ - در سند چشم‌انداز بیست ساله نظام جایگاه ویژه‌ای برای مساجد در زمینه فرهنگی در نظر گرفته شده است.
- ۷ - مصلحت نظام در این است که مساجد را به بهترین شکل حفظ و نگهداری کنند.
- ۸ - اگر مساجد با میلیون‌ها عاشق به پایگاه‌های دینی و اجتماعی فعال تبدیل شوند،

- نقش اول را در تحقق اهداف فرهنگی چشم انداز بیست ساله کشور ایفا خواهند کرد.
- ۹- دستگاه‌های دولتی هم باید به مساجد رسیدگی کنند و در حل مشکلات مالی و اعتباری آنها اقدام نمایند.
- ۱۰- مساجد باید در تمام ساعات روز فعال باشند و به عنوان مرکز انسان‌ساز در خدمت جامعه قرار گیرند.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

عکس شماره ۴

با تجربه و با منطق امروز برایمان روشن شده است که مساجد می‌توانند محور درستی برای کمال و پیشرفت و توسعه جامع بشریت باشند. این طراحی خداوند متعال است، خداوند خالق جهان این چنین طراحی کرده که از این محور پاک و مقدس

و الهم بخش، جامعه بتواند تکامل خودش را آغاز کند و در این محور بچرخد. طبیعی است که خالق جهان و مبدع آفرینش، طراح کائنات، بهتر از هر کسی می‌تواند محور را تنظیم کند. همه طراحی‌های ما و برنامه‌ریزی‌های ما با حدس، گمان، ظن و مطالعه است ولی طراحی‌های الهی با علم و دانایی مطلق است. از بیت‌الله آغاز می‌شود. در اسلام ما مکلف هستیم که حداقل در عمرمان یک بار برویم دور خانه خدا طواف کنیم که آن یک حکم شرعی است ولی می‌تواند نماد و منظره‌ای باشد از واقعیت مقررات الهی که همه چیز بر محور مسجد و دور بیت‌الله عتیق می‌گردد. این طواف شاید بتواند نماد حرکت تاریخ و بشر باشد و بیت‌الله هم آن اوچ عظمتش در مکّه است و همه مساجد دیگر هم بیوت‌الله هستند، البته با یک تفاوتی، اما حقیقتاً همه یک حقیقت هستند و آن مرکزیتی است که خداوند برای حرکت بشر و دوران تکاملی انسان‌ها قرار داده است.

هر مسجدی در روستا، محله و شهرهای بزرگ و... می‌تواند محوریت حوزه خود را به عهده بگیرد و این چیزی است که تاریخ اخیر ما به خوبی آن را نشان می‌دهد. جالب این است که دشمنان ما هم اخیراً به رمز این طراحی‌های الهی بی‌برده‌اند و فهمیده‌اند که حرکت جدید امت اسلامی در سراسر جهان به محوریت مساجد دارد شکل می‌گیرد و دوام پیدا می‌کند. آن جایی که مسجد محور است شکستناپذیر هم هست. ممکن است فشارها و تهدیدها، لحظاتی کار مساجد را خاموش بکند ولی عمق مسجد، عمق طراحی‌های، کار خود را می‌کند و بعد از فراز و نشیب، بلافصله به سمت جلو حرکت می‌کند.

رمز واقعی آن هم اینست که بالاخره همه چیز بر محور خدادست و حقیقت خدادست و سایر موجودات سایه و ظل هستند. خدا هم واقعیت را در پیام انبیا قرار داده که خواست خداوند، از طریق پیام انبیا در جامعه جریان پیدا می‌کند و راهکار به راه افتادن حرکت انبیاء هم در اسلام مسجد است.

پیروزی انقلاب اسلامی، نمونه خوبی است که بیشتر آن در مساجد اتفاق افتاد و از مساجد شروع شد. هنوز مبارزات ما شروع نشده بود، الجزایری‌ها مجاهداتشان تمام شد و با یک مجاهدت بی‌نظیر در تاریخ، فرانسه را شکست دادند. یکی از مجاهدان الجزایری بعد از پیروزی‌شان، آمده بود ایران بعد از پیروزی‌شان، ما خیلی جوان بودیم و در مسجد آیت‌الله طالقانی سخنرانی کرد و حرفی زد که خیلی برای ما آن موقع ارزش داشت و ما همیشه از آن حرف استفاده کردیم؛ گفت: در الجزایر همه امکانات را از ما گرفته بودند، جز مسجد را که نتوانسته بودند، ما فقط مسجد داشتیم و همه چیز از مسجد شروع شد و به مسجد ختم شد. انقلاب الجزایر حقیقتاً انقلاب عظیمی بود، یک میلیون شهید داد و ارتش عظیم فرانسه را شکست داد و پیروز شد و من هم تجربه آن را در مساجد خودمان می‌بینم. ما جنگ مثل الجزایر نداشتیم اما مبارزه‌مان خیلی جدی بود، بهترین، امن‌ترین مرکز ما، پناهگاه ما و پشتیبان ما، مساجد بود.

من این نمایشگاه شما را که اولین نمایشگاه بود، عبور کردم از بین غرفه‌ها، اولین برداشت من این بود که اگر این نمایشگاه تکمیل شود بخوبی می‌تواند محوریت مسجد را نشان بدهد، روح نمایشگاه نشان می‌دهد در همه امور، مساجد می‌توانند تأثیرگذار باشند و پشتیبان باشند و الهام‌بخش باشند. نمونه‌های خوبی در نمایشگاه جمع کردن، البته چون اولین نمایشگاه است، قاعده‌تاً باید تجربه را تکمیل کنیم و بعداً آن را به صورت منسجم به مردم بگوییم. همه چیز در مساجد دیده می‌شود.

شاید تصادفی نباشد که آمریکایی‌ها این‌قدر دارند نجف را می‌کوبند. مسئله خیلی روشنی است، این احمق‌ها دو هفته است که نجف را بمباران می‌کنند. جنگ واقعی است، هوایپمای اف ۱۶ هست، هلیکوپترهای آپاچی هست، توپخانه‌های لیزری هست و همه ابزاری که در جنگ شهری به کار برده می‌شود، این‌ها دارند به کار می‌گیرند. فقط خشم‌شان را نشان می‌دهند، البته احمقی آنها را هم نشان می‌دهد، برای این که وقتی که دنیا می‌بیند که چند هفته یک شهر بی‌یناه را این طوری می‌زنند و شکست می‌خورند و پیشرفت نمی‌کنند، خیلی معنا دارد. صدام با ارتش عظیمش در

یک حمله وسیع سقوط کرد، بغداد با یک حرکت همه جانبه جنگی سقوط کرد ولی نجف چطور؟ با یک تعداد مؤمن و مدافع، مقاومت می‌کند، این چه رمزی است؟ اسم مسجد نیست ولی اصل مسئله همین است که پایگاه خداست و حقائق پیام الهی در آنجا نهفته است.

دیروز دیدم مقاله‌ای در انگلیس، در گاردین منتشر شده، که احمدقانه ترین کار بوش، جنگ با مردم نجف است. بعد سؤال می‌کند که شما در آنجا چه می‌خواهید؟ همه شهر را هم که ویران کنید این آدم‌ها از یک جای دیگر سر در می‌آورند، بعد برای شما چه می‌ماند؟ تاریخ به شما چه می‌گوید؟ شما کجا را ویران کردید؟ آنجایی که هزار سال است که آثار تاریخی اسلامی آنجا جمع و ضبط شده، شما هر گلوله‌ای که می‌زنید یک اثر تاریخی و فرهنگی را از بین می‌برید، این در تاریخ برای شما رسوای است. پیروزی شما شکست است و شکست شما شکست اندرونی است و جالب‌تر این که مطبوعات امریکا یک اتحادیه دارند، مقاله‌های تندی نوشته است که مانمی‌فهمیم که امریکا به جنگ چه رفت‌است؟ زدن نجف و مدرسه‌های قدیمی یک شهر مقدس که در بین همه مسلمانان عزّت دارد، این چه دستاوردی می‌تواند داشته باشد؟ می‌گویند که شما آبروی دولت دست‌نشانده خودتان را هم از بین بردید، چون او را در مقابل مردم و احساسات دینی مردم قراردادید. مسئله قابل توجه است و اهمیت دارد. وقتی به جنگ‌های زمان پیامبر ﷺ نگاه می‌کنیم می‌بینیم مثلاً در غزوه تبوك پیامبر اکرم ﷺ یکی از دستورات شان این است که به معابد و کلیساها حمله نکنید. آنها مال دین دیگری هستند. مساجد و مبانی اسلامی به فطرت انسان‌ها وابسته است، به ریشه جان ما وابسته است، خیلی‌ها این فطرت‌شان را خرد کردند، ممکن است بروز نداشته باشد ولی وجود دارد و در شرایطی جوانه می‌زند و خودش را نشان می‌دهد. محور، سنگر و پایگاه و هر چه اسم آن را بگذاریم مراکز الهام‌بخش بشریت همین مساجد می‌توانند باشند و برای اسلام اعتبار فراوانی دارد. خواسته‌هایی که برادر گرانقدرمان حاج آقای ابراهیمی مطرح کردند، واقعاً خواسته‌های زیاد و پر توقعه‌ای

نیست. اصلاً مصلحت خود نظام این است که مساجدش را همچنان معمور واقعی نگه دارد. مساجد مرکز و پایگاه و محل رفت و آمد مردم به خصوص جوان‌ها می‌باشد که بحمد الله این روزها مساجد ما توجه ویژه‌ای به آنها کرده‌اند. در مورد چشم‌انداز ۲۰ ساله، سابقه تاریخی آن در دولت بنده بود، ولی در عمل متوجه شدیم که این برنامه‌های ۵ ساله باید در ظرف بزرگتری باشد، ما یک هدف دور و بلند مدتی داشته باشیم تا اینکه بتواند به آن نقطه‌ای که انتخاب کردیم برسیم. آن هدف را باید اول انتخاب کنیم و ببینیم ۲۰ سال آینده به کجا می‌توانیم برسیم و باید برسیم و ما آن موقع اسمش را گذاشتیم تمدن بزرگ اسلامی و مقام معظم رهبری در یکی از ملاقات‌ها فرمودند که حیات طیّبه، یعنی آن تعبیری که قرآن دارد، آن زندگی که از هر جهت پسندیده باشد. ما آن موقع سال ۱۴۰۰ یعنی ۲۵ سال گرفتیم و در سال ۷۵ بود که در سال ۱۴۰۰ باید به آن برسیم. یعنی جایی را که می‌خواهیم معین کنیم. منتهی شیوه دولت ما یک جور دیگر بود و در مجمع یک طور دیگر عمل کردیم، در شیوه دولت چون دولت دست ما بود و همه امور کشور را می‌دانستیم، گفتم از پایین شروع شود و مدیران ارشد کشور از دستگاه‌های پایینی خودشان بخواهند و هر بخشی اعم از نهادها و وزارت‌خانه‌ها و مسؤولان هر بخشی ببینند در حال حاضر چه دارند و چه امکاناتی برای آینده دارند و چه اهدافی دارند و به کجا می‌توانند برسند و چه نیازهایی از دولت می‌توانند بگیرند؟ این کار شروع شد و اطلاعات خیلی خوبی جمع شد، اباری از اطلاعات جمع آوری شد، بنا بود این‌ها را ما در دولت جمع‌بندی کنیم و به صورت تمدن بزرگ اسلامی یا حیات طیّبه بگوییم که مثلاً ما می‌خواهیم به این‌جا برسیم، هم وزارت‌خانه‌ها و مسؤولان فرهنگی، اقتصادی و... خوب عمر دولت تمام شد و دولت بعد هم لازم ندید آن کار را ادامه دهد، ولی رهبری آن فکر را بعداً تعقیب کردند و از مجمع خواستند که ما یک چشم‌اندازی برای ۲۰ سال آینده مشخص کنیم. در مجمع ما با کمک دولت و سایر جاهای، منابع را دوباره جمع کردیم و نوشتم، کارهای زیادی شد که ما می‌خواهیم به کجا برسیم. بحث‌های اقتصادی، فرهنگی، آموزشی و سیاسی و اجتماعی، همه بخش‌ها را مطالعه کردیم، امکانات را

مطالعه کردیم، راهکارها را مطالعه کردیم و مسیر را مطالعه کردیم، موانع را مطالعه کردیم و گفتم ما برای ۲۰ سال آینده چنین جامعه‌ای را می‌خواهیم و این جامعه باید برای ۲۰ سال آینده از طریق ۴ برنامه ۵ ساله ساخته شود. در چشم‌انداز برنامه نیست، در آن چشم‌انداز راهکار هم نیست، منتهی الزامات را دوباره می‌نویسیم و به دولت می‌دهیم. این برنامه‌های ۵ ساله است که باید تنظیم کند، بودجه‌های سالانه هم آن ظرف‌های کوچکتر را پر می‌کند و ما هم باید نظارت کنیم که این ۲۰ سال پیشرفت را بسنجیم و بینیم درست جلو می‌رویم یا نه؟ بخشی از آن فرهنگی است که برای شما می‌خوانم. در امور فرهنگی تقریباً این‌ها سیاست کلی است:

۱. تقویت روحیه ایمان و ایثار و عنصر فداکاری به عنوان عامل اصلی اقتدار، بحث مساجد را محور قرار دادیم به عنوان عامل اصلی اقتدار ملی و تقویت مبانی ارزشی و تقویت اعتماد به نفس ملی که شما علما در ساختن این محور اساسی، نقش زیادی باید داشته باشید و مساجد باید حقیقتاً نقش خودشان را ایفا کنند تا این ایمان و ایثار و روحیه ارزشی را حفظ کنند.
۲. ایجاد جامعه‌ای سالم و اخلاقی و مبتنی بر ارزش‌های اسلامی، فرهنگ مدار و شهروندانی آگاه، عزّتمند و برخوردار از ملاک‌های درستکاری و احساس رضایت‌مندی. تحمیلی هم نباشد و واقعاً راضی باشند از آنچه انتخاب می‌کنند.
۳. رشد و اعتلای فرهنگ ایران و اسلام که باز در اینجا مساجد یکی از نمادهای بسیار بسیار ارزشمند هنرها و هم مسائل معنوی است.
۴. پیشبرد راهبرد گفتگوی میان تمدن‌ها و فرهنگ‌ها در سطوح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی. باز ما فکر می‌کنیم که مساجد در ابعاد زیادی می‌توانند اینجا میدان داری کنند و این هفته تکریم مساجد که شما دارید، اگر یک حالت جهانی به خود بگیرد و بتوانید این مسئله را جهانی تر عمل کنید. با ارتباط عمل کنید، فکر می‌کنیم یکی از مراکز خیلی خوب آن که شما می‌توانید برای فرهنگ‌های جهان درست کنید.

۵. ارتقای نقش و جایگاه زنان در توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و سیاسی کشور و تقویت نهاد خانواده. خانم‌ها در این دوره اسلامی ثابت کردند که استعدادهایشان اگر بیشتر از مردّها نیست، کمتر هم نیست و بهترین نمونه آن همین مسابقات علمی کنکورهاست که منکر ندارد و مساجد خوشبختانه به نقش زنان توجه کرده‌اند. این مسئله شکل سازمانی به خود گرفته و باید واقعاً این مسائل را بیشتر از گذشته جدی بگیریم.

۶. نهادسازی در جهت تولید و ترویج علم و تحقیق و افزایش سطح کشور در تولیدات علمی جهان و گسترش تعمیق نهضت نرم افزاری و تأکید در رویکرد و خلاقیت و نوآوری؛ شک نکنیم که در بسیاری از علوم غربی‌ها از ما جلو هستند و شک نکنیم که استعدادهای دنیای اسلام زنده به گور شده و ما باید تلاش کنیم که آن جایگاه اسلامی علم را بتوانیم در دنیا به عنوان خدا، به عنوان آسمان و به عنوان پیام الهی و رسالت پیغمبر معرفی کنیم. خیلی زشت است که بینیم که دنیای مسیحیت که آن روزها در جهل مطلق زندگی می‌کرد، امروز از ما جلو باشد و هست و ما واقعاً باید روی این خیلی تکیه کنیم که باز مساجد هم به عنوان مروّج و هم علمایی که در مساجد هستند، می‌توانند خیلی برای این زمینه کار کنند.

۷. توسعه علوم و فن‌آوری‌های جدید شامل فن‌آوری زیستی، ریز فن‌آوری (نانو)، فن‌آوری فرهنگی، فن‌آوری زیست محیطی و فن‌آوری‌های مواد جدید، این‌ها الان موتور حرکت دانش بشری هستند که زیاد به شما به عنوان مسجد مربوط نمی‌شود و به کل دستگاه‌های علمی کشور مربوط می‌شود.

۸. توسعه، توسعه ارتباطات، زیرساخت‌های ارتباطی و فن‌آوری اطلاعات مناسب با پیشرفت‌های جهانی که البته مسجد خودش پایگاه اطلاع‌رسانی است و ابزار اطلاع‌رسانی را شما باید استخدام کنید که به تدریج استخدام می‌کنید تا ارتباط جهانی برقرار کنید.

این هشت بند در امور فرهنگی و علمی و آموزشی است و در بخش‌های دیگر هم تعداد زیادی بند وجود دارد که لازم نمی‌دانم در جمع شما بخوانم چون شما خودتان

می‌توانید این سند را پیدا کنید و مطالعه کنید. از این جهت می‌خواهم خدمت شما مطرح کنم که در بحث چشم‌انداز و ترسیم آینده ۲۰ ساله کشورمان باید جایگاه عظیمی برای مساجد در نظر بگیریم، اگر بخواهیم این اهداف و این چشم‌انداز محقق شود، دهها هزار مسجد و دهها هزار علوم مسجد و میلیون‌ها عشّاق مسجد که همراه قُدسيّت دینی و علمی در مسجد حضور پیدا می‌کنند، با تبدیل مسجد به پایگاه علمی، آموزشی و اطلاعی‌رسانی درست و پاک کردن آلودگی‌های فردی و اجتماعی، نقش اول را می‌توانند در اهداف چشم‌انداز ۲۰ ساله تأمین کنند.

من خواهش می‌کنم از مرکز رسیدگی به امور مساجد در تهران و مساجد سایر شهرستانها که به دنبال برنامه‌های جامع بروند. ما در بسیاری از مساجد کشورمان، امام جماعت نداریم. در روستاهای خصوص مردم خیری آمدند مسجدی را ساختند، استفاده‌ای از آن نمی‌شود. همین مساجدی هم که امام جماعت دارد در خیلی از ساعات روز بسته است و درش قفل است. ما نباید این طور باشیم. درب مساجد باید باز باشند و برای هر ساعتی در مساجد باید برنامه باشد، برای طبقات مختلف جوان‌ها، پیرها، کارمندها، کارگرها و آنها ی وقت فراغت بیشتری دارند، دانشمندان، انواع کارهای اجتماعی، فرهنگی و فنی و همان چیزهایی را که من بخشی از آنها را در نمایشگاه شما دیدم، ابتکارات خوبی هم دارید. حقیقتاً از این ظرفیت عظیم به صورت شبکه عظیم الهی در کشور باید بتوانیم در تمام ساعت ممکن روز بهره بگیریم و این‌ها به صورت مراکز انسان‌ساز در خدمت جامعه باشند؛ البته نظام، دولت، دستگاه‌های مدیریتی کشور باید بهای بیشتری به مسجد بدهنند. من نمی‌خواهم بگویم همه مسؤولیت مساجد را دولت به عهده بگیرد و این خیلی خوب نیست، بهتر این است که مردم به عهده بگیرند و مردم خودشان را شریک بدانند، بهتر این است که مردم انفاق کنند. ولی دولت هم باید مواطن باشد که اگر یک جایی دست مردم نمی‌رسد و امکانات از قدرت مردم خارج است، دولت باید حضور داشته باشد. ما آن روزی که آیین‌نامه مساجد را تهیه کردیم، دولت فکر می‌کرد این کافی است و خیلی فکر کردیم و مشورت کردیم با ائمه جماعات،

آن روز فکر کردیم کافی است، حالا ممکن است بعد از گذشت ۱۰ سال معلوم شود که یک چیزهایی باید اصلاح شود. خوب شما پیشنهاد اصلاحی بدھید و پیگیری کنید و ما هم کمک می‌کنیم و از مقام معظم رهبری هم بخواهید که ایشان اشاره‌ای بگنند. حداقل آن آینه نامه باید در مورد مساجد اجرا شود، حداقل نیازهای مساجد را می‌تواند تأمین کند.

ان شاء الله بتوانیم در ۲۰ سال آینده مساجدمان را به عنوان نمونه‌های خوبی از خانه‌های خدا در روی زمین و مرکز ساخت انسان در نهایت ۲۰ ساله آینده در چشم انداز ببینیم. دعا می‌کنیم این اجتماع شما خیر و برکت بیشتری برای جامعه ما داشته باشد و از شما التماس دعا داریم.

سخنرانی دکتر غلامعلی حداد عادل
ریاست محترم مجلس شورای اسلامی

□ چکیده

- ۱ - ما به اسلامی تعلق داریم که پیامبر بزرگ آن در روز هجرت از مکه به مدینه نخستین سنگ بنای حکومت اسلامی را با احداث مسجد بنیان نهاد و اداره جامعه را با تأسیس مسجد قرین کرد.
- ۲ - مساجد نماد دینی مسلمین و نشانه حضور خداوند در زمین است و طول عمر آن با طول عمر تاریخ اسلام برابر است.
- ۳ - گستره مساجد، در جغرافیای جهان برابر با قلمرو اسلام است.
- ۴ - شناخت اسلام و فرهنگ و تمدن اسلامی بدون شناخت مسجد، ممکن نیست و هر کس در آینه مسجد نظر کند، می‌تواند اسلام را با تمام وجود در آن بینید.
- ۵ - مسجد با کلیسا قابل قیاس نیست و تفاوت آنها ناشی از تفاوت معنای دین در اسلام و مسحیت امروزی است.
- ۶ - مسیحیان در کشورهای اروپایی یک روز به کلیسا می‌روند و عبادت می‌کنند ولی با خروج از آنجا رابطه مسحیت با دنیای سیاست، اقتصاد و جنگ و صلح قطع می‌شود.

۷- رفتار امروز آمریکا، در عراق ناشی از در انزوا بودن کلیسا و عدم ارتباط بین سیاست و دین و اخلاق در دنیای غرب است.

۸- امروز کلیسا حق دخالت در امور حکومت را ندارد و پاپ که رهبری کلیسا را عهدهدار است در قلعه واتیکان شهر رم ساکن است. اما با وجود تشریفات ظاهری که حتی سفیر مبادله می‌کند اگر پارلمان ایتالیا قانونی را برخلاف مسیحیت تصویب کند، قدرت اعتراض ندارد.

۹- مسجد بهترین مکان برای مشارکت مسلمین در عرصه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی و فرهنگی است.

۱۰- انواع فعالیت‌های فردی و جمیع مسلمین در مساجد شکل می‌گیرد.

۱۱- کسانی که مدعی مشارکت مردم در عرصه‌های مختلف کشور هستند، اما مساجد را فراموش کرده‌اند در اشتباه هستند.

۱۲- انقلاب اسلامی ما از مساجد آغاز شد و مساجد ستادهای عملیاتی و پشتیبانی انقلاب اسلامی بودند این نظام حیات خود را با وجود مساجد ادامه خواهد داد.

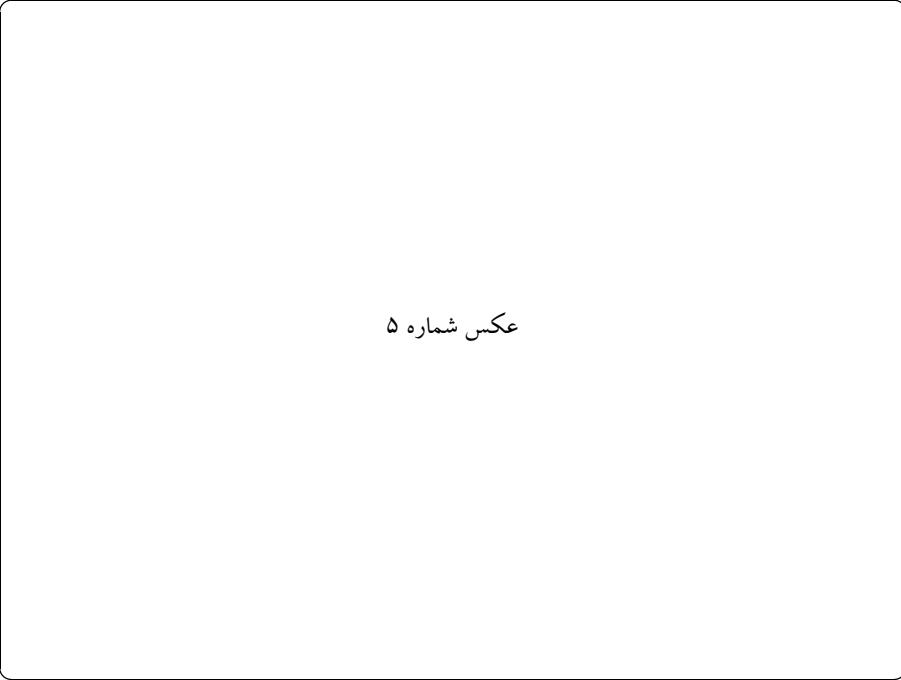
۱۳- امروز مساجد در جمهوری اسلامی متحول شده و پایگاه واقعی خود را پیدا کرده‌اند، اگر قبل از انقلاب اسلامی چند مسجد در شهرهای بزرگ فعال بودند، امروز در هر شهر دهها و صدها مسجد انواع خدمات ارائه داده و بهترین نوع مشارکت مردم در امور حکومتی را ترسیم می‌کنند.

۱۴- مجلس شورای اسلامی و سایر ارگان‌های نظام اسلامی باید با رفع خلاصه‌های قانونی در جهت تقویت مسجد و خادمان مساجد گام بردارند تا هر کجا که اثری از زندگی مسلمانان است مسجدی دعوت کننده دلپذیر و امید بخش وجود داشته باشد دشمن از مسجدمی ترسد و شما باید با حضور فعال در عرصه انتخابات ریاست جمهوری و حمایت از جمهوری اسلامی پایگاه اسلام را تقویت کنید تا عظمت اسلام و عزت مسلمین تضمین شود.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

مسجد از اسلام و مسلمین جدا نیست؛ مسجد نماد دینی ما مسلمانان است. عالمت اجتماعی اسلام است. هر جایک جمع مسلمانی زندگی می‌کنند، نشانه مسلمانی آنها، حضور در مسجد است. اگر شما در کشوری در جاده عبور کنید، در یک روستایی بینید تعدادی خانه هست که نشانه زندگی یک عده مردم است، گلدهای بینید، مسجدی مشاهده کنید، آن مسجد به شما می‌گوید که این مردم مسلمان هستند. مسجد نشانه حضور خداوند در زمین است و به همین جهت است که با آن که همه چیز از آن خداست، خداوند می‌فرماید: «ان المساجد لله»^(۱).

عکس شماره ۵

---

۱. و مساجد ویژه خداست پس هیچ کس را با خدا مخوانید؛ جن، آیه ۱۸.

طول عمر مسجد به عنوان مظهر زندگی معنوی اسلام، برابر با طول عمر خود اسلام است. امروز هم گستره مسجد در جغرافیای جهان، برابر با قلمرو جهانی اسلام است. مسجد مرکز انواع فعالیت‌هایی است که زندگی فردی و اجتماعی یک مسلمان را تشکیل می‌دهد. شناخت اسلام، فرهنگ و تمدن اسلامی، بدون شناخت مسجد ممکن نیست. هر کسی در آینه مسجد نظر کند می‌تواند اسلام را به تمام وجود در این آینه مشاهده کند. ظاهر مسجد، معماری مسجد، هنر به کار رفته در مساجد اسلامی، همه حکایت از ابعاد فرهنگی اسلامی می‌کند.

نقش اجتماعی مسجد بسیار مهم است؛ مسجد با کلیسا قابل مقایسه نیست. تفاوت مسجد با کلیسا ناشی از تفاوت معنای دین در اسلام و مسیحیت امروزی است. در اروپا، در آمریکا و در دنیای غرب، دین را یک امر فردی می‌دانند. حوزه دین را صرفاً اخلاق می‌دانند، یا عمدتاً اخلاق می‌دانند و مخاطب دین را فقط قلب آدمی می‌دانند و می‌گویند افراد آزادند که با معبدی یا معشووقی راز و نیاز کنند. عبادت کنند. دین پاسخگوی این نیاز است و کلیسا جای این عمل است.

در غرب برای دین نقش سیاسی و اجتماعی قائل نیستند. امروز بر دنیای غرب تفکر جدایی سیاست از دین حاکم است؛ در نتیجه کلیسا حق دخالت در سیاست ندارد. رهبری کلیسا با پاپ است. جایگاه پاپ واتیکان است. قلعه مانندی در دل شهر رم است. تشریفات ظاهري زیادی دارد. پاپ در واتیکان حکومت می‌کند. سفیر می‌پذیرد از دیگر کشورها و در کشورهای دیگر جهان سفیر دارد. اما با تمام این عرض و طول ظاهري اگر در پارلمان ایتالیا که ممکن است ۲ یا ۳ خیابان از واتیکان فاصله داشته باشد، قانونی صریحاً بخلاف مسیحیت تصویب شود، پاپ آن اندازه قدرت ندارد که به این قانون اعتراض کند. پاپ نمی‌تواند حتی در قوانین مجلس ایتالیا که واتیکان در آن کشور است، اعتراض کند و یا دخالتی بکند. به طور کلی کلیسا رابطه‌ای با سیاست، جنگ، صلح و اقتصاد ندارد. این است که از دین و اخلاق در سیاست امروزی حاکمان غربی

خبری نیست. این که می‌بینید برای به دست آوردن نفت، برای تأمین انرژی و برای پر کردن جیب سرمایه‌داران، به کشورهای اسلامی مانند عراق حمله می‌کنند و بهانه‌تراشی می‌کنند و صدامی را که روزی خودشان به حکومت رسانیدند، از حکومت برکنار می‌کنند و به مقدسات اسلامی توهین می‌کنند، به نجف اشرف تعرض و جسارت می‌کنند، همه این‌ها ناشی از آن است که این سیاست، کاری با دین و اخلاق ندارد. کلیسا در جامعه غرب منزوی و در حاشیه است.

اما ما به اسلامی تعلق داریم که پیامبر ما آن روز که از مکه به مدینه هجرت کرد نخستین سنگ بنای حکومت اسلامی را با احداث یک مسجد آغاز کرد. پیامبر در آغاز اداره جامعه مسجد تأسیس کرد و اسلام در طول تاریخ با مساجد زنده بوده و به برکت مساجد، اسلام ادامه حیات داده است. انقلاب اسلامی ما هم از درون مساجد آغاز شد. این مردم متدين بودند که از امام راحل اطاعت کردند و به صحنه آمدند، مبارزه کردند، شهید دادند. مساجد در انقلاب پشتیبان مردم بودند. مساجد در انقلاب، ستادهای پشتیبانی و عملیات بودند. مساجد مرکز تشکیلاتی انقلاب ما بوده است. انقلاب اسلامی با مسجد آغاز شده و با مسجد هم ادامه خواهد یافت. پدید آمدن این انقلاب به برکت نقش اجتماعی - سیاسی مساجد بوده و باقی ماندنش هم درگرو تقویت این نقش است. بنده بسیار خوشحالم که می‌بینم مساجد جامعه اسلامی ما، در جمهوری اسلامی متحول شده‌اند. مساجد جایگاه واقعی خودشان را به تدریج پیدا می‌کنند. اگر قبل از انقلاب چند مسجد بود که فعالیت‌های متنوع داشت امروز در هر شهری، صدها مسجد به انواع خدمات مشغولند و بهترین نوع مشارکت مردم در حکومت همین است.

اشتباه می‌کنند کسانی که دم از مشارکت می‌زنند و مساجد را فراموش می‌کنند. طبیعی ترین شکل مشارکت مردم در اداره جامعه، سیاست و حکومت، حضور مردم در مساجد است. شما هر نقش اجتماعی که از مردم بخواهید با تقویت مساجد ممکن است. مساجد در انتخابات، در پشتیبانی از جبهه‌ها و جنگ، در رسیدگی به محرومان،

در تربیت اخلاقی جوانان، در تقویت درس‌های دبیرستانی و دانشگاهی، در هدایت و حمایت از خانم‌ها و در دهه‌ها فعالیت دیگر بحمدالله فعالند و این جای تبریک دارد، جای تشکر دارد. امروز که از این نمایشگاه دیدن می‌کردم، گفتم جای کسانی که این آروزها را در سرداشتند ولی امروزه در میان ما نیستند تا ببینند چه تحولی در جامعه حاصل شده، خالی است. من به یاد شهید مطهری افتادم با آن اندیشه‌های مترقی که داشت. اگر مطهری زنده بود و می‌دید که مسجد صاحب کارکردهای اجتماعی و معنوی شده است، چقدر خوشحال می‌شد و می‌دید عمری که او و دیگران مانند او (شهید بهشتی، باهنر و رجایی) برای نشر اندیشه‌های صحیح اسلامی صرف کردند، به هدر نرفته و به برکت این انقلاب و به برکت مفهوم مقدس ولایت، این آرزوها و آمال تأمین شده است و باید بیش از این تأمین شود. ما در مجلس شورای اسلامی موظفیم موانع را از سر راه گسترش مساجد برداریم. اگر خلاً قانونی وجود دارد ما باید اقدام کنیم، همان‌طور که شما برای اداره مسجد اقدام می‌کنید، حکومت اسلامی هم وظیفه دارد، دولت هم وظیفه دارد، مجلس هم وظیفه دارد، قوه قضائیه هم وظیفه دارد.

در حوزه‌ها باید برای تربیت امام جماعت برنامه‌ریزی خاصی شود. آن روحانی که قرار است امام جماعت بشود، نمی‌تواند همان مسیری را برود که روحانی دیگری که می‌خواهد، مدرس حوزه بشود یا در قوه قضائیه قاضی بشود. برنامه آموزشی کسانی که قرار است امام جماعت مساجد بشوند، باید با دیگر روحانیون متفاوت باشد. این یک بخش کار است.

از طرف دیگر در شهرسازی باید ما متناسب با حضور جمعیت، مسجد داشته باشیم، همچنان که درمانگاه برای درمان آلام جسمانی باید داشته باشیم، مسجد هم باید در جای جای شهرها و محله‌ها پیش‌بینی بشود و در طراحی مساجد باید نقش اجتماعی مساجد دیده بشود. در راه‌ها، جاده‌ها و هرجا که در جامعه اسلامی زندگی هست، باید آنجا مسجد وجود داشته باشد. این تحول نگرش مستلزم آن است که ما در قوانین،

تجدیدنظر بکنیم. مسجد باید جای دلپذیر، دعوت کننده و امیدبخش برای جامعه باشد و همه اینها تا اندازه‌ای تأمین شده و ان شاءالله به همت شما مسجدیان، به همت روحانیون ارجمندی که اداره امور مساجد را به عهده دارند، در آینده نیز بیشتر تأمین خواهد شد.

ان شاءالله در پشتیبانی از انقلاب ایفای نقش خواهد کرد، آن چنان‌که در انتخابات مجلس هفتم ایفا کردید. بدانید که دشمنان از مسجد می‌ترسند، شما این پایگاه را استحکام بیخشید که استحکام‌بخشی به این پایگاه، تقویت اسلام و عظمت اسلام و مسلمین است. جز عرض سپاسگزاری از حضور شما و همه آن زنان و مردان مؤمنی که به اداره مساجد کمک می‌کنند، سخن دیگری ندارم و توفيق همه شما را از خداوند بزرگ خواستارم.

فروع مسجد « ۲ »

۷۴

سخنرانی دکتر علی اکبر ولایتی

مشاور محترم مقام معظم رهبری در امور بین‌الملل

چکیده □

- ۱ - از جمله ویژگی‌های جنبش موج بیداری، اسلامی نقش مساجد و حضور مسلمانان در صحنه است.
- ۲ - در این جنبش که امام خمینی رض معمار اصلی آن بوده است مردم مخاطب هستند.

آیا حکومت مسلمین باید یک حکومت سکولار باشد؟ و مسلمانان هم عبادات فردی خودشان را انجام بدھند؟ یا این که باید مسلمانان در سرنوشت خودشان دخالت داشته باشند؟

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

دخالت مسلمانان در سرنوشت خویش یعنی دخالت آنها در سیاست؛ این که مسلمان در سرنوشت خود دخالت کند و اسلام را دخالت ندهد، همان می‌شود که در تعدادی از کشورهای اسلامی می‌گذرد! تمسک به ایدئولوژی بیگانه موجب رهایی

مسلمان‌ها از قید سلطه بیگانگان و نیل آنها به سوی ترقی نخواهد شد. غیرممکن است که مسلمانان به غیر اسلام تمسک کنند و بتوانند در مقابل این هجوم عظیم بیگانگان به جهان اسلام ایستادگی کنند.

عکس شماره ۶

در طول ۶۰ سال مبارزه‌ای که فلسطینی‌ها علیه صهیونیست‌ها در فلسطین داشتند هیچ یک از مکاتب عاریتی نتوانست آنها را نجات دهد، مگر این‌که بالاخره موج انقلاب اسلامی به این‌ها رسید و فلسطینیان برای مبارزه خود، آرمان اسلامی را برگزیدند و کسانی که امروز در خط اول مبارزه در فلسطین هستند که به اسلام معتقد‌ند و به اسلام عمل می‌کنند و بر این اساس است که زن و مرد و پیر و جوان، کوچک و بزرگ همه در میدان مبارزه جمع‌ند و توanstه‌اند اسرائیل را وادار به عقب‌نشینی کنند. اولین آزمایش در جهان عرب با استفاده از این آرمان و تزی که توسط امام ره در ایران آزمایش شد، در لبنان بود. در لبنان، شیعیان و محروم‌ترین گروه‌ها بودند. امام موسی صدر که

امیدواریم روزی آزادی ایشان را بینیم، حرکتی در لبنان شروع کرد آن حرکت تحت تأثیر کاری که امام در ایران شروع کرده بود، قرار داشت و ایشان مرتبط بود با امام به نام حرکت محرومین، یعنی شیعیان در لبنان متراծ با محرومین شد. این حرکت توanst در لبنان گروه سرافرازی را ایجاد کند که امروز حیات سیاسی لبنان و فلسطین و سوریه بستگی دارد به این که حزب الله در صحنه است. حزب الله موجب افتخار تمام کشورهای اسلامی در جهان است.

بی تردید عقب‌نشینی اسرائیلی‌ها از جنوب لبنان و به دنبال آن عقب‌نشینی از غزه از نتایج موج جدید بیداری اسلامی است که از ایران شروع شده و امروز نوبت عراق است. آنچه که در عراق می‌گذرد در مرحله اول موجب تأثیر همه ماست. خون مردم بی‌گناه از شیعیان و پیروان اهل‌بیت (علیهم السلام) در دفاع از ارزش‌ها و عتبات متبرکه به دست آمریکایی‌های سفاک و مزدورانشان بر زمین ریخته می‌شود و مردم همچنان مقاومت می‌کنند؛ آنچه که می‌گذرد باعث تأثیر و نگرانی است؛ ولی قطعاً طلیعه‌ای برای پیروزی مردم است. آمریکایی‌ها نمی‌توانند در عراق تا ابد بمانند، اگر هر روز ما شاهد این هستیم که تعدادی از آمریکایی‌ها در عراق کشته می‌شوند، مجروح می‌شوند و آثار آن در جامعه آمریکایی منعکس می‌شود، آقای بوش نمی‌تواند این سیاست را تا ابد ادامه بدهد، بلکه از همین حالا آثار منفی این دخالت غیرمشروع آمریکایی‌ها در یک کشور اسلامی که باید گفت جزو حساس‌ترین و مهم‌ترین کشورهای اسلامی است و بی‌تردید سرنوشت عراق در سرنوشت همه خاورمیانه و در سرنوشت فلسطین و همهٔ ما مؤثر است؛ لذا چه بخواهیم و چه نخواهیم سرنوشت خاورمیانه امروز در عراق بیش از هر جای دیگری رقم زده می‌شود. اگر مردم عراق به مقاومت خود ادامه می‌دهند، اشغالگران را از این کاری که دارند می‌کنند پشیمان کنند و آنها را مجبور کنند که به اهداف شیطانی خود دست نایافته، از عراق عقب‌نشینی کنند، سرمشقی خواهد شد برای سایر کشورهای عرب و مسلمان که بدانند با استقامت می‌توان در مقابل مهمترین و بزرگ‌ترین ابرقدرت تاریخ معاصر که آمریکایی‌ها باشند ایستاد و آنها را با ذلت بیرون کرد.

آنچه ما می‌بینیم از این موج جدید بیداری اسلامی که از ایران و از انقلاب اسلامی شروع شد و از زمانی که امام دعوت خود را شروع کرد و آن اعلامیه معروف انجمان‌های ایالتی و ولایتی را صادر کرد، از همان آغاز هم فکر ایران و جهان اسلام ذهن ایشان را به خود مشغول کرده بود و لذا اگر به اعلامیه‌ها و صحیفه امام مراجعه کنیم، می‌بینیم از همان آغاز نهضت امام، مسئله فلسطین را و موضوع اسرائیل را برای بیداری مردم ما و بیداری مردم جهان اسلام مطرح کرده بودند و همچنان که این نهضت فراگیر ایرانی اسلامی ادامه پیدا کرد و امروز شاهدیم که هیچ نقطه‌ای در جهان اسلام نیست که از این موج جدید بیداری اسلامی بی‌بهره باشد.

مشخصات این موج بیداری اسلامی که امام معمار آن است و آن را طراحی کرد در چند چیز است: اول این‌که همه مردم مخاطب امام بودند، نه تنها نخبگان و خواص و رمز پیروزی امام حضور همه مسلمانان در صحنه بود. نکته دیگر نقش مساجد در شکل‌دهی موج جدید بیداری اسلامی بود، بیداری اسلامی از مساجد و حسینیه‌های ایران پاگرفت و به خیابان‌ها آمد. راهپیمایی‌هایی که در ایران انجام می‌شد، هسته‌های اولیه‌اش در مساجد و حسینیه‌ها بود. نماز عید فطر قیطربه که توسط شهید مفتح انجام شد و به دنبال آن مردم از قیطربه تا آزادی پیاده‌روی کردند اولین راهپیمایی عظیم با شکوه شکل‌دهنده آن فرم نهایی نهضت که موجب سرنگونی شاه شد را نشان داد که در نوع خود بی‌نظیر بود و در تاریخ ۲۰۰ ساله بیداری اسلامی چنین وضعی سابقه نداشت.

از زمانی که سید جمال‌الدین اسدآبادی شعار آزادی مسلمان‌ها را از اسارت استعمار سرداد، تنها بود، در ایران مخاطبینی پیدا کرد. در مصر مخاطبین بیشتری پیدا کرد، در عثمانی هم همین‌طور، ولی مخاطبین او بیشتر از خواص بودند تا عوام. در اینجا حق مرحوم شیرازی را نادیده نگیریم چراکه کسی که جرقه‌های حضور مردم را در مقابله با سلطه بیگانه مطرح کرد، مرحوم میرزا شیرازی بود. وقتی فتوای تحريم تباکو را دادند، مخاطبیش مردم بودند و مردم سیگار کشیدن را برای خود ممنوع

کردند. این نفوذ مرحوم شیرازی و انتخاب دقیق راه مبارزه با سیطره انحصارات بین‌المللی که در حال شکل‌گیری بود. میرزا شیرازی اوّلین پایه گذار مقاومت منفی در بین ملل مستعمره و در برابر انحصارات بین‌المللی بود برخلاف آنچه می‌گویند پایه گذار مقاومت منفی گاندی در هند بوده است، میرزا حق تقدم داشت، شاید نیم قرن قبل از گاندی این کار را کرد. اقدام گاندی در هند با درست‌کردن لباس از نخ‌های داخل و عدم استفاده از منسوجات انگلیس، موجب ورشکستگی بسیاری از کارخانه‌های نساجی انگلیس شد. در تاریخ ییداری اسلامی موفق‌ترین آنها، حرکت‌هایی است که مخاطبینش عموم مردم هستند که قدم اول را مرحوم میرزا در این مورد خاص برداشت اما امام علیہ السلام همه برنامه‌هایش را خواست از طریق مردم پیش ببرد و این نسخه امروز در جهان اسلام مصرف عام پیدا کرده است. شنیدید که آیت الله سیستانی بعد از معالجه که از انگلیس برگشتند این طور خواستند که از کویت به بصره بیایند و همگی حرکت کنند و به طرف نجف بروند و راهپیمایی کنند و نجف را نجات بدهنند و این همان نسخه امام است.

بعضی اشخاص در جامعه ما هستند که ممکن است بگویند که ما آن طریقی از تشیع را قبول داریم که در آن به مسائل سیاسی کاری نداشته باشیم. مگر می‌شود به مسائل سیاسی کاری نداشت و مسلمان بود؟ مگر می‌توان پیرو علی بن ابی طالب علیہ السلام بود و پیرو ابا عبدالله الحسین علیہ السلام بود و سیطره بیگانگان را بر کشورهای اسلامی تحمل کرد؟ می‌بینید که آمریکایی‌ها هیچ حریمی را برای خود قائل نیستند! حرم عظیم امیر المؤمنین علیہ السلام هم مانع نیست. مسلمان می‌تواند ساکت بنشیند در حالی که متجاوزان و اشغالگرانی یکی از مهمترین مکان‌های جهانی اسلام یعنی کشور عزیز عراق زیر چکمه‌های آمریکایی‌ها باشد و یکی از مهمترین مکان‌های آن که حرم علی علیہ السلام باشد، این طور مورد تجاوز باشد؟ مقابله کردن با آن، دخالت دین در سیاست و دخالت سیاست در دین است. مسلمان اگر از غیرت اسلامی برخوردار نباشد، مگر می‌تواند جلوی توب آمریکایی‌ها و بمباران‌های خوش‌های بایستد؟ مگر امکان دارد؟ مسلمان که سلاحی در دست ندارد و مسلمان عراقی که به نان شب محتاج است چه سلاحی در اختیار دارد؟

حداکثر یک تفنگی دارد ولی آمریکایی با هوایپیمای اف ۱۶ می‌آید و بمبهای خوشه‌ای روی سر این‌ها می‌ریزد و تفنگ کلاش در مقابل بمب چه کار می‌کند؟ چه چیز باعث شده که مردم عراق در مقابل این تهاجم وحشیانه آمریکایی‌ها بایستند؟ این تلفیق بین ایمان و سیاست است؛ اصلاً ایمان اسلامی بدون سیاست ناقص است و معنی ندارد. پیامبر ﷺ به محض ورود به مدینه در آنجا حکومت تشکیل داد و اگر مدینه را با جنگ احزاب و جنگ بدر و احمد حفاظت و حمایت نمی‌کرد، مگر می‌شد که احکام خداوند را پیاده کند؟

نمونه آن ایران است؛ زمانی که مردم متدين به اعتبار دین‌شان به این باور رسیدند که اگر در این راه کشته شوند، شهیدند و برایشان پیروزی است. غرض ادائی تکلیف است نه دستیابی به نتیجه. مردم به این باور رسیدند و در ایران اسلام پیروز شد و در هر جای جهان اسلام، مردم به این باور رسیدند، پیروز شدند. اگر کسی به اسلام هم باور نداشته باشد، اما به وطن خود علاقه داشته باشد و به وطن خود ایمان داشته باشد، به دنبال وسیله‌ای می‌گردد که از وطن خود در برابر تهاجم بیگانگان حمایت و دفاع کند. همه سلاح‌ها و همه آرمان‌ها و همه ایدئولوژی‌هایی که در جهان سوم مردم داشتند و در آن چارچوب با بیگانه‌ها مبارزه کردند، حتی مارکسیسم به شکست کشیده شده است. کشورهایی که نظام مارکسیسم را برای خود برگزیدند، یکی پس از دیگری فرو پاشیدند و نتوانستند در برابر هجوم لیبرال دموکراتی آمریکا و غربی‌ها مقاومت بکنند. در کل جهان و جهان سوم کشورهای که موفق بودند تاریشه استعمار و سلطه را از جان ملت خودشان برکنند، کشورهای اسلامی بودند. اگر هم در جاهایی مثل چین یا هند هم موفق شدند در حقیقت بازگشت آن مردم به فرهنگ بومی خودشان بود و اعتقاداتی که برای حفظ کشورشان داشتند. اگر بخواهند هندی بمانند و یا چینی بمانند، باید در چارچوب آرمان‌های بومی خودشان مبارزه کنند.

در جهان اسلام ایدئولوژی و آرمانی که کارایی خودش را در تاریخ ۲۰۰ ساله بیداری اسلامی نشان داده، آرمان مبارزات اسلامی مردم عادی است که چند مشخصه دارد:

عموم مردم، عموم مسلمان‌ها به این باور برسند که مبارزات در راه نجات سرزمین اسلام، حیات و نوامیس ملل مسلمان جزیی از دین است و اگر چنین شد، همان می‌شود که امام ره گفتند. غیر از این امکان ندارد و دیدیم که نداشت.

این نهضت پایگاهی دارد یا پایگاه‌هایی دارد. مساجد سنگر است و حفظ آن حفظ اسلام است.

نکته آخر در مورد نقش بانوان و زنان در مسأله بیداری اسلامی است. در این موج جدید شما دیدید که پا به پای مردان حتی جلوتر از مردان، خانم‌ها در انقلاب اسلامی نقش داشتند. امام در به صحنه آوردن خانم‌ها نقش اساسی داشت. بعد از انقلاب نقش خانم‌ها در حفظ جبهه بسیار مهم، افتخارآفرین و انکارناپذیر است. مادرهایی که فرزندان خود را به جبهه می‌فرستادند. خانم‌هایی که شوهران‌شان را می‌فرستادند. کارهای عظیمی که پشت جبهه انجام می‌دادند، امکان نداشت بدون حضور مؤثر خانم‌ها در صحنه ما در جنگ عراق پیروز شویم. امروز در فلسطین هم همین طور است. در فلسطین برای مقابله با اسرائیلی‌ها، زن و مرد به میدان آمدند و همین حضور همگانی در صحنه برای آزادی سرزمین‌شان است. حضور یک پارچه و یکسان زن و مرد در صحنه مبارزه یکی از مشخصات موج جدید بیداری اسلامی است. شما امروز هم برای سازندگی کشور، برای پیشبرد اهداف ملی و اسلامی ایران و اهداف ملت‌های مسلمان حضور همه جانبی زن و مرد در این صحنه پرشور می‌بینید و باید پرشور بماند تا ما بتوانیم به اهداف نهایی خود دست پیدا کنیم. تا دنیا هست، زورگویی هست تا زورگویی هست؛ عده‌ای برای مقابله با زورگویی باید مبارزه کنند. پس تا دنیا هست مبارزه هست، و برای این‌که در این مبارزه بسیار حیاتی و نفس‌گیر ما پیروز شویم، چاره‌ای جز حضور قدر تمدنانه همگانی در این صحنه نداریم. فکر نکنیم که انقلاب شد، حکومت اسلامی تشکیل شد، نه این طور نیست، این فراز و نشیب‌هایی که طی ۲۵ سال گذشته در ایران و در جهان اسلام به وجود آمد، نشان داد که هر زمان ما غافل شدیم، دستاوردهای ما از بین خواهند رفت. نمی‌شود بگوییم قدم اوّل را برداشتیم و به هدف رسیدیم و حالا بر جای

خودمان بنشینیم. لذا جهاد و مبارزه در اسلام یک واجب همیشگی است. جهاد با نفس، جهاد با کفار و جهاد با غاصبین سرزمین‌های اسلامی است. جهاد با مت加وزین به حقوق مسلمانان است. امکان ندارد که ما دست از مبارزه برداریم و بتوانیم دستاوردهای خودمان را حفظ کنیم. مبارزه جزء زندگی است. ضمن اینکه هر کجا هست و زندگی می‌کند، مناسب با اینکه در چه زمانی هستیم، نوع مبارزه تعریف می‌شود. یک زمانی حضور سیاسی پرشور، قدرتمندانه، پررنگ و پرصلاحت مردم در صحنه انقلاب را نجات می‌دهد و یک زمانی رفتن به مرزها و دفاع از مرزها، انقلاب را نجات می‌دهد.

وظیفه اسلامی ما ایجاب می‌کند به فکر کمک به فلسطین، عراق و افغانستان و لبنان باشیم. بعضی ممکن است تصور کنند که ما ایرانی هستیم، چه کار داریم به فلسطین؟ اولین نکته این است که مسلمان‌ها پیکر واحدند و موقعی که یک عضوی از جهان اسلام، مجروح می‌شود، همه باید این در در را احساس کنند و نکته دوم اینکه امنیت جمهوری اسلامی بستگی دارد به اینکه در عراق، امریکایی‌ها مسلط شوند و یا شکست بخورند. اگر آمریکا بر عراق مسلط شود، امنیت جمهوری اسلامی به خطر می‌افتد. اگر شکست بخورند که ان شاء الله شکست خواهد خورد، این امری است در جهت تقویت امنیت جمهوری اسلامی؛ پس اگر کسی به فکر اسلام هم نباشد ولی به فکر ایران باشد، حتماً امنیت ایران فقط در داخل مرزها تعریف نمی‌شود و در خارج از مرزها هم تعریف می‌شود. چطور آمریکایی‌ها در نیمکره غربی هستند و می‌گویند منافع ملی آمریکا ایجاب می‌کند که ما حضور نظامی در خلیج فارس داشته باشیم؟ ما به عنوان جمهوری اسلامی ایران مگر می‌توانیم امنیت خودمان را حفظ کنیم در حالی که کشورهای اطرافمان مورد تجاوز اشغال قرار گرفته‌اند. امیدوارم که آنچه که بدست آمده که کم نبوده و آن هم بیداری مسلمان‌ها بوده و بیداری امت اسلام بوده، بازگشت به اسلام بوده در بین امت اسلامی که زن و مرد یکسان در آن نقش داشته‌اند.

با معماری که امام داشتند در موج جدید بیداری اسلامی حضور همگان اعم از

زن و مرد در صحنه‌های مبارزات مختلف (سیاسی، فرهنگی و اجتماعی) حکایت از این می‌کند که یک ضرورت است و در عین حال کارایی خودش را نشان داده است. امروز نماد مبارزه فکری اجتماعی و سیاسی مسلمان‌ها در کشورهای غربی چیست؟ حجاب خانم‌هاست. در آلمان و انگلیس و فرانسه و در آمریکا و در جاهای دیگر آن چیزی که مسلمان‌ها را مطرح می‌کند، اصراری است که مسلمان‌ها در حفظ حجاب خودشان دارند. ما نمادی برجسته‌تر از این داریم که یک دختر ۱۲ ساله می‌خواهد به مدرسه برود روسربی سرش می‌کند. در حد رئیس جمهور فرانسه احساس خطر می‌کنند از این‌که مسلمانان آمده‌اند در صحنه و سلاح‌شان، اعتقادشان است. احساس خطر می‌کنند، نسبت به سکولاریسم، نسبت به لیبرال دموکراسی احساس خطر می‌کنند و می‌گویند عجب این همه ما دویست سال تبلیغ کردیم که مردم از دین در صحنه‌های اجتماعی و سیاسی جدا شوند و حالا بعد از دویست سال می‌بینیم همین مسلمان‌ها که مدتی مستعمره ما بودند و زیر سیطره شقاوتمندانه فرانسه بودند در شمال افریقا و... تحت تأثیر بمباران‌های مخرب فرهنگی بودند، بعد از گذشت ۲۰۰ سال حالا نسل جدید مسلمان‌هایی که تابعه فرانسه هستند، دختران و خانم‌هایشان روسربی سرشان می‌کنند. در حد بالاترین مقام فرانسه دخالت می‌کند و می‌گوید حق ندارند با روسربی وارد مدرسه شوند. صرف نظر از این‌که این یک زورگویی است و تمسک به امری که حتماً قابل دفاع نیست، این‌هایی که می‌گویند مردم آزادند، در لباس پوشیدن، در حرف زدن و در قلم‌زندن، نمی‌توانند تحمل کنند که یک دختر ۱۲ ساله یک روسربی سرش کند. آنها می‌خواهند به ما درس تحمل افکار مخالف را بدهنند. آنها بی‌شمار باشد یا شنیده باشند که در گذشته، خانواده‌های مؤمن ما از این‌که دختران‌شان به مدرسه می‌رفتند نگران بودند. انصافاً آن‌کاری را که رضاخان در ایران کرد و به زور چادر را از سر زن‌ها کشید، زمینه را برای همین بی‌حجابی فراهم کرد. در مدارس همه نوع امکانات فراهم کردند برای این‌که دخترها و خانم‌ها بی‌حجاب باشند و جوانها از دین جدا باشند و به تدریج، ریشه دین را بزنند. در زمان رضاشاه بسیاری از مساجد را بستند و چادرها را

از سر خانم‌ها کشیدند، همان چیزهایی که نماد دینداری و مسلمانی بود! پدران ما نگران بودند از این‌که بگذارند دخترها به مدرسه‌ای که تحت تأثیر فرنگی‌ها بنا شده، بروند. آن زمان گذشت، مسلمان‌ها یادگرفتند که چکار کنند. بالاخره با حفظ حجاب، درس خواندند. جوامع اسلامی پیش رفت، امروز نه تنها در جوامع اسلامی، حجاب رعایت می‌شود؛ بلکه همین محجبه‌ها رفتند در فرنگ و در مدارس فرنگی، با حجاب حاضر می‌شوند. آن روز پدران ما از ترس این‌که دخترانشان بی‌حجاب بشوند، دخترانشان را به دبیرستان نمی‌فرستادند، امروز در حد رئیس جمهور فرانسه، دختران محجبه ما را به مدرسه خودشان راه نمی‌دهند، یعنی آنها از موضع ابتکار خارج شده و به موضع انفعال رسیدند. ابتکار عمل در دست مسلمان‌ها است. این حکایت از یک جهش می‌کند در جهت پیشرفت که امیدواریم بر همین نحو پیش برود و هر روز شاهد شکوفایی بیشتر اسلام و بیداری اسلامی در جهان باشیم.

سخنرانی حضرت آیت‌الله جنتی

□ چکیده

- ۱ - تشکر از کارگزاران و خدمتگزاران مساجد و آمران به معروف.
- ۲ - اظهار تأسف از عقب‌افتدگی‌های جهان اسلام علی‌رغم برخورداری جهان اسلام و بویژه کشور اسلامی ایران از امکانات بسیار زیاد نیروی انسانی، علمی، اقتصادی، فرهنگی و... .
- ۳ - ریشه همه مشکلات براساس آموزه‌های قرآن از خودمان «من انفسکم» و راه حل آن نیز اصلاح و تغییر خویشتن «حتی یغیروا ما بانفسهم» است.
- ۴ - اولین گام اصلاح خویشتن، اقامه نماز با معنویت و حضور قلب است.
- ۵ - لزوم مدنظر قرار دادن مساجد و اختصاص بودجه لازم به احیای آن برای توسعه فعالیت‌ها و کارکردهای مساجد.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

عکس شماره ۷

با تشکر از همهی عزیزانی که در راه امر به معروف و نهی از منکر و در راه احیای مساجد و بسیج کردن نیروها در مساجد، برای خدمت به بندگان خدا و قدردانی از مؤمنین و بنیانگذاران این طرح و هر کسی که در این راه گامی برمی دارد و وقت می گذارد و خدمت می کند.

مسائلی که ما می توانیم داشته باشیم، خیلی زیاد است که این جلسه و این فرصت گنجایش همه مسائل را ندارد و به قاعده پیشین یک چند جمله‌ای را هم باید خدمت شما عرض کنم با رعایت اختصار؛ ما مشکلات زیاد در کل جامعه اسلامی داریم، مشاهده می کنیم مشکلاتی که واقعاً تأسف بار و وحشت آور بوده هم از جهات مظلومی

این مسلمانان در روی زمین با این همه امکانات نیروی انسانی و این همه امکانات اقتصادی و فرهنگی و امکانات خدادادی که مجموعه‌ی جوامع انسانی دارند، الان دچار فلاکت هستند، هم در بعد اقتصادی زیرا فقیر در جوامع اسلامی زیاد است در حالی که اسلام نمی‌تواند فقیر را تحمل کند، نمی‌تواند گرسنه را تحمل کند و هم در بعد فرهنگی و علمی عقب‌افتدادگی‌های زیادی داریم فرهنگ ما، فرهنگ‌های رشد یافته‌ای نیست پیشرفت‌های علمی بسیار ضعیف است و جوامع اسلامی در همین بعد مادی و مسائل علم و فنی و صنعتی و این‌ها حدود دویست سال عقب‌افتدگی دارند و در همین عقب‌افتدگی هم در جا می‌زنند و شاید هم عقب‌تر بروند و در بعد اخلاقی و معنوی هم فضایل انسانی هم رشد متناسبی ندارند و آن فضیلت‌هایی که اسلام برای آن تلاش می‌کند و می‌خواهد در جامعه خود پرورش دهد به چشم نمی‌خورد، نواری هستند افراد نادر کم و بیش هستند، همه در کشورها از جمله کشور خودمان بیش از ۴ تا ۵ میلیون اما پیداست که این‌ها از یک گل بهار به وجود نمی‌آید، فسادهای اخلاقی کم نیست، بعضی در ظاهر و عمل است و بعضی در خفا و پنهان است و فسادهای گوناگونی که فکر ش ضرورتی ندارد از لحاظ اسم در کشورهای دیگری است دیگر آنها از فرهنگ اهل‌بیت (علیهم السلام) بی‌بهره‌اند آنها علمایی مثل علمای ما که این همه شهید داده‌اند، این همه آوارگی کشیدند، برای احیای دین، مظلومیت‌ها را تحمل کردند و بالاخره بالای دارها رفتند را نداشتند یا خیلی کم داشتند و با وضع امروز ما که بسنجمیم بیشتر آنها انقلاب اسلامی نداشتند و رهبری مثل امام (علیه السلام) نداشتند و روحانیت و مرجع و یاران امام و روحانیت شیعه در آنها نبود، این کم‌ترین توجهی است که می‌شود برای این که آنها هم برنامه‌ریزی دارند، از اسلام و از قدرت اسلامی و امروز وضعی که از همه بیشتر قابل توجه است وضع ما در جمهوری اسلامی یعنی ما با این که همه‌ی این‌ها را داریم، نهج البلاغه را داریم و آثار (علیه السلام) فراوان در دست ما است روایات و احادیث ائمه (علیهم السلام) در حد غنی در کتب تفسیر و روایی و حدیثی ماهست و فرهنگ عاشورا در این مملکت، فرهنگ حاکم است، آثار ائمه (علیهم السلام) همه جا به چشم می‌خورد، تقویم کشور، ائمه (علیهم السلام) را مطرح می‌کند،

روزهای وفات هست، شهادت هست، روزهای تولد هست، می‌بینید در هر مناسبت همه‌ی این‌ها مطرح می‌شود، صدا و سیمای ما مطرح می‌کند، تاریخ‌شان بیان می‌شود، احادیث‌شان بیان می‌شود و بزرگان ما اصولاً در این رهرو، علامه امینی، طباطبایی، مثل امام بزرگوار دست‌پرورده ائمه (علیهم السلام) بودند و هستند و در آن فرهنگ بزرگ شده‌اند و رشد کرده‌اند و این اعتبار به برکت، همان فرهنگ به وجود آمده است فرهنگ عاشورایی را به وجود آورد و توانست ۲۵ سال تثیت کند، مشکلاتی که دیگر کشورهای اسلامی درگیرش هستند، با این وضعیت ما هم کم و بیش دست به گریبانشان هستیم، این خیلی تأسف‌آور است چون آنها دسترسی به آب زیاد نداشتند یا کم داشتند که تشنۀ مردنده؛ ما در چشمۀ نشسته‌ایم و تشنجی می‌خوریم.

مشکلاتی هست، مشکلات اقتصادی قابل توجه است، به صورت بیکاری، به صورت انسان‌های کم‌درآمد و بی‌بصاعات، خانواده‌های فقیر، خانواده‌هایی که سرپرست خود را از دست داده‌اند، به عسرت زندگی می‌کنند، جوان‌هایی که می‌خواهند ازدواج بکنند، پسرها و دخترها، امکان ازدواج ندارند، در اثر فقر مالی کسانی که می‌خواهند یکسری کارهای علمی بکنند و امکان مالی به آنها اجازه نمی‌دهد.

در ابعاد اخلاقی، مشکلات اخلاقی روزافزون است از انجام گناهان بزرگ گرفته تا هر ظاهر به فسق و تجاهر به فسق و بدحجابی که از مسائل باعث تجاهر به فسق است، چه چیزهایی دیده می‌شود؟! زمینه برای رشدش، بیشتر از زمینه برای رشد حجاب فراهم است بر طبق چیزهایی که من نمی‌خواهم در اینجا مطرح بکنم، خیلی خوشابند نیست، نه آدم از شنیدنش خشنود می‌شود و نه از گفتنش، دلخوش می‌شود ولی این واقعیت‌هایی است که وجود دارد و در جهات دیگر مشکلات زیاد است والله ما که از قرآن سؤال کنیم که درد ما از کجا ناشی شده و دوایش چیست؟ چون به هر حال در روایات آمده که قرآن را استنطاق کنید، یعنی به زبانش بیاورید، حرف بکشید، سؤال کنید و از آن جواب بگیرید. این اصل روایات استنطاق حالا ماگر از قرآن بخواهیم سؤال بکنیم که علت این مشکلات جوامع اسلامی و مشکلات ما به عنوان یک جامعه

اسلامی، علتش چیست؟ یا دوایش چیست؟ و چگونه باید درمانش کرد؟ خیلی راحت جواب می‌دهد: «ما اصابکم من مصیبہ فما کسبت ایدیکم»^(۱)، این یک سری گستردنگی این آیه به این کوتاهی یک افق بسیار وسیعی را در جلوی آدم باز می‌کند که خیلی از چیزها را می‌فهمیم: «ما اصابکم بِمَصِيْبَةٍ»، هر مصیبیتی به شما می‌رسد، استثنای ندارد، بدون استثنا است، در اثر کارهایی است که خودتان می‌کنید، یعنی خودتان، خودتان را مجبور می‌کنید، خودتان، خودتان را بیمار می‌کنید، خودتان، خودتان را در بستر مرگ می‌اندازید و به مرگ گرفتار می‌کنید. بنابراین در خارج از خودتان نروید فکر کنید، باران کم بوده، برف کم آمده، باران کم آمده، زمین‌ها خشک است، نمی‌دانم تو خاک و تو آب و تو زمین و تو در و دیوار مشکل خود را در باغ و صحراء جستجو نکنید، مشکل خودتان را در وجود خودتان جستجو کنید، سر به گریان خودتان بکنید و بینید چه کار کرده‌اید که این جوری شده که کارتان به اینجا کشیده با افراد لابالی نشسته و به اختیار خودش معتمد شده، به اختیار خودش رفته با این بیمارها نشست و برخاست کرده و او هم بیمار شده یا با مبتلای به ایدز نشست و برخاست کرده مبتلا شده، خوب حالا چه کنیم آیا به بن بست رسیدیم؟ مأیوس شویم و نالمید شویم و دست روی دست بگذاریم و بنشینیم و منتظر عواقب کار باشیم؟ منتظر عذاب‌های بیشتری برای آخرت مان باشیم یا راهی دارد؟ یا راه نجاتی هست؟

﴿ان الله لا يغير ما بقوم حتى يغيرة ما بانفسهم﴾^(۲) که اگر می‌خواهید راهتان درست شود، اصلاح شود، مصیبت‌ها همه چه مصیبت‌های فردی در ملت‌ها و چه مصیبت‌های اجتماعی در جامعه، چه مصیبت‌های سیاسی، ذلت‌ها خفت‌ها و امثال این‌ها و هرگونه مصیبت دیگر که گرفتارش هستیم اگر که می‌خواهیم این مصیبت‌ها برطرف

۱. و هرگونه مصیبیتی به شما بررسد به سبب دستاورده خود شماست و خدا از بسیاری در می‌گذرد؛
شوراء، آبه ۳۰.

۲. در حقیقت خدا حال قومی را تغییر نمی‌دهد تا آنان حال خود را تغییر دهند؛ رعد، آیه ۱۱.

شود، «ان الله لا يغير ما بقوم حتى يغيّروا ما بأنفسهم» باید خودمان را درست کنیم، خودتان رو باید درست کنید، خودت رو باید اصلاح بکنی، این زمین در اختیار شما، این آسمان در اختیار شما، این حرف در اختیار شما، این باغ در اختیار شما، همه چیز در اختیار شما، در خدمت شما، «ولو ان اهل القرى آمنوا و اتقوا لفتحنا عليهم برکات من السماء والارض»^(۱) برکات از آسمان و زمین می‌بارد، برای شما یعنی ابر به موقع به آسمان می‌آید به موقع از آسمان می‌بارد به اندازه می‌بارد سرما در حد خودش، در حد لازم می‌آید بیش از آن نمی‌آید سرمای بیشتر آدم رو می‌کشه، گر ما به حد خودش می‌آید به حد لازم، حدّی که درخت‌ها باز بشود و میوه‌ها برسد هر کدام برای خودش در حد خودش می‌آید و همه چیز را در سر جای خودش قرار می‌دهد. همه در خدمت شما انسان‌ها می‌شود، آن وقت یک زندگی خوب پیدا می‌کنید که مصیبت در آن نباشد گرفتاری در آن نباشد، درد در آن نباشد، آن درد و این هم، دوا آن در دست، را با این درمان می‌کن، این توصیهٔ قرآنی و مسئله‌ای که همه وارد هستید، احتیاج به توضیح برای شما نیست.

بعد ستاد امر به معروف و نهی از منکر و همه کسانی که در این مسیرها حرکت می‌کنند، باید برای این قضیه‌ها، چاره‌اندیشی کنند و از خودمان باید چاره‌اندیشی کنیم، این‌که ما دیگر خودمان، درد را درمان نکنیم، چشم روی هم بگذاریم و برویم دنبال درمان دیگران، پس چرا درد خود را دوا ننمودی؟! تو خودت دکتر بودی، اگر درد خودت رو درمان می‌کردی، بعدش می‌رفتی سراغ بیمار، سراغ آن یکی دیگری و مگر می‌شود یک آدم بیمار، بیمار را درمان کند این نشدنی هست، اگر الان در پزشکی هم یک چیزهایی باشد، در امور معنوی نمی‌شود، می‌گویند: امکان ندارد، یک آدم فاسد یک آدم عادل بسازد، یک آدم ناصالح، یک آدم صالح بسازد. این نشدنی است؛

۱ . و اگر مردم شهرها ایمان آورده و به تقوا گراییده بودند قطعاً بر کسانی از آسمان و زمین برایشان می‌گشودیم؛ اعراف، آیه ۹۶.

پس از اول، باید از خودمان کار را شروع کنیم، اهل علم، کسانی که در لباس مقدس روحانیت هستند، از اولویت برخوردار هستند، باید به فکر خودمان باشیم، از جهات عبادی بین خود و خدا، از جهات خدماتی، بین خودمان و مردم، از جهات سیاسی بین خودمان و نظام جمهوری اسلام، در اینجاها خودمان را اصلاح بکنیم، رفع اشکال بکنیم، اگر نمازنگاری دارد، به فکر باشیم که نمازنگار را اصلاح بکنیم مانعی نباشد که ظهر چند رکعت نماز درست بخوانیم.

باید یک نمازی باشد که معنویت داشته باشیم، یک حقیقت داشته باشد، موجب قرب الی الله بشود، کار از اینجا شروع می‌شود، آغاز کار و نقطه شروع اینجاست، من به شما عرض می‌کنم که نکته شروع کار در اصلاح نفس و بعدش اصلاح مردم و جامعه اینجاست و همین طوری که در روایات آمده است و از امام علی^ع هم در آن نوشته‌اند که همه اعمال شما در گرو نماز شماست و اگر نماز قبول شد، بقیه هم قبول می‌شود و اگر نماز هم قبول نشد، بقیه هم قبول نمی‌شود، پس نقطه شروع باید اینجا باشد، پس باید از اینجا حرکت کرد! چه در اصلاح نفس چه در اصلاح غیر و بعد قدم به قدم آدم جلو برود اگر این گام اول را برداشیم، راه باز شود، نقطه آغاز همین جاست، قسمت زیادی از درمان‌گری، درمان می‌شود. درمان در همین نقطه آغاز است و بعدش هم در مسائل اخلاقی، در برخورد اقتصادی باید با حداقل بسازیم، در برخورد با مسائل زندگی التزامی، باید به حداقل آنها بسازیم، من روحانیت را عرض می‌کنم؛ روحانیت همیشه در طول تاریخ تنها بود، همیشه با فقر و کمبود مادی سر به گریبان بودند، یک چیزهایی نقل می‌کنند در تاریخ از فقرهای مهلكی که علمای بزرگ دچار آن بوده‌اند. آیت‌الله ممقانی را می‌گویند وقتی یکی از علماء رفته بود به دیدنش گفت: این چه وضعی است؟! گفت: چه کنم؟ گفتند: این صحافی چیست؟! گفت: ندارم! دزدی کنم؟ الان هم نظام جمهوری اسلامی آمده حکومتی که خوب اغلب، واقعیتی هم که دارد بالاخره حکومت روحانیت و علماء در رأسش ولایت فقیه الان هم اگر یکی از محروم‌ترین قشر جامعه، طلاب هستند، یک واقعیت است مبالغه نکردن، شما از من شاید بهتر بدانید خیلی جاها آدم می‌رود با طبله نزدیک می‌شود، می‌بیند این‌ها با این

حقوق طلبگی، ماه ده هزار تومان، بیست هزار تومان، گرفتاری دارند شهریه معیل بیست هزار تومان، این باید چه کار کند؟

بنابراین بالاخره بایستی به هر نحو بسازیم، هر کسی موظف است برای زندگی خودش و خانواده اش تلاش کند، صابر باشیم، بسازیم، وقتی به جامعه می رویم باید فقر را تحمل کرد و باید فقیر نداشت اسلام فقر را قبول نمی کند، باید زکات داده شود، در راه های خودش صرف شود، ولی با همه ای این ها، یک وضع معیشت بد و تنگدستی، مثل بعضی نباشیم، یک پول حقوقی می گیریم، مگر می شود، اجاره خانه داد، برای پسر، زن گرفت؟ حالا اگر کسی یک پولی به ما داد قبول کنیم، اجمالاً از خودمان شروع کنیم ان شاء الله این طور حرف هایمان، اثر می کند این نفوذ کلمه امام که از قلبی پاک و چهره‌ی تابناک سرچشم می گیرد، خیلی این حرف ها را می زند، اثر ندارد، حاج آقای ابراهیمی را خداوند حفظ می کند و عزیزانی که در مسجد خدمت می کند، ما از همه تشکر می کنیم.

من یک مطلبی شنیده ام که چند استان پیشنهاد داده اند به دولت برای هفته‌ی دولت بیش از یک میلیارد تومان برای برگزاری مراسم هفته دولت، نقل کرده اند، هزینه می شود، بودجه مصرف می شود، یک میلیارد و هشتصد هزار تومان؟ آن وقت برای مسجد، بودجه باز کنیم مسجد، مسجد می شود برای فعالیت های فرهنگی در مساجد، در هفته جهانی، مساجد را معرفی کنیم، زنده کنیم، هر مشکل دارند در مسجد حل کنیم، و مساجد باید احیا شوند، مسجد باید مرکزی باشند همچنان گذشته که محل بسیج نیرو بود، این ها را دوباره به وجود بیاوریم، مسجدی باید آمر بالمعروف و ناهی از منکر باشد، سفارش لقمان به پرسش این بود که گفت: امر به معروف بکن و نهی از منکر بکن، در مصیبت هم صبر کن، ممکن است از نهی از منکر دشمن پیدا کنی، پاپوش درست کنند، باید صبور باشی، نهی از منکر کن، عواقیش را هم باید تحمل کنی، خدایا به تقصیر خودمان در پیشگاه تو اعتراف می کنیم، از تو درخواست می کنیم، خدایا به محمد و آل محمد ما را بیخش.

سخنرانی حجت‌الاسلام والمسلمین یونسی

وزیر محترم اطلاعات

□ چکیده

۱. مساجد بزرگترین سازمان مدنی جهان اسلام‌اند.
۲. هنگامی که جمهوری اسلامی نوپا در ایران با دسیسه‌های مختلف مواجه شد، مساجد توانستند خلاء‌های عظیم نهادهای نظامی و امنیتی را جبران کنند.
۳. مساجد با دریافت و هزینه کمترین بودجه، بیشترین خدمات را در زمینه‌های امنیت، دیانت، نظام خانواده و ثبات کشور ارایه می‌کنند.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

هفته دولت هست و فضای کشور معطر است به نور شهادایی مانند شهید رجایی و شهید باهنر، رئیس جمهور و نخست وزیر که به همین مناسبت هفتة دولت آغاز شده و در هفتة دولت، دولت جمهوری اسلامی برخی از خدماتی که برای مردم انجام داده به نمایش می‌گذارد و به عرض مردم می‌رساند. من مایل بودم از این فرصت استفاده کنم که شما را برگردانم به فضای اوایل انقلاب، چرا چنین فاجعه‌ای اتفاق افتاد؟

شخصیت‌های عظیمی مانند شهید رجایی، شهید باهنر، شهید مفتح، شهید مطهری، چرا ما این شخصیت‌ها را از دست دادیم؟ آیا امکان داشت که جلوگیری می‌کردیم؟

عکس شماره ۸

در آن دوران، جمهوری اسلامی کشور نوپایی بود، کشوری بدون حاکمیت قوی، هنوز دولت، ارکانش شکل نگرفته بود، مجریان دولت، کارگزاران دولت، شخصیت‌هایی بودند کم تجربه و سابقه کار اجرایی نداشتند، همه دولتیان کسانی بودند که سابقه دولتی و کار اجرایی نداشتند و در آن دوران، همه قوای حاکمیتی مثل ارتش، سپاه، وزارت اطلاعات و دستگاه قضایی و همه سازمان‌های حاکمیتی شکل و قوام نگرفته بودند. کشوری پر از دشمن و پر از فتنه گر و دنیایی پر از دشمنی نسبت به جمهوری اسلامی، جمهوری اسلامی کشوری نوپا و نوجوان با هزاران دسیسه و دشمنی در داخل و خارج مواجه بود. در آن دوران، کشور با یک خلاء عظیم نهادهای نظامی امنیتی روبرو بود، همه حاکمان و دولتیان خیلی ساده و بدون هیچ تشریفاتی جابجا می‌شدند،

خودشان سوار بر اتو میل می‌شدند، گاهی فردی، گاهی دسته جمعی، حتی همه اعضاي دولت سوار یک مینی بوس می‌شدند و می‌رفتند قم خدمت امام راحل.

فضای آن روز یک فضای بسیار اخلاقی بود؛ فضا بسیار فضای معصومانه‌ای بود، همه نسبت به هم حسن ظن داشتند، همه نسبت به هم اعتماد داشتند، همه نسبت به هم احترام می‌گذاشتند. یک فضای اخلاقی انسانی در کشور حاکم بود. آن فضا فضای اخلاقی، فضای اعتماد، فضای شفافیت و فضای انسانیت بود. آن فضا، فضایی بود که شایسته ملت ایران بود و ملت ایران یک ملت بزرگواری که انقلاب عظیمی را ترتیب داده بود، آن فضا باید ادامه پیدا می‌کرد ولی آن فضا را از ماگرفتند، آن فضا متأسفانه بدليل شیطنت‌ها و شرارت‌هایی که بود و تروریسم کوری که در کشور بوجود آمد و بعد از آن جنگی که به کشور تحمیل شد، آن فضای معصومانه و اخلاقی و انسانی و اسلامی رفته‌رفته تبدیل به یک فضای دشمنی، سوء ظن، بدینی، سختگیری نسبت به هم بود.

مردم یک‌بار ناگهان چشم گشودند، دیدند شخصیتی مانند شهید مطهری در میان خود ندارند، طولی نکشید عزیزان دیگری از دستدادند، هر روز مردم متظر بودند چه اتفاقی رخ می‌دهد؟ مردم به هم بدین شدند، نفوذی منافقین در همه جا بود، جاسوس‌های منافقین و دیگر گروه‌های تروریستی در همه جا وجود داشت، آن موقع وزارت اطلاعاتی نبود، سازمان امنیتی وجود نداشت، آنها هم از این فضا از این خلاء حداکثر سوء استفاده کردند، در همه جا نفوذ کردند، در دولت نفوذ کردند در دستگاه قضایی نفوذ کردند، در مجلس نفوذ کردند، در دادستانی نفوذ کردند، در همه جا نفوذ کردند، یادتان هست که بسیاری از بزرگان مادر اتاق کارشان، پشت میز کارشان به شهادت رسیدند؛ شهید قدوسی در دفتر کارش به شهادت رسید، شهید باهنر و رجایی در دفتر کارشان به شهادت رسیدند، آنقدر فضا مسموم شد و خطرناک شد که پدر به فرزند و فرزند به پدر شک می‌کرد. در همین اتوبان، منافقین جلوی مردم را می‌گرفتند، همین که فردی ظواهر دینی داشت، نگاه می‌کردند، این ریش دارد، این ادبیات مذهبی دارد، همین کافی بود که او را از ماشین در می‌آورند و ترور می‌کردند، کم کم آن فضای

معصومیت، آن فضای لطافت آن فضای اخلاقی و انسانی، رفته رفته تبدیل به فضای سوء‌ظن شد، فضای بدینی شد، فضای سختگیری شد و با کمال تأسف جنگ که آمد، این اخلاق غیرطبیعی کم کم ادامه پیدا کرد و به مرور زمان تبدیل شد به یک اخلاق اصلی، ما حدود تقریباً ۱۵ سال، ۱۲ تا ۱۵ سال ما در فضای غیر طبیعی یعنی در فضای تروریسم، فضای جنگ، فضای تجزیه، فضای کودتا زندگی کردیم؛ رفته رفته این اخلاق شرایط اضطراری در ما شکل گرفت و حالتی طبیعی به خود گرفت و امروز با کمال تأسف این اخلاق همچنان در جامعه ما نفوذ کرده و رسوخ کرده و خیال می‌کنیم اصل همین است! یعنی ما به جای حسن ظن، سوء ظن به هم داریم به جای اعتماد به هم، بدرفتاری می‌کنیم، تحمل مان نسبت به هم کم است، نسبت به هم بدین هستیم، سختگیری نسبت به هم داریم، رواج شایعات، رواج بدینی‌ها، رواج بدرفتاری‌ها، در جامعه ما عادی شده است.

این اخلاق، اخلاق اسلامی نیست که در جامعه ما وجود دارد، این اخلاق، اخلاق غیراسلامی است که به مرور زمان در شرایط سخت تروریستی و جنگ در جامعه ما بوجود آمده و اگر کسی امروز در مسجد و منبر شروع به بدگویی کند، حرمت‌شکنی کند، افشاگری کند، همه برای او کف می‌زنند، همه او را تحسین و تشویق می‌کنند، در حالی که این غیراسلامی است و همه ما می‌دانیم این غیر اسلامی است. اسلام به ما اجازه نداده حرمت‌شکنی کنیم، آبرویزی کنیم، تحریر کنیم، آبروی مردم را بریزیم پرونده مردم را افشا کنیم، اسلام منوع کرده ولی اگر کسی این کار را بکند، متأسفانه ممکن است ما بگوییم این فرد انقلابی است و خیلی آدم خوبی است و او را تحسین می‌کنیم. این فرد یک فرد درستی است یک فرد انقلابی، خیلی وحشتناک است وقتی که آبروی مردم در روزنامه‌ها بردۀ می‌شود و کسی او را منع نمی‌کند این را بدانید که چه فاجعه‌ای در جامعه ما شکل گرفته که معاصری به این بزرگی، حالت عادی به خودش گرفته، این اخلاق غیراسلامی ناشی از شرایط تروریستی و جنگ است و ما باید این اخلاق بد را برگردانیم به حالت طبیعی قبل از ترور شهید رجایی و شهید مطهری و سایر

فاجعه‌هایی که در جامعه ما اتفاق افتاده، در آن موقعیت در آن شرایط که هنوز کشور نه ارتشی داشت، نه سپاه داشت، نه قوه قضائیه‌ای داشت، نه اطلاعاتی داشت.

دو چیز سبب شد که کشور فروپاشی نشود؛ دو عامل مانع از آن شد که دشمنان به هدف خودشان برسند: یکی نفوذ عمیق امام، نفوذ‌بی‌رقیب امام راحل که آنچه را اراده می‌کرد، ملت ایران با شوق و رغبت و اشتیاق عمل می‌کرد، این عامل اصلی و بزرگترین عامل بود. عامل دوم سازماندهی ستی که ما داشتیم به نام مساجد، تنها تشکیلاتی که از قدیم وجود داشت، سازماندهی به معنی مصطلح اداری نمی‌گوییم یعنی یک جمعی همدیگر را در مسجد می‌شناختند، به هم اعتماد داشتند، اما می‌داشت و افرادی به آن امام اعتماد داشتند و مثل حالا نبود که به هم بدبین باشیم، مساجد، بزرگترین سازماندهی طبیعی، حزبی، اسلامی، مردمی بود. همین تشکیلات شاه را ساقط کرد و همین تشکیلات بود که از امام راحل به خوبی استقبال کرد، یادتان هست که تا مدت‌ها مساجد مثل یک پادگان عمل می‌کرد. این را در اصطلاح سیاسی «اینجیو» می‌گویند. در اصطلاح سیاسی جامعه مدنی می‌گویند، جامعه مدنی تنها یک حزب نیست یک سازمان مردمی، یک تشکیلات مدنی است، مساجد ما بزرگترین تشکیلات مدنی بود که شاه نتوانست آن را از بین ببرد و سرانجام شاه در مقابل این تشکیلات، شکست خورد، این اعتراف را یکی از تئوریسین‌های معروف رژیم شاه می‌گوید که من اسم کشیف او را نمی‌برم: در یک کتابی نوشته است: مساجد در سراسر ایران است، از شهر تا روستا، در هر مسجد هم یک روحانی است، همه این روحانیون هم بالاخره ریشه‌اشان بر می‌گردد به قم یا حوزه‌های دیگر، این‌ها یک رأسی دارند، یک مرجعیتی و در آنجا هدایت می‌شود، این قدر این تشکیلات عریض و طویل و سازمان یافته است و جمعیتی هستند که بدون هیچ چشمداشتی کار می‌کنند، در این جمعیت افرادی هم هستند که با بودجه مردم اداره می‌شوند و این‌ها نفوذ در دل مردم دارند، به گونه‌ای که یک طفل که متولد می‌شود آنها همان روز اول، طفل را به نوعی به استخدام در می‌آورند و یک چیزی در گوشش می‌خوانند، معلوم نیست چه چیزی به او می‌گویند، از همان اول، بچه تحت تلقین مسجد

و روحانی قرار می‌گیرد تا آن بابا بزرگش که فوت می‌کند، می‌آید داخل قبر یک چیزی به او می‌گوید، یعنی معلوم است یک سازمان عریض و طویل است که حیات و ممات مردم را زیر نظر دارد؛ این تشکیلات، تشکیلاتی نیست که بشود از بین برد و هر حکومتی بخواهد با این تشکیلات در بیفت، ور می‌افتد، این حرف آن تئوری‌سین رژیم شاه بود و همین تشکیلات، اساس و پایه جمهوری اسلامی بود.

این را بدانید و اگر چنانچه دولت و جمهوری اسلامی در جهت تقویت مساجد کار نمی‌کند، اشتباه می‌کند، مساجد کمترین بودجه را دارند و بالاترین خدمت را هم دارند، بیشترین خدمت را به امنیت مردم، به اخلاق مردم می‌کنند و بیشترین خدمت را به دیانت مردم، به خانواده مردم می‌کنند. این‌ها وظایف دولت است. در همه جای دنیا دولت‌ها برای امنیت مردم، برای رفاه مردم، درست شده‌اند. مساجد بدون این‌که از دولت کمکی بگیرند، این خدمات رایگان را به دولت می‌دهد و دولت باید بالاترین ممنونیت و سپاسگزاری را نسبت به مساجد داشته باشد؛ برای این‌که بیشترین خدمت را دارد. در آن دوران سخت مساجد به عنوان تشکیلات مردمی، امام به عنوان رهبر مانع شدند که گروهک‌ها به هدف‌شان برسند. این یک‌بخش. بخش‌های دیگر را به صورت خلاصه عرض می‌کنم:

در شرایط فعلی کشور، کشور ما الان در این چند ماه اخیر وارد یک فاز جدید شده، وارد یک دوران جدید شده و این دوران، دوران مبارکی است از نظر ما، موقعیت ممتازی است از نظر ما، کشور الان در یک حال تعادل به سر می‌برد و احزاب، جریان‌های سیاسی، همه به این نتیجه رسیدند که باید با هم همکاری کنند و احزاب سیاسی بعد از درگیری‌ها و تنازعات داخلی که داشتند، به این نتیجه رسیدند که باید اول خودشان را بسازند، خودشان را اصلاح کنند.

سخنرانی سرکار خانم زعفرانی

معاونت امور زنان مرکز رسیدگی به امور مساجد

□ چکیده

- ۱ - عمران مساجد به آبادانی مادی و فیزیکی منحصر نمی شود بلکه آبادانی فرهنگی و معنوی را نیز شامل می گردد.
- ۲ - قشر عظیم زنان در آبادانی و عمران نقش مهمی دارند و می توانند در احیای مساجد تأثیرگذار باشند.
- ۳ - انتقاد از برخورد جامعه جهانی با مسئله زن و حذف یا تحفیر نقش و جایگاه بلند و بی بدیل مادری و همسری و تأکید بر لزوم پیروی از دیدگاه امام خمینی رهبر انقلاب در مورد زن مبنی بر انسان سازی و مشارکت در امور.
- ۴ - برنامه ریزی معاونت خواهران مرکز رسیدگی به امور مساجد برای آموزش قرآن و معارف دینی در سطوح و سنین مختلف و تشکیل شورای جوانان مساجد و فعالیت های تبلیغی.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين و صلى الله على رسول الله و الآئمه المعصومين «أنا يعمر
مساجد الله من آمن بالله و اليوم الآخر و اقام الصلوة و اتى الزكوة ولم يخش الا الله
فعصى أولئك ان يكونوا من المهتدين». (۱)

عکس شماره ۹

خیرمقدم و عرض می‌کنم خدمت عزیزان و شرکت کنندگان در همایش ویژه‌ی
زنان در هفته‌ی جهانی مساجد، به ویژه خدمت جانب آقای ولایتی مشاور عالی

۱ . مساجد خدا را تنها کسانی آباد می‌کنند که به خدا و روز بازپسین ایمان آورده و نماز بر با داشته و زکات
داده و جز از خدا نترسیده‌اند؛ توبه، آیه ۱۸ .

مقام معظم رهبری در امور بین‌الملل و همچنین حضرت حجت‌الاسلام جناب آقای تقوی مشاور محترم مقام معظم رهبری و رئیس شورای سیاستگذاری ائمه‌ی جموعه و همچنین حجت‌الاسلام والمسلمین جناب آقای ابراهیمی، ریاست محترم مرکز رسیدگی به امور مساجد و از تشریف فرمایی همه تشکر می‌کنم و همچنین ولادت با سعادت امام محمد تقی عليه السلام و همچنین هفته‌ی جهانی گرامیداشت مساجد را تبریک عرض می‌کنم در هفته‌ی دولت هستیم یاد و خاطره فرزندان مساجد شهید رجایی و شهید باهنر را گرامی می‌داریم.

مسجد معتبرترین و ارزشمندترین پایگاه تبلیغ دین هستند. در سیره نبی مکرم اسلام، مسجد علاوه براین که مکانی است برای عبادت و ابراز بندگی در پیشگاه خداوند متعال، مرکزی است برای تجمع مسلمین و رفع مشکلات مسلمانان و تبیین ارزش‌های اسلامی و تربیت مجاهدان و مبارزان راه حق و در واقع مرکز و پایگاه دعوت به حق و دفاع از حق است.

بنابراین طبق آیه شریفه‌ای که قرائت گردم، تنها کسانی اجازه دارند و حق دارند که به عمارت و عمران و آبادانی مساجد اقدام بکنند که مؤمن به خدا و روز قیامت باشند و اقامه صلاة کنند، نماز به پا دارند و زکات بدنهند و از هیچ کس جز خدا نترسند، در انتها، آیه می‌فرماید: «فَعُسَىٰ إِلَيْكُمْ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ» این افراد امیدوار باشند که از هدایت یافتگان هستند.

پس عمران و آبادانی مساجد با توجه به مطالبی که عرض کردم، فقط عمران و آبادانی مادی و فیزیکی نیست، آبادانی فرهنگی و معنوی هم، جزو این عمران و آبادانی به حساب می‌آید. بنابراین همه کسانی که به نحوی از انجاء، متصدی امری از امور مساجد هستند، همه متولیان، بانیان و اداره‌کنندگان، خدمتگزاران و مسؤولین فرهنگی از آبادکنندگان مساجد هستند که قشر عظیم زنان هم جزو آبادکنندگان مساجد خدا هستند.

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی میدان وسیعی برای حضور زنان در همه عرصه‌های علمی، آموزشی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی گشوده شد زنان و به خوبی در همه صحنه‌ها حاضر شدند و حضور باکیفیت در همه عرصه‌ها داشته‌اند، جایگاه ارزشی که برای زنان در جامعه خودمان مشاهده می‌کنیم و این حضور باکیفیت بالا، ریشه در تفکر و نگرش اسلام نسبت به زن مسلمان دارد.

در طول تاریخ بشر، در مقاطعی از تاریخ، خداوند متعال عملاً سنت‌های غلط و رسومات جاهلی را تصحیح فرموده‌اند؛ یکی از آن موارد، ولادت حضرت مریم فرزند حضرت عمران است، حضرت عمران یکی از شخصیت‌های برجستهٔ بنی اسرائیل است که صاحب فرزند نمی‌شدند. از خدا می‌خواهند که فرزندی به آنها عطا کند، خداوند خواسته او را اجابت می‌کند، مادر حضرت مریم در زمان بارداری نذر می‌کند که فرزندش را خادم بیت‌المقدس یعنی خانه خدا بکند، در آن زمان دختران اجازه نداشتند خادم خانه خدا شوند و حتی اجازه نداشتند که وارد بیت‌المقدس شوند و نماز به جا بیاورند، خداوند متعال در این شرایط دختری به حضرت عمران عطا می‌کند که این دختر می‌شود خادم خانه خدا، یعنی خداوند عملاً این سنت غلط را تصحیح می‌کند و می‌فرماید: «ان الله اصطفك و طهرك و اصطفيك على نساء العالمين»^(۱) و خداوند می‌فرماید که: «مریم بدرستی که خداوند ترا برگزید و پاک گرداند و بر همه زنان عالم برتری داد» که البته حضرت مریم بدون اختیار همسر دارای فرزندی شد که آن فرزند، پیامبر اولو‌العزم حضرت عیسیٰ ﷺ بود.

در مورد ولادت حضرت زهرا[ؑ] هم همین طور است. در جامعه جاهلی آن زمان تصور مردم براین بود که تنها پسران ادامه دهنده راه پدران هستند و فقط برای پسران ارزش قائل بودند و فرزندان دختران خود را فرزند خود نمی‌دانستند. وقتی که

۱. ای مریم خداوند تو را برگزیده و پاک ساخته و تو را بزنان جهان برتری داده است؛ آل عمران، آیه ۴۱.

فرزندان ذکور حضرت رسول اکرم ﷺ یکی بعد از دیگری از دنیا می‌رفتد، دشمنان اسلام خوشحال می‌شدند و تصور می‌کردند که دیگر پیامبر پشتیبانی ندارد و دینش نگهبانی ندارد و بعد از این که پیامبر از دنیا رفت، دین پیامبر هم بدون نگهبان و پشتیبان خواهد ماند و تداوم پیدا نخواهد کرد. رسول اکرم ﷺ آخرین پیامبر است و بنا نیست که دیگر بعد از او پیامبر دیگری مبعوث شود؛ ولی باید هدایت بشر ادامه پیدا بکند، مشیت خداوند متعال براین تعلق می‌گیرد که دختری به پیامبر عطا بکند و به رسول اکرم می‌فرماید که ما به تو کوثر را عطا کردیم به خاطر این عطایی که به تو کردیم، نماز بخوان و شتر قربانی کن و دشمنان تو، ابتر هستند. یعنی نسل نبوت از دامن حضرت زهرا ؑ تداوم پیدا می‌کند. هدایت بشر از دامن حضرت زهرا ؑ ادامه پیدا می‌کند. این ارزشی است که اسلام برای زن قائل است.

متأسفانه امروزه در دنیای غرب، نظریه پردازان فمینیستی، این نقش را حذف کرده‌اند. نقش مادری و همسری را حذف کردن و شأن زن را در حد یک ابزار تنزل داده‌اند. در حال حاضر برای جهانی‌سازی، سه محور اساسی راهبردی را در نظر دارند؛ اقتصاد باز، دمکراسی و زنان! در واقع از زن به عنوان ابزار برای رسیدن به اهداف نامشروع خود استفاده می‌کنند و فقط به بُعد اجتماعی اشتغال و مدیریتی و سیاسی زنان توجه دارند، در صورتی که در نگرش اسلامی، مقام همسری و مقام مادری، مهمترین واولیه‌ترین نقش و وظیفه زن است نقش زنان ما، در پیروزی انقلاب اسلامی و بعد از آن نقشی اساسی و برجسته بوده است. سخنانی که بنیانگذار جمهوری اسلامی حضرت امام خمینی در رابطه با زنان فرموده‌اند، بسیار مسؤولیت‌آور است و رسالت زنان را بسیار سنگین می‌کند. نگرش امام خمینی نشأت گرفته از مکتب وحی است. حضرت امام خمینی می‌فرمایند: «قرآن انسان‌ساز است»، «زنان نیز انسان ساز»، «از دامن زن مرد به معراج می‌رود»، «اولین مدرسه‌ای که انسان دارد، دامن مادر

است»، «زن منشأ خیرات است»، «زنان، مردان شجاع را در دامن خود پرورش می‌دهند»، در عین حال می‌فرمایند: «زنان باید در همه امور دخالت کنند و مشارکت داشته باشند».

مقام معظم رهبری هم به همین مضامین مطالبی فرموده‌اند که: «سعادت جامعه به سعادت زنان آن جامعه، بستگی دارد». بنابراین، این نقش مهمترین نقش است. ولی در همین جا محدود نمی‌شود؛ حضور باکیفیت زنان در انقلاب، جایگاه و نقشی که زنان ما، در جنگ هشت ساله داشتند، بر هیچ کس پوشیده نیست. در جنگ هشت ساله علاوه براین که فرزندان خود را تشویق می‌کردند برای حضور در جبهه‌های جنگ، آنها را بدرقه می‌کردند، در عین حال هم صبر می‌کردند و تحمل می‌کردند، بار زندگی را به دوش می‌کشیدند، وقتی هم که فرزندانشان شهید می‌شد، با صبر و تحمل بالا می‌گفتند: امانتی بود که در راه خدا دادیم! این زن مسلمانی است که در مسجد تربیت می‌شود. زن مسلمانی که تربیت شده مکتب اسلام است، این‌گونه زنی است که در خانه فرزندانی شجاع تربیت می‌کند، در مسجد حضور دارد، در مدرسه، در دانشگاه و در همه عرصه‌های فرهنگی، علمی و سیاسی حضور دارد؛ حضوری پررنگ و فعال. این زنی است که مدنظر اسلام است. بنابراین در حال حاضر هم که می‌بینیم زنان ما در زمینه علمی، خیزش علمی داشته‌اند. ما خیزش علمی را به زنان تبریک می‌گوییم. مقام معظم رهبری فرمودند که خانم‌ها در زمینه علمی رقابت داشته باشند. در تمام مدارج بالای تخصصی و علمی، زنان از کمیت قابل ملاحظه‌ای برخوردارند. در سایر عرصه‌ها هم همین طور.

خانم‌هایی که ما امروز در خدمتشان هستیم، عزیزان ما در مساجد، در زمینه‌های مختلف فعالند، معاونت امور زنان با برنامه‌هایی که پیش‌بینی کرده، سعی کرده که خلایی در فعالیت‌ها وجود نداشته باشد. برای همه سین فکر شده است. با توجه به مقتضیات

خاص هر سن، برای کودکان زیر دبستان، کلاس‌های مهد قرآن، برای کودکان ابتدایی، نوجوانان، خانم‌های بزرگسال، برای همه برنامه‌ریزی شده و برنامه‌ها در مساجد اجرا می‌شوند و خانم‌هایی که تشریف دارند، عده‌ای مربیان قرآن هستند که به تدریس قرآن کریم در سطوح مختلف مهد، روخوانی، روانخوانی، تجوید، صوت و لحن و مفاهیم مشغول هستند. تعدادی از حاضرین، خانم‌های مبلغه هستند که دروس حوزوی خوانده‌اند و در حال حاضر، برای بیان احکام و تفسیر قرآن کریم و سخنرانی به مناسبت‌های مختلف به مساجد اعزام می‌شوند، تعدادی از خانم‌ها، مسؤولین شوراهای فرهنگی مساجد هستند و مسؤولیت اجرائی فعالیت‌های خواهران را به عهده دارند. تعدادی از خواهران، عزیزان جوان هستند که مسؤولین شورای جوانان مساجد هستند که ساماندهی و سازماندهی فعالیت جوانان در مساجد را به عهده دارند. الحمد لله همه موفق‌اند و همه با خلوص کار می‌کنند. در حالی که اصلاً در مساجد، برای فعالیت خواهران، امکاناتی وجود ندارد؛ یعنی خواهران ما در مساجد، با کمترین امکانات، بزرگترین کارها را انجام داده‌اند. حتی در بسیاری از مساجد، مکان مناسب برای فعالیت خواهران وجود ندارد. اما آن‌قدر، کار چشمگیر است که اثرات آن کاملاً مشخص و عیان است و در عین بی‌امکاناتی، خانم‌ها توانسته‌اند فعالیت‌های شایسته و قابل توجهی داشته باشند. هرچند که نه بیان قادر به مطرح کردن است و نه هیچ قلمی می‌تواند به نوشته درآورد، نه هیچ دوربینی می‌تواند به تصویر بکشد، زحماتی که خانم‌ها در مساجد می‌کشند، نشانگر این است که زنی که تربیت بشود، در همه زمینه‌ها موفق است. مکان این تربیت هم مساجد است. بار زیادی از انقلاب اسلامی و نظام اسلامی ایران بر دوش زنان بوده است. اما این زنان تربیت شده هستند که موفق هستند والحمد لله از خانواده‌های سالم و پایداری هم برخوردارند. فرزندان شان هم اکثراً در مدارج بالای علمی تحصیل می‌کنند. رتبه‌های خوب دانشگاه را آورده‌اند. در مدارس از برترین‌ها هستند که این موفقیت یک خانم را در همه صحنه‌های نشان می‌دهد و خانمی که در مسجد

با خلوص و برای رضایت خدا می‌کند، برکتش هم به خانواده‌اش برمی‌گردد ما اگر بخواهیم که خانواده‌ای سالم و پایدار داشته باشیم و جامعه، جامعه سالم و پایداری باشد که زیربنای جامعه، خانواده است، باید زنانمان در مساجد تربیت شوند.

حضرت آیت‌الله مکارم شیرازی در یکی از بیاناتشان فرموده‌اند که: «واجب است که زنان به مساجد بیایند. اجازه همسر هم نمی‌خواهد، بیایند با دین‌شان آشنا شوند. با احکام اسلامی آشنا شوند». الحمد لله شما در این زمینه موفق هستید و ان شاء الله خواهید بود، هفته جهانی مساجد هم زمینه و آغازی است برای فعالیت بیشتر همه کارگزاران و فعالان مساجد و امیدواریم همان‌طور که مساجد پایگاه حکومت حضرت رسول اکرم ﷺ و پایگاه انقلاب اسلامی ما بود، با وحدت مسلمین و ارتباط منظم و مستمر بین مسلمانان در سراسر جهان پایگاه حکومت حضرت مهدی «عج» باشد و حتماً خواهد بود؛ حضرت مهدی «عج» از مسجد الحرام قیام می‌کند. در مسجد الحرام ظهور می‌کند که خداوند می‌فرماید: «ان اول بیت وضع للناس...» اولین خانه‌ای که خداوند برای مردم قرار داد. بقیه خانه‌ها همین مساجد هستند. پس پایگاه حکومت حضرت مهدی «عج» هم مساجد در سراسر جهان است و ما امیدواریم که هفته جهانی گرامیداشت مساجد که دومین سال است آن را برگزار می‌کنیم، ان شاء الله آغازی باشد برای ارتباط سراسری همه مسلمانان جهان، با یک تشکیلات زنجیره‌ای و یک شبکه ارتباطی منسجم بتوانیم ان شاء الله حکومت حضرت مهدی «عج» را پایه‌ریزی کنیم، چرا که حدیثی است از امیر المؤمنین علیه السلام که می‌فرمایند: «در مسجد نشستن بهتر است از در بهشت نشستن. برای این که در مسجد برای خدا می‌نشینیم و در بهشت برای نفس خودمان می‌نشینیم». اما این نشستی است که ایجاد حرکت بکند و نشستنی که ایستادگی در برابر همه طواغیت و زورگویان عالم بکند اگر این‌گونه مساجدی داشته باشیم (که در ایران داریم و باید فعالیت‌ها از این گستردگه‌تر شود و همه مساجد این‌گونه مساجدی

بشوند). مشکل مسلمانان جهان از طریق خود مردم مسلمان حل خواهد شد. من مجدداً تشکر می‌کنم از حضور با کیفیت شما در این جمع و از ریاست محترم مرکز که عنایت خاصی به فعالیت زنان در مساجد دارند، و برای اعتلای اسلام و احیای مساجد تلاش می‌کنند تشکر می‌کنم. ان شاء الله همه ما به عنوان خدمتگزاران مساجد بتوانیم به نقش اصلی خودمان پردازیم که ویژگی‌های یک خدمتگزار در مسجد این است که اولاً چشم‌داشتی مادی نداشته باشد به کارش علاقه داشته باشد و هماهنگ با مدیران و مسؤولین مسجد، به خصوص امام جماعت که مدیر مسجد است، باشند. فردی مسجدی، با خلوص و متدين باشد. مشهور به تدین و تعهد باشد که الحمد لله خانم‌های ما همین طور هستند و آرزوی توفیقات بیش از پیش برای همه عزیزان دارم.

با عذر خواهی از تصدیع، همه شما را به خدا می‌سپارم.

والسلام عليکم و رحمة الله و برکاته

فروع مسجد « ۲ »

۱۰۸

سخنرانی سرکار خانم لاله افتخاری

نماينده مردم تهران در مجلس شورای اسلامی

□ چکیده

- ۱- لزوم پيشگامى متوليان مساجد در اجرای اوامر الهى و اخلاص و پرهيز از نکات منفي با عنایت به شاخصه های ذكر شده در آيه مربوط به مسجد ضرار.
- ۲- توجه به جايگاه والاي مسجد در صدر اسلام و کارکردهای مختلف آن و لزوم بازگشت به آن.
- ۳- مساجد باید مرکز اشاعه فرهنگ فاطمي و تحکيم کننده خانواده و کانون مقابله با تهاجم فرهنگي باشند.
- ۴- لزوم همکاري مجلس و مسئولين محترم از خدمتگزاران مسجد برای انجام مسئوليت های خود و آمادگي مجلس برای همکاري.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين و صلى الله على سيدنا محمد نبيه و آله: ﴿أَنَّا يَعْمَرُ مساجدَ
اللّٰهِ مَنْ آمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَاقَامَ الصَّلَاةَ وَأَتَوْا الزَّكُوْنَةَ وَلَمْ يَخْشِ اللّٰهَ فَعْسَى
أَوْلَئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهَتَّدِينَ﴾.^(۱)

عکس شماره ۱۰

ضمن عرض سلام به پیشگاه ولی عصر عجل الله تعالى فرجه الشریف،
روح مبارک امام ع، شهدای گرانقدر اسلام به پیشگاه مقام معظم رهبری و تمامی

۱ . مساجد خدا را تنها کسانی آباد می‌کنند که به خدا و روز بازپسین ایمان آورده و نماز بر پا داشته و زکات داده و جز از خدا نترسیده‌اند؛ توبه، آیه ۱۸.

بزرگوارانی که شرف حضور در محضرشان را پیدا کردم، استاد گرانقدر بحمد الله از صبح مطالبی که می بایست گفته بشود. گفته شد و همه به فیض کامل که رسیدیم و استفاده کردیم، از محضر بزرگواران، بنده خیلی مُصدع اوقات نخواهم شد، فقط به عنوان کسی که به شرف خدمتگزاری ملت در مجلس شورای اسلامی نائل شدم، در جمع خواهران گرانقدری که سنگربانان اسلام هستند و در محضر استاد بزرگوار شرکت کردم.

در آیه شریفه‌ای که تلاوت شد، مطالبی نهفته است که خواهر عزیzman به آن اشاره کردند، من به جنبه‌های دیگری می خواهم، اشاره کنم و برداشت دیگری دارم، یعنی اولاً بینیم کسانی که می خواهند حافظ مساجد باشند، متولیان امور مساجد باشند، چه کسانی باید باشند؟ آیا هر کسی به این مقام والا می تواند دست پیدا کند یا باید ویژگی‌هایی داشته باشد؟ این آیه شریفه می فرماید: کسی که می خواهد عهده‌دار این مقام والا باشد، کسی که می خواهد پاسدار و نگهبان خانه خدا باشد، باید رنگ خدایی داشته باشد، باید کسی باشد که خود در اجرای احکام الهی پیشتر باشد یعنی در واقع، مصدق فرمایش معصومین ﷺ باشد که «کونوا دعاة النّاس بغير الستّكم»؛ کسی که ایمان به خدا دارد، کسی که اقامه نماز می کند، به قیامت عقیده دارد، خود او در مورد امور مالی، بویژه زکات به هر حال پیشگام است و تنها از خدا می ترسد، چنین کسی که این شرایط را داشته باشد، باید امید داشته باشد که خداوند دست او را بگیرد و هدایت کند و به آنجایی برساند که ان شاء الله او هم بتواند هدایتگر باشد.

در آیات دیگر می بینیم که حتی در ساخت مسجد، باید نیت خالص باشد، «لمسجد اسس على التقوى من اول يوم احق ان تقوم فيه، فيه رجال يحبّون ان يتظهروا، والله يحبّ المطهرين»^(۱)، یعنی توکه پیامبر هستی با این مقام بالایی که داری،

۱. مسجدی که از روز نخستین بر پایه تقوا بنا شده سزاوارتر است که در آن به نماز ایستی و در آن مردانی اند که دوست دارند خود را پاک سازند و خدا کسانی را که خواهان پاکی اند دوست می دارند؛

. توبه، آیه ۱۰۸

در هر مسجد نباید وارد شوی و نباید در آنجا اقامه نماز داشته باشی در ساخت مسجد نیت باید لحاظ شود؛ مسجدی که براساس تقوی ساخته شده باشد، آن جا صلاحیت این را دارد که انسان در آنجا حاضر شود، چرا؟ چون در این‌گونه مساجد است که حاضران در آن، همه نیت‌الهی دارند، کسانی هستند که رجالُ بُحِبُّونَ آن يَتَطَهَّرُوا، کسانی که با نیت پاک شدن در آن حاضر می‌شوند، افراد شرکت‌کننده در این مساجد، هم با اخلاص آمده‌اند. خوب در مقابل این یعنی در قبل از این آیه که در سوره مبارکه توبه آمده، ویژگی مساجدی که از جنبه‌های منفی برخور دارند، لحاظ شده است؛ مسجد ضرار بهترین نمونه «وَالذِينَ اتَّخَذُوا مسجداً ضرراً وَ كُفْرَا وَ تَفْرِيقاً بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ ارْصَادَا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ»^(۱) که خداوند آن ویژگی‌ها را می‌فرماید؛ این مسجد می‌شود، مسجد ضرار، مسجدی که با نیت زیان زدن و آسیب رسانیدن به اسلام بنا شده یعنی نیت، نیت صحیحی در بنای مسجد نبوده، مسجدی بوده که در مقابل مسجد نبی، می‌خواسته ساخته شود، در مقابل مسجدی که پایگاه مسلمین بود، این مسجد صلاحیت ندارد که مسجد باشد، اگرچه که به اسم خانه خدا باشد، این مسجد، مسجدی است که سنگری و پناهگاهی شده برای کسانی که به جنگ با خدا و رسول برخاستند، این مسجد باعث اشاعه مطالبی است که به سود کفر است چنین مسجدی صلاحیت برپا بودن را ندارد و باید خراب شود که پیامبر فرمان دادند به امر خداوند که این مسجد باید از بین برود و سوزانیده بشود؛ این هست که ما امروز می‌بینیم کسانی که می‌خواهند متولی مسجد باشند، خواهران عزیز، بزرگوارانی که در خدمتشان هستم، بحمد الله همه این ویژگی را دارند و به وظایف خود آگاه هستند و جای تذکر نیست که واقعاً باید همین طور باشد یعنی با هوشیاری، مساجدی داشته باشیم که تا حدودی هم همین است و ان شاء الله باید

۱. آنهایی که مسجدی اختیار کردند که مایه زیان و کفر و پراکنده‌گی میان مؤمنان است و نیز کمینگاهی است برای کسی که قبلًا با خدا و پیامبر او به جنگ برخاسته بود و سخت سوگند یاد می‌کنند که جز نیکی قصدی نداشتم ولی خداگواهی می‌دهد که آنان قطعاً دروغگو هستند؛ توبه، آیه ۱۰۷.

ما در همان محدوده امکاناتی که می‌توانیم داشته باشیم، حمایتی کنیم در مجلس شورای اسلامی، کمک کنیم که انشاء‌الله مشکلات مساجد رفع شود و به آن مرحله و جایگاهی که باید برسد.

جایگاهی که مساجد در صدر اسلام داشتند، یعنی کعبه آمال مردم بودند، پناهگاه مردم بودند، مکان اعزام رزمندگان اسلام بودند، مکان برآوردن حاجات محتاجان، نیازمندان و فقرا بودند، مکان آموزش و تعلیم و تعلم بودند، مکان حفظ قرآن و فراگیری آیات الهی بودند، ما می‌بینیم مساجد بسیاری در صدر اسلام هست که این مساجد جایی بودند که در جای جای آن، افراد زیادی، گروه گروه نشسته بودند به حفظ قرآن و به فراگیری احکام الهی می‌پرداختند. مساجد جای تعلیم و تعلم بود، مساجد جای دادن وام به فقرا و نیازمندان بود، مساجد جای قضاوت بود، حتی بهترین محل برای اجتماع مردم بود، هر زمان که مشکلی پیش می‌آمد، مردم همه با یک فراخوان خیلی عادی و ساده جمع می‌شدند و در آنجا می‌بینیم زهرا^(علیها السلام) زیباترین، بلیغ‌ترین، آموزونده‌ترین خطبه‌ای که بیان شده از ایشان و نقل شده در مسجد بیان می‌کنند در مسجد است که ایشان حاضر می‌شوند در جمع تمام کسانی که بودند، کسانی که دست یاری از مقام ولایت و جانشینی پیامبر اکرم کشیده بودند، کنار کسانی که حاضر نشدند از مقام ولایت حمایت کنند، زهرا^(علیها السلام) در بین این‌ها حاضر می‌شوند، ایشان یک زن هستند، ولی نقش خودشان را خوب شناخته‌اند، می‌دانند این‌جا جایی هست که هر چند تمام مردان عاجز مانندند ولی ایشان که یک زن هستند باید آن وظیفه‌ی خود را ایفا کنند، زهرا^(علیها السلام) با آن همه آسیب‌های روحی و جسمی که بر ایشان وارد شده بود؛ فقدان پیامبر، بی‌مهری مردم و در خطر قرار گرفتن ولایت، با همه این مشکلات، شجاعانه در مسجد حاضر می‌شوند و آن خطبه زیبا را بیان می‌کنند، خطبه‌ای که باید سرمشق ما باشد، خطبه‌ای که باید جزو سرفصل‌های اصلی دروس دانشگاهی ما باشد و در جای دیگری حضرت زینب^(علیها السلام) را می‌بینیم که در مسجد خطبه‌ای دارند، سخنانی و در زمان‌های دیگر هم همین طور، در زمان صادقین^(علیهم السلام) مساجد از دانشگاه‌های ما پربارتر بود،

یعنی اگر کسی چه مسلمان و چه غیر مسلمان از جای جای این کره خاکی خدمت امام می‌رسید و در محضر حضرت حاضر می‌شدند و از ایشان می‌خواستند که مثلاً از ملحدین، بودند می‌خواستند که به هر حال آنها را قانع کنند، آنها را می‌فرستادند، خدمت شاگردانشان اگر مسئله کلامی داشتند نزد یکی از شاگردان، یعنی مسجدها پاسخگو بودند، هر کسی می‌توانست خواسته خودش را در مساجد بر طرف بکند و آن را بدست آورد، الان هم مساجد باید همین طور باشد؛ یعنی در واقع مساجد باید نیاز سنجی کنند، نیاز جامعه ما چی هست؟ مخصوصاً خانم‌های ما چون ما می‌دانیم نقش آنها در هدایت‌گری یک جامعه خیلی مهم است.

الآن جامعه ما، جوانان ما، از یک بحران هویت رنج می‌برند، یعنی تبلیغاتی که از یک طرف می‌شود امکاناتی در اختیار آنها هست ولی از طرف دیگر ما تقریباً آن طور که باید و شاید به آنها چیزی ندادیم، مساجد باید جایی باشد که این جوان هر چقدر که از طرف بیگانگان، تحت القائاتی قرار گرفت از طریق رسانه‌ها، تحت القائات باطل قرار گرفت در مساجد سوالات خودش را بتواند جواب بگیرد، شباهتش بتواند در مساجد بر طرف شود. الان در بعضی مساجد این کارها انجام می‌گیرد، ولی واقعاً باید طوری باشد که این جوان به عنوان یک پناهگاه از آسیب دشمنان بتواند فرار کند و به مساجد پناه ببرد، تمام شباهتش در آنجا باید مطرح شود و حل بشود جواب بگیرد، همان‌طور که در زمان اهل بیت (علیهم السلام) بود، ما می‌بینیم که مساجد، کلاس‌هایی دارند بحمد الله از نمایشگاهی که در اینجا برگزار شده بود، به همت خواهان عزیز، نمایشگاه خیلی خوبی بود و دیدن کردیم و واقعاً خوب بود، ولی جای دارد که هم ما حمایت بیشتری بتوانیم ان شاء الله بکنیم، موانع را از سر راه مساجد برداریم و متولیان مساجد و هم بزرگواران دقت بیشتری داشته باشند، ببینید در فرهنگ ما حالا ما همه آمدیم برای رفع مشکلات، در فرهنگ جامعه ما طوری شده که اگر مشکلی از مشکلات خانم‌ها حل می‌شود، فرض بفرمایید مشکل مهریه حل می‌شود به نحوی، که بتوانند آنها به مهریه خودشان برسند ولی چون

فرهنگ‌سازی نشده، همین ابزاری می‌شود برای از هم پاشیدن خانواده‌ها، به نظر بند
یکی از بهترین مکان‌هایی که می‌تواند فرهنگ‌سازی کند، یعنی به خانم بفهماند که شما
اصلًاً اگر مهریه برای شما قرار داده شده برای چیست؟ آیا برای این است رقابت
با دیگران و اطرافیان کنید؟ آیا برای این است که به دیگران بگویید: به هر حال من
خواهان گرفتن نیستم؟ فقط خواهان این عنوان هستم و جایی برای چشم و هم چشمی
باشد یا این که این مهریه وسیله‌ای بشود که شما به اجرا بگذارید و همان روزهای اول
زندگی، باعث فروپاشی این زندگی‌ها بشود که ما در بازدیدی که از دادگاه‌هایی داشتیم
که در مورد خانواده بود، مشکلات آنها را که چه است، با آنها صحبت می‌کردیم،
یا پرونده‌های آنها را که بررسی می‌کردیم، می‌دیدیم که متأسفانه خانمهای ما در خیلی از
موارد، رشد کردند از برکت جمهوری اسلامی، ولی هنوز نسبت به حقوق خودشان
و مسؤولیت‌های خودشان آن آگاهی کامل را ندارند و من در همین جا خواهش دارم از
خانمهای عزیزی که در خدمت‌شان هستیم، بزرگوارانی که این شرافت را خداوند
نصیب‌شان کرده که توانستند بحمد الله این مسؤولیت مهم را به عهده بگیرند، و در این راه
هم موفق بودند این کار عظیم را هم بر عهده بگیرند، یعنی واقعاً مساجد برای خانم‌ها،
اقلًاً پایگاهی برای ترویج فرهنگ فاطمی باشد در مساجد، کلاس‌هایی برگزار می‌شود،
حالاً کلاس‌های که برای پر کردن اوقات فراغت است یا کلاس‌های دیگری که هست
کلاس‌های آموزش پیش از ازدواج، خانم بداند که اگر او ازدواج می‌کند،
فاطمه الزهرا(علیها السلام) با چه شرایطی ازدواج کردند و این خانم کجا هست؟ و همه آرزو
دارند که الگوی آنها حضرت فاطمه(علیها السلام) باشد ولی آیا در عمل هم همین کار را
می‌کنند؟ آیا عمل ما عمل فاطمی است؟ مورد رضایت حضرت است؟ مورد رضایت
فرزندش هست؟ فکر نمی‌کنم خیلی وقت‌ها چنین چیزی باشد و این بیشتر نشأت می‌گیرد
از این که ما آگاهی کامل را از زندگی اهل‌بیت(علیهم السلام) نداریم، خیلی نمی‌دانیم که آنها چه
کار می‌کردند و در ریز زندگی آنها وارد نشدم و اگر هم وارد شدیم، فقط فکر کردیم آن
مطلوبی که می‌دانیم فقط فکر کردیم برای تاریخ هست، در حالی که الگو باید در مقابل ما

باشد در پیش روی ما باشد و ما باید هرگامی که بر می داریم، خودمان را با آنها بسنجمیم، بینیم که چقدر فاصله داریم و سعی کنیم فاصله ها کم بشود، ازدواج های ساده باید از مساجد فرهنگ سازی بشود، بزرگترها باید بالاخره امکاناتی را فراهم کنند که جوانان ما بتوانند راح تر ازدواج کنند، یک مقدار به قدیم برگردیم، نمی خواهیم بگوییم خیلی قدیمی بشویم ولی یک مقدار سعه صدر پیدا کنیم بزرگترها، جوانان را در کنار خودشان بپذیرند، جوانان ما فرهنگی پیدا کنند که بدانند آن طور استقلالی که باعث نابودی آنهاست، طالب آن نباشند، ما هر روز با مشکلات زیادی از طرف خانواده ها روبرو هستیم، بسیاری از خانواده ها به خاطر مشکلات اقتصادی، در حال از هم پاشیدن هستند، هر هفته در ملاقات مردمی در مجلس، اشک های زیادی می بینیم و احساس می کنیم که اگر فرهنگ ما اصلاح شود، بسیاری از مشکلات ما حل می شود، اگر ما آموزش قبل از ازدواج داشته باشیم، آموزشی که خانم بداند چه مسؤولیت هایی دارد، الان در قبال همسر، در قبال این زندگی جدید، که می خواهد شروع کند، او چه وظایفی را دارد؟ در برابر جامعه خود چه وظایفی دارد؟ در برابر خداوند چه وظایفی دارد؟

از طرف دیگر چه قوانینی برای او هست؟ چه حقوقی به او داده شده؟ اگر حقی به عنوان مهریه به او داده شده، در گرفتن آن به چه قیمتی آن را بگیرد؟ پسران ما بدانند، وقتی می خواهند ازدواج بکنند، جوان های ما بدانند که مهریه باید پرداخت شود و این را واقعاً باید بدانند؛ این فرهنگ سازی شود، ما می دانیم که در اسلام برای تمام لحظات زندگی یک فرد برنامه ریزی شده است، پس چه بهتر که جوان های ما در کلاس های اوقات فراغتی که در مساجد گذاشته می شود، در کنار کلاس های هنری، کلاس های علمی و کلاس های دیگر، کلاس های آشنایی با فرهنگ و معارف اسلامی داشته باشند، این که یک وظیفه مادر چه هست؟ قبل از ازدواج و بعد از ازدواج و این که آنها بدانند مادری یک وظیفه ای است که اگر بتوانند آن طور که خدا می خواهد و آن طور که زهرا ﷺ به آن اهتمام داشتند، با افتخار بپذیرند این دوران را و به پایان برسانند،

آنها کسانی هستند که اصلاً گناهان آنها تماماً آمرزیده شده است.

وقتی دختر جوان ما این‌ها را دید دیگر تحت تأثیر تبلیغاتی فمینیستی که در جامعه اسلامی ما متأسفانه کم هم مطرح نمی‌شود و کلاس‌هایی با عنوان‌یین مختلف در راه گسترش این فرهنگ فمینیستی و دفاع از حقوق در واقع ناعادلانه خانم‌ها هم کم برگزار نمی‌شود، تحت تأثیر این‌ها قرار نمی‌گیرد، فیلم‌ساز جوان ما دیگر نمی‌آید کاری کند که در فیلمی که می‌گذارد، نقش زن ایرانی نقش کسی باشد که فقط یک زن پرخاشگر است و کسی است که اگر به او فرصتی داده بشود، حقوق همه را زیر پا می‌گذارد، نه می‌داند کجا باید برود، به هر حال اگر این کارها انجام گیرد، در واقع در رأس تعلیماتی که در مساجد ما هست، گسترش فرهنگ اهل‌بیت (علیهم السلام) و انجام و برگزاری کلاس‌ها اخلاق اسلامی، اخلاق عملی این‌ها باشد.

جامعه ما با این حال که جامعه پیشرفتی و اسلامی است در بعضی موارد خلاهای زیادی در این مورد احساس می‌شود و جایی باشد برای گسترش کلام اهل‌بیت، ترویج کلام اهل‌بیت و از سوی دیگر مسجد ما مرکزی باشد برای سنجیدن و لیست کردن نیازهای مردم و تلاش برای رفع این نیازهای، البته ما هم در کمیسیون فرهنگی به عنوان کسانی که به هر حال امور مساجد به نحوی بر عهده ما هست و بعضی از رفع مشکلات آنها درپی آن هستیم که ان شاء الله تلاش کنیم و مطرح شده، همین مطالب که برای امام جماعات یک جایگاه ویژه‌ای مطرح بشود، برای آقایی که خدمتگزار مسجد است، خدمتگزار مسجد، کم مقامی نیست؛ مقامی است که مادر مریم وقتی که در ابتدای بارداری است، نیت می‌کند که خداوند اگر فرزندی به او عطا کرد، او را خدمتگزار مسجد بگذارند این خدمتگزاران مسجد، هم باید بالاخره آن منافع آنها مورد حمایت باشد از طرف ما، کسانی که در مساجد زحمت می‌کشند، بهر حال وظیفه ماست که تا آنجایی که می‌توانیم در رفع نقاچی که اگر در قانون هست، کوتاهی‌هایی که هست یا مشکلاتی که

هست، بکوشیم تا آن طوری که باید از این مراکز و از این سنگرهای انقلاب، حمایت بکنیم و خواهان این هستیم.

ان شاءالله مسؤولین محترم، بزرگواران، بیشتر با ما در ارتباط باشند، مشکلات را تا حدود زیادی درک می‌کنیم ولی بیشتر بیان بفرمایند و ما هم تلاش می‌کنیم که ان شاءالله بر طرف کنیم و همه دست به دست بدھیم، مساجد را ببریم به آن جایگاه والا بی که باید داشته باشند که بحمدالله تا آنجا فکر نمی‌کنم راه زیادی مانده باشد، جایی برای پاسخگویی به مشکلات مردم و پاسخگویی به شباهت جوانان ما و جایی برای رفع نیازها جامعه و سنجش نیازها. ان شاءالله که خداوند این توفیق را بدهد تا این مساجد پایگاهایی باشند، زمینه‌سازان ظهور حضرت مهدی «عج» و حامیان ولایت در قبل از ظهور ایشان.

والسلام عليکم و رحمة الله وبركاته

بسم الله الرحمن الرحيم

لازم به توضیح است که چون متن سخنرانی حجج اسلام آفایان
تقوی، سعیدی و دعاگو به صورت کامل در اختیار ما قرار نگرفت
و در عین حال از نکات بسیار ارزشمندی برخوردار بود،
چکیده‌ای از بیانات ایشان را آورده‌ایم.

چکیده سخنرانی حجت‌الاسلام والملمین سید رضا تقوی

رئیس شورای سیاستگذاری ائمه جمعه

و عضو شورای سیاستگذاری مرکز رسیدگی به امور مساجد

۱ - مساجد همواره مورد توجه پیامبر، امامان معصوم و علمای جهان اسلام
بوده است.

۲ - دعوت به بندگی و عبادت خدا، تقویت تقاوی، هدایت مردم، روشنگری مردم،
ایجاد وحدت کلمه و افزایش مشارکت‌های اجتماعی و سیاسی ملت از رسالت‌های
مسجد در نظام اسلامی است.

- ۳ - تعلیم و تربیت اسلامی، مرکزیت شهر اسلامی، سیاستگذاری نظام اسلامی و ارتباط مردم با مسئولان اسلامی ویژگی های مهم مساجد می باشند.
- ۴ - امام جماعت باید در همهی امور با برخورداری از تقوی، اخلاق نیک به مخاطب شناسی، نیازشناسی، زمان شناسی و مدیریت در اداره مسجد از مردم جلوتر باشد.
- ۵ - سامان بخشیدن به وضع مساجد کشور، یک ضرورت اجتناب ناپذیر است که این مهم در گرو مشخص شدن متولی خاص است.
- ۶ - رسیدگی به امور مساجد باید مردمی باشد و در این امر، دولت باید به عنوان نظارت کننده مردم را یاری کند.

**چکیده سخنرانی حجت‌الاسلام والمسلمین علی سعیدی
عضو شورای سیاستگذاری مرکز رسیدگی به امور مساجد**

- ۱- ساماندهی امور مساجد، نیازمند کار مطالعاتی و ایجاد ساختار ویژه‌ای است که مشکلات و چالش‌های آن را شناسایی کرده و راهکار ارایه دهند.
- ۲- روشن شدن نقش و تعامل دولت و حاکمیت اسلامی در مساجد نیز یکی دیگر از مسائلی است که در باره‌ی آن باید به تعمق و بررسی پرداخت.
- ۳- پرهیز از دولتی شدن مساجد از یک سو و رفع مشکلات مالی و حمایت از مساجد از سوی دیگر باید در نظر گرفته شود.
- ۴- در حال حاضر ۷۲٪ مساجد فاقد لوازم اولیه، ۳۸٪ فاقد سرویس بهداشتی ۶۴٪ فاقد آبدارخانه و ۸۲٪ فاقد تجهیزات صوتی هستند.
- ۵- باید علاوه بر رفع آن مشکلات به فکر ایجاد تجهیزات جدید روز از جمله رایانه و اینترنت در مساجد نیز باشیم.

فروع مسجد « ۲ »

۱۲۲

چکیده سخنرانی حجت‌الاسلام والمسلمین دعاگو

عضو شورای برنامه‌ریزی مرکز رسیدگی به امور مساجد

- ۱- دشمنان می‌خواهند که نقش مساجد را کمرنگ کرده و دین را از زندگی مردم و نسل جوان دور می‌کنند.
- ۲- استکبار جهانی به خوبی می‌داند که مسجد به عنوان پایگاه دینی مانع دستیابی دشمنان به اهداف شومشان در غیر دینی کردن فضای جامعه اسلامی ایران هستند.
- ۳- رشد و شکوفایی هویت ملی ما در گرو توجه ویژه به هویت دینی ما است که مسجد به عنوان یکی از سنگرهای مهم حفظ هویت دینی نقش برجسته‌ای ایفا می‌کند.
- ۴- تکریم مساجد و احیای آنها در اداره روز آمد آن است.
- ۵- برای جذب جوانان به مسجد باید برنامه‌های جوان پسند داشت و با اجرای برنامه‌های متنوع علمی، آموزشی و تفریحی متناسب با روحیه جوانان حرکت کرد.
- ۶- نقش ائمه جماعات مساجد، در این مسیر مهم و راهبردی است.
- ۷- ائمه جماعت باید با برقراری ارتباط مطلوب و منطقی با شهروندان و به ویژه نسل جوان به تقویت جایگاه مساجد در کشور کمک کنند.

فروع مسجد « ۲ »

۱۲۴

۱۲۵ چالش‌های موجود و راه حل‌های توسعه و گسترش کارکردهای مساجد

چالش‌های موجود و راه حل‌های توسعه و گسترش کارکردهای مساجد

□ علی رضایی بیرجندی

در طول برگزاری سلسله همایش‌ها، نکات مختلفی از سوی شخصیت‌های علمی سیاسی اجرایی و فرهیختگان حوزه و دانشگاه و شرکت کنندگان در مورد امور مختلف مساجد بویژه چالش‌های موجود و راه حل‌های توسعه و گسترش کارکردهای مساجد مطرح گردید که جمع‌بندی آنها در دو بخش تقدیم می‌گردد؛ امید است از سوی همگان و بویژه مسؤولین مورد توجه قرار گیرد:

الف. چالش‌های موجود مساجد

- ۱ - عدم تطابق کارکردهای فعلی مساجد با پیشینه تاریخی و فلسفه‌ی وجودی آنها.
- ۲ - عدم توجه قانونمند به این تشکل بزرگ اجتماعی در کشور و تعریف نشدن جایگاه آن در نظام.
- ۳ - عدم وجود تحقیقات و پژوهش‌های اساسی و بنیادین در ارتباط با نقش

و جایگاه مساجد و نیز عدم بررسی و شناخت مشکلات و چالش‌های موجود در راه ساماندهی مساجد.

۴ - عدم توجه دولت به نقش حرکت سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مساجد در تصویب قوانین و لوایح و عدم تخصیص بودجه و اعتبار برای آنها.

۵ - عدم سرمایه‌گذاری برای طبیعی‌ترین و گسترده‌ترین کانون سیاسی، اجتماعی کشور یعنی مساجد و صرف بودجه‌های هنگفت برای سرمایه‌گذاری در احزاب.

۶ - بی‌توجهی به نقش آموزشی مساجد و عدم استفاده‌ی مناسب آموزشی از فضاهای موجود.

۷ - ناهمانگی وضع موجود مساجد با شرایط زمان و نیازهای انقلاب اسلامی.

۸ - عدم وجود امکانات، آزادی عمل حمایت مسؤولان از ایجاد تغییرات بنیادی در به روز کردن کارکردهای مساجد.

۹ - فعال نبودن مساجد در تمام ساعت‌های روز به دلیل عدم وجود امکانات.

۱۰ - بی‌توجهی به نقش مساجد در تحقیق اهداف فرهنگی در سند چشم‌انداز بیست ساله‌ی کشور با توجه به داشتن میلیون‌ها عاشق.

۱۱ - عدم توجه به نقش محوری مساجد، برای دستیابی به کمال پیشرفت و توسعه جامعه بشریت.

۱۲ - عدم توجه به مصلحت نظام در جهت حفظ و نگهداری مساجد به بهترین شکل با توجه به نقش آنها در پیروزی و تداوم انقلاب اسلامی در ایران و جهان بویژه در جنگ تحملی هشت ساله‌ی ابرقدرت‌ها علیه ایران.

۱۳ - عدم توجه به جایگاه و فرصت آفرینی‌های مساجد به عنوان مهمترین نماد دینی مسلمین و نشانه‌ی حضور خداوند در زمین و بی‌توجهی به این نکته که گستره مساجد در جغرافیای جهان برابر با گستره قلمرو اسلام است و سمبول عزّت و عظمت مسلمین و تجلیگاه هنر و ذوق اسلامی آنان است.

۱۲۷ چالش‌های موجود و راه حل‌های توسعه و گسترش کارکردهای مساجد

- ۱۴ - بی توجهی به نقش مساجد در معرفی و شناساندن اسلام و فرهنگ و تمدن اسلامی با عنایات به آن که مساجد آینه تمام نمای حقیقت اسلام‌اند.
- ۱۵ - ترویج اندیشه همانندی مسجد با کلیسا در کشورهای اسلامی و کپی‌برداری از فرهنگ وارداتی غربی با توجه به نقش محدود کلیسا در آن کشورها بدون توجه به آن که مساجد مراکز شکل‌گیری انواع فعالیت‌های فردی و جمعی و حضور و مشارکت مردمی هستند.
- ۱۶ - تسلط دولت‌ها بر مساجد به عنوان یکی از آفات تهدید کننده استقلال مساجد که موجب عدم حفظ اعتماد مردمی به این مکان‌های مقدس می‌باشد.
- ۱۷ - غفلت از ویژگی مساجد به عنوان مرکز تربیت اسلامی، مرکزیت شهر اسلامی و محل ارتباط مردم با مسؤولان اسلامی، کانون‌های اصلی دعوت به بندهای و عبادت خدا، تقویت تقوی، هدایت مردم، روشنگری مردم، محل ایجاد وحدت کلمه و مکان مقدس افزایش مشارکت‌های اجتماعی و سیاسی.
- ۱۸ - غفلت نمودن از رعایت شروون مساجد به عنوان کانون‌های نور و معنویت در افزایش کارآمدی.
- ۱۹ - عدم نگرش صحیح به مساجد به عنوان کانون‌های گسترش و نشر دین و فرهنگ غنی اسلامی و پرورش جوانان و نوجوانان.
- ۲۰ - عقب‌ماندگی ایران در ساخت، تعمیر و تجهیز مساجد نسبت به سایر کشورهای اسلامی.
- ۲۱ - اتکای کامل به مردم و عدم حمایت دولت در ساخت، تعمیر و تجهیز و نگهداری و اداره مساجد.
- ۲۲ - فقدان مساجد در خور شان در بسیاری از شهرها و روستاهای.
- ۲۳ - بی توجهی به مسائل بهداشتی مساجد.
- ۲۴ - بی توجهی به زیبایی، نظافت و آراستگی مساجد.

- ۲۵ - بی توجهی به مساجد و متناسب نبودن آنها با شان ملت ایران به عنوان ملتی شیعه و پیروان اهل بیت علیهم السلام.
- ۲۶ - دخالت نهادهای مختلف در مدیریت مساجد با عنایت به نبودن یک مدیریت منسجم و کارآمد برای مساجد در سطح کشور.
- ۲۷ - بی توجهی به برنامه‌ریزی دشمنان در راستای محو و نابودی مساجد به عنوان سنگرهای اسلام و عدم برنامه‌ریزی برای مقابله با آنان در راستای حفظ و تقویت این سنگرهای اسلام.
- ۲۸ - بی توجهی به هویت دینی و عدم مبارزه با عوامل زمینه‌ساز تضعیف هویت ملی ایران از طریق مساجد.
- ۲۹ - روزآمد نبودن برنامه‌های مساجد برای جذب جوانان و عدم اجرای برنامه‌های متنوع علمی، آموزشی، تفریحی متناسب با روحیه جوانان.
- ۳۰ - بی توجهی ائمه جمعه به برنامه‌ریزی و ساماندهی مساجد شهر خود.
- ب. راه حل‌های توسعه و گسترش کارکردهای مساجد**
- ۱ - گسترش و افزایش کارکردهای مساجد با توجه به پیشینه تاریخی و فلسفه وجودی آنها در فرهنگ اسلامی و پیگیری سیره معصومین علیهم السلام و برای انجام فعالیت‌هایی عبادی، سیاسی، اجتماعی، مشاوره و... در مساجد.
  - ۲ - توجه قانونمند به این تشكل سیاسی اجتماعی طبیعی موجود در سراسر کشور و برخوردار شدن آنها از حقوق اجتماعی.
  - ۳ - راهاندازی مرکز تحقیقاتی فعال در ارتباط با نقش و جایگاه مساجد و نیز بررسی و شناخت مشکلات و چالش‌های موجود در راستای ساماندهی و بهبود وضعیت مساجد.
  - ۴ - توجه دولت به نقش سیاسی، اجتماعی، فرهنگی مساجد در تصویب قوانین

۱۲۹ چالش‌های موجود و راه حل‌های توسعه و گسترش کارکردهای مساجد

و لوایح و اختصاص بودجه و اعتبار برای آنها.

۵- سرمایه‌گذاری برای تشكّل سیاسی، اجتماعی مساجد به عنوان یک کانون سالم جهت‌بخش در مسائل سیاسی و اجتماعی.

۶- توجه به نقش آموزشی مساجد و استفاده‌ی مناسب از فضاهای موجود و ایجاد فضاهای آموزشی، معنوی در کنار مساجد.

۷- هماهنگ ساختن وضع موجود مساجد با شرایط و زمان حاکمیت اسلام.

۸- تهییه امکانات، آزادی عمل و حمایت مسؤولین از ایجاد تغییرات اساسی در به روز کردن کارکردهای مساجد.

۹- فعال کردن مساجد در تمام ساعت روز به ویژه اقامه‌ی نماز جماعت در سه وقت.

۱۰- توجه به نقش مساجد در تحقق اهداف فرهنگی در سند چشم‌انداز بیست ساله کشور.

۱۱- توجه به مصلحت نظام در جهت حفظ و نگهداری مساجد به بهترین شکل ممکن با توجه به نقش آنها در پیروزی و تداوم انقلاب اسلامی در ایران و جهان.

۱۲- توجه همه جانبیه به عنوان نماد دینی مسلمانان و سمبول عزت و عظمت فرهنگ و تمدن اسلامی - ایرانی.

۱۳- توجه به مساجد به عنوان آینه‌ی تمام نمای اسلام و شناساندن معارف اسلام از طریق آن.

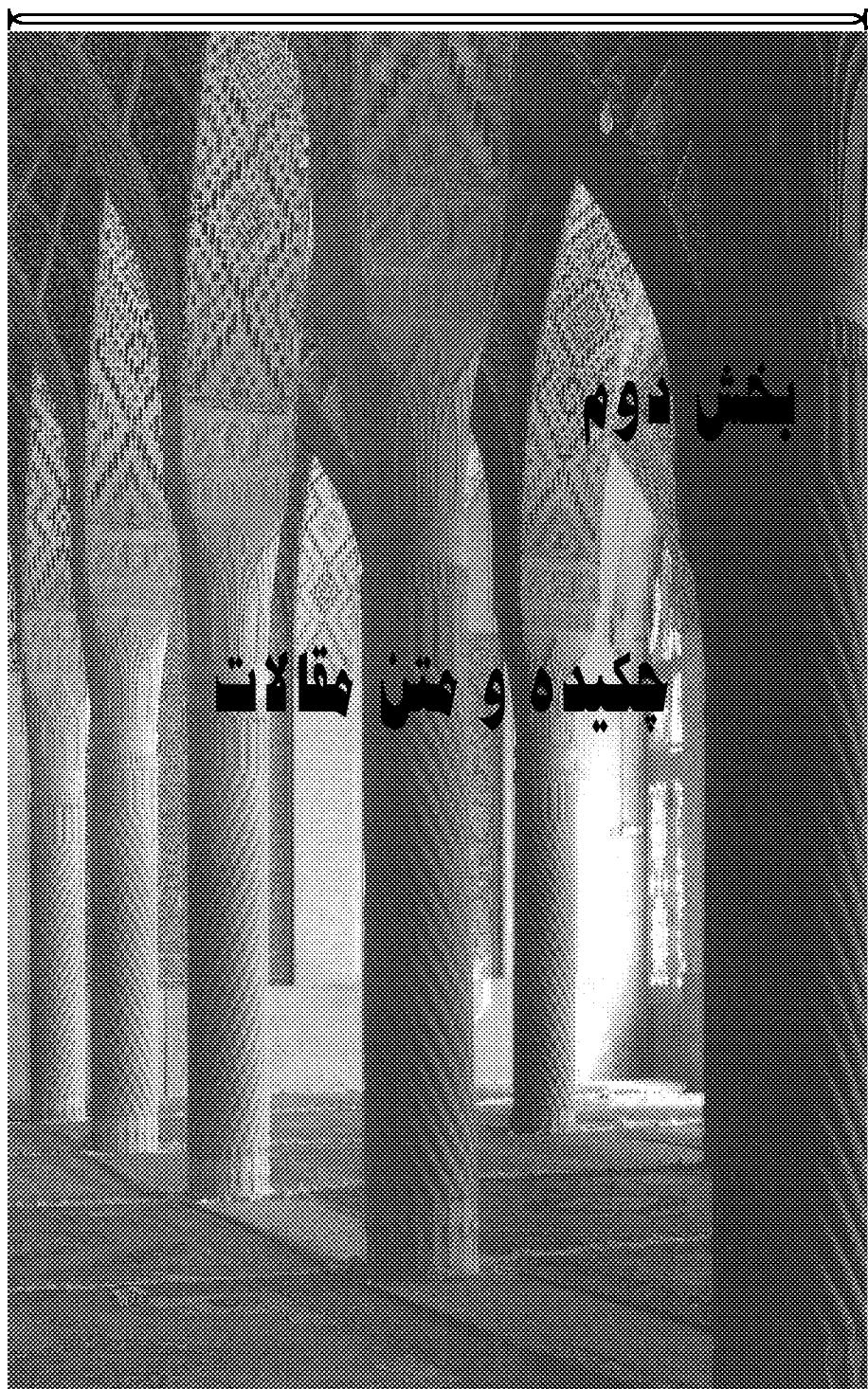
۱۴- تبلیغ در راستای محو اندیشه مسجد همانند کلیسا است و توجه به جایگاه سیاسی اجتماعی، آموزشی، علمی و معنوی مساجد در ساختار غیروارداتی نظام اسلامی و محو جنبه‌های مخالف با فرهنگ اسلامی در نظام فکری و حکومتی.

۱۵- توجه به مساجد به عنوان مراکز شکل‌گیری انواع فعالیت‌های فردی و جمعی و بهترین جایگاه مشارکت‌های مردمی.

- ۱۶ - تسلط نیافتن دولت‌ها و حکومت‌ها بر مساجد و حفظ اعتماد عمومی و مردمی بودن مساجد.
- ۱۷ - مرکزیت دادن به مساجد در ساخت و ساز شهرها و روستاهای.
- ۱۸ - رعایت شؤون مساجد به عنوان خانه‌های خدا در توسعه کشور و اجرای طرح‌های افزایش کارآمدی مساجد.
- ۱۹ - توجه به مساجد به عنوان کانون‌های تعلیم و تربیت در نشر فرهنگ غنی اسلامی و پرورش جوانان و نوجوانان.
- ۲۰ - جبران عقب‌ماندگی ایران در ساخت و تعمیر و تجهیز مساجد نسبت به سایر کشورهای اسلامی.
- ۲۱ - عدم اتكای کامل به مردم در ساخت و تعمیر و تجهیز و نگهداری مساجد و بهره‌مندی از کمک و حمایت‌های نظام اسلامی.
- ۲۲ - ساخت و تعمیر مساجد روستایی به گونه‌ای که در خور شأن آنان باشد.
- ۲۳ - توجه به مسائل بهداشتی مساجد.
- ۲۴ - توجه به زیبایی و آراستگی مساجد.
- ۲۵ - رعایت شأن ملت ایران در ساخت، تعمیر و حفظ و نگهداری و مدیریت مساجد.
- ۲۶ - عدم دخالت نهادهای مختلف در مدیریت مساجد و به رسمیت شناختن مدیریت واحد مرکز رسیدگی به امور مساجد در سراسر کشور.
- ۲۷ - روزآمد کردن برنامه‌های مساجد در راستای جذب جوانان و نوجوانان.

پیشنهاد

مکیده و متن مذالات

فروع مسجد « ۲ »

۱۳۲

پیشگفتار

بدون تردید کنکاش و تأمل پیرامون مسجد به عنوان موضوعی راهبردی در اهداف، سیاستگذاری و برنامه‌ریزی کلان فرهنگی نظام جمهوری اسلامی یک ضرورت حیاتی است؛ بر این اساس شناختِ اهمیت، جایگاه، کارکردهای متعدد و مختلف، چالش‌ها و راه حل‌های برطرف ساختن مشکلات مساجد، یک فریضهٔ دینی، سیاسی و اجتماعی دوران معاصر است.

به پیشنهاد جمهوری اسلامی ایران و تصویب سازمان کنفرانس اسلامی روز ۲۱ آگوست سالروز به آتش کشیدن مسجد الاقصی از سوی صهیونیسم که در کشور ما با سالگشت حمله رضا شاه به مسجد گوهرشاد نیز مصادف می‌باشد، به عنوان روز آغازین هفته بزرگداشت جهانی مساجد مقرر شده است.

این نامگزاری، تکریم و بزرگداشت، امت اسلامی را به اهمیت و جایگاه والا و کارکردهای بی‌بدیل مسجد در صدر اسلام متوجه ساخته، لزوم احیای مجدد این مراکز نور و نیایش را خاطرنشان می‌سازد.

مرکز رسیدگی به امور مساجد، برای دومین سال، سلسله همایش‌های هفتۀ جهانی مساجد را در مصلای بزرگ تهران برگزار نمود.

این همایش‌ها با سخنرانی برخی از فرهیختگان و ارایه تعدادی از مقالات برگزیده ادامه یافت و در پایان قطعنامه همایش قرائت گردید.

ستاد هفته جهانی گرامیداشت مساجد، پس از اعلام فراخوان و دریافت مقالات، با تشکیل کمیته علمی، مقالات ارسالی را مورد بررسی قرار داد.

آن چه هم اکنون در مقابل دیدگان شماست، برخی از مقالات واصله به کمیته علمی همایش است که پس از گزینش و ویرایش به حضور دوستداران اعتلای فرهنگ اسلامی تقدیم می‌گردد؛ هفت مقاله نخست بیشتر جنبه تئوریک داشته، و هفت مقاله پایانی، بیشتر به جنبه عملی و کاربردی توجه نموده، با اشاره به چالشهای موجود، پیشنهاداتی ارایه نموده‌اند که مدنظر قرار دادن آنها، می‌تواند در احیای نقش و تأثیر مساجد مفید باشد.

در پایان از کلیه کسانی که در برپایی این همایش بزرگ، سهیم بوده‌اند؛ همچنین از کلیه نویسنده‌گان گرانقدری که آثار خود را برای دبیرخانه ارسال نموده، نیز از عزیزانی که در ارزشیابی مقالات، ویرایش، آماده‌سازی و نشر این مجموعه، همکاری و نقش داشته‌اند، کمال تقدیر، تشکر و سپاسگزاری را داریم.

کمیته علمی هفته جهانی گرامیداشت مساجد

فراخوان مقاله و آثار دومین همایش هفته جهانی مساجد

مرکز رسیدگی به امور مساجد به مناسبت هفته جهانی مساجد که در راستای مصوبه سازمان کنفرانس اسلامی، در ۳۱ مرداد ماه سال جاری برگزار می‌گردد، با هدف معطوف ساختن افکار عمومی به ویژه نسل جوان و نوجوان به مساجد و ارتقاء کیفی و استفاده بهینه از این پایگاههای تجمع و وحدت مؤمنین، دومین اجلاس خود را با حضور اندیشمندان و دانشوران و فرهیختگان برگزار می‌نماید.

از همه اساتید و محققان و اندیشمندان و پژوهشگران حوزه و دانشگاه طلاب و دانشجویان، بویژه ائمه جمعه و جماعات اهل قلم درخواست می‌گردد با توجه به محورها و موضوعات ذیل آثار علمی، تحقیقی، پژوهشی، هنری خود را به دبیرخانه دائمی هفته جهانی مساجد ارسال فرمایند.

الف) مقالات

۱. جایگاه مسجد در فرهنگ اسلامی.
۲. مسجد از دیدگاه شخصیت‌ها (امام خمینی ره و مقام معظم رهبری و...).
۳. نقش مسجد در پیشگیری از آسیب‌های فکری و عقیدتی و اجتماعی.
۴. نقش مسجد در پیشگیری از تهاجم فرهنگی.

۵. نقش مسجد در رشد و ارتقاء فکری و هنری جامعه.
۶. مسجد و مشارکت جوانان.
۷. نقش مسجد در تأمین حقوق زن.
۸. مدیریت و ساماندهی مسجد.
۹. ظرفیت‌ها و کارکردهای مسجد در گذشته و حال.
۱۰. نقش محوری مساجد در تأمین اهداف چند منظوره.
۱۱. مساجد و دفاع مقدس.
۱۲. نقش مساجد در شکل‌گیری انقلاب و پیروزی و تداوم آن.
۱۳. آسیب‌شناسی مساجد.
۱۴. عوامل و مواعن جذب (علل اقبال و ادبیات موردم به مساجد).
۱۵. تعامل دین و دولت در پایگاه مساجد.
۱۶. نقش مسجد در احیاء و توسعه فرهنگ قرآنی.
۱۷. مساجد نهضت خدمت رسانی و تعاون اجتماعی.
۱۸. نقش محوری مساجد در مبارزات ضد صهیونیستی و ضد استکباری.
۱۹. نقش مسجد در بیداری و وحدت و همگرایی مسلمین.
۲۰. مسجد، سنگر پاسداری از ارزش‌های الهی.
۲۱. نقش مسجد در تأمین بهداشت و سلامت جامعه.
۲۲. مسجد الاقصی در گذر زمان (در بستر تاریخ).
۲۳. مسجد و امر به معروف و نهی از منکر.
۲۴. مسجد، نماز جمعه و تجدید میثاق با ولایت.
۲۵. مساجد، رویکرد جهانی و ساختار منطقه‌ای.
۲۶. مسجد و بسیج.

ب) ادب و هنر

۱. شعر و متون ادبی.
۲. داستان.
۳. خوشنویسی.
۴. نقاشی.
۵. طراحی.
۶. عکس.
۷. هنرهای حجمی.
۸. فیلم‌نامه.

(آثار ادبی و هنری مرتبط با موضوع مسجد مورد نظر است).

ج) طرح‌های تحقیقاتی

۱. پایان نامه‌های دانشجویی.
۲. کتب و مقالات منتشره با موضوع مسجد.
۳. هر موضوع و اثر مرتبط با موضوع مسجد.

فروع مسجد « ۲ »

۱۳۸

جنبه‌های معنوی و آرمانی مسجد از منظر قرآن کریم

□ مهدی سلطانی‌رنانی

□ چکیده

مسجد از دو بعد معماری و ویژگی‌های بنایی و معنوی (پرداختن به جمال‌شناسی معنوی) قابل التفات و مورد بحث است. در فرهنگ دینی و قرآنی نام مسجد یادآور بندگی و کرنش در پیشگاه خداوند متعال است. حقیقت معنوی و جمال خدا پسندانه مسجد به عنوان خانه بزرگ الهی نیز همین است.

بعد زیبایی‌شناسی معنوی مسجد همان انوار تابناک و بی‌آلایش پرستش معبد از لی است که برای عرش نشینان پرتو افکنی می‌کند، آنسان که ستارگان آسمان برای ما خاک نشینان پرتو افشاری می‌نمایند. نقش اساسی مسجد در رشد و ارتقاء آرمان‌های مورد نظر اسلام نیز از این دریچه پر نور سرچشمه می‌گیرد. لذا مومنان باید این بنای مقدس را از بنیه بر پایه استوار تقوا و خشنودی خداوند که مهم‌ترین جنبه‌های جمال معنوی و ثبوتی آرمانی مساجد است پی‌ریزی کنند. این مقاله آن گاه اوصاف ثبوتی و آرمانی مسجد از دیدگاه قرآن را به دو بخش تقسیم می‌کند:

۱. کمالات علمی (نظری) مسجد: مبنی بر آن که اساس مسجد از ابتدا، باید بر پایه

تقوا و رضوان الهی گذشته شود و آن که اهل مسجد باید دوست دار طهارت باشند.

۲. کمالات عملی مسجد: این که عبادت در مسجد باید خالصانه باشد. سپس بر تعلیم و تعلم در مسجد و لزوم پرداخت زکات از سوی مسجدیان و استفاده از لباس‌های جمیل و نظیف تاکید نموده، در مورد اوصاف سلبی مساجد می‌گوید: عامران مساجد نباید مشرک باشند، مسجد نباید مایه اضرار و آسیب دیدن امت اسلامی باشد، مسجد نباید پایگاه کفر باشد، مسجد نباید مایه تفرقه مسمانان و ترصدی علیه خدا و رسول او باشد، مسجد نباید جایگاه منافق و منافقان باشد.

کلید واژه‌ها: مسجد، قرآن کریم، معنوی، صفات ثبوتی، صفات سلبی، آرمانی.

□ مقدمه

از جمله طرق و راه‌های شناسایی و شناساندن هر موضوع یا مکانی، ذکر اوصاف، ویژگی‌ها و شاخصه‌های آنهاست. اوصاف و ویژگی‌های یک شیء یا مکان به دو دسته اصلی تقسیم می‌شود:

۱. اوصاف ثبوتی. (۱)
۲. اوصاف سلبی. (۲)

برای معرفی یک مکان یا موضوع، گاه اوصاف ثبوتی آن را فقط ذکر می‌نمایند و زمانی تنها اوصاف سلبی اش را؛ ولی طریق اکمل و احسن آن است که هر دو دسته صفات مورد بررسی قرار گیرد و به هر دوی آن‌ها توجه جدی شود.

افزون بر آن هر یک از اوصاف ثبوتی و سلبی اشیا و مکان‌ها را نیز می‌توان به دو دسته تقسیم نمود:

-
- ۱ . ویژگی‌هایی که یک شیء باید آن را داشته باشد.
  - ۲ . خصوصیاتی که یک شیء باید آن را نداشته باشد.

الف. اوصاف نظری یا تئوریک.^(۱)

ب. اوصاف عملی یا عینی.^(۲)

یکی از موضوعات مهمی که می‌توان آن را از این طریق مورد بحث و بررسی قرار داد، مسجد است که خانه خداوند،^(۳) جایگاه پیام آوران بزرگ الهی^(۴) و منزلگه تقوایشگان است.^(۵)

مسجد را می‌توان از دو بعد مطالعه نمود:

۱. از بعد بنا و ساختمان و ویژگی‌های معماری.

۲. از بعد معنوی و زیبایی شناسی معنوی.

برای توصیف و شناخت مسجد این مأمن الهی، برترین راه آن است که به کلام صاحب آن یعنی به قرآن کریم گوش جان فرادهیم و اوصاف و کمالات نظری و عملی آن را از زبان خداوند بشنویم.

در این نوشتار جنبه‌های جمال شناسی معنوی مساجد، مشخصات ثبوتی و آرمانی یک مسجد نمونه و مورد رضای خداوند، و خصوصیات سلیمانی آن به عنوان آفات و مضرات از دیدگاه قرآن مورد بررسی قرار گرفته است.

اوصاف و ویژگی‌های مسجد

در قاموس فرهنگ دینی و قرآنی، هماره نام «مسجد» یاد آور بندگی و کرنش در

۱. ویژگی‌هایی که مربوط به اندیشه و اعتقاد است و به طور مستقیم با عمل ارتباط ندارد.

۲. ویژگی‌هایی که مربوط به عمل است و ارتباط مستقیم با کردار انسان دارد.

۳. سوره نور، آیه ۳۶.

۴. المساجد مجالس الانبياء، مستدرک الوسائل، میرزا حسین نوری، ج ۳، ص ۳۶۳، باب نهم از ابواب احکام المساجد، شماره ۱۸.

۵. المساجد بیوت المتقین، همان، ص ۳۶۲.

پیشگاه خداوند متعال است. مسجد به معنای جایگاه سجده و سجده، اوج عبادت و بندگی انسان برای خداست. بدینسان حقیقت معنوی و جمال خداپسندانه مسجد به عنوان خانه بزرگ الهی، همین است. بر اساس آموزه‌های وحیانی، مسجد متعلق به ذات پاکی است که سرچشمہ تمام بزرگی هاست. **﴿وَأَنَّ الْمُسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا﴾**^(۱).

پروردگاری که خود مسجد را بزرگ داشته، به پاسداری از جمال و کمال معنوی و بزرگداشت آن نیز فرمان داده^(۲) و این مکان را مرکز پرستش خالصانه و توحید ناب قرار داده است.^(۳) بدین سبب است که مسجد را پایگاه عروج انسان از خاک به افلات معرفی نموده است: **«سُبْحَانَ اللَّهِ أَسْرَى بِعَيْنِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصِيِّ﴾**^(۴).

بعد زیباشناسی معنوی مسجد، همان انوار تابناک و بی‌آلایش پرستش معبد ازلی است که برای عرشنشینان پرتوافقنی می‌کند، آن سان که ستارگان آسمان برای ما خاکنشینان پرتو افشاری می‌کنند.

نقش اساسی مسجد در رشد و ارتقاء آرمان‌های مورد نظر اسلام نیز از این دریچه پر نور سرچشمہ می‌گیرد؛ زیرا مسجد است که فراهم کردن زمینه عبادت پر حضور و خاشعانه برای آدمیان را بر عهده دارد تا آن‌ها در این مکان مقدس، با پرداختن به نماز، ذکر و دعا، زنگار غفلت از دل و جان بشویند و با خداوند متعال انس بگیرند. بدین جهت است که ساختن، تعمیر کردن و آبادان نگاه داشتن آن جایگاه پر فروع، افزون بر آن که

۱. سوره جن، آیه ۱۸.

۲. سوره نور، آیه ۳۶.

۳. سوره جن، آیه ۱۸.

۴. پاک و منزه است خدایی که شی بنده خود را از مسجد الحرام به مسجد الاقصی سیر داد.

سوره اسراء، آیه ۱.

نشان ایمان محسوب می‌گردد، تنها در قلمرو صلاحیت مؤمنان خداجوی قرار گرفته است^(۱) تا ایشان با الهام از جوهر ایمان که خمیر مایه جان‌های پاکشان‌گشته، این بنای مقدس را از بنیه، بر پایه استوار تقوا و خشنودی خداوند که مهم‌ترین جنبه جمال معنوی، ثبوتی و آرمانی مساجد است بی‌ریزی کنند^(۲) و در نتیجه، دستان ناپاکی که با گفتار و کردار بر کفر، شرک و آلدگی خویش‌گواهی می‌دهند از عمارت آن کوتاه بماند.^(۳)

حضور مؤمنان خداجوی در مسجد، حضوری عاشقانه و برخواسته از محبت سرشار آنان نسبت به مسجد است،^(۴) که از یک عشق فطری و نیاز طبیعی سرچشمه می‌گیرد؛ همچون رفت و آمد پرنده‌گان به آشیانه و پناهگاه خویش؛^(۵) آنان به فرمان «بِأَنْتَ أَدَمَ حُذُّوا زَيْتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ»^(۶) خود را به زینت اخلاص و فرمانبرداری از حق که اساس کمالات علمی و عملی و صفات ثبوتی - آرمانی یک انسان شایسته در مسجدی نمونه است، می‌آرایند و برای سر دادن زمزمه عاشقانه با محظوظ، ندای «وَادْعُوهُ مُحْلِصِينَ لَهُ الدِّينِ»^(۷) را با جان شنیده و با تمام وجود پاسخ می‌گویند. در نگاه آن بزرگواران راستین، این محبت از عشق ورزیدن به دیگر مقدسات دینی جدایی ناپذیر است؛ زیرا عشق به مسجد و حضور در آن حلقه‌ای از یک زنجیر است که از چند عشق ناگسستنی و به هم پیوسته ترکیب یافته است، یعنی عشق به آفریدگار جهان، عشق به کتاب آسمانی، عشق به پیام آور بزرگ او حضرت محمد ﷺ، عشق به

۱. سوره توبه، آیه ۱۸.

۲. سوره توبه، آیه ۱۰۹.

۳. سوره توبه، آیه ۱۷.

۴. وسائل الشیعه، شیخ حر عاملی، ج ۳، ص ۴۸۲، باب ۳ از ابواب احکام المساجد، روایت ۴.

۵. مستدرک الوسائل، میرزا حسین نوری، ج ۳، ص ۳۶۱، باب ۳، روایت ۱۴.

۶. ای فرزندان آدم! زینت‌های خویش را نزد هر مسجد برگیرید. سوره اعراف، آیه ۳۱.

۷. و خدا را در حالی که دین خویش را برای او خالص کرده‌اید، بخوانید. سوره اعراف، آیه ۲۹.

خاندان پاکش و عشق به مسجد! آری آنان می‌یابند که «مَنْ أَحَبَ اللَّهَ فَلَيُحِبِّنِي وَ مَنْ أَحَبَّنِي فَلَيُحِبُّ الْمُسَاجِدَ...».^(۱)

بدین منظور است که قرآن مجید آنان که دین باوران و حق جویان را از ذکر و یاد خدا در مسجد باز می‌دارند و یا به هر گونه در راستای آن گام برمی‌دارند را از ستم پیشه ترین انسان‌ها معرفی نموده است: «وَ مَنْ أَظْلَمُ مِنْ مَنْ نَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا إِسْمُهُ وَ سَعْيٌ فِي حَرَابِهَا...»^(۲) آنگاه کیفر این افراد را خذلان و خواری دنیا و عذاب عظیم الهی در سرای جاودانه دانسته است.^(۳)

پس بر ماست که در زمرة پاسداران حقيقی مساجد بوده و با حضور همیشگی در آنها و به پای داشتن فرضیه نماز در صفوی منظم، هم پیوستگی و همبستگی خویش را در برابر همه جهانیان به نمایش گذاریم و از این راه امیدهای واهی دشمنان پیدا و پنهان جامعه اسلامی را به یأس و نامیدی مبدل سازیم و هم به قدر توان خویش در راستای آبادانی و رونق ظاهری و باطنی، مادی و معنوی این مکان مقدس مجده ای تلاش نماییم تا تمام جمالات و کمالات معنوی و ثبوتی اش آشکار گشته و در سایه سار آن به سربلندی در این جهان و نیل به سعادت ابدی و فیوضات عظیم الهی در جهان آخرت دست یابیم.

ان شاء الله.

۱ . هر کس خدا را دوست دارد پس به من نیز محبت می‌ورزد و هر کس مرا دوست دارد پس باید مساجد را نیز دوست بدارد. مستدرک الوسائل، میرزا حسین نوری، ج ۳، ص ۳۵۵، باب ۱ از ابواب احکام المساجد، روایت ۲.

۲ . و چه کسی ستمکارتر از آن که مردم را از ذکر نام خدا در مساجد منع می‌کند و در خرابی آن تلاش می‌کند. بقره، آیه ۱۱۴.

۳ . سوره بقره، آیه ۱۱۴.

اوصاف ثبوتی و آرمانی مسجد

ویژگی‌های ثبوتی یک مسجد نمونه از دیدگاه قرآن، گویای والاترین معنویت حاکم (جمال عظیم معنوی) بر این مکان مقدس می‌باشد. به عبارت دیگر خصوصیات ثبوتی مساجد، همان ابعاد جمال شناسی معنوی آنهاست که به عنوان اساسی‌ترین بنیه‌های این خانه الهی محسوب می‌گردند و همان طور که ذکر گردید شامل دو دستهٔ کمالات علمی - نظری و عملی می‌گردد.

۱. کمالات علمی - نظری مسجد

از دیدگاه قرآن، کمالات علمی - نظری مسجد به شرح ذیل است:

الف: ایمان به فدا و روز قیامت

مسجد خدا را فقط کسانی آباد می‌کنند که به مبدأ و معاد ایمان دارند؛ قرآن کریم می‌فرماید:

﴿إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مِنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَأَقَى الْزَّكَاةَ وَلَمْ يَنْهُشْ إِلَّا اللَّهُ...﴾ مساجد الهی را فقط کسی آباد می‌کند که به خدا و روز قیامت ایمان آورد و نماز را به پا دارد و زکات را بپردازد و از چیزی جر خدا نترسد.^(۱)

براساس این آیه همه انسانهایی که با مساجد ارتباط دارند باید به خدا و روز قیامت ایمان داشته باشند؛ زیرا منظور از آباد ساختن مساجد در منظر قرآن، صرف‌آبادی ساختمان نیست، بلکه به معنای اجتماع و شرکت در مسجد نیز می‌باشد. بنابراین مشرکان نه حق حضور در مساجد را دارند، نه حق تعمیر و بنای ساختمان آن را. پس عمران و آبادی مسجد به هر شکلی که باشد، باید به دست مسلمانان مؤمن انجام گیرد.

۱. سوره توبه، آیه ۱۸.

البته متولیان و پاسداران مساجد باید از بین پاک‌ترین و بهترین افراد انتخاب شوند و دست‌های ناپاک را باید از تمام امور این مراکز مقدس کوتاه کرد.

به تعبیر دیگر آبادانی مساجد فقط روی هم گذاشتن سنگ و آجر نیست که این کار را طاغوتیان نیز انجام می‌دهند، بلکه ساختن با اخلاص، رونق دادن آن با حضور و اجتماع نمازگزاران، زکات دادن و آن را محراب مبارزه با شیطان نفس و دشمنان خدا، قرار دادن مراد است.^(۱)

عرفا نیز گفته‌اند:

«مساجد = محل‌های سجده، اعضاي بnde است که به وقت سجود بر زمين نهاده، عمارتش آن‌که، آن را به ادب شرع دارند و به زبور حرمت بيارايند و هرگز پيش مخلوق از بهر دنيا بر زمين ننهند و جز خدai عز و جل را استحقاق به خود ندانند». ^(۲)

بنابراین از آنجاکه از دیدگاه قرآن و روایات، عمران و آبادی معنوی مساجد از عمران و آبادی ظاهری آن مهم‌تر است، باید مسجد کانون هرگونه حرکت و جنبش سازنده اسلامی، در زمینه آگاه و بیدار ساختن مردم، پاکسازی محیط و آماده ساختن مسلمانان برای دفاع از میراث اسلام باشد.

پرسشی که در این رابطه مطرح می‌شود، آن است که خداوند به دو شرط (توحید و معاد) برای عمران مساجد اشاره کرده که از اصول دین مقدس اسلام است! پس چرا قرآن به اصل سوم اعتقادی یعنی به ایمان به نبوت اشاره نکرده است؟

صاحب تفسیر نفیس کبیر، سه پاسخ برای این سؤال ذکر نموده است:

۱. مشرکان مدعی بودند که حضرت رسول ﷺ مسئله پیامبری را برای دستیابی به مقام و ریاست مطرح کرده است. در اینجا قرآن به نبوت اشاره ننموده تا با این عمل بیان کند که هدف اصلی رسالت، این دو اصل است نه آن‌چه مشرکان می‌پنداشتند.

۱. رحیم نوبهار، سیمای مسجد، ص ۱۴ - ۱۸.

۲. رساله قشیریه، ص ۲۵ - ۲۴، دانشگاه تهران، شرح دکتر یوسفی، ۱۳۴۴.

۲. در دنباله آیه به اقامه نماز اشاره شده است. در نماز، اذان، اقامه و تشهد داریم که بیانگر نبوت است.

۳. صلاة در قرآن با «ال» عهد ذکری بیان شده است. یعنی مقصود نماز شناخته شده میان مسلمانان است که پیامبر آن را تعلیم داده است که مؤید نبوت پیامبر گرامی اسلام ﷺ به شمار می‌رود.^(۱)

ب: بنیانگذاری براساس تقوا

اساس مسجد از ابتدا، باید بر پایه تقوا و رضوان الهی گذاشته شود. قرآن کریم در این باره می‌فرماید:

﴿لَمَسِّيْدُ أُسْسَ عَلَى التَّقْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ﴾.^(۲)

معمولًا در قرآن کریم هر جا سخن از مسجد به میان آمده، جنبه‌های عبادی آن جلوه بیشتری دارد^(۳) و در بین صفات عبادی، تقوای الهی، اصلی‌ترین پایه و مهم‌ترین نیرو در رشد و تقویت آن شمرده شده است، زیرا مسجد به مثابه این که جایگاه عبادت و یاد خداوند جل و علا شناخته شده است و ذکر خداوند بدون تقوی و توسعه آن در درون، معنای حقیقی نداشت، بلکه عبودیت آدمی را کمنگ یا زایل می‌نماید، باید تقوای مورد رضای الهی در آن حاکمیت داشته باشد.

قابل ذکر است که مکاتب اخلاقی از یک نظر به دو دسته کلی تقسیم می‌گردند:

۱. مکاتب اخلاقی که به عمل توجه دارند.

۲. مکاتبی که علاوه بر عمل، به نیت و انگیزه نیز توجه دارند.

۱. فخر رازی، تفسیر کبیر، ج ۱۶، ص ۹.

۲. همان مسجد (قبا) که بینانش از ابتدا بر پایه تقوا تأسیس شده است برای این که در آن اقامه نماز کنی، سزاوارتر است. سوره توبه، آیه ۱۰۸.

۳. سوره توبه، آیات ۱۰۸-۱۰۹.

مکاتب نوع اول، تنها معیار نیکویی و روایی کردارها را حُسن فعلی می‌دانند؛ برابر پندار آنها تنها کاری با ارزش‌تر است که ثمره و نتیجهٔ خوبی بر آن مترتب باشد ولی مکاتب الهی علاوه بر حُسن عمل و نیکویی کردار، توجه کاملی به انگیزهٔ فاعل دارند. به نظر آنها جمال و کمال افعال فقط وابسته به زیبایی و نیکویی کردارها نیست، بلکه علاوه بر آن باید در نظر داشت که فاعل با چه انگیزه‌ای به آن کار مبادرت می‌ورزد. کردار معنوی و آرمانی، آن کرداری است که هم واحد حسن فعلی بوده و هم از حسن فاعلی برخوردار باشد.^(۱)

در مورد مصداق آیهٔ شریفه فوق که اصول کلی مسجد آرمانی را ترسیم نمود، میان مفسران اختلاف نظر وجود دارد. عده‌ای آن را مسجد قبا و برخی آن را مسجد النبی دانسته‌اند. برخی نیز گفته‌اند که مراد، هر مسجدی است که حاوی این ویژگی بوده و بنیان آن برای اسلام و رضای خدا شناخته شود!

اگر مراد قرآن، تفسیر سوم باشد که شیخ طبرسی آن را در مجتمع‌البيان ذکر نموده است، ارتباطش با بحث، بسیار واضح و روشن خواهد بود، اما اگر دو تفسیر پیشین مدنظر قرآن باشد، معنای آن این است که قرآن کریم می‌خواهد نمونه و مصداق واقعی را به عنوان الگو برای ما معرفی نماید. در واقع حکم منحصر به این دو مصداق نخواهد بود، بلکه هر مسجدی اگر خصوصیات این دو نمونه و الگو را داشته باشد، حکم درباره آنها نیز جریان خواهد داشت.^(۲)

قرآن کریم برای تبیین فضیلت یک مسجد آرمانی بر مساجد دیگر، تمثیل بسیار زیبایی را نیز بیان نموده، می‌فرماید:

﴿أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ وَ رِضْوَانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَىٰ

۱ . مقاله عین‌الله خادمی، مسجد آرمانی از منظر قرآن، دو ماهنامه دینی، فرهنگی و اجتماعی مسجد، سال یازدهم، شماره ۶۱ ، ص ۳۴ - ۳۵ .

۲ . طبرسی، مجتمع‌البيان عربی، ج ۵ ، ص ۷۲ - ۷۳ .

شَفَا جُرْفٍ هَارِ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ وَ اللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ^(۱).

در این آیه «بنیان» مصدری است که اسم مفعول آن در اینجا مراد می‌باشد و به معنای بنا و ساختمان است. «شفا» به معنای لبه چیزی و «جرف» به مفهوم حاشیه نهر یا چاه است که آب زیر آن را خالی کرده باشد. «هار» نیز به معنای شخص یا ساختمانی است که در حال سقوط است.^(۲)

استفهام انکاری آیه نیز در صدد بیان نکته‌ای جالب است: کسی که بنیان و اساس کار خود را بر تقوا و خشنودی الهی پایه گذاری کند، بهتر است از کسی که اساس کار خویش را بر جایی پایه گذاری نماید که سیل زیر آن را شسته و هر لحظه احتمال فرو ریختن آن است.

به بیان فخر رازی، قرآن در این آیه، حق و باطل را مورد مقایسه قرار داده، می‌فرماید: کسی که بنیان دینش را بر ستون محکمی که حق است، یعنی تقوی و رضوان الهی، گذاشته بر کسی که بر سست ترین پایه‌ها یعنی باطل گذاشته است، برتری دارد!^(۳) همچنین صاحب نور الثقلین به نقل از امالی شیخ الطائفه، أَفَمْ أَسَسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَى را به کار دوستداران اهل بیت^(۴) و أَسَسَ بُنْيَانَهُ عَلَى شَفَا جُرْفٍ هَارِ را به کار دشمنان اهل بیت^(۵) تفسیر نموده است.

بدینسان یکی از اوصاف ثبوتی و ویژگی‌های معنوی - آرمانی مساجد آن است که بر اساس تقوی و رضایت الهی ساخته شده باشد و انگیزه‌های غیر الهی در آن دخالت نداشته باشد.

۱ . آیا کسی که بنیان مسجدی را بر اساس تقوا و رضای خداوند بر نهاده است بهتر است یا کسی که بنایی بر پایه سستی در کنار سیل بسازد که او را ویران ساخته به آتش دوزخ یافتد و خدا هرگز ستم کاران را هدایت نخواهد کرد. سوره توبه، آیه ۱۰۹.

۲ . مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ج ۸، ص ۱۴۱.

۳ . فخر رازی، تفسیر کبیر، ج ۱۶، ص ۱۹۷.

۴ . هویزی، نور الثقلین، ج ۲، ص ۲۶۸.

۶: طهارت و رازی هاضران

قرآن کریم در معرفی اوصاف آرمانی مسجد، طهارت اهل آن را نیز از جمله ضروریات فردی و اجتماعی دانسته، چنین می‌فرماید:

﴿لَا تَقْعُمْ فِيهِ أَبَدًا لَّمْسِجِدٌ أَسِّنَ عَلَى التَّقْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ﴾.^(۱)

«طهارت» رفع پلیدی‌ها و زشتی‌هاست و پلیدی‌ها به دو دسته بروندی و درونی تقسیم می‌گردد؛ اکنون سؤال این است که مراد قران کدام دسته است؟

زمخشری آرای مختلف مفسران درباره تفسیر طهارت را چنین ذکر کرده است:

۱. انصار بعد از تخلی برای پاکیزگی، از احجار سه‌گانه و سپس آب استفاده می‌کردند لذا این آیه وصف حال آنان است.

۲. در شب با حالت جنابت نمی‌خوابیدند.

۳. بعد از بول، از آب برای طهارت استفاده می‌کنند.

۴. مراد، طهارت از تمام نجاسات ظاهری است.

۵. مراد، طهارت از همه‌گناهان به وسیله توبه است.

۶. تطهیر، به معنای حالت پرهیز و اجتناب از گناهان^(۲) است.^(۳)

فخر رازی نیز در تفسیر آیه فوق، سه نظریه را بیان می‌دارد:

۱. تطهیر از گناهان و معاصی.

۲. طهارت به وسیله آب بعد از استعمال سنگ^(۴). طهارت با معنای عامی که شامل

هر دو قول قبلی می‌شود.^(۴)

۱. سوره توبه، آیه ۱۰۸.

۲. این حالت سبب از بین رفتن گناهان سابق و دوری از گناهان جدید می‌شود.

۳. زمخشری، کشاف، ج ۲، ص ۱۱۳.

۴. عین الله خادمی، مسجد آرمانی از منظر قرآن، دو ماهنامه دینی، فرهنگی و اجتماعی مسجد،

سال یازدهم، شماره ۶۱، ص ۳۷-۳۸.

به نظر می‌رسد حق با مفسرانی است که طهارت را به معنای عام‌گرفته‌اند که شامل طهارت از همه پلیدی‌های برونی و درونی می‌شود.

نکته مهمی که این آیه به ما می‌آموزد، این است که از نظر اسلام نه تنها در صحنه عمل، ظاهر بودن عملی با ارزش و کرداری پسندیده است، بلکه حتی در عرصه نظر و اندیشه نیز، مسجد دوستداران طهارت را بر سایر مساجد ترجیح می‌دهد و این مطلب نهایت التفات دین مقدس اسلام را به عرصه‌های نظری نشان می‌دهد. همچنین، هشداری بلیغ برای تمام روش‌نگران مسلمان است که از غوطه‌ور شدن در منجلاب مکاتب عملگرا بپرهیزند، زیرا آن مکتب‌ها بر این باورند که انسان فقط باید به جنبه‌های عملی توجه کند و برای زمینه‌های نظری رفتار، ارزشی قابل نیستند.^(۱)

۲. کمالات عملی مسجد

کمالات عملی مساجد را می‌توان حول چند محور ذیل ارایه نمود:

الف: انجام عبادت خالصانه

در قرآن کریم مسجد به عنوان معبد و پرستشگاه مسلمانان مطرح است؛ از این سخن استفاده می‌شود که مسجد، جایگاه عبادت و پرستش خالصانه حق تعالی است، زیرا خداوند در ابتدا به انسان فرمان می‌دهد که در مسجد حضور یابد، آن‌گاه از او می‌خواهد که دعا و عبادت خویش را با اخلاص کامل انجام دهد:
 «وَ أَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَ ادْعُوهُ مُحْلِصِينَ لَهُ الدِّينِ...»^(۲).

۱. همان، ص ۳۸ - ۳۹.

۲. سوره اعراف، آیه ۲۹.

شیخ طبرسی پنج نظر در باره این آیه بدین شرح ذکر نموده است:

۱. در نماز به طور مستقیم به قبله هر مسجد باید توجه شود.
  ۲. در نماز باید به کعبه توجه نمود و مراد از مسجد، اوقات سجود است.^(۱)
  ۳. موقع نماز به هر مسجدی رسیدیم، باید نماز را خواند.
  ۴. در وقت نماز، برای اقامه جماعت باید به مسجد رفت.
  ۵. باید در طاعات، فقط خدا را در نظر گرفت و بت‌ها را شریک او قرار نداد.^(۲)
- صاحب نورالثقلین اقامه وجه در آیه فوق را به نقل از عیاشی، به ائمه هدی عليهم السلام^(۳) تفسیر نموده است.

علامه بزرگوار و عارف بالله طباطبائی رضوان الله تعالیٰ علیه، در تفسیر این آیه به نکته‌ای ظریف اشاره می‌نماید:

«وجه هر چیز، آن قسمتی است که با آن با چیزهای دیگر روبرو می‌شود؛ اقامه وجه در هنگام عبادات این است که خود را به گونه‌ای سازد و آن چنان حواس خود را تمرکز دهد که بتواند آن امر را به طور کامل و شایسته و بدون هیچ نقصی، امثال کند. پس اقامه وجه در هنگام عبادت، به این است که انسان در زمان ادا و انجام آن، دلش چنان مشغول خدا باشد که از هر چیز جز او منقطع گردد».^(۴)

به نظر می‌رسد سخن علامه از دقت بیشتری برخوردار است؛ زیرا اقامه وجه با این مفهوم، تمام مکان‌ها در عبادت را شامل می‌شود و مساجد که خانه‌های خدا در زمین محسوب می‌گردند به این معنا سزاوارترند. به علاوه اصل عبادت خالصانه نیز به همین مضمون و معناست، زیرا ما موظفیم هر جزئی را که از جنس اخلاص نیست، در عبادات کنار نهاده و اصل یا ناب آن را که رضای خداوند و خشنودی اوست، در نظر گرفته و به کار بندیم.

۱. منظور همان اوقات نماز است.

۲. طبرسی، مجمع البیان عربی، ج ۴، ص ۴۱۰ - ۴۱۱.

۳. هویزی، نورالثقلین، ج ۲، ص ۱۷ - ۱۸.

۴. طباطبائی، سید محمد حسین، المیزان عربی، ج ۸، ص ۱۰۲ با اندکی تلخیص.

ب: تسبیح، ذکر و یاد خدا

قرآن کریم، صریحاً مسجد را جایگاه ذکر و یاد خداوند متعال معرفی نموده، می‌فرماید:

﴿أُذْنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدْ يُرِكَ الَّذِينَ أَخْرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَ لَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِعَصْمٍ هُدِمَتْ صَوَامِعُ وَ بَيْعُ وَ صَلَواتُ وَ مَسَاجِدُ يُدْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا...﴾^(۱)

در ارتباط با این آیات چند نکته در خور توجه است:

۱. بر پایه سخن مفسران، این آیات اولین فرمانی است که در زمینه تشریع جهاد نازل گشته و اولین پیام آسمانی است که به مسلمانان اجازه می‌دهد در برابر تجاوز و آزارهای مشرکان قریش و هر مت加وز دیگری به دفاع از خویش برخیزند.^(۲)
۲. در فرمانی که از سوی سخنوری حکیم صادر می‌شود، چنان‌چه بنا باشد علت و راز صدور آن نیز تبیین می‌گردد و مهم‌ترین انگیزه‌ای که در صدور آن نقش داشته، مطرح خواهد شد.

خداؤند متعال در آیات یاد شده، در بیان رمز و راز تشریع جهاد می‌فرماید: اگر در ادیان الهی جهاد و مبارزه تشریع نمی‌شد و مؤمنان چیره و دشمنان دین مغلوب نمی‌شدند، در آن صورت معابد و پرستشگاه‌ها به ویرانی می‌گراید.

۳. آرمان اساسی آنان که برای برپایی حکومت الهی تلاش و جهاد می‌کنند، آن است که مظاهر پرستش خداوند یعنی ذکر، یاد و تسبیح خدا در زمین یعنی مساجد، بر پا شود و خداوند در تبیین یکی از اوصاف مسجد در این آیه می‌فرماید:
در این مکان به فراوانی خداوند یاد می‌شود.^(۳)

۱. سوره حج، آیات ۳۹ و ۴۰.

۲. طبرسی، مجمع البیان عربی، ج ۷، ص ۸۷.

۳. سوره حج، آیه ۴۰.

این امر صریحاً مشخص می‌نماید که نقش اولیه و بنیادین مسجد در اسلام آن است که جایگاه ذکر و یاد حق تعالی باشد و مؤمنان در آن جا با نامهای نیکوی خداوند، وی را بخوانند و در این جایگاه مقدس است که بشر بر اساس فطرت خود، توحید و یگانگی خداوند را درک می‌کند و با یاد او خود را از امواج دغدغه‌ها و اضطراب‌ها دور می‌نماید و به ساحل آرامش و اطمینان می‌رساند.

۵: پرداخت زکات

قرآن کریم در آیه **﴿إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَأَقَى الزَّكَاتِ﴾** از برپایی نماز و پرداخت زکات به صورت توأمان سخن می‌گوید و تعبیر پر نغز **أَقَامَ الصَّلَاةَ** را و نه **إِقْرَأُ الصَّلَاةَ** را به کار می‌برد. شاید معناش این باشد که ذکر فقط زبانی نیست؛ بلکه باید نمازگزار با همه وجود در حال نماز باشد تا این نماز منشأ آثار مثبت و برکات بسیار در اعمال او شود که یکی از این آثار پر خیر پرداختن زکات است.

د: تعلیم و تعلم در مسجد

پژوهش‌های تاریخی پیرامون جایگاه مسجد در میان مسلمانان نشان می‌دهد که مسجد در تاریخ اسلام و به ویژه در زمان پیامبر ﷺ و ائمه طاهرین علیهم السلام، مهم‌ترین مرکز آموزش و تعلیم و تعلم بوده است. پس از آن در بردهای از زمان، مراکز آموزشی ویژه‌ای در کنار مسجد به وجود آمد که به تعلیم و تعلم افراد می‌پرداختند.^(۱) با استناد به سخنان و سیره عملی پیامبر ﷺ و اهل‌بیت علیهم السلام که مسجد کانون آموزش و مرکز فعالیت‌های تعلیمی و تربیتی بوده است، این عمل اگر خالصانه باشد،

۱. احمد چلبی، تاریخ التربیة الاسلامیة، ترجمه محمد حسین ساکت (تاریخ آموزش در اسلام)، ص ۴۰ - ۴۵.

مظہر تسبیح خداوند است.

از نمودهای تعلیم و تعلم در مسجد، برگزاری جلسه‌های پرسش و پاسخ دینی و علمی در این مکان مقدس است بدان جهت که در طول دوران اسلام، جلساتی بدین ترتیب که مسلمان بتوانند پرسش‌های خود را با پیامبر ﷺ و ائمه علیهم السلام در میان بگذارند، در مسجد برگزار می‌شد.^(۱)

صاحب تفسیر روض الجنان بر اساس حدیثی از پیامبر ﷺ نقل می‌کند که:
تعلیم و تعلم نیز تسبیح خداوند است.^(۲)

این امر بیانگر ارزش سترگی است که اسلام به تعلیم و تعلم داده است.

ه: زیباق‌آرایی مسجدیان

براساس آیات قرآن در تفسیر نور الثقلین و صافی، احادیث متعددی در ذیل آیه «بَنِي آدَمْ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ»^(۳) ذکر شده است و مصاديق متعددی برای برداشتن زینت ذکر گردیده است؛ پوشیدن لباس زیبا در نماز عیدین، نماز جمعه و هر نماز به صورت مطلق اعم از واجب و مستحب، همچنین برداشتن زینت به ائمه علیهم السلام نیز تفسیر شده است.^(۴)

در هر دو تفسیر ذکر شده است که امام حسن عسکری وقتی می‌خواستند اقامه نماز کنند، زیباترین لباسشان را می‌پوشیدند و می‌فرمودند: خداوند زیباست و زیبایی را دوست دارد. من خودم را برای پروردگارم زینت می‌دهم و چون خدا زیبایی را دوست

۱ . عمر بن شیعه، تاریخ المدينة المنوره، ج ۲ ، ص ۵۶۷ .

۲ . خزاعی نیشابوری، روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، ج ۱۴ ، ص ۱۵۵ .

۳ . سوره اعراف، آیه ۳۱ .

۴ . هویزی، نورالثقلین، ج ۲ ، ص ۱۸ و فیض کاشانی، تفسیر صافی، ج ۲ ، ص ۱۸۹ - ۱۹۰ .

دارد، من هم دوست دارم زیباترین لباس را بپوشم.^(۱)

بنابراین پوشیدن لباسهای نظیف و زیبا در صورتی که شکل تفاخر به خود نگیرد و از حد اعتدال خارج نشود به هنگام نماز، به ویژه در مساجد امری ستوده است و از اهمیت والایی برخوردار می‌باشد، زیرا اثر روانی مثبتی بر نمازگزاران می‌گذارد و مراعات نکردن این نکته ظریف قرآنی از جانب برخی نمازگزاران در مساجد، سبب دور شدن عده‌ای از این مکان مقدس می‌شود.

۹: هضور قلب

خرید و فروش یکی از ضروری‌ترین نیازهای اجتماعی است. از آن جا که هر انسانی نمی‌تواند همه نیازهایش را بر آورده کند، یقیناً نیاز به کار انسان‌های دیگر دارد. به این دلیل نیاز به داد و ستد کالاهای پیش می‌آید و به علت جاذبه‌های مادی فراوان این عمل، فعالان بازاری و شاغلان حرفه‌ای این امور، بیشتر از دیگران در معرض خطر غفلت از یاد حق هستند.

تأکید قرآن کریم بر این نکته آن است که خرید و فروش، نمازگزارانی که به جنبه‌های معنوی و آرمانی مسجد توجه دارند را از یاد خدا غافل نمی‌کند.

این نکته که مسجد جایگاه حضور مؤمنان جهت ذکر و تسییح خداوند است و خرید و فروش آنها را از این عمل پسندیده غافل نمی‌سازد، در دو آیه متواتی قرآن کریم ذکر شده است:

«فِيَوْتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ وَ يُذْكَرَ فِيهَا أَسْمَهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَ الْأَصَابِ
رِجَالٌ لَا تُلْهِمُهُمْ تِجَارَةٌ وَ لَا يَبْغُ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ». ^(۲)

۱ . میزان الحکمه، ج ۲، ص ۷۶، ح ۲۴۶۳

۲ . سوره نور، آیات ۳۶ و ۳۷

علامه بزرگوار سید محمد حسین طباطبائی در رابطه با تفسیر آیه فوق بیان زیایی دارد:

۱. مقصود از رفع بالا بردن قدر و منزلت مسجد، در این آیه است.
۲. راز تعظیم مسجد، صفتی است که پس از کلمه مسجد ذکر گردیده و آن بردن نام خداوند در مسجد است.
۳. رسالت اولیه و اساسی مسجد در اسلام کانون عبادت، ذکر و تسبیح خداوند متعال بودن آن است و مؤمنی که به این نکته توجه دارند هیچ گاه اسباب مادی مانند خرید و فروش و تجارت آنها را از این وظیفه و رسالت مهم غافل نمی‌کند.^(۱)

اوصاف سلبی مساجد

صفات سلبی یک مسجد ایده‌آل الهی و مورد نظر قرآنی نیز همچون صفات ثبوتی آن به دو بخش تقسیم می‌شود:

۱. صفات سلبی نظری و علمی

تنها صفت سلبی نظری مسجد این است که عامران مساجد نباید کافر یا مشرک باشند؛ زیرا:

اولاً: در همه دوران تاریخ ادیان، به ویژه دین میین اسلام، مسجد خانهٔ رفیع خداوند بوده و هست.

ثانیاً: مسجد محل عبادت است، لذا بزرگداشت آن واجب است و کافران نباید در ساخت و برنامه‌ریزی آن چه از لحاظ مادی، چه معنوی دخالت داشته باشند.

---

۱. طباطبائی، سید محمد حسین، المیزان عربی، ج ۱۵، ص ۱۴۲ و ۱۲۶.

ثالثاً: مشرک به حکم آیه شریفه **﴿إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ﴾**^(۱) نجس است و مسجد باید از هرگونه نجاست و پلیدی پاکیزه نگه داشته شود.

رابعاً: کافر و مشرک از نجاست پرهیز نمی‌کند، لذا خود سبب تلویث مسجد و به ناقار منجر به بطلان عبادت مسلمانان می‌شوند.

خامساً: تعمیر مسجد به وسیله کفار، متین بر مسلمانان است، در صورتی که مسلمانان نباید رهین متن کافران باشند.^(۲)

۴. صفات سلبی عملی

او صاف سلبی عملی مسجد را باید با توجه به آیه شریفه ذیل فهمید:

﴿وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَ كُفْرًا وَ تَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ إِرْضَادًا لِّمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ مِنْ قَبْلِ...﴾^(۳).

خداؤند متعال در این آیه شریفه، چهار صفت سلبی برای مساجد ذکر نموده است و بسیاری از مفسران نیز بر اساس آن، این صفات را بر شمرده‌اند:

- مسجد نباید مایه اضرار و آسیب دیدن امت اسلامی باشد.
- مسجد نباید پایگاه کفر باشد.
- مسجد نباید مایه تفرقه مسلمانان و کمینگاه علیه خدا و رسول او باشد.
- مسجد نباید جایگاه منافق و منافقان باشد.

۱ . سوره توبه، آیه ۲۸ .

۲ . رازی، تفسیر کبیر، ج ۱۶، ص ۷ همچنین مقاله عین الله خادمی، مسجد آرمانی از منظر قرآن، دو ماهنامه دینی، فرهنگی اجتماعی مسجد، سال یازدهم، شماره ۶۱، ص ۴۰ - ۴۱ .

۳ . سوره توبه، آیه ۱۰۷؛ جهت مطالعه شان نزول رجوع کنید به: طوسی، تبیان، ج ۵، ص ۲۹۷ - ۲۹۸، زمخشri، کشاف، ج ۲، ص ۳۰۹ - ۳۱۰، مسیدی، کشف الاسرار، ج ۴، ص ۲۱۰ - ۲۱۱، فخر رازی، تفسیر کبیر، ج ۱۶، ص ۱۹۴ - ۱۹۵، فیض کاشانی، صافی، ج ۲، ص ۳۷۴ - ۳۷۸، مکارم شیرازی، ناصر، نمونه، ج ۸، ص ۱۳۴، طباطبایی، سید محمد حسین، المیزان عربی، ج ۹، ص ۳۸۹ - ۳۹۰ .

براساس مطالب پیشگفته، مسجد نمونه که تمام صفات ثبوتی و آرمانی را دارا و از صفات سلبی دور است، باید خانه توسعه و ترویج فرهنگ اسلام، منبع روشنایی و سراج منیر امت و شریعت اسلامی و جایگاه تبیین اصول ایمانی و فروع دینی باشد. همچنین باید مرکزی برای الفت و اخوت مسلمین قلمداد شود و از این طریق سنگری محکم برای سد کردن توطئه‌های دشمنان دین باشد.

آری مسلمانان زیرک و اهل نیکو خصلت آن، نباید فریفته و مسحور سخنان مقدس ما باشه منافقان گردند؛ بلکه گفتار بانیان، متولیان، اعضای سیاستگذار و اهل آن، باکردارشان باید همخوان و سازگار باشد، زیرا چنین افرادی می‌توانند انسانهای بیشتری را به مسجد جذب نموده، اسباب هدایت و رفعت مقام معنوی ایشان را فراهم کنند و زمینه‌ای ایجاد نمایند که اهل مسجد فقط از خدا بترسند تا مسجد برای همیشه به عنوان پایگاهی جهت اعتلای حق و حقیقت به شمار آید و مصون از سردمداران باطل که با حفظ ظواهرش، آن را فقط کانونی برای نیل به مطامع نامشروع خود قرار می‌دهند، باشد.

نتیجه کلی آن که مسجدی صاحب تمام صفات تکاملی و آرمانی است که خود و اهله از صفات سلبی دوری گزینند و شرایط لازم برای عزت و سربلندی اسلام عزیز را هماره فراهم آورند.

چنین مسجدی فقط اختصاص به دوران پیامبر ﷺ نداشته، بلکه در همه زمان‌ها و مکان‌ها امکان پذیر است.

فروع مسجد « ۲ »

۱۶۰

نقش محوری مساجد در تأمین اهداف چند منظوره

□ عباس همتی

□ چکیده

ماهیت مسجد به گونه‌ای است که از یک سو سبب ایجاد ارتباط با خداوند و عالم غیب می‌شود و از طرف دیگر انسجام اجتماعی گروه‌های مختلف مردم را تفویت می‌کند. در نقش محوری مسجد در جوامع اسلامی همواره در این مکان مقدس، کلیه امور فرهنگی و اجتماعی و سیاسی و علمی نیز صورت می‌گرفته و این امر نشان دهنده تاثیر شگرف مسجد در تداوم حیات اجتماعی جامعه مسلمانان است. از آنجاکه مسجد محل امنی برای حفظ ثروت ملی بود، خزانه دولت یا بیت المال در مسجد جامع شهر نگهداری می‌شد. مسجد محل اجتماع فرماندهان سپاه، حضور مشاوران نظامی، تصمیم‌گیری‌های مهم رزمی، صدور فرامین جنگی، بسیج رزم‌مندگان، اعلان نتایج پیکارها، حفظ غنایم و رسیدگی به وضع آوارگان و اسیران بود. در نهضت‌های صد ساله اخیر ایران، مساجد به عنوان کانون‌های اصلی مبارزه علیه استبداد مورد توجه بود و نقش عمده‌ای را در به ثمر رسانیدن این نهضت‌ها ایفا می‌کرد. مسجد در جامعه جدید ایران، یعنی در دوران منتهی به تاسیس جمهوری اسلامی، جایگاه و کاربردهای جدیدی یافت که در دو برهه انقلاب اسلامی و جنگ تحملی، ظرفیت این نهاد اجتماعی آشکار

گردید. به طور کلی می‌توان گفت که مسجد در تاریخ ایران در سه مرحله نقش مهمی در تحولات کشور داشته است. مرحله اول کارکرد فرهنگی فکری و هنری آن است که در معماری و ادبیات ایران جلوه گر شده است. در مرحله دوم کارکردهای اجتماعی مسجد بروز کرد و جنبش‌های اجتماعی در اطراف آن سازمان یافتند و مرحله سوم به کار کردهای سیاسی مسجد اختصاص دارد که این مورد در دوران انقلاب و جنگ تحمیلی ظاهر شد و خود را در مسایل سیاسی مثل مشارکت بسیج سیاسی، اعتراض سیاسی و دیگر وجهه رفتار سیاسی مردم (مثل بحث‌ها و آموزش‌های سیاسی، تبادل نظر، مشورت و شورا، تعیین سرنوشت و...) نشان داد. آینده‌شناسی مسجد برای نظام جمهوری اسلامی ایران و دیگر جوامع اسلامی یکی از ضرورت‌های مهم است که از منظر نهادمندی و نهاد سازی برای حکومت برجسته‌تر می‌شود. نگارنده سپس با تذکر این حقیقت که در عصر اوج ارتباطات هنوز بهترین و سالم‌ترین و کارآمدترین رسانه، مسجد است. تقویت مساجد از نظر امکانات ظاهري، رسیدگي بيشتر به وضعیت ظاهري مسجد، تشکیل و تقویت کتابخانه مناسب برای مسجد، برگزاری مسابقات متعدد، به کارگیری هیئت امنی صاحب ابتکار و خلاقیت، طولانی نشدن نمازهای جماعت، دقت در انتخاب امام جماعت، انجام تبلیغات مناسب و منطقی، فعالیت‌های کانون فرهنگی مستقر در مسجد، راجه‌ت احیا و حفظ جایگاه مسجد، پیشنهاد نموده است.

مقدمه

مسجد در تأمین اهداف چند منظوره امت اسلامی نقشی بی‌بدیل دارد. این اهداف والا با ساختن بنایی هر چند کوچک نیز تحقق یافته است. اهداف چند منظوره اسلامی گرچه به ظاهر با یکدیگر متفاوند، ولی در مسجد چنان در هم تنیده شده‌اند که آدمی را به شکفتی و امداد و اهمیت و جایگاه بی‌نظیر مسجد را جلوه گر می‌سازد. اینک نقش آفرینی مختلف مسجد را با هم مرور می‌کنیم:

۱. نقش عبادی

مسجد خداپرستان را نامی آشناست که در آن می‌توان به آرامش قلبی رسید و از محراب عبادت به اوج سپهر کرامت پرکشید. مسجد خواستگاه نور تقوی است که صفاتی باطن به ارمغان آرد و چراغ معرفت را همواره روشن نگاه دارد.

مسجد تابشگه مهر توحید است که با حضور و فضای نورانی اش آدمی، جان تازه می‌گیرد و زندگی طراوت می‌پذیرد. مسجد کانون گرم ایمان است که بندگان را به زیور فضایی اخلاقی آراید و پاکدینان را مهر و محبت و صفا همی افزاید.

مسجد، مدرسهٔ تکامل انسانهاست که با اعتکاف در آن، از دنیای فریبنده چشم پوشند و یکسر در راه قرب و کمال کوشند. مسجد خانه سبز امید است. روشن به نور خداوند قادر یکتا و شاداب از نسیم دل انگیز نماز و ذکر و دعا.

مسجد گلزار نوبهار را ماند، با شمیم بهشت که بس روح پرور و دلسوز است. و درش به روی دین باوران خداجوی هماره باز است.

۲. نقش اجتماعی

ماهیت مسجد به گونه‌ای است که از یک سو سبب ایجاد ارتباط با خداوند و عالم غیب می‌شود و از طرف دیگر انسجام اجتماعی گروه‌های مختلف مردم را تقویت می‌کند.

نقش محوری مسجد در جوامع اسلامی به گونه‌ای بوده است که همواره در کنار این مکان‌های مقدس امور فرهنگی و اجتماعی و سیاسی و علمی نیز صورت می‌گرفته و این امر نشان دهنده تأثیر شگرف مسجد در تداوم حیات اجتماعی جامعه مسلمانان است. بعلاوه دین مقدس اسلام، به مسلمانان، ایجاد اخوت اسلامی را سفارش و در

برجسته شدن دین برادری و اخوت تأکید دارد؛ **﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ﴾**.^(۱) در بخشی از آیات تحقق این برادری و استواری را در تمسک به حبل الله بیان نموده، می‌فرماید: **﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَ لَا تَنَقَّرُوا﴾**.^(۲)

بدون شک این قبیل توصیه‌های قرآنی و حدیثی در فرهنگ دینی و مفاهیم مذهبی توجه به ابزار و اسبابی که بتواند اخوت و اعتضام و مودت را به منصه بروز و ظهرور برساند را مورد تأکید قرار می‌دهد.

از جمله مهم‌ترین وسیله‌ای که می‌تواند وحدت امت اسلامی را تحقق بخشدید، تأثیر مهمی در استحکام پیوند جامعه اسلامی بر جای بگذارد، مسجد است؛ محلی که می‌تواند تمامی مسلمانان را زیر یک سقف جمع کرده، مسایل لازم در تأمین مودت و اتحاد مسلمین را به آنان گوشزد و شیوه‌های علمی و عملی آن را تبیین و تعلیم نماید.

اگر به تاریخ مسجد و فلسفه ایجاد و تأسیس آن بنگریم، خواهیم دید که تبلور فکر اسلامی و اعتقادات صحیح دینی و استواری جامعه مسلمین در سایه حضور در مساجد و شنیدن انواع توضیحات و تعلیمات دینی میسر شده است، یعنی مسجد علاوه بر مرکزیت عبادی، مرکز اجتماع نیز هست. این اجتماع هم برای عبادت است و هم برای یکپارچه ساختن امت و تمسک جمعی آنان به حبل الله.

۳. نقش آموزشی

تاریخ به خوبی نشان می‌دهد که مسجد از همان صدر اسلام کانون مهم آموزش و مرکز اصلی تربیت بوده و حلقه‌های درس و بحث در آن بر پا می‌شده است.

پیامبر اکرم **﴿صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ﴾** راه آموزش دین و دانش را در زمان خودشان آن چنان فرا روی مسلمانان هموار فرمود که با گذشت زمان، ارتباط مسجد و آموزش به نحو مطلوب

۱. سوره حجرات، آیه ۱۰.

۲. سوره آل عمران، آیه ۱۰۳.

تابه امروز باقی مانده است اگر چه با توسعه علوم، آموزش صورت پیشرفته تری به خود گرفت و مراکز خاص یافت.

پیامبر ﷺ به ابوذر می فرماید:

«یا آبادر کُلْ جُلُوسٍ فِي الْمَسْجِدِ لَعُو إِلَّا لِثَلَاثَةِ قِرَاءَةٍ مُصَلٌّ أَوْ ذَاكِرٌ اللَّهِ تَعَالَى أَوْ سَائِلٌ عَنْ عِلْمٍ»؛ ای ابوذر! در مسجد هر نشستی به جز برای سه چیز بیهوده است:
۱. نمازگزاران.

۲. ذکر خدا گفتن.

۳. بحث علمی کردن.^(۱)

همان طور که در صدر اسلام یکی از کارکردهای مهم مسجد امر تعلیم و تعلم بود، مسجد توanstه است این جایگاه را از صدر اسلام تاکنون حفظ کند و هم اکنون هم در حوزه های علمیه جلسات با شکوه بعضی از دروس خارج فقه و اصول در مساجد برگزار می شود و در اکثر مساجد آموزش قرآن و احکام و مسائل عقیدتی و سیاسی آموزش داده می شود.

همچنین امروزه نیز یکی از مهمترین عملکرد مسجد، ایجاد خطابه و سخنرانی در آن است که گاه همین خطابه تنها جاذبه ای است که به بعضی از مساجد رونق می بخشد. آری هر گاه خطیب توانایی در مسجد یافت نشود، رفته رفته آن مسجد شکوه و رونق خود را از دست می دهد.

۴. نقش قضایی

هر چند مسجد در اصل کانونی توحیدی بود که مسلمانان در آن به عبادت و راز و نیاز می پرداختند و با کسب علم و معرفت، راه سیر و سلوک را پی می گرفتند، اما مرکزی

۱. میزان الحکمه، ج ۴، ص ۳۹۳، ح ۸۳۰۵.

برای حل و فصل دعاوی نیز به شمار می‌رفت.

همچنین از آنجاکه قضاوت یک عمل مقدس به حساب می‌آمد، مردم در اغلب اوقات از مساجد به عنوان دادگاه قضاوت نیز بهره می‌جستند.

۵. نقش مشورتی

افزون بر موارد فوق مردمان باگرد آمدن در مسجد برای رتق و فقط امور خود به مشورت می‌نشستند و جانانه به حق دل می‌بستند و از دام‌گرفتاری‌ها و مشکلات می‌رسند.

با پیدایش مسجد، مدینه، نخستین مرکز مهم اجتماعی اسلام عینیت یافت و در آن امور دینی و دنیوی به هم در آمیخت و فعالیت‌های مشاوره اجتماعی به موازات وظایف دینی در آن انجام می‌پذیرفت.

۶. نقش پشتیبانی

جماعتی از فقرای مهاجر هم که مأوایی نداشتند، در کنار مسجد مدینه، زیر سر پناه کوچکی به نام صّفه زندگی می‌کردند. آوارگان جنگ و حوادث طبیعی نیز می‌توانستند از مسجد به عنوان پناهگاه استفاده کنند.

علاوه مردم به هنگام بروز خشکسالی و بیماری‌های مهلک برای دعا و نیایش، ناگزیر از روی آوردن به مسجد بودند.

۷. نقش نظامی و دفاعی

نمایش رزمی و ارایه خدمات پزشکی و دارویی در مسجد نیز از جمله فعالیت‌های اجتماعی این پایگاه ایمان و توحید و تعاون به شمار می‌رفت.

مسجد محل اجتماع فرماندهان سپاه، حضور مشاوران نظامی، تصمیم‌گیری‌های

مهم رزمی، صدور فرایین جنگی، بسیج رزم‌نگان، اعلان نتایج پیکارها، حفظ غایم و رسیدگی به وضع آوارگان و اسیران بود. آری مسجد مرکزی فعال برای پیشبرد اهداف نظامی و برنامه‌ریزی‌های دفاعی بود.

این مکان مقدس خصوصاً مساجد جامع شهرها، شبیه مجالس و میدان‌های عمومی بودند که در آنجا هم قاضیان، بر مسند قضاویت می‌نشستند و هم عالمان، جلسه درس تشکیل می‌دادند و هم لشکریان امور نظامی را پی می‌گرفتند.

۸. نقش اداری

با پیشرفت و گسترش روز افزون اسلام، مسجد اهمیت بیشتری پیدا کرد و به عنوان کانون فعال امت اسلامی و مرکز عبادی- سیاسی جامعه نوین در آمد و بدینسان بسیاری از خدمات اداری، و کشوری نیز در مسجد ارایه می‌شد و حتی از آنجا که مسجد محل امنی برای حفظ ثروت ملی بود، خزانه دولت یا بیت‌المال نیز در مسجد جامع شهر نگهداری می‌شد.

۹. نقش سیاسی

مسجد جز معنا بخشیدن به حیات دینی، نقش چشمگیری در صحنه سیاست ایفا کرده، ایمان و اعتقاد و اخلاص و ایثار را در خدمت به جامعه و توسعه سیاسی اسلام به کار گرفت.

چنین چشم‌انداز والا به عرصه سیاست، از ژرف‌بینی، ارزش‌گذاری و عنایت ویژه این آین بزرگ آسمانی به زندگی فردی و اجتماعی انسان حکایت دارد. باشد توجه داشت که در جریان نهضتهای بزرگ اسلامی نیز مساجد در جهت بیداری و آگاهی بخشیدن به توده‌های وسیع و قشرهای مختلف مردم نقش بسیار بارزی را بر عهده داشتند.

در نهضت‌های صد ساله اخیر ایران، مساجد، به عنوان کانون‌های اصلی مبارزه علیه استبداد مورد توجه بودند و نقش عمدت‌های را در به ثمر رسانیدن این نهضت‌ها ایفا کردند؛ چنان‌که در جنبش تحریم تباکو که به رهبری میرزا بزرگ شیرازی، طی سال‌های ۱۳۰۸ - ۱۳۰۹ هق و در مخالفت با امتیاز انحصار تباکو به یک شرکت انگلیسی در ایران روی داد و منجر به شکست استعمار انگلیس گردید، مساجد در مخالف با استبداد ناصری و در پیروزی نهضت، نقشی سازنده به عهده گرفتند. در نهضت مشروطیت (۱۳۲۵ - ۱۳۲۳ هق) نیز که با قیام و رهبری روحانیت در ایران شکل گرفت مساجد کانون‌های اصلی انقلاب بودند و فعالیت‌های انقلابیون را در جهت پیروزی این نهضت نیرو و سرعت می‌بخشیدند.

این شکوه و عظمت و قداست و جاذیت مساجد در جهت ایجاد وحدت و همبستگی در میان توده‌های مردمی و بسیج قشراهای مختلف برای مقابله با ظلم و استبداد، بار دیگر در جریان انقلاب شکوهمند اسلامی نیز تجلی کرد.

مسجد رمز جامعیت اسلام

کلمه مسجد و اشیاه آن پیش از اسلام نیز رواج داشته و قبل از این که رسول گرامی اسلام ﷺ مسجد مدینه را بنیان نهاد، خداوند تعالی در سوره اسراء که مکی است، واژه مسجد را در مورد مسجدالحرام و مسجدالاقصی به کار برده است. ولی در عین حال مسجد نخستین نهادی است که به هنگام ورود حضرت پیامبر ﷺ به مدینه شکل گرفته است. این نکته حکایت از آن دارد که شکل‌گیری جامعه اسلامی بدون نقش آفرینی مساجد امکان پذیر نبوده است.

مسجد با کارکردهایی که داشت آن چنان در درون جامعه اسلامی نهادینه شد که مؤمنان آن را بر خانه‌های خودشان ترجیح می‌دادند؛ در واقع ویژگی اصلی مسجد این بود که همچون اسلام با همه شئون زندگی مردم سر و کار داشت و البته به همه شئون مردم

جهت الهی و دینی می‌داد و این برخاسته از روح اسلام بود، چراکه اسلام جوهره همه فعالیت‌های مسلمین در جامعه اسلامی را عبودیت می‌دانست.

کارکردهای مختلف مساجد در انقلاب اسلامی

به طور کلی می‌توان گفت که مسجد در طول تاریخ ایران با سه نوع کارکرد در

مراحل مختلف، نقش مهمی در تحولات کشور داشته است:

اول؛ کارکرد فرهنگی - فکری - هنری: این کارکرد به خوبی در معماری و ادبیات ایران جلوه گر شده است.

دوم؛ کارکردهای اجتماعی مسجد: این کارکرد به گونه‌ای است که می‌توان گفت تمام جنبشهای اجتماعی در اطراف مسجد سازمان یافته‌اند.

سوم؛ کارکردهای سیاسی مسجد: این کارکرد گرچه در گذشته نیز کم و بیش وجود داشته است، ولی در دوران انقلاب و جنگ تحمیلی به اوج خود رسید و اعتراض سیاسی، مشارکت بسیج سیاسی و دیگر جوهروفتار سیاسی مردم مثل بحثها و آموzes‌های سیاسی، تبادل نظر، مشورت و شورا، تعیین سرنوشت و...، کارکردهای مسجد را در نمودهای فوق جلوه گر ساخت.

آری مسجد در جامعه جدید ایران؛ یعنی در دوران متنهی به تأسیس نظام جمهوری اسلامی، جایگاه و کاربردهای نخستین خود را باز یافت و در دو برده از انقلاب اسلامی به ویژه در جنگ تحمیلی ظرفیت بی‌نظیر این نهاد عبادی اجتماعی برای همگان آشکار گردید.

پس از پیروزی انقلاب و تأسیس نظام جمهوری اسلامی و فروکش کردن فضای انقلابی، کارکردهای جدیدتر مسجد در عرصه‌های دیگری تولد یافت. حتی در مدت یک ساله میان پیروزی انقلاب و آغاز جنگ تحمیلی، این مسجد بود که به ویژه در روستاهای کارکردهای جدید آموزشی، ترویجی، بهداشتی و همکاری و تعاون را تجلی

بخشید؛ جهاد سازندگی، سپاه پاسداران، کمیته‌های انقلاب، آموزش و پرورش، وزارت بهداشت و درمان و دیگر سازمانها از طریق مسجد و بانمایش فیلم‌های آموزشی و تشکیل کلاس‌های آموزشی درستوطح مختلف، بر پایی نمایشگاه و حتی اهداف دولت مثل جامعه‌پذیری سیاسی، توسعه خدمات بهداشتی و آموزش، افزایش آگاهی عمومی و تخصصی را محقق ساخت و روح همکاری‌های جمعی را در میان مردم تقویت کرد. با آغاز جنگ تحملی، رویکرد سیاسی مسجد در مسأله دفاع و امنیت ظاهر شد. اکثریت ارگان‌ها و نهادها از طریق مسجد با مردم ارتباط برقرار کردند. اصولاً مسجد، منبر، تربیون و رسانه‌ای بوده است که در جهت تعیین و تبلیغ ارزش‌ها و احکام اسلامی به کار گرفته شده است.

امروزه نیز مسجد به صورت مرکز خدمات اجتماعی فعال و پویایی در آمده که نتایج سازنده آن در زمینه‌های گوناگون بر کسی پوشیده نیست.

بررسی تطبیقی نقش آفرینی مساجد

همان گونه که مسجد در صدر اسلام و عصر رسول خدا ﷺ، تنها محل عبادت، اعتکاف، اقامه نماز جماعت، تعلیم و تعلم، سخنرانی و خطابه نبود، بلکه علاوه بر این‌ها، کارهای سیاسی اجتماعی و... نیز در آن انجام می‌گرفت، امروزه نیز از مسجد به عنوان کانون گرم سیاسی، اجتماعی و... استفاده می‌شود. بدینسان مسجد هماره محل نشر شریعت مقدس اسلام در همه ابعاد بوده و هست.

در تاریخ معاصر، نهضت‌های اسلامی بالاخص انقلاب اسلامی در شکل‌گیری نهضت و تداوم آن، مسجد را به عنوان پایگاه اصلی خود قرار داده و هم اکنون نیز نیاز به مسجد محسوس است. بی‌جهت نیست که دشمن در سیاستهای استعماری جدید به جای تقویت نیروی نظامی خود، در صدد تضعیف و بی‌رونق شدن مساجد بر آمده است، امام راحل در بیانات خود می‌فرماید:

«از فانتوم‌های امریکا نتسید، از خالی شدن مساجد بترسید».

نکته مهم و قابل توجه آن است که در جامعه دینی، مراکز و سازمان‌های مختلف باید حول محور مسجد، سامان یابند؛ زیرا در آن صورت می‌توان در مقابل آسیب‌های یکسان‌سازی و نابودی فرهنگ‌ها در دنیای امروز مصون ماند.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

از مباحث پیشین روشن شد که مسجد هماره سنگر دفاع از حریم مقدس اسلام و تجلی‌گاه عشق و عبادت و خضوع و خشوع به درگاه پروردگار عالم بوده است و در طول تاریخ، بزرگانی همچون پیامبر ﷺ و اصحاب با وفایش، سربازان مدافع آن بوده‌اند.

بدون شک یکی از عوامل مهم وجود و تداوم فرهنگ اسلامی در دنیای امروز، مساجد هستند؛ بدینسان بخش عظیمی از فرهنگ درخشنان و تمدن والای اسلامی که امروز در دسترس ماست مرهون عملکردهای آموزشی، سیاسی و اجتماعی مساجد در طول تاریخ اسلام است.

با توجه به شئونات مختلف یک جامعه اسلامی، هماره کارکرد مسجد از امور عادی فراتر رفته، ابعاد فرهنگی، اجتماعی و سیاسی را نیز در بر گرفته است. بعلاوه مساجد همیشه به عنوان کانون همگرایی مسلمانان مطرح بوده‌اند به همین دلیل هم این نهاد دینی اجتماعی با از بین رفتن یا جابجایی حکومت‌ها، هیچ‌گاه نقش محوری خود را از دست نداده است.

از آنجاکه در اوچ عصر ارتباطات نیز هنوز بهترین و سالمترین و کارآمدترین رسانه مسجد است، بدیهی است آینده‌شناسی مسجد برای نظام جمهوری اسلامی ایران و دیگر جوامع اسلامی یکی از ضرورت‌های مهمی است که از منظر نهادسازی و نهادمندی برای حکومت الزامی برجسته تر می‌یابد.

براین اساس باید با انجام تحقیقات گسترده‌تر در سیر تحولات سیاسی اجتماعی، مبتنی بر روش‌های علمی و تخصصی به شناخت علمی و مبتنی بر واقعیات تاریخ اسلام از نهاد مسجد نایل گردیم.

از سوی دیگر دولت باید با حمایت از مجتمع مردمی، بتواند ضمن حفظ هویت اسلامی مسجد، با توجه به ساختار مناطق و محله‌ها مثل بازار، روستا و مراکر آموزشی با استفاده از تأسیسات و تجهیزات و ابزارهای جدید، نهاد مسجد را در راستای کارکردهای جدید و احیای توامندی‌های قدیم فعال نماید.

در این راستا باید تقویت مشارکت سیاسی مردم، تعمیق و توسعه، جامعه‌پذیری سیاسی و حل و فصل منازعات و چالشهای اجتماعی و تقویت روح مدنیت، نظم و قانونمندی در پرتو شرایط جدید مسجد متجلی گردد.

لازم به ذکر است احیا و حفظ جایگاه مسجد در جهانی که با دگرگونی‌های شتابان در زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی رو بروست، به تلاشی سخت و پیگیر نیازمند است. امروز باید روی مسایل فرهنگی بیش از گذشته کار کرد؛ مساجد آن گاه خواهند توانست نقش تاریخی خود را در تربیت عبادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی ایفانمایند که بتوانند مخاطبان خود را جذب و حفظ نمایند.

پیشنهادات ذیل می‌تواند تا حدودی ما را به هدف فوق نزدیکتر ساخته، در زمینه جذب راهگشا باشد.

۱. تقویت مساجد از نظر امکانات مانند رسیدگی به ساختمان مسجد، نظافت و تجهیز امکانات گرما و سرمزا با همکاری نهادهای مسئول.

۲. توجه بیشتر به وضعیت ظاهری و زیباسازی مسجد، زیرا زیبایی و شکوه مساجد موجب جذب بیشتر قشر جوان و آبادی و ارزش محله‌ای و منطقه‌ای آن می‌گردد.

۳. تشکیل و تقویت کتابخانه مناسب مسجد و در اختیار گذاشتن کتاب‌های مفید و متنوع به مراجعه کنندگان.

۴. برگزاری مسابقات متنوع از کتاب‌های مذهبی مناسب.
۵. دقت در انتخاب امام جماعت به خصوص از لحاظ ویژگی‌های اخلاقی و عملکردی.
۶. توجه بیشتر امامان محترم جماعت به طولانی نشدن نمازهای جماعت به خصوص با حضور نسل جوان.
۷. به کارگیری هیئت امنای صاحب ابتکار و خلاقیت که در این صورت با برنامه‌ریزی‌های متنوع، خواهند توانست افراد را به مسجد جذب نمایند.
۸. انجام تبلیغات مناسب و منطقی و پرهیز از برخوردهای تند و خشن با نوجوانان.
۹. فعال ساختن کانون فرهنگی مستقر در مسجد و متنوع نمودن برنامه‌های آن.
۱۰. تلاش برای احیای کارکردهای مختلف مسجد با برنامه‌ریزی کلان.

فروع مسجد « ۲ »

۱۷۴

مسجد در صدر اسلام و نقش آن در پیروزی انقلاب اسلامی

▣ مرتضی رستگاری

▣ چکیده

انسان در طول دوره زندگانی خود مراحل گوناگونی را با شرایط ویژه و خاص میگذراند که هر کدام به نحوی در مراحل بعد مؤثر است. در این بین جویی از مهمترین دوران زندگی است که در سلامت یا خسارت دوران میانی و نهایی زندگی بشر تأثیر گسترده و عمیقی دارد. چراکه در این دوران پایه‌ها و اصول شخصیت انسان شکل می‌گیرد.

در این مقاله به بحث در مورد موانع حضور جوانان در مسجد پرداخته شده و به علت آن به شرح ذیل اشاره است: ۱- بحران هویت دینی؛ ۲- تهاجم فرهنگی؛ ۳- روحیات و خواسته‌های جوان و فضای مسجد؛ ۴- ناهنجاریها؛ ۵- دین گریزی.

در پایان راههای جذب جوانان در مسجد ارائه شده که آن نیز به چند بخش تقسیم می‌شود: امام جماعت، خانواده و دوستان، امکانات و فعالیت‌های مسجد، کلاس‌های آموزشی، بها دادن به جوانان، تبلیغات، شکل ظاهری مسجد، بیان مباحث مورد نیاز جوانان، پیش نیازها، تشویق، تقویت پایگاه‌های بسیج و... .

مقدمه

پژوهش‌های تاریخی انجام شده پیرامون جایگاه مسجد در میان مسلمانان نشان از آن دارد که مسجد نخستین و مهم‌ترین مرکز و نهاد در جامعه اسلامی بوده است. در این مقاله به اختصار ابعاد و کارکردهای عبادی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و نظامی مسجد در صدر اسلام یاد آوری شده است و نقش آن به صورت تطبیقی در پیروزی انقلاب اسلامی ایران بیان شده است.

کارکردهای مسجد در صدر اسلام

مسجد نخستین و مهم‌ترین مرکز و نهاد جامعه اسلامی و از صدر اسلام تاکنون دارای ابعاد و کارکردهای عبادی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و نظامی به شرح ذیل بوده است:

۱. کارکرد عبادی مسجد

براساس آن چه از قرآن کریم استفاده می‌شود یکی از اهداف آفرینش عالم و موجودات، «عبادت»^(۱) و «تقرب الى الله» است. در میان عبادات، سجده یکی از والاترین مظاهر عبادت و بندگی خداوند متعال است؛ زیرا سجده کننده، نهایت خصوع و خشوع و تسليم در برابر ذات احادیث را اظهار می‌نماید. شاید به همین جهت است که همه آفرینش و تمامی موجودات در پیشگاه خداوند متعالی سجده می‌کنند.^(۲) عبادت و پرستش در مورد انسان - این گل سر سبد هستی - دارای دو معنای عام

۱ . سوره ذاریات، آیه ۵۶ .

۲ . وَ لِلّهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ طَوْعًا وَ كَرْهًا وَ ظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَ الْأَطْلَالِ، تمام آنچه در آسمان و زمین هستند - از روی اطاعت یا اکراه - و همچنین سایه‌ها یا شان هر صبح و عصر برای خدا سجده می‌کنند؛ سوره رعد، آیه ۱۵ .

و خاص است؛ عبادت در معنای عام شامل هرگونه رفتار و کرداری می‌شود که رضایت و خشنودی خداوند در آن باشد و در معنای خاص؛ راز و نیاز با خداوند، ذکر و یاد خدا و نجوا و سخن‌گفتن با اوست که شامل عباداتی همچون دعا، ذکر، تلاوت قرآن و برپایی نماز می‌شود.

روشن است که هدف از عبادت، خسته کردن جسم و انجام حرکت‌های خاص و لقلقه زبان نیست؛ بلکه روح و جان عبادت، «توجه قلبی» به معبد حقیقی یعنی خداوند است.

بدون شک در پیدایش توجه قلبی، شرایط و عوامل فراوانی نقش دارند که از آن جمله «مکان عبادت» است.

مسجد با ویژگی‌ها و شرایط مخصوص به خود، بهترین و مناسب‌ترین مکان برای حضور در درگاه الهی و سپاس و شکرگذاری از اوست.

نخستین مسجد در نظام آفرینش، کعبه و مسجدالحرام است.^(۱) پیامبر گرامی اسلام ﷺ از نخستین روزهایی که دعوت به دین و آیین اسلام را به صورت آشکار در مکه شروع کرد، از مسجدالحرام به عنوان یک پایگاه اساسی بهره‌گرفتند. در این باره فقط به یک نمونه تاریخی که مورد اتفاق فریقین است، اشاره می‌شود: ابن اثیر در «اسد الغابه» و ابن حجر در «الاصابه» در بیان شرح حال «عفیف کندی» نقل می‌کنند که گفت:

«در روزگار جاهلیت وارد مکه شدم و میزبانم عباس بن عبدالمطلب بود. ما دو نفر در اطراف کعبه بودیم که ناگهان مردی آمد، در برابر کعبه ایستاد و سپس پسری را دیدم که آمد و در طرف راست او ایستاد. چیزی نگذشت زنی را دیدم که آمد و پشت سر آنها قرار گرفت و من مشاهده کردم که این دو نفر به پیروی از آن مرد رکوع و سجود می‌کنند. این منظرة بی‌سابقه حس کنگکاوی مرا تحریک کرد که جریان را از عباس بپرسم.

او گفت: آن مرد، محمد بن عبدالله^{عليه السلام} است و آن پسر، برادر زاده او و زنی که پشت سر آنهاست، همسر محمد^{عليه السلام} است...». (۱)

شواهد تاریخی گواه است که پیامبر گرامی اسلام^{عليه السلام} علاوه بر حضور در مسجد و اقامه عبادت در آن مکان مقدس، دیگر مسلمانان را ترغیب و تشویق می فرمودند تا به مسجد رفت و آمد کنند و از برگزاری نمازهای پنج گانه واجب در مساجد، بدون عذر تخلّف نورزند. در آیات و روایات پیامبر و ائمه معصومین^{عليهم السلام}، بر اقامه نماز و به ویژه نماز جماعت در مسجد، به فراوانی تأکید شده و برای آن فضایل بسیاری نقل شده است. این تأکیدات تا به آن حد است که خودداری از حضور در مساجد از روی بی اعتنایی در روایات، روی گردانی از سنت پیامبر^{عليه السلام} به شمار آمده و باعث می شود نمازهای انسان مقبول درگاه الهی قرار نگیرد. (۲)

از سوی دیگر قرآن کریم از هر کسی که به نقش بنیادین مسجد یعنی «عبادت و پرستش» آسیب برساند، به عنوان ظالم یاد نموده، می فرماید:

﴿وَ مَنْ أَظْلَمُ مِنْ مَنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَ سَعَى فِي خَرَابِهَا﴾

کیست ستم کارتر از آن کسی که از بردن نام خدا در مساجد او جلوگیری کرده و سعی در ویرانی آن می نماید. (۳)

در صدر اسلام، برپایی نمازهای جماعت که مظہر بندگی، شکوه، حیات و وحدت امت اسلامی بود، بیش از امروز مورد توجه و اهتمام مسلمین بوده است. اما باید اذعان کرد که در طول تاریخ هزار و چهار صد ساله اسلام، کارکرد مساجد اگر چه

۱ . اسد الغابة، ج ۳ ، ص ۴۱۴ ، الاصابة، ج ۲ ، ص ۴۸۰ ، فروع ابديت ، ج ۱ ، ص ۲۴۳ (قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۰).

۲ . اصول کافی، ج ۳، ص ۳۷۳، باب فضل الصلاة فى الجمعة، ج ۶ (تهران، دارالكتاب الاسلامية، ۱۳۶۵ هـ).

۳ . سوره بقره، آیه ۱۱۴.

در زمینه‌های دیگر با فراز و نشیب بسیار همراه بوده است، اما در بعد عبادی، هرگز دچار افول و خاموشی کامل و مطلق نشده یا مثل برخی دیگر از کارکردها به فراموشی سپرده نشده است.

ویل دوران ت مؤرخ تمدن نگار مشهور غربی در گزارشی از جوامع اسلامی چنین می‌نویسد:

«پیش از آفتاب و نیمه روز و پیشگاه و نزدیک غروب مؤذن بر گلدهسته بالا می‌رود و به وسیله اذان، مسلمانان را به نماز می‌خواند! به راستی چه نیرومند است و شریف این دعوت که مردم را پیش از طلوع آفتاب، به بیداری دعوت می‌کند، چه خوب است که انسان به هنگام نیم‌روز از کار باز ایستد و چه بزرگ و باشکوه است که ضمیر انسان در سکوت شب به جانب خداوند جل جلاله توجه کند». (۱)

کارکرد عبادی مسجد، گاه همانند اقامه نماز جمعه، جنبه سیاسی به خود گرفته، روند دیگری پیدا می‌کرد؛ زیرا از جمله کارکردهای عبادی مساجد، در صدر اسلام برگزاری نماز جمعه بود؛ پیامبر اکرم ﷺ هنگام هجرت و قبل از رسیدن به مدینه در فاصله پانصد متری مسجد قبا، در محلی که اکنون مسجدی به نام مسجد جمعه بنا شده است، اولین نماز جمعه تاریخ اسلام و پس از ورود به مدینه، نماز جمعه را به صورت مرتب اقامه نمود، بدین ترتیب اقامه نماز عبادی و در عین حال سیاسی اجتماعی جمعه از مسجد جمعه در نزدیکی قبا آغاز و در مسجدالنbi تداوم یافت. روایات زیادی از حضور انبوه مردم و خطبه‌های رسول گرامی اسلام ﷺ در نماز جمعه در منابع دینی فریقین نقل شده است. این سنت حسن در زمان خلفای ثلثه و امام علیؑ و طبق برخی نقل‌ها در زمان امام حسن مجتبیؑ رواج داشت و در مساجد جامع و مرکزی شهرها و بلاد اسلامی نیز توسعه یافت. ولی پس از آن دوران به تدریج با انحراف از جایگاه

۱ . تاریخ تمدن، ویل دوران، ج ۴، ص ۲۷۳ (تهران، آموزش انقلاب اسلامی، ۱۳۷۱).

واقعی اش روز به روز کمرنگ‌تر شد.

در ایران هم تا قبل از انقلاب اسلامی هیچ‌گاه نماز جمعه در همه جا و به صورت عمومی و مرتب برگزار نشده است. ظاهراً اولین کسی که در دوران رژیم منحوس پهلوی، خواهان احیای نماز جمعه شده، شهید نواب صفوی در کتاب «رهنمای حقیقت» است. اما با ظهر انقلاب اسلامی این فریضه الهی با همان عظمت و شکوه و خصوصیاتی که در صدر اسلام داشت، مجددًا احیا گردید.

پروفسور حامد الگار در مقاله‌ای تحت عنوان «امام خمینی و احیای نماز جمعه» می‌نویسد:

«احیای واقعی نماز جمعه در ایران یکی از دست آوردهای عظیم انقلاب اسلامی ایران است و ما آن را مانند بسیاری از برکات، مدیون حضرت امام هستیم». ^(۱)

امام خمینی ^{ره} همانند عده‌ای از فقهاء، جایگاه ویژه‌ای برای اقامه نماز جمعه در عصر غیبت، قابل است. ایشان در تحریر الوسیله ضمن تبیین احکام نماز جمعه می‌فرماید:

«نماز جمعه و دو خطبه آن از جایگاه عظیم سیاسی مثل حج و عید قربان و فطر برای مسلمانان بخوردار است، ولی متأسفانه مسلمانان از این گونه وظایف سیاسی غفلت کرده‌اند.

اسلام در تمام شئونش دین سیاست است و کسی که کمترین تفکر و تأملی در احکام حکومتی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی اسلام داشته باشد، این را می‌فهمد. و هر کس توهمند که دین از سیاست جداست، ندانی است که نه اسلام را فهمیده

۱. امام خمینی و احیای نماز جمعه، حامد الگار، مجموعه مقالات کنگره بین‌المللی امام خمینی و احیا تفکر دینی،

ج ۲، ص ۴۳۳.

(۱) و نه سیاست را».

امام خمینی در تبیین اهمیت نماز جمعه در یکی از بیاناتشان می‌فرمایند:

«یکی از مهم‌ترین چیزهایی که در این انقلاب حاصل شد، قضیه نماز جمعه است... بحمدالله در این نهضت، نماز جمعه با محتوای حقیقی آن تحقق یافت... مردم و نسل‌های آینده به این مسئله، اهمیت بدهند که نماز جمعه در رأس همه امور است». (۲)

ایشان در سخنان دیگری در باره محتوای خطبه‌ها فرموده‌اند:

«در خطبه نماز جمعه، مقدرات مملکت بیان بشود، مسایل سیاسی که در مملکت جریان پیدا می‌کند، مسایل اجتماعی که در مملکت باید جریان پیدا می‌کند، گرفتاری‌های مسلمان‌ها، اختلافات مسلمان‌ها در آن خطبه‌ها باید طرح بشود و رفع بشود». (۳)
یکی دیگر از کارکردهای عبادی مسجد، سنت اعتکاف است. اعتکاف اقامت در مسجد به قصد عبادت و تقرّب جستن به خداوند متعال است.

انبیای الهی در مراحل مختلف زندگی، اوقاتی را به گستن از مردم و ایجاد ارتباط ویژه با خداوند اختصاص می‌دادند. پیامبر اکرم ﷺ با وجود آن همه عظمت روحی و کمالات انسانی، اهتمام خاصی نسبت به اعتکاف داشتند؛ در روایتی از امام صادق علیه السلام می‌خوانیم:

«كَانَ رَسُولُ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِذَا كَانَ الْعَشْرُ الْأَوَاخِرِ إِعْتَكَفَ فِي الْمَسْجِدِ وَ ضُرِبَتْ لَهُ

۱ . وَ بِالْجُمُعَةِ وَ خُطْبَتَاهَا مِنَ الْمَوَاقِفِ الْعَظِيمَةِ لِلْمُسْلِمِينَ كَسَائِرِ الْمَوَاقِفِ الْعَظِيمَةِ مِثْلِ الْحَجَّ وَ الْمَوَاقِفِ الَّتِي فِيهَا وَالْعَيْدَيْنِ وَغَيْرُهَا وَمَعَ الْأَسْفِ أَغْفَلَ الْمُسْلِمُونَ عَنِ الْوَظَائِفِ الْمُهِمَّةِ السَّيَاسِيَّةِ فِيهَا وَ فِي غَيْرِهَا مِنَ الْمَوَاقِفِ السَّيَاسِيَّةِ الْإِسْلَامِيَّةِ؛ فَالإِسْلَامُ دِينُ السِّيَاسَةِ يُشَوَّهُ نَهَا يَظْهُرُ لِمَنْ أَدْبَرَ فِي أَحْكَامَ الْحُكُومَيَّةِ وَ السَّيَاسَيَّةِ وَ الْإِجْتِمَاعَيَّةِ وَ الْإِقْصَادِيَّةِ فَمَنْ تَوَهَّمَ أَنَّ الدِّينَ مُنْقَكَّ عَنِ السِّيَاسَةِ فَهُوَ جَاهِلٌ لِمَ يَعْرِفُ الْإِسْلَامَ وَ لِلْسَّيَاسَةِ؛ تحریر الوسیله، امام خمینی، ج ۱، ص ۲۳۴، مسأله ۹ (قم، اسماعیلیان، ۱۴۰۸ هـق).

۲ . صحیفه نور، ج ۱۸، ص ۱۹۵.

۳ . صحیفه نور، ج ۴، ص ۴۴۷.

قُبَّةُ مِنْ شَعْرٍ وَ شَمَرَ الْمِئَرَ وَ حَلْوَى فِرَاشَهُ؛ رسول خدا^{عليه السلام} در دهه آخر ماه رمضان) در مسجد معتکف می شد. برای آن حضرت خیمه‌ای موین در مسجد بر پا می شد. حضرت برای اعتکاف مهیا می شد و بستر خویش را جمع می کرد.^(۱)

سنت اعتکاف پس از رسول گرامی اسلام^{عليه السلام} تا حدود زیادی به فراموشی سپرده شد و بحمد الله پس از پیروزی انقلاب اسلامی خصوصاً در سال‌های اخیر، رونق فوق العاده‌ای پیدا کرده، به صورتی که در اکثر شهرها به دلیل کثافت استقبال، مشکل مکان به وجود می آید.

۴. کارکرد فرهنگی، آموزشی و تبلیغی مسجد

یکی از کارکردهای مسجد در صدر اسلام، استفاده‌های فرهنگی، آموزشی و تبلیغی از مسجد است. دینی که با امر به خواندن و آموزش و قلم و مبارزة با جهل و نادانی آغاز شود،^(۲) طبیعی است که برای رسیدن به این اهداف نیازمند به مرکز آموزش و تبلیغ است و چه جایگاهی مخصوصاً با امکانات آن زمان، از مسجد والاتر و بهتر؟!

شواهد و قرایین تاریخی حاکی از آن است که پیامبر و یارانش، قبل و بعد از هجرت، از مسجد برای آموزش و تبلیغ استفاده می نمودند. آن حضرت پس از اعلان عمومی و تبلیغ رسمی دین اسلام، قبل از هجرت به مدینه تا آنجا که امکان داشت، از مسجد الحرام در راستای تبلیغ و ترویج دین و آموزه‌های اسلام بهره می گرفتند؛ از آنجا که کعبه و مسجد الحرام قبل از ظهور اسلام، جایگاه گرد هم آیی مردم بوده، مشرکان برای پرستش بت‌ها و طواف کعبه در آنجا گرد هم می آمدند، پیامبر و یارانش از

۱. کافی، ج ۴، ص ۱۷۵، باب الاعتكاف، ح ۱.

۲. إِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ... الَّذِي عَلَمَ بِالْقَلْمَ، عَلَمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ، بخوان به نام پروردگارت که جهان را آفرید... همان که بوسیله قلم تعلیم نمود و به انسان آنچه را نمی دانست یاد داد؛ سوره علق، ۱، ۴ و ۵.

این فرصت، نهایت استفاده را می‌کردند.

گرویدن شماری از یاران پیامبر ﷺ به اسلام در مکه، ثمره چنین تبلیغاتی بوده است. به عنوان نمونه می‌توان از طفیل بن عمرو نام برد؛ طفیل شاعر خردمندی بود که در میان قبیله‌اش نفوذ کلمه داشت. وی وارد مکه شد. سران قريش و بازیگران عرصه سیاست از ترس اسلام آوردنش با جوّ سازی او را از حضور در نزد پیامبر ﷺ و صحبت کردن با او و گوش کردن به سخنان آن حضرت بر حذر داشتند. طفیل می‌گوید:

«سخنان آنان به قدری در من مؤثر افتاد که مقداری پنه در گوشهايم کردم، صبح وارد مسجدالحرام شدم و ناخودآگاه کلامی بسیار شیرین و لذت‌بخش به گوشم رسید! احساس مسرّت کردم. با خود گفتم: تو مرد سخن‌سرای خردمندی هستی، چه مانع دارد سخن این مرد را بشنوی؟ اگر نیک بود آن را پذیری و اگر زشت بود آن را رد کنی! برای ملاقات پنهانی با آن حضرت، اندکی صبر کردم. حضرت به سوی منزل به راه افتاد. وقتی وارد خانه شد، اجازه ورود خواستم و جریان را برای حضرت توضیح دادم و خواستم آین اسلام را برایم تشریح کند.

آن حضرت، آئین خود را عرضه داشت و مقداری قرآن برایم تلاوت کرد. به خدا سوگند کلامی زیباتر از آن نشنیده و آینی معتدل‌تر از آن ندیده بودم!! آن را پذیرفتم! سپس به حضرت گفتم: در میان قبیله خود برای نشر آئین شما فعالیت خواهم نمود!».

ابن هشام می‌نویسد: «طفیل تا روز حادثه خیر در میان قبیله خود بود و به نشر آئین اسلام اشتغال داشت و در همان حادثه با هفتاد یا هشتاد خانواده مسلمان به پیامبر ﷺ پیوست و در اسلام خود پایدار بود تا این که پس از درگذشت پیامبر ﷺ در عصر خلفا در جنگ یمامه شربت شهادت نوشید». (۱)

آیت‌الله سبحانی می‌نویسد: «تا آنجاکه تاریخ نشان می‌دهد، ابوذر از یاران

۱ . فروغ ابدیت ، ج ۱ ، ص ۳۳۶ - ۳۳۷ به نقل از سیره ابن هشام .

پیامبر ﷺ اولین کسی بوده است که در میان قریش و در مسجدالحرام، ندای اسلام را به گوش دگران رسانیده است و برای این کار، شکنجه بسیاری را تحمل کرده است.^(۱) بر پایهٔ برخی از شواهد تاریخی، پیامبر ﷺ در دورانی، یاران خویش را در مسجد الحرام گرد می‌آورد و برای آنان قرآن می‌خواند و واجبات و محرمات الهی را به آنان آموزش می‌داد. چنین جلساتی در مسجد، گاه به مناظره و گفتگوهای طولانی و علمی با سران قریش نیز می‌انجامید و پیامبر^(۹) با استناد به آیات نورانی قرآن، به شباهه‌های گوناگونی که از سوی آنان مطرح می‌شد، پاسخ می‌گفتند.

نقش مسجد در فعالیت‌های فرهنگی، آموزشی و تبلیغی، پس از ورود پیامبر ﷺ به مدینه، هرگز با قبل از آن قابل مقایسه نیست. با بنای مسجد النبی، در واقع نه تنها معبد و پرستشگاه خداوند متعال، ساخته شد بلکه دانشگاهی فعال و سرشار از شور و نشاط علمی نیز بی‌ریزی شد.

حضور منظم و پیوسته مسلمانان در این مسجد به منظور بر پا داشتن نماز، بهترین فرصت را برای کارهای تبلیغی پیامبر ﷺ فراهم می‌آورد؛ آن حضرت با توجه به اوضاع و احوال و رعایت حال حاضر ان در مسجد، از این فرصت‌ها به خوبی بهره‌برداری می‌کردند.^(۲)

بدین رو می‌توان گفت مسجد در صدر اسلام شاخص‌ترین ساحت فرهنگی و تربیت اسلامی را به خود اختصاص داده بود. در متون اسلامی، روایات بسیاری در خصوص نقش علمی و آموزشی مسجد در صدر اسلام وارد شده است؛ به عنوان نمونه به سه روایت اشاره می‌شود:

۱. شهید ثانی در منیه المرید نقل می‌کنند:

«پیامبر خدا ﷺ روزی خانه را به قصد مسجد ترک کرد؛ در مسجد با دو گروه

۱. فروغ ادبیت، ج ۱، ص ۲۸۱.

۲. سیمای مسجد، ج ۲، فصل ششم (رحیم نوبهار، قم، نشر مؤلف، ۱۳۷۶).

روبرو شد. گروهی به مباحثات علمی و معارف اسلامی مشغول بودند و گروهی به دعا و نیایش! حضرت فرمود: هر دو گروه در مسیر خیر و صلاح هستند، یک گروه خدا را می خوانند و گروه دیگر به آموزش علم و آگاهی می پردازند! این گروه علمی از فضیلت بیشتری، برخوردار است زیرا که من برای تعلیم فرستاده شده‌ام!! آنگاه در میان گروه علمی نشستند.^(۱)

۲. امام صادق ع در روایتی می‌فرمایند:

«و هیچ گروهی در مسجد خداوند متعال، به منظور تلاوت قرآن و مباحثه علمی پیرامون آن ننشستند، مگر این که آرامش قلبی آنان را فراگرفت و فرشتگان الهی آنان را (با بال و پر خویش) در بر گرفتند.^(۲)

۳. ابن عباس نقل می‌کند که از پیامبر صل شنیدم:

«هیچ گروهی در خانه‌ای از خانه‌های من برای آموزش قرآن و بحث در باره آن اجتماع نکردند، مگر آن که به مهمانی خداوند تعالی در آمده، تا زمانی که در مسجد، به مباحثات علمی پیرامون قرآن مشغول هستند، ملائکه آنان را در بر خواهند گرفت. (آنان را مورد حمایت و حفاظت خود قرار می‌دهند).^(۳)

اختصاص روند آموزش و علمی منحصر به صدر اسلام نیست، بلکه در

۱. خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صل فَإِذَا فِي الْمَسْجِدِ مَجِلسٌ يَتَعَفَّهُونَ وَ مَجِلسٌ يَدْعُونَ اللَّهَ وَ يَسْأَلُونَهُ فَقَالَ: كِلَّا لِمَجْلِسَيْنِ إِلَى حَيْرٍ، أَمَا هُؤُلَاءِ فَيَدْعُونَ اللَّهَ وَ هُؤُلَاءِ فَيَسْأَلُونَهُ وَ يَقْرَئُونَ الْجَاهِلَ، هُؤُلَاءِ أَفْضَلُ بِالْعِلْمِ أَرْسَلْتُ ثُمَّ قَعَدَ مَعَهُمْ، منية المرید، ص ۱۰۷ (شهید ثانی، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۴۰۹ هـ).

۲. وَ مَا جَلَسَ قَوْمٌ فِي مَسْجِدٍ يَتَلَوَّنَ كِتَابَ اللَّهِ وَ يَتَدَارُسُونَهُ بَيْنَهُمْ إِلَّا نَزَّلَتْ عَلَيْهِمُ السَّكِينَةُ وَ حَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ، عوالی اللالی، ج ۱، ص ۳۷۵ (ابن ابی الجمهور احسائی، قم، سید الشهداء، ۱۴۰۵ هـ).

۳. مَا جَلَسَ قَوْمٌ فِي بَيْتٍ مِنْ بَيْوَتِ اللَّهِ يَدْرُسُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَ يَتَعَامِلُونَهُ بَيْنَهُمْ إِلَّا كَانُوا أَصْيَافُ اللَّهِ تَعَالَى وَ أَظَلَّتْ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ بِأَجْيَتِهَا مَا دَامُوا فِيهِ ....؛ مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۳۶۳ - ۳۶۴ (محمد بن نوری، قم، آل البیت، ۱۴۰۸ هـ).

دوره‌های بعد هم اندیشمندان، متخصصان و دانش پژوهان علوم و معارف اسلامی، جلسات بحث و درس خود را در مساجد بر پا می‌کردند؛ مجالس تفسیر و قرائت قرآن، مباحث کلامی، فقهی و حدیثی در عصر ائمه (علیهم السلام) در مساجد جهان اسلام و پس از آن نیز تا آنجاکه تضادی با منافع حکومت‌های وقت نداشته، در مساجد برگزار می‌شده است. در دوران انقلاب اسلامی، مساجدی که از مدیریت قوی و ائمه جماعات فعال و انقلابی برخوردار بودند، کلاس‌های مختلف در جهت آگاهی دادن به مردم در ابعاد و زمینه‌های مختلف برگزار می‌کردند. این گونه مساجد در بازگشت به خویش، خودشناسی و ارزیابی هویت فراموش شده ملت ایران بسیار مؤثر بودند. آری مردم از طریق مساجد هویت فراموش شده خویش را به خاطر آوردند و به فرهنگ اصیل، آرمان‌های والا و ارزش‌های انسانی و معارف اسلامی بازگشتند.^(۱) رئیس مرکز اسناد انقلاب اسلامی در مصاحبه‌ای در ارتباط با نقش فرهنگی مساجد می‌گوید:

«به طور کلی فرهنگ مردم یک فرهنگ دینی بوده است، حتی قبل از ظهور و ورود اسلام به ایران، جامعه ایرانی، جامعه‌ای با فرهنگ دینی بوده است. مثل مکتب زرتشت و .... به ویژه فرهنگ شیعی در ایران، فرهنگ مهمی بوده است، چراکه تشیع، پیوسته اعتراض به حکومت‌ها بوده است و مکتب شیعه روحانیت معارض را تربیت کرده و روحانیت که خانه او مساجد بوده است...».^(۲)

بدینسان بر اساس پژوهش‌ها روشن می‌شود که مساجد در صدر اسلام، کانون و دانشگاه تبیین اسلام و مرکزی برای نشر و اشاعه معارف ناب آن بوده است و در انقلاب اسلامی ایران نیز مساجد، مردم را به هویت و فرهنگ اصیل و فراموش شده خود بازگردانده است؛ این بازگشت به گونه‌ای بود که برای احیای مجدد آن هویت، جانفشاری‌های بسیار کردند تا به نتیجه مطلوب دست پیدا کردن.

۱. مسجد و انقلاب اسلامی، رضا شریف پور، ص ۱۲۴، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۰.

۲. همان پیشین، ص ۱۲۳ - ۱۲۴.

۳۰. گرد سیاسی، اجتماعی مسجد

یکی دیگر از کارکردهای مسجد در صدر اسلام، کارکرد سیاسی، اجتماعی مسجد بوده است. به جرأت و صراحة می‌توان ادعا کرد که در کنار بُعد عبادی مسجد، وسیع‌ترین و مهم‌ترین کارکرد مسجد، کارکرد سیاسی و اجتماعی بوده است.

مسجد پایگاه و مرکز تمامی فعالیت‌های سیاسی جامعه اسلامی، بلکه دارالحکومه آن بوده است. کلیه ملاقات‌های عمومی در زمان پیامبر ﷺ و پس از او در زمان خلفای نخستین و امام علی علیهم السلام در مسجد انجام می‌شده است و حتی نمایندگان خارجی نیز در مسجد به حضور پذیرفته می‌شدند.

مسجد محل بیعت و اعلام برنامه‌های حکومتی نیز بوده است. ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه می‌نویسد:

«وقتی مردم هجوم آوردند تا با امام علی علیهم السلام بیعت کنند، آن حضرت امتناع ورزید ولی اصرارها در حدی بود که حضرت چاره‌ای نداشت. در این مرحله که مشروعیت الهی با مقبولیت عمومی همراه گشته و حجت بر آن حضرت تمام شد، امام حاکمیت را پذیرفت، ولی برای انجام بیعت، فرمودند:

اگر به ناچار قرار است با من بیعت کنید، پس در مسجد! زیرا بیعت با من نباید به طور مخفی و پنهان باشد، بلکه باید با خواست مسلمانان و در ملأ عام و محل اجتماع مسلمین انجام گیرد. پس حضرت بلند شدند در حالی که مردم در اطرافش حرکت می‌کردند تا داخل مسجد شدند، مردم از هر طرف بر سر حضرت ریختند و با ایشان بیعت (کردند).^(۱)

روشن است که امور زه بیعت به انتخابات تغییر نام یافته است و جالب این است که

۱. إِنْ كَانَ لَا يَبْدَءُ مِنْ ذَلِكَ فَقِي الْمَسْجِدِ فَإِنَّ بِيَعْتَى لَا تَكُونُ مَخْفِيًّا وَ لَا تَكُونُ إِلَّا عَنْ رِضا الْمُسْلِمِينَ وَ فِي مَلَأِ جَمَاعَةٍ فَقَامَ وَ النَّاسُ حَوْلَهُ فَدَخَلَ الْمَسْجِدَ وَ أَثْلَالَ عَلَيْهِ الْمُسْلِمُونَ فَبِإِعْوَهُ، شرح نهج البلاغه، ج ۱۱، ص ۹ (عبدالحميد بن ابی الحدید معتری، قم، کتابخانه آیة الله مرعشی، ۱۴۰۴ هق).

این کارکرد سیاسی با پیروزی غورو آفرین انقلاب اسلامی، در طول ۲۵ سال گذشته، در مساجد احیا شده است، به گونه‌ای که در تمامی انتخابات گذشته، (که در واقع هر انتخاب، یعنی جدید با نظام اسلامی است)، در مجتمع عمومی و مساجد صورت گرفته است.

مسجد در صدر اسلام همواره مجلس مشورتی مسلمین در رویدادها نیز بوده است. پیامبر اکرم ﷺ بر اساس دستور قرآن کریم^(۱) در امور مختلف باکسانی که صلاحیت‌های لازم را داشتند به مشاوره می‌پرداختند. مهم‌ترین این مشورتها در حوزه نظامی و غروات و تنظیم سیاست‌های دفاعی صورت گرفته است که به ذکر یک نمونه از مشورت‌های نبی مکرم اسلام بسنده می‌شود:

در جنگ احده و قتی مسلمانان از تهدید قریش آگاه شدند، پیامبر در انجمن بزرگی که افسران ارتش اسلام در آنجا حضور داشتند فرمودند:

آشپرُوا إلیَّ: افسران و سربازان! نظرات خود را در چگونگی دفاع از آینین یکتا پرستی بیان کنید!

دو نظر مطرح شد. نظر اول دفاع در شهر و جنگ تن به تن بود و نظر دوم خروج از شهر و دفاع در بیرون شهر.

نظر دوم از اکثریت بیشتری برخوردار بود. پیامبر گرامی هم نظر اکثریت را قاطع دانست و برای خروج از شهر، خود و سربازان را آماده حرکت کرد.^(۲)

در واقع پر رنگ ترین نقش مساجد در دوران‌های انقلاب اسلامی محور سیاست بوده است. اگر چه در دوران رژیم پهلوی، مردم از هر صنف و طبقه بر حسب زندگی روزمره خویش، کم و بیش نابسامانی وضع فرهنگی را احساس می‌کردند و هر کس متناسب با آگاهی و دانسته‌های خویش، تحلیلی از وضعیت آن دوران داشت، ولی با فراگیر شدن انقلاب اسلامی، مسجدها، جایگاهی بسیار مؤثرتر در این زمینه یافتدند.

١ . وَ شَاوِرُهُمْ فِي الْأَمْرِ، در کارها با آنان مشورت نما؛ سوره آل عمران، آیه ۱۵۹ .

٢ . فروغ ابدیت، ج ٢، ص ٣٤ - ٣٧ .

سخنرانی‌های روحانیون و دانشگاهیان در مساجد، حسینیه‌ها و دیگر اماکن مذهبی، مردم را بیش از ابعاد فساد، ظلم، تبعیض و بی‌عدالتی ساختار سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی کشور آشنا کرد.

مسجد به همان اندازه که در طرد رژیم طاغوت از سوی مردم اثر داشت، پس از تبعید امام خمینی^{ره} در سال ۱۳۴۳، که مبارزه فعال سیاسی تقریباً فروکش کرد و مساجد رویکردی دیگر یافتند امام خمینی^{ره} معمار انقلاب اسلامی ایران در ارتباط با این نقش می‌فرمایند:

مسجد در اسلام و در صدر اسلام همیشه مرکز جنبش و حرکتهای اسلامی بوده و از مسجد تبلیغات اسلامی شروع می‌شده است و از مسجد حرکت قوای اسلامی برای سرکوبی کفار و وارد کردن آنها در زیر بیرق اسلام بوده است.^(۱)

«این مساجد است که این بساط را درست کرد. این مساجد است که نهضت را درست کرد. در عهد رسول الله^{علیه السلام} هم و بعد از آن هم تا مدت‌ها مسجد مرکز اجتماع سیاسی بود، مرکز تجیش جیوش بود».^(۲)

این‌گونه سخنان امام خمینی در واقع توجه دادن به سوی فرهنگ اصیل اسلامی و ساماندهی حرکتهای اسلامی از مساجد است. مساجد به مثابه پایگاه‌های انقلاب به صورت سنگرهای مستحکم برای مبارزه انقلابیون در آمدند و بر این اساس است که ایشان با ژرف‌نگری خاص خود می‌فرماید:

«مساجد و محافل دینیه را که سنگرهای اسلامی در مقابل شیاطین است، هر چه بیشتر گرم و مجهر نگه دارید».^(۳)

«مسجد یک سنگر اسلامی است و محراب محل جنگ است، محل حرب است،

۱ . صحیفه نور امام خمینی^{ره}، ج ۷، ص ۶۵ .

۲ . همان، ج ۸، ص ۶۰ .

۳ . همان، ج ۲، ص ۴۸۵ .

این را می‌خواهند از دست شما بگیرند». (۱)

«محراب یعنی مکان حرب، مکان جنگ، هم جنگ با شیطان و هم جنگ با طاغوت، از محرابها باید جنگ پیدا شود، چنانچه پیشتر از محراب‌ها پیدا می‌شد، از مسجدها پیدا می‌شد، ای ملت! مسجد‌هایتان را حفظ کنید... تا این نهضت به ثمر برسد!». (۲)

در پی تأکیدات رهبر کبیر انقلاب بر استفاده هر چه بستر از مساجد و بازگشت آنها به نقشی که در صدر اسلام داشتند، یاران و شاگردان امام با افشاگری در مساجد، آتش مبارزات را روز به روز شدیدتر و رژیم منحوس پهلوی را ناکارآمدتر کردند: پایه‌های اصلی و اولیه انقلاب را شاگردان و نزدیکان و معتمدین امام بنا کردند؛ همچون شهید عراقی و طرخانی، امام ۴۰۰ شاگرد مخصوص تربیت کرده بودند و شما همه جا از آنها اثر می‌دیدید.

شرق تهران آیت‌الله امامی کاشانی، جنوب تهران با خدمات آقای ایروانی، جنوب شرقی آیت‌الله غیوری، شمیرانات، آیت‌الله ملکی در مسجد همت، مرکز تهران کانون توحید و مسجد پرچم، خدمات آیت‌الله شهید مطهری، در شمال تهران امام جمارانی و بالاخره در این مسجد شهید بزرگوار دکتر مفتح، شاگردان امام در تمامی نقاط تهران و شهرستان‌ها به کار تبلیغی و سیاسی مشغول بودند». (۳)

«اصولاً در محور سیاسی، مساجد و نهادهای دینی، به واسطه عملکردشان و عملکرد مبارزاتیشان بر علیه حکومت‌ها، مورد توجه خاص کارگزاران دولت بود. چه این که می‌دیدم مسئولین بلند مرتبه رژیم شاه، چه عکس‌العمل‌های تندي در مقابل مسجد و مسجدی‌ها ابراز می‌داشتند و اعمال می‌کردند. بی‌خود نبود که سپهبد رزم‌آرا

۱. صحیفه نور، ج ۱۳، ص ۳۶۲.

۲. همان، ج ۸، ص ۶۰.

۳. مسجد و انقلاب اسلامی، ص ۸۸-۸۹.

مهرهٔ حلقه به گوش شاه می‌گفت: مسجد را بر سر کاشانی و مجلس را بر سر مصدق خراب می‌کنیم، در اینجا اهمیت و حساسیت سیاسی بودن مساجد را بهتر درک می‌کنیم».^(۱)

«در دوران انقلاب هم به طور طبیعی و بر اساس سابق تاریخی، مساجد ایران نقش خود را باز یافته و مرکز مبارزات ضد رژیم شاه بود. حمله به مسجد گوهرشاد در زمان رضا شاه و کشتار مردم، به توب بستن حرم امام رضا^{علیه السلام} توسط روس‌ها و همچنین حمله و به آتش کشیدن مسجد جامع کرمان و کشتار مردم، نشانگر اهمیت مسجد در مبارزات مزبور و استفاده از آن به عنوان سنگر مبارزه، نشان عنادی است که قدرت سیاسی نسبت به این مکان مقدس داشته است».^(۲)

برگزاری مجالس ختم برای شهداء، همچنین تحصن در مساجد از دیگر کارکردهای سیاسی مسجد بود که در اوایل شکل‌گیری انقلاب می‌توان به آن اشاره کرد. به گزارش ذیل توجه فرمایید:

«در ساعت ۱۹، ۱۰/۱۳۵۷ حدود هفت صد نفر از طبقات مختلف و قشریون مذهبی به منظور اعتراض به حادثه روز ۹/۲۴ ۱۳۵۷ کرمان که منجر به کشته شدن چهار نفر گردید و هم چنین آزادی چهار نفر از فرهنگیان این شهر که در زندان به سر می‌بردند و در حوادث و تظاهرات کرمان دستگیر شده بودند، در مسجد تحصن و قصد دارند تا عصر روز ۲/۱۳۵۷ به تحصن خود ادامه دهند».^(۳)

مساجد در اوایل ظهور انقلاب، پایگاه ترغیب و تحریک مردم برای همکاری و همیاری در زمینه‌های مختلف بوده است. در مساجد بسیاری از مشکلات اجتماعی

۱ . مسجد و انقلاب اسلامی، ص ۸۵.

۲ . تحلیلی در انقلاب اسلامی، ص ۹۱ (دکتر منوچهر محمدی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۳).

۳ . مسجد و انقلاب اسلامی، ص ۷۳، از سازمان عقیدتی - سیاسی ارتش، گزارش زمستان ۵۷، گزارشات اداره سوم ستاد بزرگ ارتشتاران، ۱۳۷۲، ص ۱۹۴.

جامعه با همکاری مردم حل می شد!!

از کارهایی که صرفاً جنبه اجتماعی داشتند، می توان به کمک های مردم در جریان زلزله طبس، کمک به خانواده هایی که سرپرست آنها در زندان یا بازداشت بودند، اشاره کرد؛ خاطرات یاران انقلاب در این خصوص بسیار است که به دو نمونه در ذیل اشاره می کنیم:

۱ - در جریان زلزله طبس در استان خراسان در سال ۵۷، مساجد تبریز و ائمه جماعات بسیار فعال بودند و پس از جمع آوری کمک های مردم مستقیماً آنها را به منطقه زلزله زده حمل می کردند. نکته ای که قابل تأمل است، مخالفت رژیم با این امر مردمی بود، چرا که باعث تعاون، همکاری، همبستگی مردم می گردید که این هم خواشایند رژیم نبود.^(۱)

۲ - در محور اجتماعی، کارکرد حقوقی و قضایی مساجد، یکی دیگر از عمدۀ اموری بود که مردم بنا به اعتمادی که به ائمه جماعات مساجد داشتند، بسیار مؤثر و کارساز بود... .

مساجد و ائمه جماعات نه تنها اختلافات مالی مردم را حل و فصل می کردند، بلکه اختلافات خانوادگی و حتی قومی و محلی افراد را فیصله می دادند، چرا که متینین و مؤمنین مجاز به مراجعته به دادگستری و محاکم قضایی نبودند... در مورد طلاق هم وضع به همین صورت بود. چون مراجعه، شرط صحت طلاق را وجود دو شاهد عادل برای جاری کردن صیغه طلاق می دانستند و دادگاه های زمان قبل از انقلاب، مصادق این شرط نبودند، لذا بسیاری از طلاق ها و صیغه آن در سر نماز جماعت و با شاهد گرفتن از متینین انجام می شد.^(۲)

حجۃ الاسلام والمسلمین هاشمی رفسنجانی در باره نقش مساجد در پیروزی

۱ . همان، ص ۷۱.

۲ . همان، ص ۷۴.

انقلاب اسلامی می‌گوید:

«پس از تصویب کاپیتولاسیون و... ایشان (امام) تصمیم به مبارزه گرفتند و ما هم ستادی برای اداره مسایل مبارزه در این مقطع جدید ایجاد کردیم. امام هم اعلامیه دادند و هم آن سخنرانی معروف (در فیضیه) را کردند و هم به علمای سراسر کشور پیام‌هایی فرستادند.

مسجد امام (شاه) هم پایگاهی مهم شده بود که در این مقطع هر شب یکی از چهره‌های مشهور آنجا سخنرانی می‌کرد، گروه‌ها در اداره قضایا فعالیت خوبی پیدا کرده بودند... (بنا شد) چندین هیئت، تشکل جدید ایجاد کنند. امام هم موافقت کردند و چند روحانی مورد اعتمادشان را هم چون آقایان مطهری، بهشتی و انواری برای پاسخ‌گویی سوالات و تغذیه فکری شان انتخاب کردند... افرادی هم بودند که می‌خواستند کارهای تندتری انجام دهند.

اوج تلاش‌های مبارزین آن ماه، ترور منصور و بازداشت شاخه نظامی هیئت مؤتلفه بود. بعد از ترور منصور، مجلس مسجد جامع با تهاجم پلیس به هم خورد و ادامه پیدا نکرد». (۱)

همان‌گونه که ملاحظه فرمودیم، سخنان فوق در واقع به احیا کارکرد نظامی مسجد در انقلاب اسلامی همچون دوران صدر اسلام اشاره می‌کند.

از دیگر کارکرد اجتماعی مسجد در صدر اسلام امور انجام امور درمانی در موقع حساس بوده است:

«در مسجد پیامبر ﷺ جایگاهی برای معالجه بیماران و مجروه‌های معین شده بود و پیامبر و یارانش در آنجا از بیماران عیادت می‌کردند». (۲)

۱ . همان، ص ۱۱۲ .

۲ . وَ قَدْ كَانَ فِي مَسْجِدِ رَسُولِ اللَّهِ مَوْضِعٌ يُعَالِجُ فِيهِ الْمَرْضَى وَ الْجَزْحَى وَ كَانَ الرَّسُولُ وَ الصَّحَابَةُ يَتَمَقَّدُونَ الْمَرْضَى التَّازِلِينَ، الْأَدَابُ الطَّيِّبَةُ فِي الْإِسْلَامِ، ص ۶۹ (جعفر مرتضی عاملی، جامعه مدرسین، ۱۳۶۲).

و اقدی می‌نویسد: «در ماجراهی جنگ احمد مردم در مسجد چراغ و آتش بر افروخته بودند و خستگان و مجروهان را مداوا می‌کردند». (۱)

همچنین به دنبال زخمی شدن سعد بن مغاذ می‌نویسد: «پیامبر ﷺ او را در خیمه کعبیه دختر سعد بن عتبه در مسجد پیامبر جای داد. این زن مجروهین را معالجه می‌کرد». (۲)

روشن است که انجام این امور در مساجد مربوط به صورت اضطرار و ناچاری است، همان‌گونه که در صدر اسلام طبق این شواهد تاریخی به دلیل نداشتن جا و مکان مناسب، از مساجد چنین استفاده‌ای می‌شده است؛ زیرا معمولاً درمان جراحت و جراحت‌ها با خون‌ریزی همراه است و این با مسجد سازگاری ندارد.

در انقلاب اسلامی هم معمولاً افرادی که دارای جراحت‌های مختصر بودند طبق گفته برخی از اصحاب انقلاب در برخی از مساجد مداوا می‌شدند، ولی نقش مساجد در انقلاب، در واقع ساماندهی درمان مجروهین و تشکیل تیم‌های پزشکی برای مداوا در مکان‌های دیگر غیر از مسجد بوده است. (۳)

به عنوان نمونه مسجد باب الحوائج و مسجد امام صادق (ع) از جمله مساجد فعالی بودند که در تبریز فعالیت‌های بهداشتی و درمانی نموده، برخی بیمارستان‌های خیریه را اداره می‌کردند. حتی آسایشگاه جذامیان و هزینه‌های مربوط به آن را مسجد‌ها، مسجدی‌ها و افراد مؤمن و متمول تقبل می‌کردند و حتی قبوضی تهیه شده بود که اعانت مردم را برای این منظور جمع آوری می‌کردند. (۴)

۱. مغازی، ج ۱، ص ۱۸۰، از سیمای مسجد، ج ۲، ص ۲۰۷.

۲. همان، ص ۳۸۶، از سیمای مسجد، ج ۲، ص ۲۰۸.

۳. مصاحبه نگارنده با حاج عبدالکریم احمدی، از مبارزان دوران انقلاب و دفاع مقدس، ۱۳۸۲/۳/۲۵.

۴. مسجد و انقلاب اسلامی، ص ۷۵.

برخی از این نقش مساجد به عنوان عاملی برای جذب افراد به این مکان مقدس نام می‌برند:

«برخی از اوقات این مراکز و افراد خیر پا را از این فراتر گذاشت و علاوه بر ویزیت، نسخه‌پیچی و تزريقات رایگان، بیمار را با اعزام به مراکز دولتی و یا خصوصی، حق العلاج آنها را هم تقبل کرده و کار را به انجام می‌رسانند. طبیعی بود که مساجد با چنین کارکردی به طور عملی بهترین نهاد جذب افراد به دین و باعث ترویج ارزش‌ها و هنجرهای دینی شده و کارکردهای پنهان را عیان و آنها را توسعه می‌دادند». (۱)

بنابراین نقش مساجد در فعالیت‌های خدماتی و بهداشتی و درمانی به صورت عمده، پشتیبانی و حمایت‌های مالی در شرایط انقلاب از مجروین و مدارای آنان بوده است.

۱۴. ۵) اکثر اقتصادی مساجد

حضور در نمازهای جمعه و جماعت به طور طبیعی مؤمنین را از حال و روز یکدیگر آگاه نموده، همیاری و همبستگی آنان را به دنبال دارد. در مساجد و جلسات مذهبی مؤمنین به رفع مشکلات یکدیگر و دیگر مؤمنین می‌پردازنند.

اگر چه در بررسی‌ها و تحقیقات نه چندان کاملی که انجام شد، شواهد و قرائن تاریخی که حاکی از انجام فعالیت‌های اقتصادی مساجد در صدر اسلام باشد، صرف نظر از کمک کردن به سائلین و مستمندان در مسجد، مستند دیگری در دست نیست، ولی بدون شک از اقدامات بسیار مؤثر و کارآمد مساجد و جلسات مذهبی در قبل از انقلاب اسلامی، پشتیبانی‌های مالی و اقتصادی از انقلاب و مبارزان بوده است.

۱ . همان، ص ۷۵.

«در قبل از انقلاب بسیاری از مساجد، چنین تشکیلاتی اقتصادی داشتند ولی با توجه به حساسیت رژیم که این نهادها را در مقابل بانک می‌دانست، اکثراً مخفی بود و افراد معتمد و نیکوکار که اکثراً از قشر بازاری بودند، به صورت نهادینه اماً غیر محسوس، این کارها را انجام می‌دادند و اتفاقاً بسیار هم مؤثر بود». ^(۱)

از نهادهای اقتصادی مؤثر قبل از انقلاب که رژیم هم نسبت به آن عکس العمل نشان می‌داد، مؤسسه کاریابی رفاه یا بنیاد رفاه و تعاون اسلامی بود که به وسیله جمعی از دوستان وی یاران امام تأسیس شد:

«این بنیاد که در سال ۱۳۴۶ کار خود را آغاز کرد، هدفش بیشتر این بود که در پوشش خاص خود، مشکلات کسانی را که در جریان مبارزه آسیب می‌دیدند، حل کند... صندوق‌های قرض الحسن را هم تشویق کردیم که هم پوشش خوبی بود برای همان کارهای امدادی و سیاسی و هم راهی برای حضور بیشتر در مساجد (به این بهانه) و بهره‌گیری بیشتر از آنها به عنوان پایگاه مبارزه». ^(۲)

نتیجه‌گیری و جمع بندی

اگر بخواهیم نقش، جایگاه و کارکردهای مساجد از صدر اسلام تا انقلاب اسلامی را جمع‌بندی کنیم، باید همان سخن یار انقلاب را بازگو کنیم وقتی که از او پرسیده شد: اگر می‌توانید در یک جمله کوتاه نقش مسجد را در پیروزی انقلاب اسلامی بیان کنید؟

در پاسخ گفت: اگر مسجد نبود، انقلاب هم نبود. ^(۳) و به راستی چه زیبا فرمود!! نقش مسجد در پیروزی انقلاب اسلامی در حدی بود که نویسنده‌گان مغرب زمین

۱ . همان، ص ۷۷.

۲ . همان، ص ۷۸ - ۷۹.

۳ . مصاحبه نگارنده با حاج عبدالکریم احمدی.

نیز آن را از جمله عناصر بسیار مهم و اساسی به شمار آوردند. حامد الگار اندیشمند امریکایی می‌نویسد:

«مسجد هسته اساسی تشکیلات انقلاب ایران بود. شاید این هم یکی از دیگر نکاتی است که در مجموعه نتیجه گیری‌های خود باید به آن می‌پرداختیم.

یکی از عناصر مهم در پیروزی انقلاب، احیای مجدد مسجد و تمام ابعاد عملکردی آن بود. نقش مسجد دیگر نه گوشه عزلت‌نشینی و گریزگاهی از جامعه بود که مردم برای دوری جستن از دنیا، گرفتن وضو، انجام عبادات یا گوش دادن به صوت قرآن به آن پناه می‌بردند؛ بلکه بر عکس مسجد به یک کانون مبارزه و مرکز فرماندهی بدل گردید و به طور خلاصه مسجد تماماً آن چیزی شد که در عصر پیامبر ﷺ بود». (۱)

حضرت امام خمینی ره در سخنان خود از مسجد به عنوان رمز پیروزی ملت ایران یاد کردنده:

«رژیم اسلام این طور است که افرادش از مسجدنند، از مسجد نهضت شروع می‌شد و از مسجد می‌رفتند به میدان، به میدان جنگی‌ها. در جمعه‌ها که خطابه می‌خوانندند یا غیر جمعه که می‌رفت آن سردارشان منبر وصیت می‌کرد، از آنجا راهشان می‌انداخت برای این که بروند مبارزه کنند و یک همچنین روحیه که از مسجد تحقیق پیدا می‌کند، این دیگر نمی‌ترسد از این که حالا من بروم شاید چه بشود این مسجدی است. این الهی است. آدم الهی نمی‌ترسد...». (۲)

بدینسان همان گونه که مسجد در صدر اسلام نقش و جایگاه خاص خود در پیشرفت اسلام را ایفا نمود، در انقلاب اسلامی نیز نقش و تأثیر اساسی داشت.

متأسفانه علی رغم تمام برنامه‌های خوبی که در برخی مساجد کشور جاری است، در سالیان اخیر به مساجد توجه لازم نمی‌شود و برخی از کارکردهای آن که در پیروزی

۱ . دین و دولت در ایران، ص ۱۵۴ (حامد الگار، ترجمه ابوالقاسم سری، تهران، طوس، ۱۳۶۵).

۲ . صحیفه نور امام خمینی ره، ج ۹، ص ۸۹.

انقلاب اسلامی نقش داشته و به یقین در دوام و ثبات آن نیز نقش خواهد داشت، به دلیل پیدایش و تأسیس نهادها و مراکز دیگر کمرنگ و یا به فراموشی سپرده شده است. امری که امام خمینی^{ره} بنیانگذار کبیر انقلاب اسلامی نیز از آن نگران بود، حالی شدن مساجد و سلب کارکردهای مختلف آن بود:

«مساجد را خالی نگذارید، اینهایی که صحبت این را می‌کنند که حالا ما انقلاب کرددهایم، برویم سراغ کارهای دیگر، خیر! انقلاب از مساجد پیدا می‌شود... مساجد را آباد کنید با مسجد رفتن خودتان». (۱)

«من امروز باید بگویم که تکلیف است برای مسلمانها، حفظ مساجد؛ امروز جزء اموری است که اسلام به او وابسته است ... مساجد را پر کنید، اگر این مسجد و مرکز ستاد اسلام قوی باشد ترس از فانتومها نداشته باشید، ترس از امریکا و شوروی و اینها نداشته باشید، آن روز باید ترسید که شما پشت بکنید به اسلام، پشت بکنید به مساجد». (۲)

«ما امیدواریم حالا هم مساجد ما برگردد به آن وقتی که مسجد محل حل و عقد امور باشد و مسجد محل نقشه‌های جنگ باشد، همه چیز باشد و مسجدی‌ها باشند که بتوانند کارها را به خوبی انجام دهند». (۳)

امید است که خداوند متعال به دست اندکاران همایش بزرگداشت هفته جهانی مساجد توفیق دهد تا بتوانند در جهت نیل به این هدف مقدس و افزایش روز افرون کارکردهای مسجد، جایگاه واقعی مساجد را به جامعه باز گردانند، ان شاء الله.

۱. همان، ج ۱۲، ص ۵۰۰ - ۵۰۱.

۲. همان، ج ۱۳، ص ۱۹ - ۲۱.

۳. همان، ج ۱۷، ص ۲۳۳.

مسجد، جایگاه اصلی آموزش اسلامی

■ مرضیه عریان

■ چکیده

مسجد النبی در واقع کهن ترین دانشگاه اسلامی و پایگاه اساسی ترین تعلیمات در تاریخ آموزش اسلامی بوده است. نشر دعوت اسلامی بزرگترین نقش و مهمترین تأثیر را در ایجاد نهضت علمی و آموزشی در جامعه عرب داشت مسجد تا پایان سده اول هجری کارکردهای فراوانی داشت و در آغاز قرن دوم هجری با افزایش چشمگیر دامنه فتوحات، آموزش زبان عربی برای درک معانی آیات قرآن در سرزمین‌های فتح شده در مساجد نو بنیاد صورت می‌پذیرفت در عصر خلفای نخستین و پس از آن در دوره حکومت امویان در مساجد بزرگ که عنوان جامع داشت علاوه بر مسائل دینی، مسائل علمی نیز مطرح می‌شد. بدینسان مسجد الحرام مسجد النبی، جامع بصره و کوفه و... از مراکز مشهور آموزش در آن دوره بودند فاصله زمانی سده دوم تا پایان شده سوم را می‌توان از درخشان‌ترین دوره تعلیماتی مسجد یا به عبارت دیگر عصر فعالیت آموزشی این دانشگاه‌های عمومی دانست. خلفای نخست عباسی نیز به امر آموزش در مساجد توجه خاص نشان داده به عنوان نمونه منصور عباسی جامع منصور را در بغداد

بنیان نهاد همچنین جامع اموی دمشق به دستور ولید بن عبدالملک بنا گردید در مصر جامع ابن طولون در شهر قطائع و جامع الازهر یکی از مراکز مهم آموزشی جهان اسلام گردید با آن که مدرسه در قرن چهارم هجری پا به عرصه وجود گذاشت و آموزش به مدارس منتقل شد، اما همچنان مساجد نقش آموزشی خود را در طول قرن‌های پس از آن نیز حفظ نموده‌اند.

مقدمه

مسجد به عنوان نخستین مکانی که مسلمانان در آنجا به پرستش و نیایش و راز و نیاز با پروردگار خویش می‌پرداختند، شناخته می‌شود ولی از همان نخستین سال‌های ظهور اسلام در این مکان مقدس، امور زیادی از جمله مسایل علمی و آموزشی مطرح می‌شد و تشکیل حلقه‌های درس در آنجا امری طبیعی بود که از زمان رسول خدا ﷺ آغاز شده بود.

در طی تاریخ اسلام، مساجد و جوامع علمی بسیاری تأسیس شد که هر یک سرگذشتی جداگانه دارد، اما برخی از آنها شهرت بسیار یافت و مهم‌ترین شاخصه اشتهر آنها جنبه‌های علمی و آموزشی بود.

با وجود آن که پس از ظهور مدارس و دارالعلم‌ها، بیشتر مساجد، نقش آموزشی و تعلیمی خود را از دست دادند، اما برخی از آنها این وظیفه خطیر را تا قرن حاضر همچنان حفظ کرده‌اند و این بدان جهت است که مسجد همواره در تاریخ اسلامی، جایگاه اصلی آموزش بود.

برخی از این مساجد عبارتند از: مسجد الحرام، مسجد النبی، جوامع بصره و کوفه، جامع دمشق، جامع ابن طولون، جامع الازهر، جامع زیتونه و جامع قروین.

مسجد، جایگاه اصلی آموزش اسلامی

پیامبر ﷺ با بنای مسجد قبا در سر راه خویش به مدینه^(۱) و ساخت مسجد النبی هنگامی که به مدینه رسید و خود برای ایجاد آن با مهاجران و انصار همکاری کرد، اهمیت مسجد را روشن ساخت.

مسجد النبی در واقع کهن ترین دانشگاه اسلامی و پایگاه اساسی ترین تعلیمات در تاریخ آموزش اسلامی بوده است. در آغاز هجرت، پیامبر ﷺ به مسلمانان سواد خواندن و نوشتمن را آموخت؛ بدین طریق که آن حضرت فرمان داد اسیران با سواد جنگ بدر، آنان که توانایی پرداخت سر بها راندارند به شرطی آزاد شوند که هر یک، ده تن را خواندن و نوشتمن بیاموزند.^(۲)

نشر دعوت اسلامی، بزرگترین نقش و مهم ترین تأثیر را در ایجاد نهضت علمی و آموزشی در جامعه عرب داشته است، زیرا که اسلام مردم را به شناخت عظمت دانش و فریضه دانش‌اندوزی برانگیخته است.

آیات قرآنی در این زمینه فراوان و همگی بر بلندی جایگاه دانش و برتری مقام علماء و بزرگداشت مرتبه خرد و معرفت و بی ارزشی نادانی و نادانان دلالت می‌نماید. قرآن نادانی را باناینایی یکی دانسته^(۳) و آن را به گمراهی و تاریکی محض تشییه

کرده است و تعلیم را از جمله وظایف پیامبر ﷺ دانسته، می‌فرماید:

﴿رَبَّنَا وَ أَبْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَئْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ يُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْغَرِيزُ الْحَكِيمُ﴾؛ پروردگارا در میان آنها (فرزندان ما) پیامبری از ایشان برگزین که آیات تو را بر آنان بخواند و به آنها دانش کتاب و حکمت

۱. سوره توبه، آیه ۱۰۸.

۲. آیتی، محمد ابراهیم، تاریخ پیامبر اسلام، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۹، چاپ پنجم، ص ۲۸۲.

۳. سوره غافر، آیه ۵۸.

آموزد و وجودشان را از هر رشتی پاک و منزه دارد که تو بسیار توانا و دانایی.^(۱) اعراب در روزگار جاهلی خویش با این گونه اجتماعات که هدف آن دانش‌اندوزی بود، آشنایی نداشتند و تنها در بازارهای موسمی برای انشاد و استماع اشعار خود گرد می‌آمدند. پیامبر ﷺ نخستین کسی بود که نویسندهان عرب را برای کسب دانش در یک حلقه گرد آورد. بدین روایت حضرت را نخستین آموزگار و مربی امت مسلمان و بنیانگذار واقعی دانش‌اندوزی و دانش‌آموزی در اسلام دانست. مسجد تا پایان سده اول هجری به منزله مکانی برای وعظ و ارشاد و ادائی فرائض دینی چون نماز و رسیدگی به نیازمندیها و حل و فصل امور قضایی مسلمین^(۲) به هنگام بروز مشکلات بود.

مسجد به عنوان زندان^(۳)، بیت‌المال و دارالصرب^(۴) نیز مورد استفاده مسلمانان قرار می‌گرفت و تا زمان خلیفه دوم که مرزهای اسلامی از حدود جزیره العرب فراتر نرفته بود، مراکز فعال تعلیمات اسلامی، مسجد النبی در مدینه و مسجد‌الحرام در مکه و گاه خانه اصحاب در آن سرزمین بود.

در آغاز قرن دوم هجری با افزایش چشمگیر دامنه فتوحات مسلمین، مرزهای اسلام از سوی شرق و غرب گسترش یافت و جمع کثیری به آین اسلام گراییدند که در زبان و نژاد با اعراب مسلمان مغایرت داشتند. از این زمان آموزش زبان عربی برای درک معانی آیات قرآن و تعالیم اسلامی در سرزمین های فتح شده آغاز گردید و بدین‌گونه بود که برخی اصحاب پیامبر ﷺ و تابعین ایشان در مساجد نو بنیاد نیز به آموزش نویسندهان پرداختند. به همین دلیل مسلمانان هر کجا را که فتح می‌کردند، نخستین بنایی

۱. سوره بقره، آیه ۱۲۸.

۲. ابراهیم حسن، تاریخ الاسلام، دارالجمیل، بیروت، ۱۹۹۱ق / ۱۴۱۴ق، ج ۱، ص ۴۰۰.

۳. الولی، طه، المساجد فی الاسلام، دارالعلم للملايين، ۱۹۸۸م / ۱۴۰۹ق، ص ۷۹.

۴. یاقوت حموی، شهاب‌الدین، معجم‌البلدان، دارصادر، بیروت، ج ۴، ص ۴۲۱.

که در آنجا می‌ساختند مسجد بود.

در بصره و کوفه نخستین مساجد سرزمین‌های فتح شده بنا شد^(۱) و پس از آن در سوریه و مصر، مساجدی بنیان نهاده شد.

گذشته از آن هر قبیله، موظف بود تا برای خود مسجدی بنا نماید.

در عصر خلفای اولیه و پس از آن در دوره حکومت امویان، مساجد بزرگ که عنوان «مسجد جامع» داشت در مراکز بlad اسلامی ساخته شد. در این مساجد علاوه بر مسایل دینی و سیاسی، مسایل علمی نیز مطرح می‌شد و هر جوینده علم و دانش می‌توانست در این حلقه‌های درسی که در این مساجد تشکیل می‌شد شرکت کند و همان طور که پیشتر اشاره شد بسیاری از صحابه پیامبر ﷺ و تابعین ایشان و نیز پیشوایان مذاهب اسلامی در این دانشگاه‌های عمومی اسلامی به تعلیم مبانی دین و نشر مذهب خود می‌پرداختند.

مسجد الحرام در مکه، مسجد النبی در مدینه، دو جامع بصره و کوفه، جامع عمرو در فسطاط، مسجد الاقصی و قبه الصخره در بیت المقدس و جامع اُموی در دمشق از مراکز مشهور آموزش اسلامی در این دوره بوده‌اند.

بدین ترتیب در آغاز قرن دوم هجری، تحولی جدید، در حیات مسجد پدید آمد. تحول مزبور، متنضمّن کوشش و گسترشی بود که در زمینه امور علمی و آموزشی مسجد به وجود آمد.

فاصله زمانی سده دوم تا پایان سده سوم هجری را به تقریب می‌توان از درخشنان‌ترین دوره تعلیماتی مسجد یا به عبارت دیگر عصر فعالیت آموزشی این دانشگاه‌های عمومی دانست، زیرا دستاوردهای مسلمانان در مسایل مختلف علمی و پیشرفت‌های فکری در این دوره از تاریخ اسلام و نیز آن قسمت از پیشرفت‌های اقتصادی، اجتماعی، عمرانی که پس از استیلای عباسیان به وجود آمد، موجب تأثیر قابل

۱ . بلاذری، احمد بن یحیی، فتوح البلدان، شرکة طبع الكتب العربية، ۱۳۱۷ ق / ۱۹۰۰ م، ص ۱۳۷ .

ملاحظه‌ای در ایجاد هوشیاری و جنبش علمای در مساجد گردید.

توجه دقیق به اجتماعات و تشکیل جلسات علمی در مساجد بزرگ و مشهور آن زمان و مجامع ممتاز و مناسبی که با شرکت علمای دانشمندان در آن مراکز به وجود آمد، همه دلایل کافی و آشکاری بر میزان پویایی و جنبش و باروری فکری و علمی قابل ملاحظه‌ای در آن دوره از تاریخ اسلامی است.

شایان ذکر است که بسیاری از این مساجد، دارای کتابخانه‌های غنی بوده و چه بسیار علمای دانشمندانی که کتب خوبی را وقف این مساجد کرده‌اند.^(۱)

خلفای نخست عباسی به امر آموزش در مساجد، توجه خاص نشان دادند. به طور مثال منصور عباسی (۱۳۷-۱۵۹ هق)، جامع منصور را در سال ۱۴۷ هق در بغداد بنیان نهاد که هزینه بنای آن ۱۸ میلیون دینار برآورد شده است.^(۲) این مسجد در روزگار هارون الرشید (حکم ۱۷۰-۱۹۳ هق) بازسازی شد و در زمان معتقد (حکم ۲۷۹-۲۸۹ هق) گسترش یافت تا افراد بیشتری از مسلمانان را در خود جای دهد.^(۳) در این دوره شمار مساجد به ویژه در شهرهای بزرگ رو به افزایش نهاد به طوری که یعقوبی تعداد آنها را سی هزار مسجد گزارش کرده است.^(۴)

پس از مسجد النبی که حتی الامکان از سوی اهل بیت علیهم السلام مورد استفاده آموزشی قرار می‌گرفت، جامع منصور برجسته‌ترین مدرسه آرمانی و آرزویی بیشتر دانشوران آن عصر بود، به طوری که خطیب بغدادی از خداوند خواسته بود تا در آن

۱ . ابن خلکان، شمس الدین، احمد بن محمد، وفيات الاعیان، به کوشش احسان عباس، دارصادر، بیروت، ج ۶، ص ۱۳۹؛ متر، آدام، تمدن اسلامی در قرن ۴ ق، ترجمه علیرضا ذکاوی قراگزلو، مؤسسه امیرکبیر، تهران، ۱۳۶۴، ج ۱، ص ۲۰۱.

۲ . یاقوت، معجم البلدان، ج ۲، ص ۲۳۵.

۳ . خطیب بغدادی، تاریخ بغداد، قاهره، ۱۳۴۹، ج ۱، ص ۱۰۳.

۴ . یعقوبی، احمد بن واضح، البلدان، لیدن، ۱۸۶۰ م، ص ۲۵۰.

مسجد، تدریس کند و به آرزوی خود نیز رسید.^(۱)

کسایی؛ نحوی معرف در این مسجد درس می‌داد و کسانی چون فراء،
احمد بن سعدان، احمر و اخفش در این مسجد از درس او استفاده می‌کردند.^(۲)

جامع اموی دمشق، به دستور ولید بن عبدالمالک (۹۶-۸۶ هق) بنا شد. این مسجد
نیز یکی از مراکز آموزشی مشهور بود. به گفته ابن جبیر حلقه‌های تدریس بسیاری در این
مسجد وجود داشتند و استادان آن نیز دارای حقوق خوبی بودند.^(۳)

در مصر در سال ۲۵۶ هق احمد بن طولون، جامع خود را در شهر قطائع بنا نهاد.

در این جامع، علوم تفسیر، حدیث، فقه و ستاره شناسی تدریس می‌شد.^(۴)

جامع الازهر نیز در سال ۳۶۰ هق توسط جوهر صقلی بنا شد و به تدریج به یکی از
مراکز مهم آموزشی جهان اسلام بدل گردید. این جامع در زمان عزیر فاطمی (۳۶۵-۳۸۶ هق)
به صورت یک دانشگاه واقعی در آمد و برای آن برنامه آموزشی جامعی تنظیم
گردید.^(۵)

ابن جبیر (م ۶۱۴ هق) شمار مساجد اسکندریه را ۱۲ هزار ذکر کرده است.^(۶)

مقریزی می‌گوید: در جامع عمر و چهل و اندی حلقه درسی و آموزشی تشکیل می‌شد که
هیچ‌گاه از کار نایستادند.^(۷)

پس از این دوران، آموزش علوم در مساجد به تدریج جای خود را به آموزش در

۱. یاقوت، ج ۱، ص ۲۴۶.

۲. همان، ج ۱، ص ۲۴۳.

۳. ابن جبیر، محمد بن احمد، الرحله، لیدن، ۱۹۰۷ م، ص ۲۷۲.

۴. زکی محمد حسن، الفن الاسلامی فی مصر، دارالرائد العربي، بیروت، ۱۹۸۱ هق / ۱۴۰۱ م، ص ۲۷.

۵. مقریزی، الخطط، ج ۴، ص ۴۹.

۶. ابن جبیر، ص ۴۳.

۷. مقریزی، الخطط، ج ۲، ص ۲۴۶.

مدارس داد. عامل و علت اصلی این انتقال را از یک سو افزایش دانش پژوهان و تشکیل حلقه‌های درسی بی‌شمار در مساجد که سبب اختلال انجام نیایش و پرستش و عبادت در این مکان‌های مقدس شد، و از سوی دیگر ظهور موضوعات جدید در عرصه دانش و گسترش آموزش علوم و پدید آمدن مناظره‌ها و مجادلات تازه‌ای دانسته‌اند که انجام آنها در مساجد که محل آرامش و عبادت بودند، غیر ممکن گردید.

در چنین شرایطی انتقال آموزش از مسجد به مدرسه، امری کاملاً طبیعی به نظر می‌رسد. علاوه بر آن مدارس نوبنیاد، دارای ویژگی‌های خاصی از جمله محل اسکان طلبه‌ها و دانشجویان بود که در مسجد وجود نداشت.

با آن‌که مدرسه در قرن چهارم هجری پا به عرصه وجود نهاد، اما این مرکز علمی و آموزشی در حقیقت محصول فعالیت‌هایی بوده که پیش از آن در مساجد انجام شده بود که برخی از ویژگی‌های آن در مدرسه ظهر یافت. آری مدارس نتیجه کوشش‌های بی‌شماری بود که برای ایجاد فعالیت‌های آموزشی خارج از مساجد به دلایلی که پیشتر اشاره شد به عمل آمد و برخی از نواقصی که در مراکز پیش از مدرسه وجود داشت را تکمیل و به صورت مؤسستی مخصوص نشر دانش و توجه به حال دانشجویان در زمینه تامین مسکن برای ایشان و گسترش دامنه علم و رسیدگی به طلاق ایجاد گردید.

بدین ترتیب اگر چه آموزش به مدارس منتقل شد ولی این بدین معنا نبود که مساجد این نقش مهم را کاملاً از دست داده‌اند؛ بلکه به طور مثال در مسجد الازهر مشاهده می‌شود که آنجا تقریباً به تدریس اختصاص یافت و جز نماز جمعه، نماز دیگری در آنجا برگزار نمی‌شد.

جامع زیتونه در تونس و جامع قروین در فارس از مراکز مشهور آموزش اسلامی است که این نقش را قرن‌های بعد نیز همچنان حفظ کرده است.

تجلی اصل وحدت در عین کثرت و کثرت در عین وحدت در معماری مساجد

□ حسین کریمیان و سپیده سعیدی

□ چکیده

معماری اسلامی در قلمرو گسترده اسلام اگر چه سبک‌های متفاوتی را دنبال کرده، ولی روح مشترکی دارد که از وحدت دیدگاه‌های فلسفی و عرفانی و ایمان خاص هنرمندان سرچشمه می‌گیرد. این معماری بر فرض و برکت صادر شده از کلام وحی متکی است و هنرمندان مسلمان با بهره‌گیری از عرفان عمیق اسلامی توانسته‌اند با شکوه‌ترین آثار هنری را با الهام از معنویت دینی و بر اساس توحید و یگانگی ذات اقدس پروردگار یافرینند. هنرمند مسلمان به خاطر نتایج مادی کار یا اراضی حس زیباشناصی اثر هنری را خلق نمی‌کند، بلکه همواره می‌کوشد تا با راز رمز و کنایه متعالی‌ترین حقایق خلقت را در قالبهای مادی به نمایش بگذارد. گرچه وحدت خود یک حقیقت کاملاً عینی است، به نظر انسان یک مفهوم ذهنی و انتزاعی جلوه می‌کند. دین اسلام مبتنی بر توحید است و وحدت را نمی‌توان با هیچ تصویری نمودار ساخت و بیان کرد. اما هنر اسلامی در تمام جنبه‌های خود مبتنی بر حکمت اسلامی است و این یعنی درک این حقیقت که هر اثر هنری باید طبق قوانینی آشکار ساخته و پرداخته شود

و اینکه این حقایق کتمان نشود و در حجاب مستور نماند. بنابراین اصل توحید که پایه نظرگاه اسلامی است در تمام وجوه هنری و از جمله معماری مساجد عیان و مشهود است و هنر معنوی اسلامی که با تکیه بر اصل توحید، در پی وحدت بخشیدن بر پیکر عناصر گوناگون هنری است در معماری مساجد نیز تجلی کرده و روح وحدت را در معماری مساجد مختلف در سراسر جهان پهناور اسلامی به منصه ظهور می‌رساند. بنابراین مساجد اگر چه کثیرند، لیکن واحدند و اگر چه واحدند، لیکن کثیرند.

درآمد

«ساختهای زیبا، جمال باطن سازنده آن را هویدا می‌سازد، و غایبنده تقوا و معرفت حق است.»^(۱)

معماری هنگامی به وجود می‌آید که انسان با ایجاد حجمها و سطوح و پرداختن روابط آن با محیط، و نیز با انتخاب صورت ظاهر سازه، چیزی فراتر از کاربرد اولیه آن بیان می‌کند.

معماری هنری است که معمار یا معماران در فرایند شکل‌دادن به فضا، به مقتضای سنت‌ها و ارزش‌ها و فرهنگ مردمی به دست می‌دهند؛ پس معماری هر قوم و نژاد و فرهنگ و تمدنی در درجه اول به جهان بینی آن تمدن، متکی است. بنابراین معماری هنر، فن، دانش و خلاقیتی است که انسان بواسطه آن و با استفاده از مصالح در دسترسش (نظیر سنگ و خاک و چوب و غیره)، هم‌زمان با رفع نیازهای مادی خود، به مفهوم سازی نیز می‌پردازد.

از آنجاکه معماری علوم و فنون و عناصر فراوان دیگر را به کار می‌گیرد و از آنجا که در ساختن یک سازه، مهارت‌ها و تخصص‌های بی‌شماری دست دارند، از پیچیده‌ترین هنرهاست. از این روست که در هر رهیافت معمارانه زمینه‌های فرهنگی

۱. امام محمد غزالی.

۲۰۹ تجلی اصل وحدت در عین کثرت وکثرت در عین وحدت در معماری مساجد

و پیوند میان بنای ساخته شده با اعتقادات سازندگان آن جدا نشدنی است.^(۱)

یک معمار به ناچار همواره سفارش گیرنده‌یی است که برای سفارش دهنندگان خود و مطابق با خواسته‌های آن‌ها فعالیت می‌کند، پس ناگزیر ذهن و مهارت خود را با توجه به نیازها، سلیقه‌ها و اعتقادات سفارش دهنندگان تربیت می‌کند، اما از آنجاکه سفارش دهنده واقعی، مجموعه افراد یک جامعه و اعتقادات آنهاست، لذا به‌نظر می‌رسد در میان هنرها، معماری غیر شخصی‌ترین و اجتماعی‌ترین هنر باشد؛ زیرا بیش از هر هنر دیگری، نماینده‌هیوت یک تمدن است.

معماری اسلامی یک ویژگی واحد دارد که آن را از معماری فرهنگ‌های دیگر متمایز می‌کند. این ویژگی در درجه اول هماهنگی با طبیعت، تواضع و درون نگری و از همه مهمتر وحدت است.^(۲)

به وضوح بیشترین جلوه این وحدت، در معماری مساجد اسلامی، تجلی یافته است. الگ گرابار در باب سنت معماری مساجد در صدر اسلام می‌گوید:

«اصلاحات معماری یا تزیینی مورد استفاده در ساختن مسجد، هیچگاه ابداعات تازه نبود و حتی وقتی که اصلاحات صوری یا ساختمانی رخ داد، این عمدتاً مندرج بر صورت‌های پیش از اسلام بوده، با این همه، تقریباً محل است که مسجد اسلامی را با بنای پیش از اسلام اشتباه کنیم، زیرا آنچه تغییر یافت، عناصر واجی یا تکوازی نبود، بلکه ساختار نحوی آن بود».^(۳)

گرچه حکمت نخستین، در دوران شکل‌گیری هنر اسلام، وامدار میراث زرتشتی ایرانی و مسیحی روم شرقی بود، اما هنر اسلامی پس از تکوین، هویت کاملاً مستقل خود را پیدا کرد.

۱. آزادی ور، بدیهه‌سازی شیوه بیان هنری در فرهنگ سنتی و اسلامی، ص ۱۱۱.

۲. آزادی ور، همانجا، ص ۱۱۱ و ۱۱۲.

۳. گرابار، مسجد نمونه هنر دینی در اسلام، شماره ۲، ص ۶۷.

از مهم ترین خصیصه‌های هنر مسلمانان، این بود که ضمن برخورداری از وحدت و یکپارچگی، تنوع و گوناگونی نیز داشت. به بیان بهتر می‌توان گفت: «وحدتِ محتوا، تنوعِ شکل را که از گوناگونی سنن فرهنگی و هنری مردمان مختلف ناشی می‌شد، تحت الشاعر خود قرار می‌داد». (۱)

هنرمند مسلمان از یک منبع گرانقدر الهام می‌گیرد و آن قرآن کریم است. یکی از مفاهیم بسیار اساسی و پایه‌ای قرآن، اصل توحید است که فطرت و عقل انسانی به آن گواهی می‌دهد. پس با توجه به جهان‌بینی واحد و منبع الهام مشترک هنرمندان مسلمان، همبستگی هنر اسلامی مسائله‌ای دور از انتظار نیست، چراکه منشأ فعالیت مسلمانان و مایه ربط هنرمند مسلمان با هنرشن، توحید است.

در این پژوهش سعی بر آن است تا چگونگی و اهمیت تأثیر جهان‌بینی اسلامی بر شکل و ماهیت معماری اسلامی و تجلی یکی از اصلی‌ترین مبانی فرهنگ غنی اسلامی یعنی وحدت در عین کثرت و کثرت در عین وحدت در سازمان معماری مساجد صدر اسلام بررسی شود.

اصل وحدت و کثرت از دیدگاه فلاسفه اسلامی

توحید در لغت به معنای یکی بودن، یگانه بودن و یگانگی است. این واژه در فرهنگ اسلامی از دیدگاه‌های مختلف مورد بررسی قرار گرفته است، و در هر اصطلاحی، معنای ویژه‌ای دارد. به عنوان مثال، فلاسفه، وحدت را در مقابل کثرت دانسته‌اند براین اساس وحدت از اموری است در مقابله با کثرت، بهتر قابل تحدید و تعریف است.

حکیمان الهی، وحدت را از وجود جدایی ناپذیر می‌دانند، به این صورت که هر

۱. حاتم، مسجد جلوه‌گاه هنر اسلامی، ص ۵۲.

۲۱۱ تجلی اصل وحدت در عین کثرت و کثرت در عین وحدت در معماری مساجد

امری تا تشخّص نیابد، موجود نمی‌شود؛ بدینسان در هر موجود و امری که از ابهام به در می‌آید، وحدت هم شکل می‌گیرد و به این ترتیب هر چه وجود کامل ترباشد، وحدت او نیز کامل‌تر است و چون ذات مقدس باری تعالی، کامل‌ترین وجود است، وحدت خداوند، تنها وحدت واقعی و حقیقی است و بالاترین مرتبه وحدت به او تعلق دارد.^(۱) حکما در تعریف لفظی «واحد» آورده‌اند که: «الواحد لا ينقسم». انقسام به معنی کثرت است پس در تعریف وحدت از مفهوم کثرت استفاده می‌کنیم. همچنین در تعریف کثرت نیز متقابلاً از مفهوم وحدت استفاده می‌کنیم زیرا که وحدت مبدأ کثرت است وجود کثرت و ماهیت آن برگرفته از وحدت است. تعریف کثرت این است که «الكثرة هو المجتمع من الوحدات».^(۲)

علامه حسن‌زاده آملی در کتاب وحدت از دیدگاه عارف و حکیم در باب توحید ذات حق تعالی می‌فرماید:

یکی: که واحد است، مبدأ و منشاً جمیع اعداد است و ظهور این مبدأ که یک است به صورت اعداد متکثرة و مخصوص شدن آن مبدأ که واحد است در هر مرتبه از این مراتب، به اسمی و صفتی و خصوصیتی است، چنان چه در مرتبه اولی که به صورت دیگر تجلی می‌نماید.

دو: می‌خوانند و در مرتبه دیگر، سه می‌نامند.

این نموداری بر اسرار وجود مطلق و ظهور او در مراتب کثرات و تعیبات مع بقائه علی الوحدة الحقيقة است. واحد عدد نیست، بلکه منشأ جمیع اعداد است و همه از او حاصل شده‌اند و اوست که عین همه اعداد است و عدد به حقیقت اعتبار تکرار تجلی واحد است و اگر فی المثل یکی از هزار برداری، هزار نماند.^(۳)

۱ . بنگرید حسن‌زاده آملی، وحدت از دیدگاه عارف و حکیم، بحث وحدت و کثرت.

۲ . همان .

۳ . حسن‌زاده آملی، رساله وحدت از دیدگاه عارف و حکیم، ص ۳۰ .

وحدت چو بود قاهر و کثرت مقهور در هر چه نظر کنی بود حق منظور
در مظهر کثرت است وحدت قاهر در مجمع وحدتست کثرت مقهور

کیفیت الهی هنر اسلامی

هنگامی که اسلام، جهان متمدن قرن هفتم میلادی را فراگرفت، ساختار فرهنگی بسیاری از کشورها دگرگون شد و با مسلمان شدن تدریجی این کشورها، نژادهای گوناگون، در ساختن تمدن تازه‌ای که تمدن اسلام، نام دارد، سهیم گشتند. علت آن که چنین تمدن و فرهنگی را فرهنگ اسلامی می‌نامیم، این است که در طول بیش از ۶۰۰ سال، وحدتی سیاسی - به استقلال یا به تبعیت - بر این قلمرو وسیع حکم فرما بود. ملت‌هایی که در این قلمرو با هم همکاری فکری داشتند، نه از نژاد خاصی بوده‌اند و نه در اقليمی محدود می‌زیسته‌اند. مرز فعالیت این فرهنگ از یک سو چین تا اسپانیا و از سوی دیگر جنوب آفریقا تا ورای قفقاز بوده است. پیداست که در این میان سهم همه ملت‌ها یکسان نیست و تمدن‌هایی که دارای پیشینه غنی فرهنگی بوده‌اند، در ساختن شالوده فرهنگی تمدن تازه‌پا، اثر بخش تر بودند.^(۱)

آنچه در این کشورها باعث گسترش سریع فرهنگ می‌شد، بی‌تردید وحدت دینی یا به عبارت دیگر خدای واحد، رسول واحد، خط و زبان واحد، قبله واحد و آرمانهای واحد بود.

اشتراک در مذهب، باعث شد تا عالیق معنوی و آداب و رسوم مردم کشورهای مختلف، با نژادهای متفاوت و میراث فرهنگی گوناگون، در مسیر واحدی قرار گیرد. قرآن کریم بیش از سایر عوامل در این روند در جهت ایجاد وحدت تأثیرگذار بود. کتاب آسمانی قرآن و خط و زبان عربی، به عنوان مهمترین عامل پیوند

۱. حاتم، مسجد جلوه‌گاه هنر اسلامی، ص ۲۹.

۲۱۳ تجلی اصل وحدت در عین کثرت و کثرت در عین وحدت در معماری مساجد

امت اسلامی، نقشی مهم در آفرینش انواع آثار هنری بر عهده گرفت. زبان و خط عربی قبل از اسلام منحصر به شبه جزیره عربستان بود و توسعه آن با انتشار دین اسلام انجام گرفت و به واسطه آن که زبان رسول اکرم ﷺ و قرآن شریف بود، مسلمانان صدر اسلام آن را مقدس شمرده و به رواج آن همت گماشتند. خط عربی به تبعیت دین اسلام در ممالک دور و نزدیک نفوذ کرد، تا جایی که ناحیه وسیعی از جهان، یعنی آن قسمت که میان رود فرات از مشرق و سواحل اقیانوس اطلس از مغرب و سواحل شمالی مدیترانه از شمال و خط استوا از جنوب واقع است، با این زبان تکلم کرده و به آن خط کتابت کردند.^(۱)

مسئله منشأ هنر اسلامی و سرشت نیروها و اصولی را که ایجاد‌کننده این هنر بوده‌اند، را می‌توان با جهان‌بینی اسلام مرتبط دانست. یکی از جلوه‌های آن، بی‌واسطه، هنر قدسی اسلام و با واسطه، هنر اسلامی در کلیت خویش است.

افزون بر آن، ارتباط ارگانیک میان هنر و پرستش اسلامی، میان تفکر و تعمّق در باره خداوند به صورتی که در قرآن توصیه شده و سرشت تفکرآمیز این هنر، بین «ذکر الله» که هدف غایی تمام اعمال و شعائر مذهبی در اسلام است و نقشی که هنرهای تجسمی و شنیداری در زندگی هر مسلمان به طور خاص و امت اسلامی به طور عام ایفا می‌کند، مؤید رابطه علی میان وحی و هنر اسلامی است.^(۲)

در باره شکل‌گیری هنر اسلامی و تأثیرپذیری آن از عناصر پیشین بیزانسی، ایرانی، هند و مغولی، مطالب بسیارنوشته‌اند، اما به ماهیت نیرویی که این عناصر مختلف را در ترکیبی بی‌نظیر، متشکّل می‌ساخت، کمتر اشاره شده است.

یگانگی هنر اسلامی را در زمان و مکان نمی‌توان نفی نمود. چه این یگانگی بیش از اندازه آشکار و بدیهی می‌نماید. اثر هنری مورد نظر چه مسجد قرطبه باشد،

۱ . فضائلی، اطلس خط، ص ۱۱۸ .

۲ . نصر، هنر و معنویت اسلامی، ص ۱۰۰ .

که در غربی‌ترین محدوده قلمرو اسلامی واقع است، چه مدرسه بزرگ سمرقد، که در شرق این قلمرو وسیع جای دارد، گویی نوری واحد از آن متجلی می‌شود. حقیقت این یگانگی را در چه باید جستجو کرد؟

«شریعت اسلام، فرم هنری خاصی را توصیه نمی‌کند؛ تنها محدودهٔ بیانی فرم‌ها را تعیین و تحدید می‌سازد و این محدودیت فی نفسه به خلاقیت منجر نمی‌شود. از سویی بس خطاست، اگر این یگانگی را، چنان که غالباً ادعا می‌شود، فقط به احساس مذهبی نسبت دهیم. احساس هر قدر هم شدید باشد نمی‌تواند جهانی از آشکال را به هماهنگی و وحدتی رهنمون سازد که در عین غنا، ساده باشند و در عین فراگیری، دقیق!! تصادفی نیست که وحدت و نظم هنر اسلامی، قانونی حاکم بر بلورها را تداعی می‌کند. در اینجا چیزی فراتر از نیروی احساس مخصوص وجود دارد؛ چیزی که ذاتاً مبهم و همواره در حال دگرگونی است.

ما آنچه را که در ذات هنر اسلامی نهفته است، «شهود عقلی» می‌نامیم و مرادمان از عقل، معنای اصلی آن یعنی قوه‌ای است که از تعقل و استدلال بس فراگیرتر و متنمن تر شهود حقایق ازلی و جاودانه است. این همان معنای عقل در سنت اسلامی است که ایمان جز در پرتو اشراق آن به کمال نمی‌رسد و تنها اوست که می‌تواند آثار و نتایج توحید، یعنی اصل یگانگی خداوند را دریابد و بس! هنر اسلامی نیز به نحوی مشابه، زیبایی خود را از حکمت اخذ می‌کند». (۱)

گروهی از هنرشناسان معتقدند که هنر اسلامی بر مبنای اصولی استوار گردیده این مبانی عبارتند از: توحید الهی، وحدت، کثرت، علم، زیبایی و نظم و در مجموعه این اصول، وحدت جایگاه خاصی دارد تا مبین توحید الهی در اسلام باشد. به عنوان مثل بورکهارت در این باره می‌گوید:

۱. بورکهارت، همانجا، ص ۱۳.

۲۱۵ تجلی اصل وحدت در عین کثرت و کثرت در عین وحدت در معماری مساجد

«از نظر اسلام، هنر الهی^(۱) پیش از هر چیز، تجلی وحدت الهی در جمال و نظم عالم است. وحدت در هماهنگی و انسجام عالم کثرت، در نظم و توازن، انعکاس می‌یابد، جمال بالفسمه حاوی همه این جهات است و استنتاج وحدت از جمال عالم، عین حکمت است. بدین جهت تفکر اسلامی میان هنر و حکمت، ضرورتاً پیوندی می‌بیند. از دیدگاه اسلام، هنر اساساً بر حکمت یا علم مبنی است و علم چیزی جز و دیعه صورت بسته و بیان شده حکمت نیست».^(۲)

او همچنین معتقد است که هنر اسلامی تجربه‌ای زیباشناختی و غیر شخصی از وحدت و کثرت‌های جهان است که در این تجربه کلیه کثرت‌ها در حوزه نظمی بدیع به وحدت تبدیل می‌شوند. در این تعریف، هنر اسلامی به نحوی است که می‌تواند جهان را روشنایی و صفا بخشد و به انسانها یاری رساند که از تشویش کثرت‌ها بگریزند و بگذرند و به آرامش روش و مصفای وحدت بی‌کران بازگردند.

هنر اسلامی، نتیجه تجلی وحدت در ساحت کثرت است. این هنر به شیوه‌ای خیره کننده، وحدت اصلی الهی، وابستگی همه چیز به خدای یگانه، فناپذیری جهان و کیفیات مثبت وجود عالم هستی یا آفرینش را نشان می‌دهد. خلقتنی که قرآن در باره آن می‌فرماید:

﴿رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بِاطِّلاً﴾ پروردگارا این دستگاه با عظمت را بیهوده نیافریدی^(۳).

این هنر حقایق واکنش‌های مثالی را در قالب نظام مادی، که حواس انسان بی‌واسطه قادر به درک آن است، آشکار می‌کند و لذانزدبانی است برای سفر روح از عرصه جهان دیدنی و شنیدنی به عالم غیب که خاموشی و رای تمام اصوات نیز هست.

۱. در قرآن خداوند هنرمند (تصور) است.

۲. بورکهارت، مدخلی بر اصول و روش هنر، دینی، ص ۸۶.

۳. سوره آل عمران، آیه ۱۹۱.

هنر اسلامی مبتنی بر معرفتی است که خود سرشت روحانی دارد؛ معرفتی که استادان سنتی هنر اسلامی، آن را «حکمت» نام نهاده‌اند؛ زیرا در سنت اسلامی، با صبغه عرفانی و روحانی آن، خردمندی و روحانیت از هم جدایی ناپذیرند و وجوده مختلف یک حقیقت به حساب می‌آیند. حکمتی که هنر اسلامی بر آن استوار است، چیزی جز جنبهٔ خردمندانهٔ خود روحانیت اسلامی نیست. این قول مشهور توماس قدیس که «هنر بدون حکمت هیچ است»، بی‌تردید و به عیان‌ترین وجه در مورد هنر اسلامی صدق می‌کند.^(۱)

معماری در هنر اسلامی، جایگاه بلندی دارد، به جرأت می‌توان گفت که معماری اسلامی، استفاده از رموز و نشانه‌های سمبلیک در چگونگی ساختمان و تزیینات بنها را از ملل‌گوناگون مسلمان اقتباس کرده است. معماری اسلامی، حکم آمیزه و ملقمه‌ای را دارد که از عناصر گوناگون سازمان یافته است.^(۲)

معماران مسلمان کوشیده‌اند تا بانیت قرب به حضرت حق، روح معنویت اسلامی را در آثار خود به ویژه مساجد جاری سازند و لطیف‌ترین حقایق الهی را در قالب‌های مادی تجسم بخشنند. فضای اسلامی هرگز مستقل از فرم فرض نمی‌شود. این فضای انتزاعی اقلیدسی نیست که صورت خارجی پذیرفته و چهارچوبی برای استقرار فرم‌ها آورده باشد. فضای اسلامی از فرم‌های درون خود جنبهٔ کیفی پیدا می‌کند. به عنوان مثال کعبه یک مکان مقدس و قطبی است که فضای اطراف را گرد خود متمرکز می‌سازد.^(۳)

۱ . نصر، هنر و معنویت اسلامی، ص ۱۴ .

۲ . هوگ، سبک‌شناسی هنر معماری، ص ۱۴ .

۳ . نصر، سنت اسلامی در معماری ایرانی، ص ۶۱ .

۲۱۷ تجلی اصل وحدت در عین کثرت و کثرت در عین وحدت در معماری مساجد

تجلی اصل وحدت و کثرت در معماری مساجد

قرآن همه مسلمانان را به امری مکلف ساخته که در احداث معماری مسجد، حایز اهمیت اساسی است و آن تکلیف به ادای نماز به صورت جمعی است. اگر چه ادای نماز، کاری شخصی و خصوصی است، و در روایات اسلامی تمام روی زمین، مسجد و سجده گاه انسان است، چنان که رسول اکرم ﷺ فرمودند: «جُعِلْتُ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَ طَهُورًا»؛ زمین برای من سجده گاه و پاک‌کننده قرار داده شده است^(۱)، ولی نماز، عمل دسته جمعی تمام امت نیز هست. گزاردن نماز با حرکات منطقی و در ردیفهای یکسان، می‌بایست در مکان معینی و با تقسیم‌بندی مشخص انجام شود.

مسجد قبا و مسجد النبی نقاط آغازین معماری اسلامی هستند و منزل پیامبر به عنوان یکی از مراکز تجمع مسلمانان در کنار مسجد ساخته شد. در قسمت شمال و جنوب سرپناه بسیار ساده‌ای ساخته بودند که در آن تنه درختان خرما را برای نگهدارشتن سقف که از برگ‌های خرما و پوشش گل ساخته شده بود، به عنوان ستون استفاده کرده بودند.^(۲)

اندکی بعد (به سال ۲۱ هـ) در کوفه از سبک ستوندار مسجد مدینه، تقلید شد. سعد بن ابی وقار، ساختمان مسجد کوفه را با پلان مستطیل شکل، در مجاورت دارالاماره قرار داد و در ساخت آن از ستونهای سنگی استوانه‌ای شکل و قطره بهره برد.^(۳)

ستون‌های صحن جانب قبله (شبستان) این مسجد، دارای تراکم بیشتر بودند، در حالی که رواقهای جانبی فقط دو ردیف ستون داشتند. حیاط مرکزی، وسیع و فاقد

۱ . موسوعه اطراف الحدیث النبوی الشریف ۴۹۷ ، فتح ۱ .

۲ . (Creswell 1989 : 4).

۳ . هوگ، سبک‌شناسی هنر معماری در سرزمین‌های اسلامی، ص ۲۴ .

هرگونه پوششی بود.^(۱)

پس از آن، خلیفه اموی، جامع دمشق را در فاصله سالهای ۸۷ تا ۹۶ هق بنادرد. در این مسجد محراب، منبر، مناره و مقصوره نیز به عنوان اجزایی از مسجد شناخته شده، بعدها در دیگر مساجد به کار رفتند.^(۲)

عبدالملک اموی (۸۹ - ۹۲ هق) از این سبک به شیوه‌ای التقاطی با معماری بیزانسی در ساخت قبة‌الصخره بهره جست^(۳) و در زمان جانشین او ولید بن عبد الملک، مسجد‌الاقصی نیز با سبک ستون‌دار در نزدیکی قبة الصخرة بنا گردید.

عبدالرحمن، مؤسس سلسله امویان اسپانیا در سال ۱۵۷ هـ ق مسجد قرطبه را با همان سبک ستون‌دار بنادرد. این مسجد تاریخی پیچیده دارد^(۴) و هر کدام از فرمانروایان اموی، تغیراتی در آن به وجود آوردند. مسجد قرطبه امروز نیز همچنان باقی است و اضافات متعدد مسیحی، هویت اسلامی آن را از بین نبرده است.

با روی کار آمدن عباسیان و انتقال مقر حکومت به بغداد، نفوذ چشمگیر هنر ایرانی در آثار جدید هویدا شد، اما مساجد همچنان به سبک ستون‌دار ساخته می‌شدند. از جمله این مساجد، مسجدی بود که در کنار قصر منصور^(۵) در بغداد احداث گشت و نیز مسجد بزرگ متوكل^(۶) در سامرا.

۱. کریمیان، اقدامات عملی فرمانروایان سلجوقی در دگرگونی سبک معماری مساجد، ص ۴۵.

۲. بوکهارت، هنر اسلامی، زبان و بیان، ص ۳۴ و ۳۵.

۳. بورکهارت، هنر اسلامی زبان و بیان، ص ۲۶.

۴. عبدالرحمن دوم ۸ فرش انداز به طرف جنوب ایجاد کرد، عبدالرحمن سوم صحن را بزرگتر و مناره‌ها را بنادرد و منصور با توسعه شبستان در جهت شرق، ساخت آن را به کمال رسانید.

۵. قصر منصور به گنبد سبز و دروازه طلایی شهرت داشت و منصور آن را مانند دارالاماره کوفه در کنار مسجد شهر بنادرد.

۶. این مسجد بزرگترین مسجد ساخته شده در سرزمین‌های اسلامی است که در ابعاد 153×253 با استفاده

۲۱۹ تجلی اصل وحدت در عین کثرت و کثرت در عین وحدت در معماری مساجد

احمد بن طولون^(۱) نیز، در فاصله سالهای ۲۶۳ تا ۲۶۶ هجری قمری با تقلید درست از اسلوب ساخت مسجد متوكل در سامراء، نمونه‌ای زیبا و ارزشمند، از مساجد سبک ستون دار در قاهره به اجرا در آورد.^(۲)

همچنین فاطمیان مصر^(۳) با ساخت جامع الازهر به سال ۳۵۶ هجری قمری و کاربرد انبوهی از ستونهای دو قلو در شبستان و رواقهای جانبی حیاط مرکزی، نمونه شایان توجّه دیگری از سبک مساجد ستون‌دار به اجرا در آوردن.

سبک ستون‌دار مسجد مدینه که در مدت سه قرن و نیم در تمام شبه جزیره عربستان، بین النهرين، شامات، مصر، و اسپانيا به صورتی کاملاً واحد به اجرا در آمد، با ساخت مسجد بزرگ قیروان در سال ۲۲۲ هجری قمری به دیگر سرزمین‌های آفریقایی نیز راه یافت. مسجد جامع قیروان بر جای مسجدی که عقبه بن نافع ساخته بود، احداث گردید. اگر چه این مسجد، بارها بازسازی و مرمت شد، ولی طرح ستون‌دار خود را حفظ کرد.^(۴)

در قرون اولیه اسلامی تا قرن سوم هجری قمری در ایران نیز در شهرهای اصفهان، شوشتر، شیراز، دامغان، اردستان، دماوند، نایین، فهرج یزد و قزوین، مساجدی مرکب از یک شبستان ستون‌دار با حیاطی که گرداگرد آن، رواقی وجود داشت، ساخته شد. در واقع تمام این مساجد، متأثر از سبک ستون‌دار مسجد کوفه‌اند که این مسجد نیز به نوبه خود ترکیب شبستان ستون‌دار و صحن مرکزی را از مسجد مدینه اخذ

از آجر ساخته شده و امروزه نیز بقایایی از آن و مناره مارپیچ آن در شهر سامراء عراق باقی است.

۱. پسر یکی از غلامان ترک خلیفه مامون عباسی که بر مصر فرمانروایی می‌کرد.

۲. مارتین، سبک‌شناسی هنر معماری، ۳۹.

۳. این سلسله که خود را از اعقاب حضرت علی^(علیه السلام) می‌دانستند از ۶۹۶ تا ۱۱۷۱ هجری قمری بر مصر فرمانروایی کردند و در رقابت با خلفای عباسی بنای ارزشمندی را در مدینه و قاهره احداث کردند.

۴. کریمیان، اقدامات عملی فرمانروایان سلجوقی در دگرگونی سبک معماري مساجد، ص ۴۶.

کرده بود.

بررسی مساجد ساخته شده قرون اولیه اسلامی، در سرزمینهای خاوری قلمرو اسلامی، همانند مسجد قوت‌الاسلام در دهلی و مسجد اجمیر (عجمیر) در ایالت راجستان، نشان می‌دهد که سبک ستون‌دار، در شرقی‌ترین محدوده‌های قلمرو اسلامی نیز به اجرا در آمده است.^(۱)

نخستین مسجدی که به دست پیامبر بزرگوار ﷺ، با همکاری یارانش در مدینه ساخته شد، هماره الگوی مسجدهای بی‌شمار و گوناگونی بوده است که به دست هرمندان تردست ما در سراسر ایران زمین بنیاد شده است.^(۲)

بدینسان علی رغم بهره‌گیری از سبک‌ها، تکنیک‌ها و مصالح متفاوت در ساخت مساجد، که باعث بروز تفاوت‌هایی ده است، اسلام بر مبنای مبادی معنوی واحد، در سرزمین‌های متفاوت، از اشکال و عناصر موجود آن سرزمین‌ها در راستای بیان ارزش‌های خود سود برده است.

از آنجایی که تمام مساجد براساس تفکر توحیدی اسلام بنا شده‌اند، در احداث آنها از اصول واحدی پیروی گردیده، آنچه تفاوت‌های اندک ظاهری را به وجود آورده، عوامل اقلیمی، قومی، آداب و سنت ملی و غیره بوده است، اما این تفاوت‌ها هرگز موجب اخلال در اصول وحدت بخش مساجد از غربی‌ترین سرزمین‌های اسلامی تا شرقی‌ترین آنها نشده است.

مسجد اسلامی به نوعی تجلی معمارانه نماز هستند. نماز، راز و نیاز بنده با خدا و دارای مفاهیم عمیق ولی عبادتی ساده است. بنابراین معماری مسجد، باید صورتی بیافریند در خور معنای آن و روح معنوی دمیده در کالبد مادی! مسلمانان هر جاکه باشند، به هنگام نماز رو به سوی کعبه می‌کنند. تمام مساجد نیز در جهت همان سیر و شعاع رو

۱ . کریمیان، همانجا، ص ۴۶ .

۲ . پیرنیا، معماری اسلامی ایران، ص ۳۷ .

۲۲۱ تجلی اصل وحدت در عین کثرت وکثرت در عین وحدت در معماری مساجد

به سمت قبله واحد دارند و همین مسئله، موجب وحدتی جهان‌شمول بین همه مساجد دنیاً اسلام و عبادتگران آن می‌شود.

در معماری اسلامی، تقدس‌بخشی بیش از هر چیز به مدد قطبی‌کردن فضا براساس حضور خانه کعبه شکل می‌گیرد. خانه کعبه توسط خداوند به عنوان سمت و سوی نماز یا قبله مسلمانان برگزیده شده است. چون جهتها را معین داشته و قطبی می‌کند و مجموعه‌ای نامرئی از خطوط مرکز پدید می‌آورد که تمام نقاط پیرامونی را به سوی مرکز فرا می‌خواند، حضوری همه‌جایی و فراگیر دارد.^(۱)

در سراسر جهان، عموم مسلمانان، همچنان که ذرات آهن، به سوی آهن‌ربا جذب می‌گردد، به سوی این مرکز مقدس روی می‌نمایند.^(۲)

از دیدگاه روایات اسلامی، مرکز عالم خاکی نقطه‌ای است که «محور» آسمان آن را قطع می‌کند. خصوصیات «محوری» کعبه در یکی از روایات معروف اسلامی تأیید شده است که بر طبق آن کعبه در منتهی الیه تحتانی محوری که همه افلاک را قطع می‌کند، قرار گرفته و در مقطع هر عالم سماوی، مکان مقدس دیگری که محل آمد و شد فرشتگان است، همان محور را قطع می‌کند.^(۳)

حقیقت توجه به نقطه‌ای یگانه در نماز که فی نفسه درک ناشدنی است، ولی آن نقطه یگانه، بر روی زمین قرار دارد و در یگانگی خویش، همانند مرکز یکی از عوالم است، این نکته، میان وحدت اراده انسان با اراده کلی عالم است، این وحدت در قرآن، بدین‌گونه بیان شده است:

﴿وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ﴾؛ بازگشت همه چیز به سوی خداست.^{(۴)(۵)}

۱ . نصر، اصل وحدت در معماری قدسی، ص ۴۷ .

۲ . هوگ، سبک‌شناسی، معماری، ص ۱۲ .

۳ . بورکهارت، نظری بر اصول و فلسفه هنر اسلامی، ص ۳۸ .

۴ . سوره آل عمران، آیه ۱۰۸ .

همان طور که می دانیم، تمام مساجد، مکان ذکر الفاظ واحد، از جمله اذان و نماز و نیز انجام حرکات واحد و عبادات مشترک و دسته جمعی مسلمانان مانند وضو و نماز است.

به دلیل کاربری یکسان مساجد، شباht زیادی بین پلان و نیز اجزای ساختمانی همه آنها وجود دارد. تقریباً تمام مساجد (با وجود داشتن تفاوت‌های ظاهری)، در تقسیم فضاهای دو فضای بدون سقف (صحن) و مسقف (شبستان یا رواق)، همانند یکدیگر هستند. پلان مستطیل شکل شبستان‌ها معمولاً در جهت عرضی، فرم یافته‌اند و این یادگاری است از شبستان ابتدایی مسجد مدینه و پاسخی عملی به رسم مسلمانان که در ردیفهای دراز و شانه به شانه یکدیگر رو به قبله عبادت می‌کنند.

عامل دیگری که بر جهت شبستان تأکید می‌کند، نحوه قرار گرفتن قوس‌ها است. شبستان مسجد مدینه بدون قوس بود و مسجد کوفه نیز در ابتدا چنین وضعی داشت، اما بعد از چندی، سقف مساجد به وسیله قوس‌هایی بر روی چند ستون یا پایه حمل شد. معمولاً جهت این قوس‌ها به موازات دیوارهای طویل مستطیل و دیوار موازی با قبله است.^(۶)

صحن یا حیاط مساجد نیز، که یادگاری از حیاط مسجد النبی در مدینه هستد، از عناصر اصلی معماری و وحدت بخش مساجد است که غالباً در میان آن حوضی به صورت نمادین یا با کاربرد مشخص جهت تطهیر پیش از ورود به مسجد قرار دارد. یکی از عناصر جدا نشدنی تمام مساجد، محراب است. مسجد دارای یک مرکز برای مراسم آیینی نیست، بلکه سازمان فضایی آن چنان است که حضور خداوند را در جمیع جهات و محیط بر انسان خاطرنشان می‌سازد.^(۷) محراب نشان‌دهنده جهت قبله

۵. بورکهارت، همانجا، ص ۳۹.

۶. پایا دو پولو، معماری اسلامی، ص ۲۴.

۷. بورکهارت، ارزش‌های جاویدان هنر اسلامی، ص ۷۰.

۲۲۳ تجلی اصل وحدت در عین کثرت وکثرت در عین وحدت در معماری مساجد

است و نیز مطابق نخستین نمونه که به سال ۷۰۶ میلادی در مسجد مدینه ساخته شد، به نمادی تبدیل گشته که نشانگر حضور شخص پیامبر اکرم ﷺ در مسجد است. نمادی که معنای تزیینات کاملاً استثنایی محراب را در تمام مساجد بیان می‌کند.^(۱)

یکی از نوآوریهایی که در همین زمان در مسجد النبی انجام گرفت ساختن چهار برج در چهار گوش مسجد بود. صاحب نظران تاریخ معماری را اعتقاد بر آن است که احداث این برجها تقلیدی از مسجد جامع دمشق بود که بر جای معبد باستانی ژوپیتر و کلیسای «یحیی تعمید دهنده» ساخته و برجهای چهار گانه معبد رومی آن توسط مسیحیان و بعد مسلمانان حفظ شده بود. برجهایی که به این ترتیب وارد مدینه شد، اندکی اندک به صورت مناره و یکی از اجزای مهم مسجد در آمد و با وجود تفاوت‌های فراوانی که در نوع معماری آنان در نقاط مختلف جهان اسلام وجود دارد، همگی از ساختاری یگانه برخوردارند و اصل وحدت در کثرت را به منصه ظهور می‌رسانند.^(۲)

گنبد‌هایی، که بعدها به عنصری اساسی در معماری مساجد تبدیل شدند، از مظاهر وحدت بخش مساجد اسلامی است. گنبد‌ها که معمولاً بر فراز محراب قرار می‌گیرند - مانند گنبد نخستین سقف چوبی مسجد مدینه - تأکید بیشتری بر قداست این مکان هستند.^(۳) زیرا دایره نمایانگر فلك آسمان و ابدیت است. با افزایش تعداد مربع‌ها در دایره، فرم عمومی مربع‌ها به دایره، یعنی زمین به آسمان متمایل می‌شود.^(۴) در این سبک، تمام ابعاد یک بنا از دایره به دست می‌آید که رمز واضح وحدت وجود است که تمام امکانات هستی را در بر دارد.^(۵)

۱. پاپا دوپولو، معماری اسلامی، ص ۱۹.

۲. پایا دوپولو، همانجا، ص ۴۶۰.

۳. پاپا دوپولو، همانجا، ص ۲۳.

۴. پایا دوپولو، همانجا، ص ۴۷.

۵. بورکهارت، ارزش‌های جاودان در هنر اسلامی، ص ۷۵.

در واقع مساجد اسلامی علی رغم تنوعشان، همگی در روحی واحد (پرستش خدای یکتا) به جهتی واحد (قبله) و با سبکی یکسان (ستون دار) نمایان شده‌اند و نمود زیبایی از اصل وحدت در کثرت و کثیرت در وحدت اسلامی را به ظهور رسانده‌اند.^(۱) در حقیقت باید، همانند مثال حکما در باب اصل وحدت در کثرت، مسجد مدینه را عدد یک، که مبدأ و منشأ همه اعداد دیگر است، به حساب آورد و بقیه مساجد اسلام را همچون اعداد تکثیر شده از این مبدأ واحد دانست.

گذشته از وحدت و یگانگی کلی مساجد، هر مسجد خود دارای اجزای گوناگون معماری و تزئینی است که همگی از اصول واحد و هماهنگی یگانه‌ای برخوردارند. تناوب بیکران قوسها و ستونها، فضای پیوسته را چنان به تکه‌های همسان، بخش می‌کند که ایجاد حالت معنوی خاصی را تسهیل می‌نماید.

در تزیینات نیز این خصیصه هست که بیننده را به جنب و جوش و عمل وانمی‌دارد و بر عکس در ذهن وی زمینه‌ای برای کشف و شهود و درون‌بینی مهیا می‌سازد. سیر و سیاحت در جهان پر نقش و نگار تزیینات مسجد و کتبه‌ها که بیشتر به منظور ایجاد و تلقین نوعی محیط معنوی نوشته شده‌اند، بیننده را در عوامل روحانی غرق می‌نماید و ایمان به وحدت خداوند را در دل وی راسخ می‌سازد.^(۲)

سید حسین نصر در مقاله خود تحت عنوان «سنن اسلامی در معماری ایرانی»

می‌گوید:

«حضور الهی در معماری اسلامی یا به صورت مساجد یک دست سپیده و ساده نخستین که فقر و سادگی‌شان یاد آور غنای مطلق است، جلوه‌گر می‌شود یا در قالب نماها، طاقها و گنبدهایی که ماهراهه رنگ آمیزی شده‌اند و در توازن و هماهنگی خود،

۱. کریمیان، اقدامات عملی و فرمانروایان سلجوقی در دگرگونی سبک معماری مساجد، ص ۴۷.

۲. هوگ، سبک‌شناسی، هنر معماری، ص ۱۳.

۲۲۵ تجلی اصل وحدت در عین کثرت و کثرت در عین وحدت در معماری مساجد

گویی تجلی وحدت در کثرت و بازگشت کثرت به وحدت را بازگو می‌کنند.^(۱)

هنرمند مسلمان با مبنا قرار دادن اصل توحید در هنر خود، می‌کوشد تا این حقیقت بزرگ را در آثار خود متجلی سازد. چنان‌که در معماری، به ویژه در معماری مساجد، با هماهنگی تمام اجرای وحدت در کثرت و کثرت در وحدت به عنوان مهمترین عامل در اصول هنر اسلامی در نظر گرفته می‌شود. در نتیجه، معماری اسلامی علاوه بر داشتن استحکام و زیبایی، جلوه‌گاه یک تفکر فلسفی - الهی عمیق نیز هست.

به کارگیری فضاهای هندسی کاملاً مشخص، نسبت‌های ریاضی بسیار دقیق، خطوط و احجام معین مرتب با اصول دقیق ریاضی، ابزاری است که به واسطه آن فضای معماری اسلامی و نیز سطوح خارجی آن شکل گرفته و انسجام پیدا می‌کند. به این ترتیب اصل وحدت در معماری عیان‌تر می‌شود.^(۲)

همچنین در تزیینات مساجد نیز توحید و تلقی توحیدی باعث می‌شود تا هنرمند مسلمان از کثرت بگذرد تا به وحدت نایل آید، انتخاب نقوش هندسی و اسلامی و خطایی و وحدت این نقوش در یک نقطه و کمترین استفاده از نقوش انسانی تأکیدی بر همین مبنا است.

شریعت اسلام، قرار دادن مجسمه یا طرح و یا هرگونه تصویری که در آن صورت طبیعی موجودات جاندار اعم از حیوانات و گیاهان آورده شده باشد، را در مسجد جایز نمی‌شمارد.^(۳)

وجود نداشتن تصاویر در مساجد در مرتبه اول به معنای از میان برداشتن هرگونه «حضوری» است که ممکن است در مقابل «حضور نامرئی» خداوند جلوه کند و باعث اشتباه و خطا شود و در مرتبه دوم تأکید بر جنبه تنزيه باری تعالی است. به این معنی که

۱. نصر، سنت اسلامی در معماری ایرانی، ص ۶۸.

۲. نصر، اصل وحدت در معماری قدسی، ص ۵۰.

۳. مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۶، ص ۳۲۸ و امام خمینی، رساله عملیه، مسئله ۸۹۸.

ذات مقدس او را نمی‌توان با هیچ چیز سنجید.^(۱)

طرح‌های هندسی، که به نحو بارزی، وحدت در کثرت و کثرت در وحدت را نشان می‌دهند، همراه با نقوش اسلامی، که ظاهری گیاهی دارند، ولی آن قدر از طبیعت دور شده‌اند که ثبات را در تغییر نشان می‌دهند، فضای معنوی خاصی را به وجود می‌آورند که سفر انسان فانی را به عالم توحید و بقا ممکن می‌سازند.^(۲)

مرکز یک طرح اسلامی همه جا هست و هیچ جا نیست. در پی هر اثباتی، سلبی است و به دنبال هر سلبی، اثباتی، دو نوع خاص طرح اسلامی وجود دارد: اولی از به هم بافتن و در هم پیچیدن تعداد کثیری ستاره هندسی تشکیل شده که شعاع‌هایشان به هم می‌پیوندد و نقش بغرنج و بی‌انتها را پدید می‌آورد. این طرح نماد شگفت‌انگیزی از مرتبه‌ای از تفکر و مراقبه است که طی آن آدمی اصل وحدت را در می‌یابد. در واقع هیچ تمثیل و رمزی درجهان مشهودات برای پیچیدگی درونی وحدت و انتقال از وحدت تقسیم و تکثیرناپذیر به «وحدة در کثرت» و یا «کثرت در وحدت» بهتر از سلسله طرح‌های هندسی در یک دایره یا کثیر السطوح‌ها در یک کره نیست.^(۳)

نوع دیگر که عموماً عنوان طرح اسلامی به آن اطلاق می‌شود، از موتیف‌های گیاهی که کمتر به شکل طبیعی خود هستند، تشکیل شده و از نظر تاریخی، اسلامی به صورت گیاه‌گویا از تصویر تاک یا درخت زندگی در پیش از اسلام سرچشمه گرفته و به همین دلیل، اسلامی یاد آور درخت زندگی است. نقش و سمبل نشان‌وار رویش نباتات که به عنوان «درخت زندگی» در سنت ایران باستان و درخت ذات انواط در میان اعراب جاهلیت وجود داشته است، در دوره اسلامی به جایش درختی پربارتر و پرثمر تر چون «سدرة المنتهی» نقش گردیده که مفهوم سمبولیک «درخت پر ثمر علم و دانش»

۱. بورکهارت، روح هنر اسلامی، ص ۵۴.

۲. احمدی، فرمها و نقش‌های نمادین در مساجد ایران، ص ۱۶.

۳. بورکهارت، روح هنر اسلامی، ص ۵۷.

۲۲۷ تجلی اصل وحدت در عین کثرت و کثرت در عین وحدت در معماری مساجد

است که در بهشت عدن آن را می‌توان یافت و تجسم کمال مطلق انسانی است.^(۱)

نقش اسلامی گرچه مطابقتی با گیاه ندارد، ولی جلوه‌ای است کامل از هماهنگی و تعادل؛ حتی می‌توان گفت: پیچاپیچی اسلامی اشاره آشکاری است به اندیشهٔ یگانگی خداوند و وحدت و یگانگی زمینه و پایه گوناگونی‌های بی‌کران جهان است، وحدت الوهیت در ورای همه مظاهر است، که همه افراد را در بر می‌گیرد.

از زوایه‌ای دیگر می‌توان گفت که از طریق هماهنگی تاییده بر جهان است که وحدت الوهیت در جهان نمودار می‌شود و هماهنگی چیزی نیست جزو وحدت در کثرت یا کثرت در وحدت، یعنی آن که جهان از عامل واحدی پی‌ریزی شده است.^(۲)

علاوه بر اسلامی‌ها به عنوان نمادی برای انتقال مفهوم وحدت، خوشنویسی یکی دیگر از زمینه‌هایی است که هنرمند مسلمان می‌کوشد تا از طریق آن معانی و مقاهم الهی را در مقابل دیدگان انسانها قرار دهد. در واقع در اسلام، خطاطی که گویی تجسم مرئی کلمه الهی است، جای شمایل نگاری را گرفته است.^(۳)

خط عربی با ظهور اسلام قداست یافت؛ زیرا خطی بود که خداوند آن را برگزید تا پیام خویش را با آن به تمامی انسانها ابلاغ کند. نیاز به ثبت قرآن و عرضه وسیله‌ای گرانبها برای پیام رسانی، نقش اساسی در تکامل این خط ایفا کرد و موجب شد این خط به صورتی روشن و خوانا و در عین حال، زیبا در آید. از این نظر، آن خط صرفاً برای نوشتن نبود، بلکه به وسیله کاتبان هنرمند و ورزیده، جنبه خوشنویسی نیز پیدا کرد.^(۴) کتیبه‌نگاری با جنبهٔ بیانیه‌ای، اخباری و آگاهانندگی، وسیلهٔ ویژه‌ای برای انتقال

۱. بیانی، باستان‌شناسی و هنر صدر اسلام، ص ۱۲.

۲. بورکهارت، هنر اسلامی زبان و بیان، ص ۷۴.

۳. بورکهارت، نظری بر اصول و فلسفه هنر اسلامی، ص ۴۱.

۴. ویلسون، طرح‌های اسلامی، ص ۱۴.

(۱) مفاهیم و کاربردهای معماری بود.

در حقیقت استفاده از اسلیمیها و کتیبه‌ها یکی از بارزترین ویژگی‌های تزیینی مشترک در همه مساجد است.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

معماری اسلامی که در قلمرو گسترده اسلام، سبک‌های متفاوتی را دنبال کرده، روح مشترکی دارد که از وحدت دیدگاه‌های فلسفی و عرفانی، و ایمان خاص هنرمندان مسلمان سرچشمه می‌گیرد. این معماری بر فیض و برکت صادر شده از کلام وحی متکی است و هنرمند مسلمان با بهره گیری از عرفان عمیق اسلامی، توانسته با شکوه‌ترین آثار هنری را با الهام از معنویت دینی و بر اساس توحید و یگانگی ذات اقدس پروردگار بیافریند.

هنرمند مسلمان به خاطر نتایج مادی کار یا اراضی حس زیباشناسی، اثر هنری را خلق نمی‌کند، بلکه همواره می‌کوشد تا با راز و رمز و کنایه، متعالی‌ترین حقایق خلقت را در قالب‌های مادی به نمایش بگذارد.

گرچه وحدت خود یک حقیقت کاملاً عینی است، به نظر انسان یک مفهوم ذهنی و انتزاعی جلوه می‌کند. دین اسلام مبتنی بر توحید است و وحدت را نمی‌توان با هیچ تصویری نمودار ساخت و بیان کرد.^(۲) اما هنر اسلامی در تمام جنبه‌های خود مبتنی بر حکمت اسلامی است و این یعنی درک این حقیقت که هر اثر هنری باید طبق قوانینی آشکار ساخته و پرداخته شود و این که این حقایق کمان نشود و در حجاب مستور نماند.^(۳) بنابراین اصل توحید که پایه نظرگاه اسلامی است در تمام وجهه هنری و از جمله

۱. اتینگهاوزن و گرابار، هنر و معماری اسلامی، ص ۴۰۱.

۲. بورکهارت، روح هنر اسلامی، ص ۵۳.

۳. بورکهارت، روح هنر اسلامی، ص ۵۴.

۲۲۹ تجلی اصل وحدت در عین کثرت و کثرت در عین وحدت در معماری مساجد

معماری مساجد، عیان و مشهود است و هنر معنوی اسلامی، که با تکیه بر اصل توحید، در پی وحدت بخشیدن بر پیکر عناصر گوناگون هنری است، در معماری مساجد نیز تجلی کرده و روح وحدت را در معماری مساجد مختلف در سراسر جهان پهناور اسلام به منصه ظهور رسانده است. بنابراین مساجد اگر چه کثیرند، واحدند و اگر چه واحدند، کثیرند.

منابع و مأخذ

- ۱ - آزادی ور، هوشنگ، بدیهه سازی شیوه بیان هنری در فرهنگ سنتی ایرانی و اسلامی، تهران، موسسه فرهنگی انتشاراتی تبیان، ۱۳۷۹.
- ۲ - ابو هاجر، محمد السعید بن بسیونی زعلول، موسوعه اطراف الحدیث النبوی الشریف، دارالفکر، بیروت ۱۴۱۰ هـ. ق.
- ۳ - احمدی، ملکی، رحمان فرمها و نقش‌های نمادین در مساجد ایران، مجموعه مقالات همایش معماری مسجد، دانشگاه هنر، ۱۳۷۸.
- ۴ - بورکهارت، تیتوس، ارزشهای جاودان در هنر اسلامی، مجموعه مقالات جاودانگی و هنر، ترجمه محمد آوینی، تهران، انتشارات برگ، ۱۳۷۰.
- ۵ - بورکهارت، تیتوس، روح هنر اسلامی، ترجمه دکتر سید حسین نصر، مبانی هنر معنوی، مجموعه مقالات به کوشش دفتر مطالعات دینی هنر، زیر نظر علی تاج الدینی، تهران، حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۲.
- ۶ - بورکهارت، تیتوس مدخلی بر اصول و روش هنر دینی، ترجمه جلال ستاری، مبانی هنر معنوی، مجموعه مقالات به کوشش دفتر مطالعات دینی هنر، زیر نظر علی تاج الدینی، تهران، حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۲.
- ۷ - بورکهارت، تیتوس، نظری به اصول و فلسفه هنر اسلامی، ترجمه غلامرضا اعوانی، مبانی هنر معنوی مجموعه مقالات به کوشش دفتر مطالعات دینی هنر، زیر نظر علی تاج الدینی، تهران حوزه هنری تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۲.
- ۸ - بورکهارت، تیتوس، هنر اسلامی زبان و بیان، ترجمه مسعود رجب نیا، تهران،

انتشارات سروش، ۱۳۶۵.

۹ - بیانی، سوسن، باستان‌شناسی و هنر صدر اسلام، جزوه کلاسی، چاپ نشده، ۱۳۸۰.

۱۰ - پاپادوپلو، الکساندر، معماری اسلامی، ترجمه دکتر حشمت جزئی، تهران،

مرکز نشر فرهنگی رجاء، ۱۳۶۸.

۱۱ - پیرنیا، محمد کریم، معماری اسلامی ایران به کوشش غلام حسین معماریان، تهران،

انتشارات دانشگاه علم و صنعت، چاپ سوم، ۱۳۷۴.

۱۲ - حاتم، غلامعلی، مسجد جلوه گاه هنر اسلامی، مجله مسجد، سال هفتم، شماره ۴۲،

بهمن و اسفند ۱۳۷۷، صص ۴۹ تا ۵۵.

۱۳ - حسن زاده آملی، حسن، رساله وحدت از دیدگاه عارف و حکیم، تهران، انتشارات فجر،

۱۳۶۲.

۱۴ - خمینی، روح الله الموسوی، رساله توضیح المسائل، قم، موسسه مکتب امیرالمؤمنین،

چاپ دوم، ۱۴۱۵ هـ ق.

۱۵ - رهنورد، زهرا، حکمت هنر اسلامی، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۷۸.

۱۶ - فضائی، حبیب الله، اطلس خط، اصفهان، چاپ شهریار اصفهان ۱۳۵۰.

۱۷ - کریمیان، حسن، اقدامات عملی فرمانروایان سلجوقی در دگرگونی سبک معماری مساجد،

مجله مسجد، شماره ۵۰، سال نهم، خرداد و تیر ۱۳۷۹، صص ۴۴ تا ۵۱.

۱۸ - کیانی، محمد یوسف، معماری اسلامی ایران، انتشارات سمت، ۱۳۷۹.

۱۹ - گرابار، الگ، مسجد نمونه هنر دینی در اسلام، مجله مسجد، شماره ۲۹، سال چهارم،

خرداد و تیر ۱۳۷۴، صص ۴۴ تا ۵۴ و شماره ۲۰، سال چهارم مرداد و شهریور، ۱۳۷۴، صص ۵۸ تا ۶۷.

۲۰ - گرابار، الگ، واتینگهازن، ریچارد، هنر و معماری اسلامی، ترجمه یعقوب آژند،

انتشارات سمت، ۱۳۷۸.

۲۱ - مارتن هنری، سبک‌شناسی هنر معماری، ترجمه پرویز و رجاوند، انتشارات علمی

و فرهنگی، ۱۳۷۵.

۲۲ - مجلسی دوم، محمد باقر بن محمد تقی، بخار الانوار، تهران، چاپ آخوندی اسلامیه،

بی‌تاریخ.

۲۳۱ تجلی اصل وحدت در عین کثرت و کثرت در عین وحدت در معماری مساجد

- ۲۳ - میشل، جرج، معماری جهان اسلام ترجمه یعقوب آژند، انتشارات مولی، ۱۳۸۰.
- ۲۴ - نصر، سید حسین، اصل وحدت در معماری قدسی، مجموعه مقالات هنر و معنویت اسلامی ترجمه رحیم قاسمیان، تهران، دفتر مطالعات دینی هنر، ۱۳۷۵.
- ۲۵ - نصر، سید حسین، سنت اسلامی در معماری ایرانی، مجموعه مقالات جاودانگی و هنر، ترجمه محمد آوینی، تهران، انتشارات برگ، ۱۳۷۰.
- ۲۶ - ویلسون، او، طرح‌های اسلامی، ترجمه محمد رضا ریاضی، انتشارات سمت، ۱۳۷۷.
- ۲۷ - هوگ، ج، سیک‌شناسی هنرمعماری در سرزمین‌های اسلامی، ترجمه پرویز ورجاوند، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۶.

28 - Creswell, K.A.G, Early Muslim Architecture , Penguin Books, 1958

فروع مسجد « ۲ »

۲۳۲

دین دولتی و دولت دینی با تأکید بر تعامل دین و دولت در پایگاه مسجد

□ عزت الله واعظی

□ چکیده

در این مقاله با ذکر مقدمه‌ای به کارآمدی اسلام به عنوان مکتب پویا و پر تحرک در همه عرصه‌های زندگی، اشاره و با تأکید بر مستدل و منطقی بودن آن در جنبه‌های نظری و عملی به گرایش نسل معاصر به ویژه پس از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران و رویکرد به معنویت و مکتب برتر از یکسو و حساسیت و سخنان اسلام و حجم وسیع توطئه‌ها علیه انقلاب و ناکار آمدی نظام اسلامی از سوی دیگر و ورود اندیشه‌های بیگانه در حوزه فرهنگ و اندیشه مسلمین و دامن زدن به شباهات توسط غربزدگان بی اطلاع از اسلام، دشمنان را به تلاش برای کاستن جاذبه اسلام و سوق دادن اذهان اندیشه‌ها به سمت اهداف مورد نظرشان واداشت.

پیروزی انقلاب اسلامی نیز از ابعاد مختلف، نگرانی‌هایی را برای قدرت‌ها و مکتب‌ها به وجود آورد و به برخوردهای خصمانه واداشت که هجوم اندیشه‌های وارداتی لیبرالیستی و سکولاریسم و پلورالیسم و... نمادی از آن است.

مفهوم دین دولتی و دولت دینی یکی از شباهات است که مقاله به بررسی و پاسخ

آن همت گماشته و پیرامون دین و دولت و ضرورت و رابطه آن دو و زمینه‌های رشد جامعه در پرتو تعامل بین آن دو نهاد، به بحث پرداخته و در ادامه با توجه به جایگاه مسجد و کارکردهای آن در فرهنگ اسلام به وظیفه دولت در قبال مساجد و مراکز دینی و نقش مساجد در پیروزی و تداوم انقلاب و رشد فکری و فرهنگی جامعه و مقاله با هجمه‌های دشمنان اشاره نموده است.

مقدمه

پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، کارآمدی اسلام به عنوان مکتب پویا و پر تحرک در همه عرصه‌های زندگی و مستدل و منطقی بودن معارف آن در جنبه‌های نظری و عملی را برای همه جهانیان آشکار ساخت و طلیعه تحقق **الاسلام يَعْلُوا وَ لَا يُعْلَمُ عَلَيْهِ**^(۱) را به نمایش گذاشت.

حق آن است که اسلام، دین دنیا و آخرت و محیط بر مسایل مختلف انسان و مشرف بر همه حوابج و نیازها و خواسته‌های معقول و ناظر به همه جنبه‌ها و استعدادهای مختلف آدمیان است.

آری در دوران معاصر نه تنها به اثبات مستدله ایدئولوگی‌های اسلامی؛ بلکه به اعتراف بسیاری از مستشرقین^(۲)، اسلام برترین دین و قرآن بهترین، کامل‌ترین و جامع‌ترین کتاب آسمانی و حاوی زیباترین دستور العمل‌های سعادت آفرینی است که می‌تواند در دو بعد اندیشه و عمل، راهنمای انسان‌ها قرار گیرد.

گرایش و رویکرد مشتقانه به اسلام و معنویت و گسترش روز افزون مطالعات

۱ . بحار الانوار، ج ۳۹ ، ص ۳۷ .

۲ . شرق‌شناسی که عمدتاً به دلیل اغراض سیاسی و... پیرامون اسلام و پیشوایان دین و احوال مسلمین و جغرافیای جهان اسلام، تحقیقات و پژوهش‌هایی به عمل آورده‌ند و در این رابطه کتاب‌هایی هم نوشته‌اند نظیر: گوستاولون، جان دیون پورت، جرجی زیدان، جرج جرداق، کورت فریسلر و... .

۲۳۵ دین دولتی و دولت دینی با تأکید بر تعامل دین و دولت در پایگاه مسجد

پژوهشگرانه نسبت به اسلام از سوی تشنگان حقیقت و جویندگان مکتب برتر، حساسیت دشمنان اسلام را بر انگیخت و حجم وسیع توطئه‌ها علیه اسلام و انقلاب را رقم زد و سردمداران معاند و عوامل فرهنگی استکبار را بر آن داشت تا در قالب‌های گوناگون و در اشکال مختلف و با ترفندهای متنوع و در عین حال جذاب! سعی در دستکاری دانایی و باورها و طرز تفکر و تلقی مردم، به ویژه جهان اسلام داشته باشند و از این رهگذر از جاذبه و مقبولیت اسلام ناب بکاهند و افکار و اذهان جستجوگران را به سمتی که خود می‌پسندند، سوق دهند. چنان که این شیوه‌ها، شگرد همه تاریک‌اندیشان باطل‌گرا در طول تاریخ از صدر اسلام تا به امروز بوده است!

القاء ناکار آمدی نظام اسلامی، ورود اندیشه‌های بیگانه در حوزه فرهنگ و اندیشه مسلمین، دامن زدن به شباهات و افکار الحادی توسط صاحبان اندیشه‌های علیل و بی‌اطلاع، یا لاقل کم اطلاع از حقیقت اسلام و معارف ناب آن، نمادی از تلاش گسترده دستگاه‌های متخصص فرهنگ‌سازی و شکل‌دهی اندیشه‌های مخالف است ولی باید به آنان گفت: «يُرِيدُونَ لِيُطْفُؤُوا نُورَ اللَّهِ يَا فُوَاهِمْ وَ اللَّهُ مُتَمَّنُ نُورٍ وَ لَوْكَرَهُ الْكَافِرُونَ». (۱)

پیروزی انقلاب اسلامی و نگرانی دشمنان

تردیدی نیست که پیروزی انقلاب در ایران بر اساس تفکر اسلامی، از ابعاد و زوایای مختلف، نگرانی‌ها و دل مشغولی‌هایی را برای مخالفین و معاندین اسلام پدید آورد.

با یک نگاه کلی به روشنی در می‌یابیم که پیروزی انقلاب و تأسیس حکومت اسلامی، از ابعاد مختنی، دشمنان داخلی و خارجی را به وحشت انداخته است.
۱. از نظر اعتقادی مکاتب و ادیان را تحت الشاعع قرار داد و جاذبه‌کاذب مکتب‌ها

. ۱. سوره صفحه، آیه ۸.

و ادیان تحریف شده را علی رغم شعارهای فرینده و تبلیغات گسترده آنها از افکار واذهان سطحی اندیشان خوش باور، زدود و ذهن‌های جستجوگر و حقیقت طلب را به سمت خویش معطوف ساخت. بدین جهت متولیان آنها را به واکنش واداشت. در این راستا اندیشه جدایی دین از حکومت و سیاست، ناکارآمدی نظام اسلامی در عصر مدرنیته^(۱) و پست مدرنیسم^(۲) تضاد و تقابل دین و دموکراسی^(۳) ناسازگاری قضای اسلامی با اصول و مبانی حقوق بشر، کفایت عقل و علم و بینیازی از دین، ترویج تفکر لیبرالیسم^(۴) سکولاریسم^(۵) پلورالیسم دینی، الحاد و التقاط، قرائت‌های گوناگون از دین، تبلیغ فرهنگ اباجیگری و ابتدال^(۶) نمادی روشی از آن واکنش‌های عاجزانه است.

۲. از نقطه نظر سیاسی قدرت‌ها را مضطرب ساخت و احساس شکست و رعب و وحشت در دل آنها پدید آورد و دکترین سیاسی ابرقدرت‌ها را زیر سؤال برد و پیروزی خون بر شمشیر و غلبه ایمان بر سلاح‌های مدرن و پیشرفته نظامی را به نمایش گذارد و بذر خودباوری و ایمان و اعتماد به نفس و توکل به خدا را دل‌ها کاشت و به رویش واداشت.

۳. از نقطه نظر تدبیر امور جامعه و تشکیلات اداری کشور، احزاب و گروه‌های مختلف و قدرت طلبان و سودجویان منحرف و وابستگان به بیگانگان خارجی را مأیوس ساخت! همان‌ها که به تعبیر امیرالمؤمنین ﷺ: «زَرَعُوا الْجُحُورَ وَ سَقَوْهُ الْغُرُورَ وَ حَصَدُوا الثُّبُورَ»؛ بذر گناه و فسق و فجور افشارندند و با آب غرور و فریب، آبیاری

. Modernity . ۱

. Post Modernism . ۲

. Democracy . ۳

. Liberalism . ۴

. Secularism . ۵

. Dissouluteness . ۶

۲۳۷ دین دولتی و دولت دینی با تأکید بر تعامل دین و دولت در پایگاه مسجد

و بالنده اش کردند و محصول آن را که نکبت و بد بختی برای جامعه و خود آنها بود،
درو نمودند! (۱)

الف: برخوردهای فصمانه

از این روی، از همان آغاز پیروزی انقلاب اسلامی به ویژه در دهه دوم انقلاب تا به امروز، پیوسته با موضوع‌گیری‌های خصمانه و ترفندها و توطئه‌ها و شگردهای مختلف خصوصاً در جبهه اعتقادی و فکری و فرهنگی، مورد خشم و قهر دشمنان خشمگین و عنود بود و در طول سالهای گذشته، پیوسته کوشیدند نظام اسلامی را سرنگون یا لااقل دچار انحراف سازند و از جاذبیت دین و ایمان و معنویت، به ویژه اسلام ناب‌بکارند و با شبھه‌افکنی و دامن زدن به تفکرات سکولاریستی، نسلی مسخ شده و منحرف، دارای اندیشه التقاطی و رفتاری مبتذل، بپورند تا آنها همسو با فرهنگ غرب و منافع قدرتهای استعماری، وارثان انقلاب و مدیران آینده کشور گردند.

از جمله شبھاتی که مولدان اندیشه‌های بیمار و بدخواه، ایجاد کرده و در اذهان ساده لوحان و سطحی اندیشانی که هنوز شاکله فکری آنها شکل نیافته، با القاء و تلقین وارد ساختند، طرح پرسش تأمل برانگیز دین دولتی یا دولت دینی است که حقیقت واقعیت کنونی انقلاب و نظام اسلامی چیست؟ دین دولتی یا دولت دینی؟

ب: فرسندي امریکا از پیدایش انحراف

گفتنی است شورای روابط خارجی امریکا در گزارش خود از رویکرد ایران در سالهای اخیر به سکولاریسم ابراز خرسند می‌کند! و آن را دارای چهار ویژگی به شرح ذیل می‌داند:

۱. نهج البلاغه، خ ۲.

۱. تفکر جدایی دین از سیاست که به تدریج در جامعه اسلامی ایران رواج یافته و قوت می‌گیرد!
۲. بسیاری از افراد، تعارض احکام اسلام با دموکراسی و حقوق بشر را پذیرفته‌اند!
۳. با ترویج اندیشه سکولاریستی، جایگاه ولایت فقیه متزلزل و نفوذ و موقعیت روحانیت تضعیف می‌شود و از قداست می‌افتند و همچنان به عنوان تنها «تفسر و ایدئولوگ اسلامی» مطرح نخواهند بود، بلکه حوزه‌های فکری دیگری نیز در کنار روحانیت به عنوان اسلام شناس و مفسر دین مطرح می‌شوند!!
۴. ترویج و قبول و پذیرش اندیشه سکولاریسم، تدریجًا سبب عادی‌سازی رابطه با غرب و امریکا می‌گردد.

وی با تأکید بر ادامه و گسترش این رویکرد جدید، اظهار می‌دارد:
 «این حرکت در مجموع به نفع امریکاست و باید از جانب امریکا قویاً مورد حمایت و پشتیبانی قرار گیرد!!». ^(۱)

این قبیل گزارشات، وظیفه عالمان دین را سنگین‌تر می‌کند که بی‌تفاوت و ساکت نشسته و به دفاع از مبانی دین و تبیین اندیشه‌هایی که در تقابل و تعارض با دین هستند، پردازند و با تکیه بر منطق و استدلال، با سخنان حکیمانه و موعظه خیرخواهانه و جدال احسن ^(۲) به نقد و بررسی اندیشه‌ها و پاسخ به شباهات، همت گمارند و عرصه را برای جولان سراب‌اندیشان یکسو نگر خالی نگذارند تا متعاق فکری سرابگون و بی‌ارج خویش را به ساده‌لوحان جاهم و غافل و نامتیزان سطحی‌اندیش به قیمتی گزاف نفروشنند و اندیشه‌های پاک و زلال و حقیقت ناب را در مسلخ مطامع غیر انسانی خویش ذبح نسازند.

۱. بررسی اندیشه‌ها، سید محمد امین، ص ۵.

۲. أَدْعُ إِلَى سَبِيلٍ رَّبِيعَ بِالْحِكْمَةِ وَ الْمُؤْعِنَةِ الْحَسَنَةِ وَ جَادِلُهُمْ بِالْتَّيْهِ أَخْسَنُ، سوره نحل، آيه ۱۲۵.

۲۳۹ دین دولتی و دولت دینی با تأکید بر تعامل دین و دولت در پایگاه مسجد

لازم است در این رابطه به اختصار با دین، تفکر سکولاریستی، خاستگاه و برآیند آن، همچنین ارتباط دین و دولت آشنا شویم:

دین چیست؟

برای دین تعاریف متنوعی ذکر شده که ارایه و بررسی آنها خود نیازمند یک مقاله جداگانه است. بدین رو به ذکر سه تعریف برگزیده بسنده می‌کنیم: «دین، مجموعه‌ای از گزاره‌های حقیقی و واقع‌نمای در باره انسان و جهان و نیز مجموعه‌ای از آموزه‌های دستوری و ارزشی که جهت تنظیم مناسبات انسان با جهان و انسان‌های دیگر، از طریق پیامبران از سوی خدا تنزیل یا به تنفیذ وحی توسط عقل سلیم آدمی دریافت می‌شود». (۱) به بیانی دیگر:

«دین مجموعه‌ای است مشتمل بر قوانین اجتماعی و احکام حقوقی که با در نظر گرفتن نیازهای مادی و معنوی، برای سعادت و بهروزی انسانها از سوی خدا آمده و توسط پیامبر به انسان‌ها ابلاغ شده است».

بنابراین دین و به ویژه اسلام که آخرین و کاملترین آن است در زمینه‌های مختلف فردی، خانوادگی، اجتماعی، بین‌المللی و حقوقی دارای قوانین، دستور العمل و احکام و مقررات خاص است.

در بینش اسلامی بالاترین ارزش این است که انسان تابع اراده خدا و بنده خالص او باشد و او را صاحب اختیار مطلق بداند.

به عبارت روشن‌تر:

«دین مجموعه‌ای از باورهای قلبی و ارزش‌های اخلاقی و رفتارهای عملی متناسب با آن

باورهاست».

مراد از باورها، اعتقاد به یگانگی خدا و صفات جلال و جمال او و اعتقاد به نبوت و معاد است که از آن به اصول دین یا اصول عقاید تعبیر می‌شود. مراد از ارزش‌های اخلاقی، اخلاقیات و مراد از رفتارها نیز کلیه رفتارهای متناسب با آن باورهاست که بر حسب اوامر و نواهی الهی و به منظور پرستش و بندگی خدای متعال انجام می‌گیرد که از آن به فروع دین یاد می‌شود.^(۱)

در تعریف اسلام به عنوان یگانه دین حق و تنها نسخهٔ کامل دین الهی معتبر و مقبول در دوران معاصر می‌توان گفت:

«اسلام عبارت است از مجموعه‌ای از باورهای قلبی که بر آمده از امور فطری و استدلال‌های عقلی و نقلی است».

و نیز مجموعهٔ تکالیف دینی که از سوی خداوند بر پیامبر ﷺ به منظور تأمین سعادت دنیوی و اخروی بشر نازل شده است.

این تکالیف تمامی اموری که به نحوی در سعادت دنیا و آخرت انسان نقش دارد را در بر می‌گیرد.^(۲)

سکولاریسم

واژه سکولاریسم از ریشه لاتینی سکولام^(۳) به معنی این جهانی و امور دنیایی گرفته شده است. این مکتب معتقد است که دنیا، سیاست و اداره امور اجتماعی بشر از دین و آخرت جداست.

۱. پرسش‌ها و پاسخ‌ها، مصباح یزدی، ج ۳، ص ۱۰.

۲. پرسش‌ها پاسخ‌ها، ج ۳، ص ۱۰ و ۱۱.

۳. Secolom.

۲۴۱ دین دولتی و دولت دینی با تأکید بر تعامل دین و دولت در پایگاه مسجد

خاستگاه سکولاریسم

خاستگاه سکولاریسم، مغرب زمین است و می‌توان گفت سکولاریسم بازتاب طبیعی حوادث قبل از رنسانس یعنی عکس العمل دوران قرون وسطی است که در آن مذهب کاتولیک با همه نواقصش در سایه اقتدار و تبلیغات، در جوامع اروپایی، از جانب متولیان مکتب مسیحیت، نمونه یک دین کامل معرفی شد و عملکرد سوء اربابان کلیسا، نمونه پای‌بندی کامل به دین تلقی گردید!!

مخالفت شدید کلیسا با هر گونه نوآوری و اظهار نظرهای علمی مخالف با تعالیم انجیل آن هم بدون هیچ استدلال معقول و منطقی، تعارض میان دین و علم را برانگیخت و یافته‌های جدید علمی، شجره منوعه تلقی شد که ابراز و پاشواری بر آن، مکافات مرگ را در پی داشت!

برخورد های سخت و خشونت آمیز اربابان کلیسا سبب بدینی رویگردنی در جوامع مسیحی، به ویژه از سوی قشر تحصیل کرده شد و به تدریج به استناد انجیل تحریف شده، نوعی تقسیم کار بین کلیسا و قیصر مقبول افتاد که کار مسیح و کلیسا را به کلیسا و کار قیصر را به قیصر باید سپرد.^(۱)

بدینسان زمینه اصلی بروز و رشد سکولاریسم، آموزه‌های غیر عقلانی و عملکرد خشن پیروان مکتب مسیحیت است. آری اندیشه سکولاریسم که در حقیقت واکنشی به عقاید و سوء رفتار و عملکرد کلیسا بود در قرن ۱۹ میلادی توسط رابرт اون^(۲) فیلسوف انگلیسی به صورت مکتب شکل مدون و منسجمی یافت. بدین روی اساس سکولاریسم بر دین گریزی نهاده شد و این باور که با پیشرفت علم و در اختیار داشتن عقل، در اداره جامعه نیازی به دین نیست، ترویج گردید.

گفتنی است سکولاریسم با دیگر اندیشه‌های فلسفی، سیاسی و اجتماعی:

۱. کتاب نقد، ج ۲ و ۳، ص ۱۳.

۲. Robert Owen.

۱. راسیونالیسم^(۱) یا عقل‌گرایی و خردمنداری محض.
۲. پوزیتیویسم^(۲) یا اثبات‌گرایی، تحقیق‌گرایی، اعتقاد به اصالت حسن و نسبیت.
۳. لیبرالیسم^(۳) یا اصالت دادن به آزادی‌های مطلق فردی در کلیه شئون.
۴. مدرنیسم^(۴) یا تجدد‌گرایی.
۵. اومانیسم^(۵) یا بشرگرایی و اعتقاد به اصالت انسان.
۶. آئیسم^(۶) یا انکار قدرت‌های مافوق طبیعی و تقدس سنتیزی.
۷. سیانتیسم^(۷) یا علم‌گرایی محض و علم محوری به معنی اخص، از نظر مبانی، خاستگاه، دیدگاه و برآیند، نقاط اشتراک بسیار؛ بلکه در پاره‌ای از امور با آنها وحدت دارد.

برآیند پدیده سکولاریسم

بررسی جوامع بشری نشان می‌دهد، پدیده سکولاریسم در جوامع مختلف، پیامدهای ذیل را در پی داشته است:

الف: الیناسیون^(۸) یا از خود بیگانگی و بی‌هویتی.

-
- . Rationalism . ۱
  - . Positivism . ۲ مکتبی است فلسفی که تجربه‌های حسی و روش منطقی را یگانه منبع تمامی اطلاعات و یافته‌های معتبر بشری می‌داند.
  - . Liberalism . ۳
  - . Modernism . ۴
  - . Humanism . ۵
  - . Atieis . ۶
  - . Scientism . ۷
  - . Alheonation . ۸

۲۴۳ دین دولتی و دولت دینی با تأکید بر تعامل دین و دولت در پایگاه مسجد

ب: تزلزل عقاید دینی و ترویج هرهری مذهبی.

ج: نهالیسم یا پوچگرایی.

د: ابتدا و تسليم.

بداهت این ادعا و آشکار بودن آن ما را از ذکر نمونه‌های فراوان عملی در کشورهای جهان سوم، به ویژه دنیای غرب بی‌نیاز می‌سازد.

دولت چیست؟

مفهوم دولت^(۱) از واژه‌های پر مناقشه در مباحث سیاسی است که تعاریف مختلفی برای آن ارایه شده است و همین خودگویای چندگانگی نظریاتی است که آن تعریف‌ها از آنها برخاسته‌اند.

تعریف عمومی دولت، عبارت است از:

«تشکیلات حکومتی یا مجموعه قوای سه‌گانه مقننه و قضاییه و مجریه».

برخی از اندیشمندان عرصه سیاست، دولت را این‌گونه تعریف می‌کنند:

«دولت، اجتماع انسانهای کم و بیش زیادی است که سرزمینی را در تصرف دائمی خود داشته و حکومت سازمان یافته دارند و بیشتر ساکنان آن سرزمین به طور عادت و یا مشروعیتی که برای آن قایلند، از آن حمایت می‌کنند».^(۲)

رابرت دال هم گفته است:

«به نظام سیاسی متشکل از ساکنان یک سرزمین و حکومت آن سرزمین دولت گفته می‌شود».^(۳)

. State . ۱

. ۲ . بنیادهای علم سیاست، عبدالرحمن عالم، نشر نی، ۱۳۷۶

. ۳ . همان .

در نهایت می توان گفت:

«دولت آن واحدی است که ویژگی های زیر را دارد: جمعیت، حکومت، سرزمین، حاکمیت (انحصار قدرت)».

در هر سرزمینی که مردم آن بنای همزیستی^(۱) و مدنیت داشته باشند، به ناچار باید به حکومت و امارت تن در دهند. این ضرورت و احساس نیاز اصلی عقلانی و مورد قبول عموم انسانهاست. بر این اساس با توجه به خصوصیات انسان و ضرورت زندگی جمعی، لزوم دولت و قانون آنچنان بدیهی و مبرهن است که مستغنی از هرگونه استدلال می باشد؛ زیرا حکومت، زعامت و ولایت از اساسی ترین اصول تشکل هر جامعه و نیاز جمعی است و بانبود آن، اجتماع و مدنیت شکل نمی گیرد. اگر انسان موجودی مدنی بالطبع است، بلاشك نیاز به حکومت و قبول زعامت و ولایت نیز در طبع او نهفته است؛ زیرا التزام به یک امر، التزام به لوازم آن نیز خواهد بود. بنابراین همزیستی و التزام به مدنیت، مستلزم پذیرش حکومت و ولایت است.

کلام نورانی امیر المؤمنین ﷺ ناظر به همین حقیقت است که می فرماید:
 «لَا يَدْلِلُ النَّاسٌ مِنْ أَمِيرٍ بِرَّأْ أَوْ فَاجِرٍ»؛ بی تردید مردم به زمامداری نیک یا بد نیازمندند.^(۲)

سکولاریسم و جدایی دین و دولت!

جدایی دین از دولت، یکی از مشخصه های نگره سکولاریسم است که همواره بر جدایی قلمرو دین از سیاست تأکید دارد.

در اندیشه سکولاریستی، دین امری فردی قلمداد شده و رسالت آن تنها ایجاد

. Symbiosis . ۱

. ۲ . نهج البلاغه، خ ۴۰

۲۴۵ دین دولتی و دولت دینی با تأکید بر تعامل دین و دولت در پایگاه مسجد

رابطه میان فرد و خداوند است که در آن سیاست هیچ دخالتی ندارد و دین هم نمی‌تواند در رقم زدن سرنوشت اجتماعی بشر و اداره امور جامعه نقشی داشته باشد.

تفکیک دین از دنیا، جدایی دین از حکومت و سیاست که هم اکنون مورد اتفاق کلیسا و اربابان اندیشه سکولاریسم است، محصول القائنات و آموزه‌های توافقی متولیان مکتب مسیحیت تحریف شده در قرون وسطی و روشنفکران است که امروز به وسیله پیشرفت ارتباطات و به دلیل اغراض و اهداف خاصی، دامنه یافته و به صورت ابزاری در خدمت نوکلینالیسم^(۱) یا استعمار جدید قرار گرفته و به منظور دستیابی به اهداف خاصی بدان دامن زده می‌شود و متأسفانه، باورها و ارزشها و حقایق مهمی را در جهان اسلام با واژگان و تعبیر مذهبی مصطلح، دستکاری بلکه مثله نموده است.

دین و رابطه متقابل مذهب و دولت

در اندیشه توحیدی، مالکیت و حاکمیت حقیقی همه منظومه هستی از آن خدادست؛ «إِلَهٌ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ».^(۲)

بر این اساس همچنان که ربویت تکوینی برای او ثابت است، ربویت تشریعی و حق امر و نهی و حکومت بر انسان نیز اولاً و بالذات از آن خدادست؛ «إِنَّ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ أَمْرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِلَيَّاهُ».^(۳)

به راستی اگر خدا آفریدگار و رب و رازق انسانهاست، چرا حق امر و نهی، دستور دادن و حکم کردن نداشته باشد؟ به ویژه آن که معتقدین به خدا، بر این باورند که احکام الهی به سود خدا نیست! بلکه در جهت مصالح مردم است و احکام عادلانه، مطابق با ارزش‌های اخلاقی است، چنان که امیرالمؤمنین می‌فرماید:

۱. Neo Colonialism، به معنی استعمار جدید.

۲. سوره آل عمران، آیه ۱۰۹.

۳. سوره یوسف، آیه ۴۰.

«إِنَّ اللَّهَ إِذَا خَلَقَ الْخُلْقَ غَيْرِيًّا عَنْ طَاعَتِهِمْ وَ أَمِنًا مِنْ مَعْصِيَتِهِمْ لَا نَهُ لَا تَضُرُهُ مَعْصِيَةٌ مِنْ عَصَاهُ وَ لَا تَنْفَعُهُ طَاعَةٌ مِنْ أَطَاعَهُ»؛ خداوند هنگامی که مخلوقات را آفرید، از اطاعت آنان بی نیاز بود و از معصیت آنان در امان زیرا گناه هر کس که او را گناه کرد، ضرری به او نرساند و اطاعت کسی که او را اطاعت می کند، نفعی برای او ندارد.^(۱) بنابراین اگر خدا حکم کند اطاعت آن به حکم عقل، نه تنها بی اشکال بلکه لازم و ضروری است.

بدینسان ثانیاً وبالعرض افراد خاصی از انسانها حق حکومت و امر و نهی دارند که از جانب خداوند مأذون باشند، در غیر این صورت هیچ انسانی حق ندارد بر دیگر انسان‌ها حکم براند و هیچ کس مجاز نیست، عبودیت غیر خدا را بپذیرد چنان که امیر المؤمنین عليه السلام فرمود:

«وَ لَا تَكُنْ عَبْدًا غَيْرِكَ وَ قَدْ جَعَلَكَ اللَّهُ حُرًّا». ^(۲)

براساس اندیشه توحیدی انسان نه خودی در برابر خدا می‌بیند و نه به داشته‌ها و یافته‌های خود (عقل و علم) بسنده و تکیه می‌کند. به ویژه آن که هم چراغ عقل آدمی کم سو است و هم انسان مبتلا به فقر علمی است و هم دانش و معرفت بشری مصون از خطأ و خرافه و اوهام نخواهد بود!

اما این که رابطه دین و دولت چگونه است؟ در پاسخ باید گفت:

الف: دین دولتی

در جامعه‌ای که تفکر سکولاریستی حاکم است، پیداست که دولتمردان تفاهم و آشتی‌ای بین خود و دین احساس نمی‌کنند. در جوامع اسلامی هم اگر دولتمردان دارای

۱. نهج البلاغه، خ ۱۹۳.

۲. نهج البلاغه، کلام ۳۱.

۲۴۷ دین دولتی و دولت دینی با تأکید بر تعامل دین و دولت در پایگاه مسجد

روحیه دین باوری نباشد یا روشنفکران بیمار و غربزدگان متأثر از اندیشه سکولار، زمام امور را در دست داشته باشد، دولت اصل و محور قرار خواهد گرفت و دین ابزاری برای توجیه عملکرد دولتمردان و وسیله‌ای برای فریب و جلب اعتماد و حمایت مردم خواهد شد که در خدمت دولت قرار می‌گیرد! نظیر آنچه در عربستان سعودی و ترکیه و برخی کشورهای اسلامی مستعمره و لائیک، شاهد آن هستیم.

ترویج و تبلیغ تفکر جبرگرایانه توسط بنی امیه در صدر اسلام و در ادامه توسط بنی عباس... تفسیر آیه **أُولِي الْأَمْرِ** و وجوب اطاعت از امیر حاکم (هر کس که باشد)... باوراندن شعار **الْحَقُّ لِمَنْ غَلَبَ**! تفسیر انحرافی و دلخواه از مفاهیم بلند اسلامی همچون زهد، صبر، بی‌اعتنایی به زخارف دنیا، توجه به آخرت، تقوا، انتظار، قداست و معنویت و... به منظور ایجاد روحیه بی‌تفاوی و بی‌مسئولیتی و سکوت و تسليم و... در مردم!! همه و همه در راستای اهداف حکومت‌های نامشروع و مقاصد پلید دولت‌های مستبد و حکومت‌های انحرافی است.

چنان‌که در صدر اسلام تفسیر کعب الاحبار یهودی از آیه کنز^(۱)، تأویل و تطبیق آیه‌شریفه «وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَسْرِي نَفْسَهُ أَبْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ...»^(۲) توسط سمره بن جندب به درخواست معاویه و مطابق میل او، جعل و تقطیع حدیث توسط ابو هریره و... همه و همه ناظر به همین حقیقت است که آنان می‌پنداشتند دین باید در خدمت حکومت و سیاست حاکم باشد و الا باید با آن به مقابله برخواست!!! چنین دینی، دین دولتی است که امام خمینی^(۳) از آن به اسلام امریکایی تعبیر فرمودند.

۱ . وَالَّذِينَ يَكْبِرُونَ الْذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْتَقِلُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرُوهُمْ بِعِذَابٍ أَلِيمٍ، سوره توبه، آیه ۳۴ .

۲ . سوره بقره، آیه ۲۰۷ .

۳ . صحیفه، ج ۱۷، ص ۵۳۳ .

ب: دولت دینی

در جامعه‌ای که ارزش‌های دینی حاکم و مردم براستی پیرو دین‌اند و دین نزد آنان عزیز و به عنوان یک حقیقت در متن زندگی آنها جاری است و حضور دارد و دولت برخاسته از میان مردم است و دولتمردان به نوبه خود و به معنای واقعی کلمه متدينان، دین اصل و محور است و دولت مبلغ و مروج و مجری احکام دین است و پیگیری اهداف والای دین و تحقق آرمانهای بلند دینی را وظیفه خود می‌داند.

در دولت دینی، سیاست‌گذاری دولت، تدبیر امور جامعه، برنامه‌ریزی و جهت‌گیری‌های فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، تنظیم روابط با سایر دول همه و همه بر محور دین و بر اساس ارزش‌های دینی خواهد بود.

دولتمردان خود را متدينین به دین، بندگان خدا، مطیع اوامر و دستورات الهی و موظّف به اجرای فرامین الهی و احکام دینی می‌دانند.

سیمای دولت دینی را در آیینه منشور حکومتی امیرالمؤمنین ﷺ (عهده‌نامه علی ﷺ به مالک اشتر) می‌توان به تماشا نشست و در نامه‌های امیرالمؤمنین ﷺ به ولات و کارگزاران حکومتش به خوبی می‌توان نظاره کرد، چنان‌که در سیره عملی و رفتار حکومتی آن بزرگوار نیز به خوبی مشهود است.

امیرالمؤمنین ﷺ در نامه‌هایش به والیان و کارگزاران، به ویژه در عهده‌نامه‌اش به مالک اشتر! نظم، امنیت، رفاه و رونق اقتصادی، آزادی، ایجاد مهر و الفت در جامعه، رعایت حقوق اقلیت‌ها، اجرای قانون و حدود الهی، فراگیری علوم و فنون، زمینه‌سازی رشد و ارتقاء معنوی مردم و ... را از وظایف دولت دینی بر می‌شمارد و قویاً بر اجرا و رعایت آن تأکید و اصرار می‌ورزد.^(۱)

۱. نهج‌البلاغه، نامه ۵۳

۲۴۹ دین دولتی و دولت دینی با تأکید بر تعامل دین و دولت در پایگاه مسجد

دولت دینی و زمینه‌سازی رشد جامعه

یکی از اهداف مهم دولت دینی رشد و ارتقای جامعه است؛ رشد مادی و معنوی و ارتقای فراگیر جامعه، مرهون مقدمات و زمینه‌سازی‌هایی است که بدون فراهم آوردن آنها، حصول رشد ناممکن است.

در ذیل به برخی از آنها اشاره می‌شود:

۱. آموزش و تربیت

یکی از بسترها مناسب رشد جامعه، دادن آموزش‌های صحیح و به موقع و تربیت جامعه بر پایه ارزش‌های الهی و انسانی است. امیرالمؤمنین (علیه السلام) می‌فرماید:

«إِيَّا النَّاسُ! إِنَّ لِي عَلَيْكُمْ حَقًا وَ لَكُمْ عَلَى حَقٍّ فَآمِّا حَقُّكُمْ عَلَى النَّصِيبَةِ لَكُمْ وَ تَوْفِيرُ فَيْئِكُمْ وَ تَعْلِيمُكُمْ كَيْلًا تَجْهَلُوا وَ تَأْدِيْكُمْ كَيْمًا تَعْلَمُوا»؛ ای مردم! مرا بر شما و شما را بر من حقوقی واجب است، حق شما بر من این است که از نصیحت خیرخواهانه به شما دریغ نورزم و به توزیع عادلانه ثروت کشور در میان شما پردازم و در امر آموزش شما همت گمارم تا نادان و در ظلمت جهل نمانید و شما را تربیت کنم تا شیوه صحیح زندگی را فراگیرید.^(۱)

امام علی (علیه السلام) در خطبه ۲۳۸ نهج البلاغه، ضمن نکوهش و سرزنش شامیان که آنان را به دلیل سیاست خشن و مزورانه و استثمارگرانه معاویه و حزب او، درشت خویانی پست و بردهگانی فرمایه، توصیف می‌کند، می‌فرماید:

«مَنْ يَتَبَغِي أَنْ يُفَقَّهَ وَ يُؤَدِّبَ وَ يُعَلَّمَ وَ يُدَرِّبَ وَ يُوَلِّي عَلَيْهِ وَ يُؤْخَذَ عَلَى يَدَيْهِ...»؛ شامیان، مردمی که سزاوار بودند اسلام و احکام دین را به خوبی ییاموزند و تربیت صحیح شوند و دانش را فراگیرند و کار آزموده گردند و الگو داشته باشند و

۱. نهج البلاغه، خ ۳۴.

رهبری خیر خواه و دلسوز، دستشان را بگیرد و آنها را به کار مفید وا دارد... (۱) حضرت در این فراز نورانی در حقیقت با اندوه به وظایف و رسالت دولت دینی و دولتمردان متعهد و خیرخواه اشاره می‌کند، اما وضع و سرنوشت شامیان آن چنان‌که در نگاه علی (علیه السلام) توصیف شده‌اند، محصول حاکمیت دولتی بود که از دین، استفاده ابزاری می‌کرد و برای فریب و اغفال و استحمار توده‌ها، دین را به استخدام خویش در آورده بود!!

۴. ترویج فرهنگ قسط

در نگاه اندیشه دینی، در جامعه، باید اختلاف طبقاتی و تبعیض و بی‌عدالتی رخت بر بند و در همه سطوح، عدالت اجرا شود، پس باید دولت قیام به قسط کند، تا مردم در سایه آموزش و تربیت صحیح، قائم به قسط شوند و در اقامه و بسط آن بکوشند و فرمان خدا (قیام مردم به قسط) تحقق یابد و مطلوب همگان (عدالت اجتماعی)، چنان‌که دستور خدا و رسالت پیام آوران الهی و ایده‌آل همه انسانهای آزاده و حق طلب بوده و هست، حاصل شود.

بر اساس آیه شریفه: «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا إِلَيْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُولَمَ النَّاسَ بِالْقِسْطِ وَإِنَّ رَبَّنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ مَنْ يَصْرُرُهُ وَرُسْلُهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ»؛ همانا ما پیامبران خود را با ادله و معجزات فرستادیم و برایشان کتاب و میزان عدل نازل کردیم تا مردم را به راستی و عدالت برانگیزانند و آهن را که در آن هم سختی کار و زار و هم منافع بسیار برای مردم است، آفریدیم تا معلوم شود چه کسی خدا و رسولش را در پنهان (با ایمان قلبی) یاری خواهد کرد همانا خدا بسیار قوی و مقتدر است. (۲) باید دولت دینی برای تتحقق عدالت

۱. نهج البلاغه، خ ۲۳۸.

۲. سوره حديد، آیه ۲۵.

۲۵۱ دین دولتی و دولت دینی با تأکید بر تعامل دین و دولت در پایگاه مسجد

تلاش کند، در آن صورت مردم با آغوش باز پذیرای حکومت عدل خواهند بود و حکومت دینی را برابر سیستم سیاسی و اداری ترجیح خواهند داد و حقوق متقابل دولت اسلامی را رعایت خواهند کرد و در تقویت و نگهداری آن خواهند کوشید و برای حفظ و بقای آن تا سر حد جان، فدایکاری خواهد نمود و تحت تأثیر تبلیغات بدخواهان قرار نگرفته و به خدعاویه‌های هر عصری، تن در نخواهند داد و آمال و آرزوها و آرمان‌های انسانی و الهی خویش را در سایه تلاش و خدمات صادقانه دولت کریمه، تدریجیاً محقق خواهند یافت.

امیر المؤمنین (علیه السلام) در فرازی از خطبه ۲۱۶ نهج البلاغه می‌فرماید:

«فَإِذَا أَدَّتِ الرَّعْيَةُ إِلَى الْوَالِي حَقَّهُ وَ أَدَّى الْوَالِي إِلَيْهَا حَقَّهَا عَزَّ الْحَقُّ بَيْنَهُمْ وَ قَامَتْ مَنَاهِجُ الدِّينِ وَ اعْتَدَلَتْ مَعَالِمُ الْعَدْلِ وَ جَرَثُ عَلَى إِذْلِلِهَا السُّنَنِ فَصَلَحَ بِذِلِّكَ الرَّمَان

وَ طَمَعَ فِي بَقَاءِ الدُّولَةِ وَ يَئِسَّثُ مَطَامِعَ الْأَعْدَاءِ»؛ پس آن‌گاه که مردم حقوق دولت و حکومت را رعایت کنند و دولت نیز متقابلاً حقوق مردم را مراعات نماید، حق در میانشان قوی و نیرومند خواهد شد و جاده‌های دین صاف و بی‌دست انداز می‌گردد! علائم و نشانه‌های عدالت اعتدال می‌پذیرد و راه و رسم‌ها، درست در مجرای خویش به کار می‌افتد. بدین ترتیب جامعه اصلاح می‌شود و امور مردم سامان می‌پذیرد و مردم در حفظ و بقای دولت خواهند کوشید و دشمنان مأیوس می‌گردند.^(۱)

۳. اطلاع(رسانی؛ ارتقای بینش و افزونی توان تحلیل

سومین بستر مناسب رشد همه جانبه، بالا بردن سطح افکار عمومی جامعه و وسعت افق دید و ایجاد بینش عمیق و ارتقای فکری جامعه است که مردم با مسائل و قضایا، لب نگرانه و ژرف اندیشه برخورد کنند و واقع‌بینانه به تحلیل حوادث و رخدادها پردازند و

۱. نهج البلاغه، خ ۲۱۶.

بدانند که بر خلاف شعارهای فریبندۀ سیاست بازان کاسبکار، انسان برای خداست، چنان که خداوند، جهان هستی را برای انسان آفریده و آن را مسخر او قرار داده است، انسان باید در خدمت دین خدا باشد، چنان که دین نیز برای هدایت و تنظیم امور مادی و معنوی انسان تشریع شده است. نه آن که به صورت یک طرفه، خدا و دین برای انسان و ابزاری در خدمت ارضای غراییز او باشند. چنان که امیرالمؤمنین عليه السلام به برخی از اصحاب خود فرمود:

«من خود و شما را برای خدا می‌خواهم ولی شما مرا برای خود می‌خواهید». (۱)

امام خمینی رض نیز می‌فرماید:

«مقصد را مقصد الهی کنید، برای خدا قدم بردارید». (۲)

«در اسلام معیار، رضایت خداست و نه شخصیت‌ها... ما معیارها را باید معیارهای الهی قرار بدھیم». (۳)

«ما باید بنده خدا باشیم و همه چیز را از خدا بدانیم... و باید در راه خدمت به او باشیم». (۴)

۱۴. آماده‌سازی نیروهای کارآمد

مهره‌های واجد شرایط و نیروهای کارآمد و مفید برای اشغال مناصب و پست‌ها و قبول مسئولیت، شناسایی و تربیت شوند که دارای دو خصیصه برجسته ذُوالاَیْدِی وَ الْبَصَار باشند. بر این اساس، کارگزاران دولت دینی باید دارای دو ویژگی بصیرت و قدرت باشند.

۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۳۶.

۲. کلمات قصار امام خمینی رض، ص ۱۹.

۳. همان، ص ۱۹.

۴. همان، ص ۲۱.

۲۵۳ دین دولتی و دولت دینی با تأکید بر تعامل دین و دولت در پایگاه مسجد

اول) بصیرت: مدیران و کارگزاران لایق باید بصیر و واقعین و موقعیت‌شناس بوده و تنگ نظر و ظاهر بین نباشند تا در مقام عمل و اجرابه افراط یا تفریط کشیده نشوند. ضرورت تفکه در دین و مطالعه در تاریخ معاصر و گذشته و اطلاع از سرنوشت گذشتگان، بررسی اوضاع جهان معاصر و... برای پیدایش اکسیر بصیرت در فرد است. شاید بتوان ادعا کرد مهم‌ترین ویژگی امام خمینی و رمز اصلی موققیت او همین تفکه در دین بود، نه اجتهاد و تفکه در احکام فرعی فقط.

دوم) دارا بودن قدرت، شهامت و جرأت: تابواندن تصمیمات مهم اتخاذ کرده و کارهای بزرگ را به انجام رسانند، چنان‌که قرآن مجید حضرت یوسف را با همین ویژگی‌ها ستوده، می‌فرماید:

«وَ قَالَ الْمُلِكُ أَتُشُوَّنِي بِهِ أَسْتَخْلَصُهُ لِنَفْسِي فَلَمَّا كَلَمَهُ قَالَ إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ قَالَ أَجْعَلْنِي عَلَىٰ خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِظُ عَلَيْمٌ»؛ پادشاه گفت: یوسف را نزد من آورید تا او را از خاصان خود گردانم، چون او را ملاقات کرد به او گفت: تو امروز نزد ما امین و قادرمند خواهی بود. یوسف گفت: مرا به خزانه‌داری منصوب کن که من قادر بر حفظ آن و دانا و بصیرم.^(۱)

دولت دینی و مساجد

از آن جا که مراکز دینی به ویژه مساجد از همان آغاز یعنی از زمان پیامبر اکرم ﷺ و تأسیس اولین مسجد تا به امروز، بهترین و مناسب‌ترین مدرسه تربیت انسان‌ها و مستحکم‌ترین سنگ‌گسترش دین و انقلاب اسلامی بوده و هست، بر دولت دینی فرض است که در حفظ و تقویت و رونق مساجد بکوشد و از هرگونه مساعدت و معاضدت نسبت به ساماندهی امور مختلف آن دریغ نورزد.

۱. سوره یوسف، آیات ۵۴ و ۵۵.

پیامبر گرامی اسلام ﷺ وقتی از مکه به مدینه هجرت فرمود، در اولین اقدام دست به تأسیس مسجد زد و بنیانگذاری اولین حکومت اسلامی را با پی نهادن مسجد آغاز کرد و مسجد را معبد، مرکز حکومت، مجلس شور و مشورت، مرکز سازماندهی نیروها، محل ملاقات‌ها، کانون تعلیم و تربیت، مصلای جمعه، مرکز قضاوی و رتق و فتق امور مردم و دفتر کار خود قرار داد و از آن بهره‌برداری چند منظوره نمود.

در طول تاریخ نیز علی رغم حاکمیت حکام غاصب در بلاد اسلامی، مساجد، مرکز ثقل اجتماع جوانان و کانون نشر فرهنگ و معارف اسلام و محل تعلیم و تربیت و وعظ و خطابه و اندرز بوده است.

انقلاب بی‌بدیل اسلامی ما نیز از مساجد شروع و در مساجد بالنده شد و تکامل یافت و با پشتیبانی مساجد پیروز گردید و به حیاتش ادامه داد.

تمام انتخابات در طول سالیان گذشته پس از پیروزی انقلاب و تعیین سرنوشت کشور با انتخاب نمایندگان مجلس شورای اسلامی، مجلس خبرگان، ریاست جمهور و شوراهای اسلامی و ... در مساجد بوده است.

در هشت سال دفاع مقدس که ویرانگرترین جنگ‌ها توسط حزب کافر بعث عراق و صدام سفاک، با حمایت مستقیم و غیر مستقیم ۳۳ کشور به سرکردگی شیطان بزرگ، امریکای جنایتکار به جمهوری اسلامی نو پای ما تحمیل شده بود، اصلی‌ترین نقش در اداره جنگ و تأمین امکانات و سازماندهی نیروها و پشتیبانی همه‌جانبه از رزمندگان جان برکف را مراکز دینی و مصلای‌های جمعه، به ویژه مساجد ایفا می‌کردند.

مردم فداکار و ایثارگر ماکمکهای نقدی، غذا، لباس و دیگر اقلام کمکی خود را به تناسب ایام سال و با در نظر گرفتن ۱۲۰۰ کیلومتر خطوط جنگی، برای ارسال به جبهه‌ها به مساجد تحويل می‌دادند. خواهان پر شور و حماسه‌آفرین و زینب‌گون ما با حضور در مساجد، به صورت گروهی در طول روز، به بسته‌بندی خشکبار و بافتن پوشاش ک‌گرم و دوختن لباس رزم و الیسه مورد نیاز رزمندگان همت می‌گماردند و زحمت می‌کشیدند.

۲۵۵ دین دولتی و دولت دینی با تأکید بر تعامل دین و دولت در پایگاه مسجد

بی سبب نیست که یکی از تئوریسن‌های برجستهٔ امریکایی در نقش، خطاب به سردمداران امریکا با تلحی، زبان به اعتراف می‌گشاید و اظهار می‌دارد: «امریکا علی‌رغم تجارت جاسوسی و اطلاعاتی سازمان دویست ساله CIA در شناخت انقلاب اسلامی ایران، اشتباه کرده و از دو اهرم نیرومند محرب و منبر غفلت نموده است!!».

و این دو در پایگاهی عظیمی به نام مسجد قرار دارد که در شباهه روز به تناسب ایام، اقشار مختلف مدرم و خیل جستجوگران حقیقت و تشنجان معارف قرآن و شیفتگان ره‌آورد وحی و دانش اهل بیت (علیهم السلام) را صفت اندیصف، پشت سر امام جماعت در مسجد فرا می‌خواند و پای منبر وعظ و خطابه گرد می‌آورد.

پیدایش مراکز موازی مساجد و وظیفه دولت اسلامی

گرچه امروز با تأسیس فرهنگ‌سراها و مراکز متعدد فرهنگی و تعدد کانال‌های مختلف تلویزیونی و ماهواره و اینترنت و ایسترنات و... و تعدد و تنوع برنامه‌های آموزشی و پرورشی، سرگرمی‌های متنوع و برنامه‌های ورزشی و تفریحی با سرمایه‌گذاری‌های کلان و جذب امکانات فرهنگی به منظور اجرای طرح‌های گوناگون، بسیاری از جوانان، جذب آن مراکز و امکانات شده‌اند.

و همین خود یکی از عوامل خلوت شدن برخی از مساجد از حضور جوانان است که در آسیب‌شناسی مساجد و مراکز دینی می‌توان از آن نام برد، به ویژه اگر نسل جوان ما از نقطه نظر علوم و معارف اسلامی، دیانت و معنویت در آن قبیل مراکز اشباع نشوند و از آموزه‌های صحیح تأثیر نپذیرند ولی در عین حال اگر بخواهیم نسل نو خاسته و جوانان عزیز، این سرمایه‌های عظیم و ثمین که آینده‌سازان جامعه و وارثان خون و حماسه و ایثارند، در عصر انفجار تبلیغات و اطلاعات و سهل الوصول بودن شبکه‌های ارتباطی کامپیوتر، ماهواره، اینترنت و هجوم بی‌رحمانه، بلکه به تغییر رسانر رهبر معظم انقلاب

شیخون فرهنگی و اعتیاد و انحرافات اخلاقی و ابتذال فرهنگی و ناهنجاری‌های رفتاری بیمه کنیم، باید زمینه‌های سلامت روانی و بستر رشد اخلاقی و معنوی آنها را هموار و مهیا سازیم که یکی از بهترین زمینه‌ها و سالم‌ترین بسترها تأمین سلامت نسل جوان و نوجوان کشور و بستر مناسب رشد دینی آنها، مساجد و سایر مراکز دینی است.

از این روی بر دولت کریمه فرض است که در سیاست‌گذاری بودجه فرهنگی کشور تجدید نظر کرده و با فراهم آوردن امکانات و حل مشکلات و معضلات و ارایه خدمات، در تقویت و رونق این نهاد عظیم فرهنگی و این پایگاه مهم سیاسی- اجتماعی، دلسوزانه همت گمارد و از هیچ تلاشی فروگذار نکند. و این به معنی دخالت دولت در سیاست‌گذاریها و برنامه‌ریزی‌های مساجد نیست؛ در آن صورت، مساجد به سمت دولتی شدن پیش نمی‌روند، بلکه همچنان که مساجد نقطه شروع انقلاب و ضامن بقای آن تاکنون بوده و خود را موظّف به حفظ و صیانت از خون بهای شهیدان و دستاوردهای انقلاب و حاصل زحمات معمار بزرگ انقلاب دانسته و می‌دانند و حفظ نظام اسلامی را بر خود، اوجب واجبات و اعظم فرائض تلقی می‌کنند، بر دولت خدمتگزار و متولیان نظام اسلامی نیز فرض است که در حفظ و تقویت و رشد و گسترش کمی و کیفی این مهم‌ترین مرکز عبادی و معنوی و مستحکم‌ترین سنگر نگاهبانی از انقلاب و بهترین پایگاه‌های سیاسی- اجتماعی و برترین نهاد فرهنگی کشور بکوشند و در تقویت و رشد و اعتلای آن از هیچ گونه حمایت و همکاری دریغ نورزنند.

مسجدالاقصی در گذر تاریخ

■ مهدی روحانی

■ چکیده

از آنجاکه مسجدالاقصی، قبله اول مسلمین بوده است، پرداختن به آن از اهمیت خاصی برخوردار است. در این مقاله عنوانی؛ مسجدالاقصی و ادیان آسمانی، اهمیت وویژگی‌های سرزمین فلسطین، بنای مسجدالاقصی در گذر تاریخ، جایگاه مسجدالاقصی از دیدگاه قرآن و روایات، حوادث و اتفاقات ناگوار در مسجدالاقصی، اهداف و اغراض شوم دشمنان در مسجدالاقصی مورد بحث قرار گرفته است و در پایان چند راهکار عملی به عنوان نتیجه گیری بیان شده است.

مقدمه

مسجدالاقصی قبله اول مسلمین جهان و مرکز توجه خاص عالم اسلام، از ابعاد گوناگونی حائز اهمیت و ارزش است، زیرا از یک سو بررسی تاریخ پر فراز و نشیب این مکان مقدس که افتخار پذیرایی قدوم مبارک انبیای عظام را داشته است، و محل صعود بزرگترین برگزیده خداوند حضرت محمد ﷺ به معراج است، توجه خاص و ویژه‌ای را به این مسجد و مکان مقدس می‌طلبد و از سوی دیگر این مکان مقدس هم از نظر

پیشینهٔ تاریخی، مهم و هم اکنون از جنبهٔ سیاسی و اجتماعی نیز به دلیل تعرض ناالهان و دشمنان، اهمیت بیشتری یافته، باید مورد بررسی عمیق‌تر قرار گیرد.

پرداختن به مسأله مسجدالاقصی، طرح دوباره اوّلین مسأله جهان اسلام و بیان ظلم‌ها و ستم‌هایی است که بر این سرزمین رنج کشیده رفته است و هم اکنون نیز متأسفانه در زیر چکمه‌های آغشته به خون جوانان آزاده آن مرز و بوم لگد مال می‌گردد و آن فضای متبرّک از عطر وجود مقدس پیغمبر ﷺ، اکنون با سفیر گلوله‌ها و انفجار بم‌ها آلوده گشته است و اینها همه جزیی از آن رنجها و ستم‌هایی است که این سرزمین به خود دیده و می‌بیند. شهود این فجایع، برای تک تک مسلمین مسئولیت می‌آفریند که به هر راه و روش که می‌توانند باید دین خود را به این پاره تن اسلام ادا نمایند، زیرا سکوت و یا کم توجهی مسلمین به خطر صهیونیسم که تمام جهان اسلام را تهدید می‌کند، می‌تواند اثرات جبران ناپذیری در پی داشته باشد که نسل‌های آینده باید بهای سنگین آن را پردازند. همان طوری که نسل امروز فلسطین در دفاع از قدس شریف باید بهای بی‌توجهی‌های گذشتگان خود را با خون بهترین جوانان خود پردازند.

از این رو نمی‌توان از مسأله فلسطین و حوادث و تاریخ مسجدالاقصی به آسانی گذشت، زیرا یکی از مقدس‌ترین اماکن عالم اسلام، اکنون به دست کثیف‌ترین و وحشی‌ترین و معاند‌ترین دشمنان اسلام در طول تاریخ افتاده است. یهود بیشترین آزار و اذیت را به پیامبر ﷺ، و یاران آن حضرت رسانده، به گونه‌ای که خداوند در قرآن می‌فرماید:

﴿لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عِدَاوَةً لِّلَّذِينَ أَمْتُوا أَهْلَهُوَدَ...﴾(۱)

اکنون که این دشمن دیرین، در قلب جهان اسلام لانه کرده است و سعی در فرو کردن هرچه بیشتر چنگال‌های خون آشام خود در پیکره مسلمین را دارد، مسئولیت مسلمین جهان، صد چندان شده است! بدینسان نباید لحظه‌ای از فکر رهایی قدس شریف و آزاد کردن مسجدالاقصی از دست اشغالگران غاصب غافل باشیم.

مسجدالاقصی و ادیان الهی

در متونی که پیرامون مسجدالاقصی و قدس شریف نگاشته شده است می‌توان سه نام رسمی برای قدس یافت: در عربی به «القدس» و در عبری به آن «یروشالایم» و در لاتین «اورشلیم» گفته می‌شود. یهودی‌ها به این شهر بیت همیقداش نیز می‌گویند که همان بیت المقدس است. در وجه نام‌گذاری آن به مسجدالاقصی در کتاب «فتح الباری»، سه نکته بیان شده است:

۱. بعد مسافت بین مسجدالاقصی و کعبه.

۲. به دلیل آن که پس از او موضعی برای عبادت وجود ندارد.

۳. به دلیل پاکی، تقدس و دوری آن از نجاست‌ها و ناپاکی‌ها: «قَبِيلَ لَهُ الْاَقصُّى لِبُعْدِ الْمُسَاافَةِ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ الْكَعْبَةِ وَ قَبِيلَ لِأَنَّهُ لَمْ يَكُنْ وَرَاهَهُ مَوْضِعُ عِبَادَةٍ وَ قَبِيلَ لِبُعْدِهِ عَنِ الْأَقْدَارِ وَ الْخَبَائِثِ وَ الْمُقْدَسُ الْمُطَهَّرُ عَنْ ذَلِك». (۱)

این شهر در طول تاریخ ده هزار ساله خود، دست کم بیست بار تحت محاصره شدید واقع شده، دو بار مهاجمان آن را به کلی ویران و شخم زده‌اند، هیجده بار تجدید ساختمان شده و سه بار بعد از آن، بازسازی و مرمت گردیده است. مردمش شش بار وادار به تغییر دین و مذهب خود شده‌اند و سی و هفت بار، رژیمهای حاکم بر این شهر تغییر پیدا کرده است.

در داخل محوطه حرم شریف آن، مسجد صخره و سایر بنای‌های متبکره قرار گرفته است. گفته می‌شود، صخره مقدس یا قبة الصخره، همان جایی است که حضرت ابراهیم (علیه السلام)، پرسش را برای قربانی به آن جا برد و نیز معروف است که حضرت محمد (علیه السلام) از این صخره به معراج رفت.

قدس از دیدگاه مسیحیان، محلی است که در آن مسیح به صلیب کشیده شد و از

۱. فتح الباری، ج ۶، ص ۲۹.

آنچا نیز به معراج رفت. در مورد پیشینه دینی این شهر باید گفت مردم این شهر در سال ۱۵ هق به اسلام گرویدند.

تاریخ بیت المقدس را در دو دوره می‌توان مورد بررسی قرار داد:

۱. از سال ۱۹۱۷ م تا ۱۹۹۶ م تا تأسیس دولت اسرائیل در سال ۱۹۴۸ م.

۲. پس از تأسیس رژیم صهیونیستی تا زمان کنونی.

از اقدامات رژیم صهیونیستی در تغییر ساختار سیاسی بیت المقدس در این دوران

می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

- تغییر پایتخت از تل آویو به قدس.

- تشکیل گروه‌های افراطی.

- افزایش فعالیت شهرک‌سازی.

مسجدالاقصی و سرزمین فلسطین

قبل از بررسی تاریخچه مسجدالاقصی لازم است به بیان مطالبی پیرامون سرزمین فلسطین پردازیم. سرزمین فلسطین که در قدیم کنعان نام داشت، دارای ۲۵۰۰۰ کیلومتر مربع مساحت و در ساحل شرقی دریای مدیترانه و در مجاورت کشورهای مصر، سوریه، اردن و لبنان قرار داد. این منطقه، محل ظهور پیامبران بزرگی چون حضرت عیسی، حضرت موسی و محل عبور و زندگی حضرت ابراهیم (علیهم السلام) بوده است.

شهر بیت المقدس یا اورشلیم بر فراز تپه‌های بنا گردیده که با معبد یهوه بر بالای کوه موریا قرار دارند. با ورود بنی اسرائیل و قوم یهود به فلسطین در ۴۸۰ سال قبل از بنای قدس، تقریباً ۱۳۰۰ (ق.م) به رهبری یوشع بن نون، این سرزمین روی خوش ندید.

در زمان خسرو دوم پادشاه ساسانی، جنگ میان امپراتوری ایران و روم از ۶۰۳ م تا ۶۰۴ م به وقوع پیوست که سپاهیان ایران، روم را شکست داده و با راهنمایی یهودیانی که با ایران همکاری می‌کردند، فلسطین یا اورشلیم را فتح کردند. اما پس از مرگ

خسرو پرویز، این سرزمین دوباره به دست مسیحیان افتاد.

بعد از بعثت پیامبر ﷺ در ۱۳ سال اول که آن حضرت در مکه زندگی می‌کردند، مسجد الاقصی، قبله اول مسلمین بود که پس از مهاجرت به مدینه در سال دوم در مسجد بنی سلمه در شهر مدینه به دستور خداوند تبارک و تعالی، حضرت در بین نماز قبله را به سوی کعبه تغییر داد.

موضوع انتظار مسیح در طول تاریخ چندین هزار ساله یهودیان همواره مطرح بوده است، اما چنین انتظاری پس از رانده شدن آنان از بیت المقدس در سال ۷۰ م از سوی رومیان شدت گرفت. در آن سال رومیان معبد حضرت سلیمان را برای بار دوم تخریب کردند که امروزه از آن فقط دیواری باقی مانده که به پاس گرامی داشت آن به دیوار ندبه مشهور است.

منتظران مسیح براین عقیده‌اند که با ظهر مسیح، این معبد بار دیگر بازسازی و احیا گردیده، مسیح از آنجا بر جهان حکم خواهد راند. این نظریه تا قرن ۱۹ م یک نظریه آرمانی و خیالی بیش نبود، اما همزمان با پیدایش صهیونیسم سیاسی، به تعبیر کوک رهبر صهیونیست‌های متدين: «روندي که با تلاش انسانی (صهیونیسم سیاسی) آغاز شده است با یک رویکرد الهی، یعنی ظهر مسیح ادامه خواهد یافت!!».

به گفته‌وی در این راستا باید یهودیان به سه رسالت عمدۀ گردن نهند:

۱. اسکان عده کثیری از یهودیان در اراضی مقدس.

۲. فتح بیت المقدس.

۳. احیای مجدد معبد.

اصل اول از آغاز قرن بیستم به طور کامل در حال اجراست و اصل دوم نیز در سال ۱۹۶۷ م پس از فتح بیت المقدس در جنگ شش روزه اعراب و اسرائیل محقق شد که در سال ۱۹۸۰ م بیت المقدس پایتخت ابدی اسرائیل غاصب اعلام گردید.

اما اصل سوم، آرمان بزرگ پنهانی جناح راست اسرائیل به سرکردگی افرادی

چون بگین، شامیر و شارون بود که برای نیل به این هدف باید مسجدالاقصی و قبة الصخره ویران می‌گشت. طرحی تهیه گردید و ساختار فیزیکی معماری مسجد، مورد مطالعه قرار گرفت سپس از یک قرارگاه نظامی در تپه‌های جولان مقدار متنابهی مواد منفجره به سرقت رفت که قرار بود در ۲۸ نقطه مسجد مواد منفجره کار گذاشته شود، اما این عملیات به وسیله کانونهای قدرت اسرائیل متوقف گردید که می‌توان از علل توقف آن، ترس از اثرات انعکاس پیش‌بینی نشده این عمل در جهان اسلام بر ضد صهیونیسم نام برد.

در سال ۱۹۸۵ م درست یک سال پس از ظهور سازمان «ماختریت یهودیت» دولت اسرائیل به فعالیتهای حفاری خود در زیر مسجدالاقصی شتاب بیشتری بخشد تا با خالی کردن زیر مسجد، این بنا با یک لرزش و لو جزی خود به خود در هم بریزد.^(۱)

بنای مسجدالاقصی در گذر تاریخ

مسجدالاقصی با داشتن یک پیشینه پر فراز و نشیب در طول تاریخ بارها مورد ترمیم و دستکاری واقع شده است و متأسفانه از وضعیت اوّلیه مسجد آثار کمی باقی مانده است.

در مورد ساخت مسجدالاقصی می‌توان به استناد شواهد تاریخی، آن را به قبل از سال ۹۶ (هـ) نسبت داد که در این مورد ابتدا به متنی از «المقدسی» اشاره می‌شود: «راجع به مسجدالاقصی... پایه ریزی آن توسط داود^(علیه السلام) انجام گرفته است... روی این پایه ریزی هاست که عبدالملک دستور داد، مسجد را با سنگ‌های زیبا با ابعاد کوچک و کنگره‌دار بسازند». ^(۲)

مسجدالاقصی در سال ۱۳۰ هـ در اثر یک زلزله شدید، تقریباً ویران شد.

۱. دیدگاه‌ها و تحلیل‌ها، مهر ۸۰، شماره ۱۵۲.

۲. المقدسی، ترجمه میکل، ص ۱۹۰.

«المقدسی» در مورد این زمین لرزه می‌نویسد:

«تالار سرپوشیده مسجد به جز قسمتهای اطراف محراب فرو ریخت.»

وی اضافه می‌کند: «هنگامی که خلیفه، این خبر را شنید و وقتی از عمق فاجعه با خبر شد گفت: خزانه دولت اسلامی جوابگوی آن نخواهد بود که همه چیز را به حالت اول برگرداند.»^(۱)

قسمت‌های قدیمی مسجد در بنا باقی مانده است. این بخش تاریف ستون‌های مرمری ادامه دارد و بقیه ستون‌هایی که با گچ بر روی آن کار شده است، مربوط به بازسازی بعد از زلزله می‌باشد.

المقدسی مسجد الاقصی را پس از بازسازی چنین توصیف می‌کند:

«تالار سرپوشیده دارای ۲۶ در است دری که رو به روی محراب است در بزرگ می‌نماید، در سمت راست هفت در بزرگ مشاهده می‌شود همین ترتیب را در سمت چپ نیز می‌توان مشاهده نمود و در سمت شرق یازده در وجود دارد که تزیینی ندارد.»

بیشتر مؤرخان جدید، تاریخ بازسازی و ترمیم مسجد را سال ۱۶۳ هق اعلام می‌کنند و آن را به «المهدی» منسوب می‌نمایند ولی جای تعجب است که عملیات بازسازی مسجدی با این شهرت، بیش از سی سال متوقف بماند تا نوبت به خلفای عباسی برسد. البته اگر منظور از الخلیفه را در متن المقدسی المتصور بدائیم نه المهدی، تنها شش سال فاصله می‌باشد و یا این که منظور از زلزله، زلزله‌ای باشد که در سال ۱۶۰ هق زمان خلافت المهدی اتفاق افتاد.

به هر حال مسجد جدید مجددًا با زلزله سال ۴۰۷ هق متتحمل خسارات زیادی شد.^(۲) کارهای عملیات بازسازی در عهد خلیفه عباسی فاطمی الظاهر در سال ۴۲۶ هق

۱ . المقدسی، ترجمه میکل، ص ۱۹۱ .

۲ . ابن اثیر در مرجی، ص ۸۴ .

از سرگرفته شد، چگونگی عملیات فوق در کتبه خاتم کاری شده‌ای بر روی گنبد ذکر شده است. گرچه در سالهای قبل، این کتبه از بین رفته، اما توسط هرونندی خوانده شده است.^(۱)

نویسنده‌ای به نام وان برشم به تفصیل در مورد متن ذکر شده توسط هرون صحبت کرده است. وی اشاره می‌کند که محقق عرب دیگری نیز به نام ابن شداد این متن را تأیید کرده است.^(۲)

در تاریخ ۹۰۱ هـ مجرالدین توصیف نسبتاً مفصل خود از مسجدالاقصی را چنین ارایه می‌کند:

«مسجد جامع که در انتهای حرم نزدیک قبله محل برگزاری نماز جمعه قرار گرفته، عمارت بزرگی دارد که دارای گنبد زیبایی با نگین‌های رنگین است، زیر گنبد منبر و محراب قرار گرفته است. طبق اندازه رسمی به جز قسمت تورفتگی محراب و رواق‌هایی که در خارج از درهای شمالی واقع شده‌اند، دقیقاً صد زراع است و عرض آن طبق اندازه رسمی ۷۲ زراع است.»^(۳)

مطلوب فوق این فرض را تقویت می‌کند که از قرن ۱۵ م به بعد عملاً مسجد تغییری نکرده است و تنها تعدادی عملیات استحکامی بر روی آن انجام گرفته است که مهمترین آنها:

۱. عملیات سال ۱۱۱۴ هـ در عهد خلافت مصطفی.

۲. عملیات سال ۱۲۳۳ هـ در عهد خلافت محمد دوم می‌باشد.

از مطالعه و بررسی متون پیرامون ساختمان مسجدالاقصی می‌توان به مطالب ذیل

نیز اشاره کرد:

۱. هروی در زیارت، ص ۲۵ - ۲۶.

۲. وان برشم در مصالح، قسمت دوم ۷ ج ۲، بیت المقدس، ص ۳۸۱ - ۳۹۲ شماره ۲۷۵.

۳. مرمجی، ص ۲۷۴.

۱. ساخت مسجد توسط عمر با تخته و تیرک در محل تقریباً مشخص.
۲. ساخت مسجد توسط ولید فرزند عبدالملک در محل فعلی مسجد.
۳. بازسازی و ترمیم در دوره عباسی در عهد خلافت المهدی سال ۱۶۳ هق.
۴. اصلاحات و تغییرات بسیار مهم در دوران اشغال صلیبی‌ها.
۵. ترمیم و بازسازی توسط ایوبیان.

جایگاه مسجد الاقصی در قرآن و روایات

نخست باید به اولین آیه سوره اسراء که در آن، نام مسجد الاقصی ذکر گردیده است، اشاره کرد:

**﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بَعْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي
بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِرُرَيْهُ مِنْ أَيَّاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾.** (۱)

براساس این آیه شریفه، مسجد الاقصی موضوع بحث و بررسی مفصل مفسرین قرآن قرار گرفته است؛ چون یکی از بزرگترین و مهمترین حوادث طول تاریخ از این مکان مقدس آغاز شده است، سفری که تنها برای یک مسافر در طول تاریخ رخ داده است، مسافری که به یمن وجود او عالم آفریده شد. به همین جهت این مکان از ویژگی و خصوصیت خاصی در جهان برخوردار است که برای هیچ نقطه دیگر از عالم این افتخار وجود ندارد.

اما از نظر روایات به جهت رعایت اختصار به تعداد محدودی اشاره می‌شود:

۱. رسول خدا ﷺ فرمود: «...إِنَّ الصَّلَاةَ فِي مَسْجِدٍ هَذَا أَفْضَلُ مِنَ الْفِ
صَلَاةِ فِيمَا سِوَاهُ إِلَّا مَسْجِدُ الْحَرَامِ وَ الْمَسْجِدُ الْأَقْصَى».

۱. سوره اسراء، آیه ۱.

۲. همانا نماز در مسجد من (مسجد نبوی) برتر از هزار نماز در مساجد دیگر است مگر مسجد الحرام

۲. اُم سلمه می‌گوید: از پیامبر ﷺ شنیدم: «مَنْ أَهَلَّ بِحَجَّةً أَوْ عُمْرَةً مِنَ الْمَسْجِدِ الْأَقْصِيِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ عُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ». (۱)

۳. رسول خدا ﷺ فرمود: «لَا تَشْدُدُ الرَّحَالَ إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدِ

الْحَرَامِ

وَ مَسْجِدِ الْأَقْصِيِ وَ مَسْجِدِي هَذَا». (۲)

۴. امام باقر علیه السلام می‌فرماید: «ثُمَّ الْمَسَاجِدُ مَعَ إِشْتِرَاكِهَا فِي مُطْلَقِ الْفَضْلِيَّةِ تَخْتَلِفُ بِحَسْبِ مِقْدَارِهَا أَفْضَلُ مِنْ بَعْضٍ فَمَسْجِدُ الْحَرَامِ أَفْضَلُ مِنْ غَيْرِهِ ... ثُمَّ مَسْجِدُ النَّبِيِّ ثُمَّ مَسْجِدُ الْأَقْصِيِّ...». (۳)

۵. ابوالمعالی مشرف روایت می‌کند: «مَنْ حَجَّ وَ صَلَّى فِي مَسْجِدِ الْمَدِينَةِ وَ مَسْجِدِ الْأَقْصِيِ فِي عَامٍ وَاحِدٍ خَرَجَ مِنْ ذُنُوبِهِ كَيْوَمٍ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ». (۴)

از جمع بندی آیات و روایات و بررسی منابع روایی و تفسیری این مطلب ثابت می‌شود که اهمیت و منزلت این مسجد به گونه‌ای است که در برخی از موارد معادل مسجدالحرام ذکر گردیده و از همان درجه و اعتبار برخوردار شده است! علاوه بر این که

و مسجدالاقصی؛ تفسیر الامام العسکری علیه السلام، ص ۶۶۳.

۱. هر کس از مسجدالاقصی برای انجام حج یا عمره به سوی مسجدالحرام حرکت کند، تمام گناهان گذشته اش بخشیده خواهد شد؛ تاریخ کبیر، ج ۱، ص ۱۶۱.

۲. بار سفر جز به سوی سه مسجد نبندند، مسجدالحرام و مسجدالاقصی و مسجدنبی؛ مسنند احمد، ج ۳، ص ۳۴.

۳. مساجد با آن که در مطلق فضیلت با هم مشترک‌اند اما در میزان فضیلت با یکدیگر اختلاف دارند، برخی از آنان از بعض دیگر با فضیلت‌ترند، بر این اساس مسجدالحرام از دیگر مساجد برتر است سپس مسجدالنبی و سپس مسجدالاقصی...؛ ذخیرةالمعاد، ج ۲، ص ۲۴۶.

۴. کسی که حج بگذرد و در مسجد مدینه و مسجدالاقصی در یک سال نماز بخواند از همه گناهانش بیرون خواهد رفت همانند روزی که مادر او را زاده است؛ سبل الهی و الرشاد، ج ۳، ص ۱۱۱.

مسجدالاقصی در دوران صدر اسلام، عنوان قبله اول مسلمین را داشته است از این رو از قداست و معنویت ویژه‌ای برخوردار است.

نگاهی به حوادث ناگوار مسجدالاقصی

متأسفانه این مکان مقدس با این ارزش و منزلت در طول تاریخ دچار حوادث و کینه‌جویی‌های دشمنان اسلام گردیده است، گرچه حوادث طبیعی نیز کم نبوده است. مهمترین حادثه‌ای که مسجد دچار آن گردید، آتش زدن مسجدالاقصی در ۳۰ مرداد ۱۳۴۸ توسط یک یهودی متعصب استرالیایی تبار به نام دنیس روهان است که در همان روز آتش سوزی شهرداری رژیم صهیونیستی دستور قطع آب مسجدالاقصی را صادر کرده بود و ماشینهای آتش نشانی رژیم صهیونیستی هم پس از خاموش شدن آتش آمدند. در این حادثه به قبة الصخره واقع در قسمت دو ستون اصلی به همراه طاق سنگی بزرگ که در زیر گنبد مسجد قرار داشت و نیز گنبد چوبی داخل محراب با کاشی‌های رنگی دیواره جنوبی و تمام مرمرهای رنگی نصب شده بر روی آن و همچنین ۴۸ پنجره آسیب جدی وارد گردید. به علاوه منبر و محراب صلاح الدین ایوبی نیز به آتش کشیده شد.

حادثه ناگوار بعد، در جریان جنگ اول اعراب و اسرائیل و نیز جنگ شش روزه رژیم صهیونیستی علیه کشورهای اسلامی رخ داد که طی آن چندین بار شهر بیت المقدس توسط هوایپماهای آن رژیم بمباران شد و در یکی از حملات هوایی، دروازه مرکزی مسجدالاقصی و سقف مسجد و یکی از مناره‌های آن خسارت فراوان دید.

از دیگر جنایات صهیونیستها، گشودن درهای مسجد بر روی جهانگردان پس از اشغال این شهر است که با سگها و لباسهای خلاف عفت عمومی داخل اماکن مقدسه شده و باعث هتك حرمت این اماکن مقدس می‌شوند.

اهداف شوم دشمنان ادیان الهی در مسجدالاقصی

از مطالب ذکر شده و بررسی وضع موجود در مسجدالاقصی، این گونه برمی‌آید که یکی از اهداف فعلی رژیم صهیونیستی که به طور جدی آن را دنبال می‌کند، تخریب مسجدالاقصی است و آثار آن کم کم آشکار گردیده است. در این رابطه می‌توان به حادثه‌ای که در بامداد روز یکشنبه ۲۶ بهمن ۸۲ رخ داد اشاره نمود:

«در آن روز جادهٔ متلهی به یکی از اصلی‌ترین دروازه‌های مسجدالاقصی موسوم به «باب المغاربه» به سبب حفاری‌های مقامات اشغالگر و ممانعت صهیونیست‌ها از ترمیم قسمت‌های سست مسجدالاقصی، فرو ریخت».

در ماه سپتامبر گذشته نیز بخشی از دیوار غربی ساختمان موزه اسلامی که در نزدیکی منطقه باب المغاربه قرار دارد تخریب شد.

تخریب خائنانه‌ترین نقشه‌ای است که تاکنون اشغالگران قدس طراحی و به اجرا گذاشته‌اند؛ زیرا بعد از پی بردن به حساسیت مسلمانان نسبت به مسجدالاقصی، حفاری‌های غیرمجاز در پوشش جستجوی آثار تاریخی را با هدف شوم سست کردن پایه‌ها و ستون‌های مسجد، شروع کردند تا لرزش ساختگی، خود به خود مسجد درهم فرو ریزد.

مؤسسه الاقصی در بیانیه‌ای مذکور می‌شود که خطرات بزرگی مسجدالاقصی را تهدید می‌کند و تجاوزات مکرری به آن صورت گرفته است.

همچنین شیخ تیسیر تمیمی قاضی القضاط فلسطین و رئیس شورای عالی قضات فلسطین، رژیم صهیونیستی را مسئول مستقیم فرو ریختن جادهٔ متلهی به باب المغاربه دانست.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

از بررسی تاریخ مسجد‌الاقصی و حوادث پیرامون آن و نظر به اهمیتی که این مکان مقدس برای مسلمین جهان، بالاخص مردم مظلوم فلسطین دارد، اهتمام به موارد ذیل از اهمیت حیاتی نسبت به وجود و ادامه بقای این مکان مقدس بخوردار است:

۱. ضرورت اتحاد و یک‌پارچگی تمام مسلمین در نجات مسجد‌الاقصی و قدس شریف از چنگال صهیونیسم خوش آشام که این اولین دغدغه امام راحلمان بود. همان‌گونه که به مناسبتهای گوناگون در سخنرانی‌های خود خطر وجود اسراییل را متذکر می‌شدند و همیشه به اتحاد جهان اسلام در مقابل این غدّه سلطانی سفارش می‌کردند.
۲. جلوگیری از گسترش اسراییل به دیگر کشورهای اسلامی چرا که آن رژیم، نفوذ در دیگر ممالک اسلامی را جز سیاستهای اصلی خود قرار داده است.
۳. آگاه بودن کلیه مسلمین جهان نسبت به توطئه شوم رژیم غاصب در ارتباط با حفاری‌های غیر مجاز در زیر ستونها و پایه‌های اصلی مسجد‌الاقصی به منظور تخریب آن به صورت تدریجی و غیر محسوس.
۴. قرار دادن مسئله فلسطین در دستور کار اجلاس کنفرانس اسلامی. به امید روزی که با بیداری تمام مسلمانان جهان و اتحاد آن‌ها در مقابل متجاوزان به حریم دین و کشورشان پرچم اسلام را در اقصی نقاط عالم به اهتزاز در آورند و قبله اول مسلمین جهان را از لوث وجود اشغالگران پاک نمایند. ان شاء الله.

فروع مسجد « ۲ »

۲۷۰

مساجد و مهم‌ترین چالش‌های فرا روی آن

□ محمد علی موظف رستمی

□ چکیده

این نوشتار پس از استقبال از نامگذاری و همايش هفته جهانی مساجد، مهم‌ترین گام اولیه را بازشناسی و بازآفرینی نقش و کارکرد مساجد در کشور و تبیین جایگاه واقعی آن دانسته، آنگاه چالش‌های مساجد را در حوزه‌های مدیریت و منابع نیروی انسانی، حوزه نرم‌افزاری و سخت‌افزاری، کم و کیف و چگونگی انجام فعالیت‌ها و اجرای برنامه‌ها و نیز مشخص نبودن حدود و شغور فعالان و نهادهای ذیربیط امر مسجد و چگونگی دخالت یا عدم دخالت دولت در مساجد، مطرح و در ادامه عدم برنامه‌ریزی مناسب جهت نهایت استفاده مطلوب و بهینه از مساجد کشور، چگونگی و نحوه (دخالت) دولت در مساجد، عدم ساماندهی مناسب منابع نیروی انسانی مساجد، تعدد مراکز دخیل در امر مسجد(نهادها و سازمان‌های دولتی و غیر دولتی) عدم اجرای برنامه‌های تبلیغی و فرهنگی مناسب جهت فرهنگ سازی و اطلاع رسانی صحیح در خصوص خدمت به مساجد، اجرای نامناسب و غیر کاربردی پروژه‌های تحقیقاتی و پژوهشی، عدم استفاده از تجهیزات فرهنگی و هنری رایانه‌ای و نرم‌افزاری روز، عدم تقویت و غنی سازی کتابخانه‌های مساجد کشور نبود امکانات مناسب فرهنگی

و رفاهی تاسیساتی و... در سطح مساجد کشور، ساخت مراکز متعدد فرهنگی هنری به جای تقویت و گسترش فضای فرهنگی و هنری مساجد، عدم استفاده از ابزار و زبان هنر در برنامه‌های اجرایی در سطح مساجد، عدم وجود گروه کارشناسی قوی و کاردان جهت باز آفرینی نقش‌ها و کارکردهای مساجد و به روز کردن آن، عدم وجود یک مرکز قوی پژوهشی و تحقیقاتی، مختص مسجد، نبود اطلاعات جامع از وضعیت مساجد کشور، عدم تشکیل و راه اندازی یک نهاد غیر دولتی و مدنی منسجم و کارآمد و فراگیر از نیروهای مساجد عدم تغذیه فکری منابع نیروی انسانی را مهمترین چالش‌های فرا روی مساجد در کشور نام برده است.

مقدمه

یکی از پیشنهادهای ارزندهایی که توسط جمهوری اسلامی ایران به سازمان کنفرانس اسلامی ارایه شده، نام‌گذاری هفتۀ جهانی مسجد از ۳۰ مرداد تا ۵ شهریور (۲۱ تا ۲۸ آگوست) و اختصاص اولین روز این هفته به نام روز جهانی مسجد است که مصادف با به آتش کشیده شدن مسجد الاقصی توسط صهیونیست‌های افراطی می‌باشد. تصویب این پیشنهاد در اجلاس سیام وزرای امور خارجه کشورهای اسلامی در تهران، نشان از اهمیت و توجه جدی‌تر به مقوله مسجد با نگاه فراکشوری و جهان اسلامی می‌باشد.

در قطعنامه‌ای که به این مناسب از سوی سازمان کنفرانس اسلامی صادر شد، از کشورهای عضو خواسته شده است تا در راستای تحکیم مساجد، در توسعه فرهنگ و ارزش‌های اسلامی در جهت تکریم و بزرگداشت هفته مذکور تلاش نمایند. آنچه که در این میان وظیفه جمهوری اسلامی را بیش از پیش سنگین‌تر می‌کند، لزوم پرداختن عمیق‌تر و اهتمام ویژه به این امر بنا به دلایل زیر می‌باشد:

۱. این پیشنهاد توسط ایران ارایه شده است با عنایت به جایگاه کشورمان به عنوان

ریاست اجلاس سی‌ام وزرای امور خارجه کشورهای اسلامی.

۲. داعیه‌داری رهبری جهان اسلام و ام القرای کشورهای اسلامی توسط کشورمان.

۳. نقش محوری مساجد در تشکیل نظام اسلامی.

۴. وجود صدھا اماکن مقدس بی‌بدیل و بی‌نظیر در گستره کشور که هر یک به تنهاي نمادی از هنر و معماری و نیز تاریخ گویای فرهنگ و تمدن اسلامی می‌باشند. با ملاحظه و عنایت به مطالب مطروحه فوق، قبل از هر چیز لازم است در کثار پیشنهاد نامگذاری هفتة جهانی مسجد راهکارهای عملی و طرح‌های هدفمند جهت تقویت و پشتیبانی از این ایده از طریق کاوش‌های علمی و پژوهشی و تحقیقاتی در نظر گرفته شود، تا جنبه کاربردی و اجرایی گرفته و در نهایت پایداری و استمرار داشته باشد. مهم‌ترین گام اولیه در این مسیر بازشناسی و بازآفرینی نقش و کارکرد مساجد در کشور و تبیین جایگاه واقعی آن می‌باشد. قبل از پرداختن به مقوله جهانی مسجد، ضروری است رویکردنی به وضعیت مساجد کشور و سیر تطور آن در ادوار گذشته به خصوص پس از پیروزی انقلاب اسلامی داشته باشیم؛ زیرا تا جایگاه و شأن مساجد، آن چنان که باید باشد (نه آن گونه که در حال حاضر است) به طور دقیق و کارشناسانه در داخل کشور تبیین و روشن نگردد، امید بستن به کسب موفقیت در این راه بسیار بعید و دور از ذهن و عقل به نظر می‌رسد.

به علاوه به دنبال هر پیشنهاد، جهت دستیابی به اهداف عالیه آن، ارایه راهکارهای عملی و پروسه‌های اجرایی با ملاحظه جمیع شرایط و امکانات و بسترها موجود لازم می‌باشد.

از سوی دیگر امروزه کشورهای اسلامی منتظر اقدام بعدی ما به دنبال این پیشنهاد مبارک هستند، ولی با کمال تأسف تاکنون نتوانسته‌ایم این انتظار به حق را بر آورده سازیم. شاید مهم‌ترین دلیل آن عدم وجود سیاست مستقل، مدون، جامع الاطراف و در

برگیرنده تمامی مسایل مبتلا به مساجد در داخل کشور بوده است، آری تا در داخل کشور نتوانیم در خصوص مسجد به اتفاق نظر برسم و تمامی شرایط و ابزار لازم جهت اعتلاءٰ جایگاه مساجد را فراهم سازیم، نقصان و کاستی‌ها را چه در حوزه سخت‌افزاری مساجد و چه در حوزه نرم‌افزاری آن رفع ننماییم و روز به روز به ارتقای سطح کمی و کیفی این پایگاه مقدس نپردازیم، نمی‌توانیم برای استفاده مناسب از مسجد، الگوسازی نموده، به دیگر کشورها الگو ارایه کنیم.

مهم‌ترین چالش‌های فرا روی مساجد

در حال حاضر چالش‌های زیادی در فرآروی مساجد وجود دارد و همین امر موجب شده است تا مساجد از جایگاه واقعی خود فاصله داشته باشند.

مهم‌ترین چالش‌ها در بحث مدیریت و منابع نیروی انسانی و حوزه نرم افزاری و سخت افزاری و نیز کم و کیف و چگونگی انجام فعالیت‌ها و اجرای برنامه‌ها و نیز مشخص نبودن حدود و ثغور فعالان و نهادهای ذیربیط امر مسجد و چگونگی دخالت یا عدم دخالت دولت در مساجد می‌باشد. در این نوشتار به طور مختصر به مهم‌ترین چالش‌های موجود پرداخته شود.

۱. عدم برنامه‌ریزی مناسب برای استفاده کامل، مطلوب و بهینه از مساجد

طبق آمار رسمی موجود، مساجد با دارا بودن زیر بنایی حدود ۱۷ میلیون متر مربع و زمینی حدود ۳۶ میلیون متر مربع که با احتساب قیمت زمین، حدائق سرماهی‌ای به ارزش تقریبی چهل هزار میلیارد تومان (بر اساس آمار سال ۱۳۷۵) بر آورد می‌شود و با حدود ۷۰ هزار مسجد یعنی تقریباً برای هر ۱۰۰۰ نفر یک مسجد، بزرگترین و گسترده‌ترین پایگاه تبلیغی و فرهنگی در سطح کشور می‌باشد.

آمایش و نحوه استقرار آن در سراسر کشور به گونه‌ای است که هر جا جمعیت

سکونت و تجمع پیدا کرده‌اند، این پایگاه نیز در آنجا استقرار یافته است. با وجود این متأسفانه در حال حاضر تنها کمتر از ۵۰٪ از این مراکز دینی به طور نسبی استفاده می‌شود. حدود نیمی از این مساجد به صورت نیمه‌فعال و یا بدون فعالیت هستند و اگر فعالیتی هم در آنها انجام می‌پذیرد، در موقع خاص و در مناسبات‌های مذهبی می‌باشد، در صورتی که بر اساس آموزه‌های دینی، مساجد باید در پنج نوبت جهت بر پایی نماز مهیا گردد. دلایل و عوامل مختلفی در عدم استفاده مطلوب از مساجد دخیل می‌باشند که هر یک نیاز به کاوش و بررسی مستقل و جداگانه دارد و در این مقال نیز فرصت پرداختن عمیق‌تر و دقیق‌تر آن وجود ندارد.

۴. فقدان استراتژی مصوب در مورد چگونگی حضور و دفاتر دولت در مساجد

در ارتباط با چگونگی حضور یا عدم حضور دولت در مساجد دو نظریه کاملاً متفاوت وجود دارد:

۱. عده‌ای معتقد بر عدم دخالت دولت در امر مسجد می‌باشند و این حضور را زمینهٔ روگردانی و کاهش استقبال مردم در مدیریت و مشارکت فعال در مساجد می‌دانند. دلایلی را که این گروه برای صحت و تأیید نظرات خویش می‌آورند، به طور خلاصه می‌توان چنین برشمرد:

مسجد یک نهاد مدنی و غیر دولتی است و غالب مساجد کشور از صدر اسلام تاکنون توسط مردم با شکل‌دهی کمک‌های نقدی و جنسی و جاری ساختن سنت حسن وقف بنا شده است.

به علاوه در ادوار گذشته، این همه مساجد در نهایت زیبایی و ظرافت ساخت شده است. مردم تمامی ذوق و سلیقه‌های خود را در مساجد به کار برده‌اند و دولت‌ها نقشی در ایجاد یا کمک به آن نداشته‌اند و این ناشی از اهمیت و جایگاهی بود که مساجد در بین مردم دارا بود. (اگر چه مساجدی که در قالب مساجد سلطانیه یا ارگ و ... مشهور

بوده‌اند و توسط دولت‌ها ساخته شده‌اند و شاهان خواستند از طریق ساخت مساجد وانمود به تدین و دینداری و استفاده از احساسات عام مردم نمایند).

وقتی مردم خودشان هزینه ساخت و نگهداشت مساجد را می‌پردازنند تمایلی ندارند که در زمان بهره‌برداری، نهادهای دولتی و ... در مدیریت و اداره آن و چگونگی انتخاب ائمه جماعات و فعالیت و اجرای برنامه‌هایش دخالت نماید، زیرا دخالت دولت موجب کمیلی و عدم رغبت در ساخت و تجهیز مساجد می‌شود.

۲. عده‌ای که موافق حضور دولت هستند، اعتقاد دارند مساجد با توجه به گسترده‌گی و وسعتی که در سطح کشور دارند، با توجه به شرایط معیشتی و وضع اقتصادی موجود، در توان مردم نیست که بتوانند این حجم عظیم را ساخت و تجهیز و بازسازی نمایند؛ به همین خاطر ضروری است دولت به کمک مساجد بشتابد.

به اعتقاد این گروه، مردمی اداره شدن مساجد، یعنی همه چیز مساجد یله و رها باشد، که در آن صورت، دولت نباید هیچ گونه کمکی به این پایگاه‌های معنویت و انسان‌سازی بنماید.

به نظر می‌رسد این دیدگاه اخیر نگرشی درست و عمیق به مقوله مسجد نیست. مگر دفاع مقدس ما مردمی نبود، آیا دولت نقشی در آن نداشت؟ مگر کشاورزی ما که مورد حمایت دولت است، مردمی نیست؟

همین دیدگاه سبب شده تا برخی شرکت‌های دولتی با مساجد، معامله تجاری کرده و پول آب و برق آن را هم به قیمت تجاری محاسبه کنند. شاید جمع آوری کمک‌های نقدی روزانه در مساجد، آنها را به یاد تجارت‌خانه انداخته است؟!

با عنایت به دو نظریه فوق، آن چه که در این میان بیش از همه لازم و ضروری به نظر می‌رسد، تعیین حدود و ثبور دخالت دولت در مساجد است. دولت نباید در حوزه مدیریت مسجد وارد شود و مدیریت و اداره مسجد باید به عهده خود مردم و از طریق مدیریت نمایندگان آنها که در هیئت امنای مسجد، تجلی پیدا می‌کنند، باشد.

دولت باید از طریق پشتیبانی غیر مستقیم در این حوزه وارد شود؛ دولت به جای کمک مستقیم که بحث دخالت را تداعی می‌کند، می‌تواند از طریق تقبیل بعضی از هزینه‌های جاری مسجد، به طور غیر مستقیم، کمک و پشتیبانی لازم را از مساجد به عمل آورد، مثلاً در خصوص دریافت پول آب، برق، گاز و ... با پرداخت وجه به شرکت‌های خدماتی مورد نظر، امکان فراغ بیشتر برای پرداختن به دیگر امور مسجد توسط هیئت امنا و مدیران آن را فراهم سازد یا طی یک بخشنامه رسمی با بخشدگی کامل، این معضل را حل کند یا از طریق شهرداری‌ها که بخشی از بودجه آنها توسط دولت تأمین می‌گردد، مساجد را همانند مکان‌های دیگر عمومی مثل بوستان‌ها، فرهنگسراه‌ها، ترمینال‌ها و ... در نظر گرفته، با گماردن افرادی خدماتی نسبت به نظافت و بهداشت آنها حداقل برای مساجد خیلی فعال همت گمارد.

با توجه به این که یکی از معضلات کنونی مساجد، عدم رسیدگی جدی به بهداشت و نظافت آن می‌باشد، این اقدام می‌تواند گامی مهم در راستای افزایش انگیزه حضور اقشار جامعه در مساجد باشد.

از دیگر زمینه‌های دخالت غیر مستقیم دولت، ساماندهی و تفکیک وظایف نهادها و دستگاه‌های درگیر در امر مساجد می‌باشد که از این راه‌ها می‌توان ضمن تعیین کanal مشخص کمک‌های بلاعوض، از تعدد ورودی‌ها به مساجد جلوگیری به عمل آورد.

از وظایف مسلم دولت است که اعتیارهایی خاص جهت برنامه‌های زیربنایی و ساخت و ساز آموزش نیروی انسانی و امکانات و تسهیلات لازم برای شهر و ندان متدين و دین باور فراهم آورد؛ این امر و نیز چگونگی انجام این امر نیاز به ساز و کار مناسب و مدون شده دارد که فرصت پرداختن به آن در این بحث نیست.

تذکر این نکته لازم است که نوع کمک به مساجد باید از طریق نمایندگان واقعی مسجد باشد، به طوری که شائبه دولتی بودن را در اذهان به وجود نیاورد.

۱۳. تعدد مراکز دفیل در امر مسجد

وجود بیش از ده نهاد و سازمان دینی که به صورت پراکنده و منفک از هم و بدون هیچ هماهنگی در امر مسجد فعال می‌باشند و این سازمانها متأسفانه بدون داشتن منابع مالی غنی و نیز پشتونه‌های پژوهشی و تحقیقی کاملاً علمی و شیوه‌های اجرایی کارآمد که قدرت جذب جوانان و نوجوانان را در حد انتظار داشته باشند، موجب شده است که نه تنها قدمهایی اساسی و مثبت در جهت ارتقاء جایگاه مسجد برداشته نشود، بلکه کاملاً با تداخل برنامه‌های غیر هماهنگ و تشابه فعالیتها، اسباب دلزدگی مردم را به وجود آورده‌اند.

۱۴. عدم ساماندهی مناسب منابع نیروی انسانی مساجد

امام جماعت به عنوان نفر اول مسجد، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و حضور او موجب روشنایی محفل مسجد و گرما بخشیدن به حضور دیگر اشار جامعه می‌شود.

متأسفانه در حال حاضر بیش از نیمی از مساجد کشور، فاقد امام جماعت می‌باشند. این معضل موجب شده است که با عدم حضور یک نفر روحانی، مسجد کم رونق و از جمعیت خالی شود؛ زیرا یکی از مهم‌ترین دلایل حضور مردم در مسجد، اقامه نماز جماعت می‌باشد. وقتی امامی نیست، جماعتی نیز نخواهد بود، تا مردم به وی اقتدا کنند!

عدم توزیع و آمایش صحیح ائمه جماعات از دیگر معضلات در این زمینه می‌باشد. در یک مسجد، امام جماعت با تعداد حداقل ۵ تا ۱۰ نفر نماز اقامه می‌کند، در حالی که در محله‌های پر جمعیت دیگر در صورت حضور آن امام جماعت در آن جا

(۱) تعداد مأمورین، بر ۱۰۰ نفر نیز بالغ خواهد شد.

مهم‌ترین بحث در ساماندهی منابع نیروی انسانی توجه به وضعیت شغلی و معیشتی نیروی انسانی مساجد بویژه ائمه جماعات و خادمان مساجد، به خصوص وضعیت بیمه آنان است زیرا نسبت به دیگر افراد، در مسجد، حضور بیشتری دارند. نبود شرح وظایف مشخص و تعیین حدود و مسئولیت منابع انسانی از دیگر مسایل و مشکلات در این زمینه می‌باشد.

یکی دیگر از موضوعات ساماندهی مساجد، توجه جدی به بحث آموزش نیروهای انسانی؛ ائمه جماعات، خادمان، مدیران، و هیئت امنا می‌باشد. در این راستا باید ضمن به روز کردن اطلاعات و دانش این افراد، زمینه بهره‌وری و استفاده مطلوب‌تر از آنان را در سطح مساجد فراهم نماییم.

بحث ساماندهی منابع نیروی انسانی از مهم‌ترین مباحثی است که ضروری است مورد عنایت جدی قرار گیرد. هدف ساماندهی، نظم بخشیدن به امور و استفاده مطلوب از امکانات موجود با ظارت مستمر و دائم به نحوه عملکرد و وظایف می‌باشد. عدم ساماندهی موجب تشتت در آرا و تصمیم‌گیری نادرست درخصوص فعالیت‌های مسجد و استقرار نامناسب نیروها در جایگاه‌های اصلی می‌باشد.

با ساماندهی مساجد می‌توانیم استفاده لازم را از نیروهای مسجدی ببریم. با ترغیب و تشویق، زمینه لازم را فراهم نماییم تا این عزیزان با تلاش مضاعف و دلگرمی بیشتر، امور محوله را به نحو احسن به انجام رسانند. مهم‌ترین منابع نیروی انسانی در مساجد که به ترتیب اولویت باید ساماندهی شوند عبارتند از:

الف) امامان جماعت مسجد: شکل‌دهی به وضعیت شغلی و معیشتی، بیمه،

۱ . بعضی از مساجد به دلیل دارا بودن متولیان خاص و نیز سرمایه غیر منقول و وقف با وجود این که از فضای نسبتاً مناسبی برخوردارند و ائمه جماعات خوبی را نیز جذب نموده‌اند، به دلایل شرایط جغرافیایی و محیطی، کمتر شاهد حضور پر شور مردم هستند.

ارتقای سطح آگاهی‌ها از طریق آموزش مستقیم و غیر مستقیم و.... .

ب) خادمان مسجد: نحوه استقرار آنان در مساجد، بیمه، حق الزحمه، آموزش، بهداشت، کارت سلامتی و.... .

ج) هیئت امنای مسجد: نحوه انتخاب، مدت مسئولیت، وظایف و.... .

د) مدیریت مسجد: چگونگی انتخاب، حدود و توانایی انجام کارها، تعیین جایگاه آن در مسجد و.... .

هـ: ساماندهی رابطین فعال فرهنگی مساجد.

مهم ترین کارهایی که می‌توان در ساماندهی مساجد انجام داد، به قرار زیر می‌باشند:

۱. ساماندهی ائمه جماعات مسجد.

الف: با عنایت به آن که وظیفه امام جماعت، تنها اقامه نماز جماعت نیست، بلکه رسیدگی به امور نمازگزاران، برگزاری جلسات، کلاس‌های آموزشی و دیگر امور مربوط به مساجد نیز می‌باشد، مشکل روحانیونی که به دلیل کهولت سن و ناراحتی، قادر به انجام وظیفه سنگین هدایت مسجد نیستند، را با گماردن یک طلبه جوان در کنار ایشان که کارهای فرهنگی و برنامه‌ریزی و ... را انجام دهد، می‌توان حل نمود.

ب: برنامه‌ریزی جهت انتخاب امام جماعت برای کلیه مساجد غیر فعال یا نیمه فعال کشور.

۲. به کارگیری خادمان تمام وقت برای کلیه مساجد فعال و تأمین حداقل هزینه‌های زندگی این عزیزان و جذب خادمان افتخاری برای خدمتگزاری در مساجد؛ سعی گردد خادمانی به کارگرفته شوند که از حسن برخورد و معاشرت نیکو با مراجعت به ویژه جوانان و نوجوانان برخوردار باشند.

استفاده از افراد پیر و عصبی از مشکلاتی است که بعضی از مساجد با آنان مواجه می‌باشند. در صورت تهیه ساز و کار مناسب در زمینه معیشت خادمان، جوانان علاقمند

زیادی وجود دارند که می‌توان آنها را جهت این امر جذب نمود.

۳. تعیین شرح وظایف یکسان برای کلیه نیروهای فعال مساجد همچون هیئت امنا، مدیر، خادمان و... در کشور.

این امر ضمن تقسیم نمودن کارها، موجب خواهد شد حدود و شرح دقیق وظایف هر یک به روشنی تعیین که با عمل نمودن به آن، بهره‌وری و راندمان کار افزایش یابد.

۴. تعیین مدیر مسجد که وظیفه اجرایی کلیه امور مسجد را به عهده داشته، در کنار هیئت امنا و امام جماعت مسجد که نقش مشورتی و راهگشایی دارند، و تبیین جایگاه آن لازم و ضروری است.

۵. اتخاذ ساز و کار مناسب جهت چگونگی انتخاب و نوع مسئولیت و نحوه فعالیت هیئت امنای مساجد کشور.

انجام این مهم می‌تواند بخشی از خلا موجود را که هیئت امنا مسجد با آن درگیر می‌باشد، را رفع نماید.

۵. عدم اجرای برنامه‌های تبلیغی و فرهنگی مناسب و عدم فرهنگ‌سازی و اطلاع (سانی صدقیه در مورد مساجد

یکی از افتخارات مسلمانان در ادور گذشته، توجه جدی به ساخت، تعمیر، مرمت و تجهیز و زیبایی و ظرافت مساجد بوده است. این امر بدون هیچ تحکم و اجبار، بلکه با عشق و علاقه از روی اعتقادات و آموزه‌های دینی صورت می‌گرفته است. امروزه متأسفانه علی رغم کمک‌های فراوان مردمی و مشارکت آنان در انجام این مهم، باز آن چنان که انتظار می‌رود و شایسته و بایسته است توجه و اهتمام جدی به مساجد صورت نمی‌گیرد.

اگر زمینه‌سازی لازم در افکار و اذهان جامعه، به ویژه برای قشر متمولین و خیرین

صورت پذیرد و کمک مستمر و دائمی به مساجد چه قبل از ساخت و چه بعد از ساخت و در اجرای برنامه‌ها و فعالیت‌های روزانه نهادینه شود و ثواب واجر و پاداشی که در این خصوص از سوی خدای متعالی در نظر گرفته شده برای آبادکنندگان مساجد تبیین شود، البته با استناد به آیات و روایات به خصوص آیه شریفه **﴿إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ...﴾** شاهد افزایش کمکهای مردمی خواهیم بود.

۶. اجرای نامناسب و غیربربدی پروژه‌های تحقیقاتی و پژوهشی

هر چند اعتباراتی که در زمینه مطالعات و پژوهشها در راستای اعلای مساجد در نظر گرفته شده، بسیار اندک و جزیی می‌باشد، ولی استفاده از همین مبالغ اندک پژوهشی نیز به صورت مناسب و اصولی نمی‌باشد و این امر موجب شده است تا دهها پروژه انجام شده در سطح کشور به دلیل عدم جوابگویی به مطالبات و نیازهای واقعی، در کنبع قفسه‌ها و اتاقهای بایگانی، خاک‌اندواد شود.

مهم‌ترین دلایل در این خصوص عبارتند از:

۱. عدم استفاده از محققان و کارشناسان برجسته در حوزه دین.
۲. عدم استفاده از پژوهشگران و مصاحبه‌گران کار آمد و کاردان که حداقل صلاحیت‌ها و تجارب لازم را در این زمینه داشته باشند، و استفاده از دانشجویان و افراد کم‌اطلاع به جهت کاهش هزینه در اجرای پروژه و افزایش در آمد حاصله.
۳. نفوذ انگیزه‌های مادی در طراحی و اجرای پروژه‌های کلان.
۴. عدم تعمق‌بخشی و عمیق‌نگری به پژوهشها و تحقیقات اجرایی در حوزه دین.
۵. غالب بودن نگاه سطحی و آنی در هر چه سریعتر تمام کردن پروژه‌ها برای دستیابی به منابع مالی قرار دادها.
۶. عدم برخورداری از نگاه آسیب شناسانه در برخورد با معضلات و مشکلات موجود.
۷. غیر علمی و کاربردی بودن غالب پروژه‌های انجام شده.

۷. عدم استفاده از تجهیزات فرهنگی، هنری، رایانه‌ای و نرم‌افزاری (۹)

با وجود گسترش روزافرون تکنولوژی اطلاعات در جامعه جهانی و بسط و گسترش این پدیده، ما نتوانسته‌ایم یکی از کارکردهای مهم مساجد را از گذشته‌های دور که اطلاع‌رسانی بوده است،^(۱) بازسازی و بازیابی کنیم.

ایجاد سازگاری مناسب جهت احیای این کارکرد مهم می‌تواند زمینه‌ساز اطلاع سانی دقیق از برنامه‌ها و فعالیت‌های دینی در ارتباط و تعامل بین مساجد کشور باشد. اگرچه در حال حاضر طرح تجهیز هزار مسجد از مساجد کشور به رایانه و اینترنت، در حال انجام است، ولی با توجه به گستردگی مساجد تسریع و بسط طرح‌های مشابه و حتی کامل‌تر از آن لازم می‌باشد.

با توجه به این که یکی از وظایف مساجد، تبلیغ و اطلاع‌رسانی امور دینی می‌باشد، استفاده از تجهیزات نوین و فناوری روز جهت کاربردی کردن این مهم ضروری به نظر می‌رسد.

۸. عدم تقویت و غنی سازی کتابخانه‌های مساجد کشش

یکی از راه‌های جذب اشارات تحصیل‌کرده و با سواد جامعه به سمت مساجد، غنی‌سازی کتابخانه‌های مساجد با کتب تازه نشر یافته و متنوع می‌باشد.

تنوع در انتخاب کتاب، زمینه‌ساز جذب افراد با تنوع آراء و نظرات می‌شود. متأسفانه در حال حاضر تنها زیر ۵ درصد از مساجد کشور، دارای کتابخانه می‌باشند و حدود ۹۵ درصد مساجد فاقد آن می‌باشند و همین تعداد اندک ۵ درصد نیز از داشتن کتابهای جدید و متنوع خالی می‌باشند.

اکثر کتاب‌های موجود در مساجد، قدیمی، مستعمل و پاره و غیر جذاب و غیرجوان‌پسند هستند، در حالی که اگر به صدر اسلام توجه نماییم، درمی‌یابیم که

۱. وجود مناره و مؤذن و گلدسته، مؤید این ادعاست.

کتابخانه‌ها، ابتدا در مسجد شکل یافت و اولین کتابی که به کتابخانه مساجد وارد شد، قرآن کریم بوده است.

تهیه جزوات کنکور دانشگاهی که از تنوع خاصی نیز برخوردار است، موجب حضور جوانان داوطلب کنکور و دبیرستانی می‌شود که در واقع این کتابخانه نقش ارتباطی بین جامعه و مسجد را ایفا خواهد نمود.

۹. نبود امکانات مناسب فرهنگی، (فاهی، تأسیساتی و ...)

از تعداد قریب به هفتاد هزار مسجد کشور تنها تعداد اندکی و تقریباً ۳٪ دارای امکانات فوق می‌باشدند. اکثریت قریب به اتفاق مساجد تنها دارای یک شبستان کوچک و سیستم نظافت و آبدارخانه می‌باشدند.

اگر نگاهی به آمار مراجعان به مساجدی که دارای امکانات فرهنگی، کتابخانه، سالن مطالعه، کانون فرهنگی و پارکینگ و سالن جلسات و کلاس‌های آموزشی و ... و دیگر مساجدی که فاقد آن باشند بیاندازیم، در خواهیم یافت که به طور قطع و یقین، مساجد فاقد امکانات، از استقبال کمتری برخوردار می‌باشند و به همین دلیل شایسته است در طراحی جدید برای ساخت مساجد، امکانات جنبی مد نظر قرار گیرد.

۱۰. ساخت مراکز متعدد فرهنگی هنری به جای تقویت و گسترش فضای فرهنگی و هنری

مساجد

اگر نگاهی به عملکرد مسجد در صدر اسلام بیاندازیم، در می‌باییم که پیامبر گرامی اسلامی ﷺ، مسجد را محور بسیاری از کارهای تبلیغی، فرهنگی، آموزشی، قضایی و ... قرار داده بود. این اقدام به دلیل بیان اهمیت و نشان دادن جایگاه مسجد در بین مسلمانان بوده است. پیامبر ﷺ، مسجد را تنها به عنوان پدیده جغرافیایی و مکانی نمی‌نگریست، بلکه اندیشه‌ای بسیار فراتر و بالاتر به آن داشت.

در حال حاضر توسط نهادها و دستگاه‌های اجرایی، مراکز متعددی از پایگاه‌های

فرهنگی و دینی در سطح کشور راه اندازی شده است که توجه بسیاری از جوانان را به خود جلب نموده است. نمونه بارز آن فرهنگ‌سراها، مجتمع‌های فرهنگی و هنری و... است.

این مراکز به جای آن که در حواشی و فضای جنی مساجد خلاصه شوند و وابسته به آن باشند یا در دل مساجد تعبیه و ساخته شوند، مساجد در داخل این اماکن، تعبیه و استقرار یافته است. بدین جهت این مراکز را رقیبی برای مسجد نموده است!!! این مراکز با توجه به امکانات و اعتبارات و نیروهای انسانی آموزش دیده‌ای که دارند به راحتی جای مساجد را گرفته‌اند.

در گذشته مراکز فرهنگی و آموزشی مثل کتابخانه، مدرسه، مکتب خانه، دانشگاه و... اول در مسجد شکل گرفته و ساماندهی می‌شد. به محض این که مسجد بنا به دلایلی چون افزایش جمعیت و بیشتر شدن متقاضیان گنجایش آن را نیافت، در کنار مسجد به طور مستقل این مراکز فرهنگی و آموزشی ایجاد شد. در واقع مسجد پیش‌قراول و پیش‌تاز در تأسیس و راه اندازی مراکز فرهنگی و هنری جدید بوده است و تمامی این مراکز مکمل و اجزا و عناصر وابسته به مسجد محسوب می‌شدند، نه این که مثل مراکز فرهنگی فعلی، مساجد وابسته به آن باشد.

۱۱. عدم استفاده از ابزار و زبان هنر در برنامه‌های اجرایی

اگر نگاهی به سیر تطور و شکل‌گیری مساجد بیاندازیم، مشاهده خواهیم کرد، هنر با مسجد توأم و عجین بوده است.

بسیاری از قالب‌های هنری همچون خط، خوشنویسی، تذهیب، نقاشی، معماری و... در مسجد شکل و نمو یافته است و مهم‌ترین آثار هنری ادور گذشته که بیانگر تاریخ و تمدن و فرهنگ اقوام و ملل گذشته است، در مسجد به وجود آمده است.

استفاده از هنر باعث لطیف‌تر و جذاب‌تر شدن آموزه‌های دینی خواهد شد و عمق بخشی به مبانی دینی و اعتقادی از طریق هنر امکان‌پذیر می‌باشد.

علی رغم اذعان و اعتقاد به این مهم در حال حاضر کمتر از مقوله هنر در برنامه‌ها و فعالیت‌های تدارک دیده شده، برای مساجد استفاده می‌شود و یکی از عوامل گریز از فعالیت‌ها و برنامه‌های مساجد را در بین قشر جوان و نوجوان، عدم استفاده از فن هنر، چه در خطابه و وعظ، طراحی، نقاشی، خوشنویسی و .... می‌توان دانست.
به فرمایش مقام معظم رهبری: «هیچ تفکری در تاریخ ثبت نخواهد شد مگر آن که با هنر آمیخته شود».

بر این اساس تنها راه پایانی آموزه‌های دینی و تعمیق افکار و اندیشه‌های معرفتی، در هم آمیختن آن با فعالیت‌های هنری می‌باشد.

۱۴. عده و محدود یک مرکز قوی پژوهشی و تحقیقاتی ویژه مساجد

بزرگترین و گسترده‌ترین پایگاه فرهنگی و دینی در گستره کشور اسلامی ما مساجد می‌باشند و هر روزه شاهد برگزاری هزاران همایش معنوی و روحانی با حضور نمازگزاران در این اماکن مقدس می‌باشیم.

از طرف دیگر بستر و زیر بنای انجام فعالیت‌های دینی و تبلیغی نیز همین مساجد می‌باشند. حضور میلیون‌ها نفر از اشار جامعه جهت اعمال عبادی، سیاسی و... که دارای آراء و افکار و اندیشه‌های متفاوت و متنوع می‌باشند (ولی در کلمه توحید و یگانگی خداوند اشتراک نظر دارند)، چنین اقتضا می‌کند که یک مرکز غنی و قوی از اندیشمندان و فرهیختگان و پژوهشگران گرد هم آیند تا ضمن ملحوظ داشتن آراء و افکار مختلف و توجه به اشار مختلف صنفی و شغلی و نیز در نظر گرفتن تحصیلات و... برنامه‌های هدفمند و فراگیر و جامع الاطراف برای مساجد طراحی و برنامه‌ریزی نمایند.

این پژوهشکده وظیفه تولید، ارزیابی فعالیت‌ها و ارایه راه کارهای عملی و اجرایی جهت هر چه با شکوه‌تر کردن برنامه‌های مساجد را بر عهده خواهد داشت.

۱۳۰. عده وجود گروه کارشناسی قوی و کاردان جهت بازآفرینی نقش‌ها و کارکردهای مساجد و به روز کردن آن

همچنان که ذکر شد، مسجد در ادوار گذشته به خصوص عصر حضرت رسول اکرم ﷺ علی رغم عدم گستردگی دانش و تکنولوژی و عدم پیوستگی ارتباطات و محدود بودن رفت و آمدهای بین المللی به دلیل نبود وسائل نقلیه ماشینی و استفاده از حیوانات، دامنه فعالیت و کارکرد و نقشی که داشته، بسیار فراگیرتر و بیشتر از عصر حاضر بوده است. (کارکردهای عبادی، تبلیغی، فرهنگی و هنری، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، اخلاقی، ارزشی، تربیتی، علمی، آموزشی، گفتمان و مشاوره، قضایی، بهداشتی، درمانی، نظامی، حکومتی و...).

با مطالعه در سیر نقش آفرینی مسجد در گذشته روش روش می‌شود، در هر دوره‌ای که به مساجد توجه و عنایت ویژه‌ای شده، نقش‌ها و کارکردهای آن ضمن به روز شدن ارتقا یافته و هر دوره‌ای که توجه کمتری به آن صورت گرفته است، شاهد کاهش نقش‌ها بوده‌ایم.

در حال حاضر با وجود هم‌سویی اعتقادات دینی عامه مردم با نظام و نیز گستردگی و پیشرفت روز افزون در تمام زمینه‌های حیات بشری در بسیاری از این کارکردها از توان مساجد استفاده نمی‌شود.

بنا براین، بسیار ضروری است که گروهی از کارشناسان قوی و مجبوب جهت بازشناسی و بازآفرینی کارکردهای مساجد و به روز کردن آنها اقدام نمایند. اگر ما بتوانیم دوباره بسیاری از این کارکردها را در مساجد احیا کنیم می‌توانیم شاهد افزایش روز افزون و گسترده توجه اقشار جامعه به مساجد و فراگیرتر شدن برنامه‌های مساجد در کشور خود باشیم.

۱۴. نبود اطلاعات جامع از وضعیت مساجد کشور

یکی از لوازم ضروری در برنامه‌ریزی زیربنایی و اصولی جهت شناخت دقیق وضعیت نیروی انسانی و امکانات مساجد کشور، داشتن اطلاعات جامع و کامل از آن می‌باشد.

از این رو باید ضمن تهیه شناسنامه کامل از کل مساجد کشور، تمامی محورهایی را که در هر برنامه‌ریزی در اولویت قرار دارد، شناسایی کنیم. قبل از انجام هر نیازسنگی، باید به امکان سنگی پرداخت. آن‌گاه در صورت کمی و کاستی در امکانات موجود، بر اساس نیازهای ضروری به تهیه امکانات و طرح‌ها پرداخت.

تشکیل بانک اطلاعات مساجد، این امکان را به مامی دهد تا امکان سنگی دقیقی از مساجد کشور داشته باشیم.

اگر اطلاعات جامعی از پراکندگی مساجد در تمامی شهرها و روستاهای کشور وجود داشت، امروز ما شاهد عدم استقرار حتی یک مسجد در منطقه وسیعی در شهرهای بزرگ مثل تهران و... و در یک منطقه دیگر مسجد به تعداد بیشتر از نیاز نبودیم. شناسایی، جمع‌آوری و تنظیم آمار دقیق و اطلاعات مربوط به مساجد موجب خواهد شد ضمن بهره‌گیری از تکنولوژی و ابزار نوین روز جهت برنامه‌ریزی فعالیت‌های هدفمند، بسترها لازم را جهت توسعه و بسط مساجد فراهم آوریم.

ضروری ترین و بدیهی ترین کار در این ارتباط، جمع‌آوری و پردازش داده‌های مربوط به وضعیت کنونی مساجد کشور می‌باشد. متأسفانه در حال حاضر به دلیل فقدان چنین بانکی، تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی با هدف استفاده بهینه از امکانات مربوطه در مساجد در تمامی حوزه‌های فرهنگی و هنری، تبلیغی، مذهبی، هنری، اجتماعی و... دچار مشکل شده است و این امر موجب کاهش بهره‌گیری از این مکان مقدس شده است.

۱۵. عدم تشکیل و راهاندازی یک نهاد مدنی کار آمد و فرآگیر از نیروهای مساجد می‌دانیم که مسجد یک نهاد غیر دولتی است و توسط مردم مدیریت و اداره می‌شود. با این وجود، نهاد مساجد به این گستردگی، فاقد انسجام و تشکل خاص مرکزی جهت سازماندهی و ساماندهی مساجد می‌باشد تا از طریق آن نظم و انضباط بر فعالیت‌ها و برنامه‌های مساجد سراسر کشور حاکم شود.

با کمال تأسف امروز ما شاهد پراکندگی و تشتت آرا و عدم انسجام در اجرای برنامه‌های متنوع مساجد می‌باشیم.

تأسیس نهاد مرکزی مساجد می‌تواند کanal ورودی دیگر نهادهای ذیربسط دولتی و غیر دولتی بوده و از طریق این تشکل، ارتباط لازم صورت پذیرد. در صورت راهاندازی و تشکیل نهاد مرکزی مردمی مساجد انتظار می‌رود که کارها از نظم و عمق نگری بیشتری برخوردار گردد. حضرت علی^(علیه السلام) می‌فرماید:

«أُوصِّيْكُمَا وَ جَمِيعَ وَلَدَيْ بِتَقْوَى اللَّهِ وَ نَظَمٍ أَمْرِكُمْ...».^(۱)

می‌بینیم که حضرت در کنار توصیه به تقوی الهی که پیش درآمد و از ضروریات کار افراد مسجد می‌باشد، نظم بخشیدن به امور را سفارش می‌کند.

۱۶. عدم تغذیه فکری منابع نیروی انسانی

یکی از چالش‌های جدی که مساجد با آن مواجه می‌باشند، عدم توجه جدی و نپرداختن به مقوله تغذیه و تقویت فکری نیروهای انسانی مساجد می‌باشد. این کم توجهی موجب شده است تا بسیاری از ائمه جماعات مساجد که در درجه اول منابع نیروی انسانی مساجد محسوب می‌شوند، کاملاً در جریان مسایل روز جامعه نبوده و اطلاعات و اخبار و دانش ایشان بروز نباشد. همین مشکل در خصوص دیگر

نیروهای انسانی مساجد نیز کاملاً مشهود است.

به هر میزان ارتقای سطح آگاهی‌های منابع انسانی مساجد را فراهم نماییم، مساجد از توان پاسخگویی بالاتری نسبت به سؤالات مطروحه اشار مختلف جامعه به خصوص نسل جوان برخوردار خواهند بود. این امر زمینه‌ساز حضور گسترده‌تر و استقبال بیشتر جامعه به سمت مساجد خواهد شد.

مهتم‌ترین جنبه‌های آموزشی جهت منابع نیروی انسانی مساجد که مورد نیاز و لازم می‌باشد را می‌توان در موارد مشروحه ذیل بر شمرد:

۱. ائمه جماعات:

(الف) غیر مستقیم: ارسال جزوات آموزشی، دروس حوزوی، گزیده اخبار و رویدادهای سیاسی روز همراه با تحلیل و تجزیه جامع، مجلات تخصصی فرهنگی دینی، و... کتاب‌های مؤثر و مفید تازه نشر یافته، آموزش روش‌های علمی استنباط احکام و فقه، متون و کتاب‌های روانشناسی و رفتارشناسی و تربیتی.

(ب) مستقیم: برگزاری دوره‌های آموزشی کوتاه‌مدت و بلندمدت تخصصی با حضور اساتید و مدرسان مجرب حوزه و دانشگاه.

۲. هیئت امنا:

ارسال جزوات و متون آموزشی و تخصصی ویژه هیئت امنا با هدف جهت‌دهی و ارایه راه کارهای عملی و برنامه‌های نوین قابل اجرا با هدف بهبودبخشی مناسبات و تعاملات موجود در بین آنها.

۳. مدیر مسجد:

(الف) آموزش غیر مستقیم: ارسال مجلات و متون و کتاب ویژه مدیریت فرهنگی و تبلیغی و ارایه برنامه‌ها و راه کارهای جدید قابل بهره‌برداری و اجرا در مساجد. (سعی گردد جزوه آموزشی بیشتر در مباحث مدیریت و تبلیغ و فرهنگ باشد).

(ب) آموزش مستقیم: برگزاری دوره‌های آموزشی کوتاه‌مدت و بلندمدت

با هدف ارتقای سطح دانش مدیریتی و فرهنگی و تبلیغی با حضور اساتید مجبوب و کاردان دانشگاه و حوزه.

۴. خدام:

با عنایت به این که بیشتر خدام مساجد از سطح سواد پایینی برخوردار می‌باشند، برگزاری آموزش‌های حضوری و عملی به ویژه در زمینه بهداشت، برگزاری کلاس‌های اخلاق، رفتارشناسی و تربیتی از سوی مدرسان روانشناسی و اخلاق ضروری است، زیرا خادمان نسبت به همه نیروهای انسانی مساجد، بیشترین حضور را در مساجد دارند و به همین لحاظ بیشترین تماس با مردم از سوی آنها انجام می‌گیرد. به همین دلیل برگزاری کلاس مردم‌داری و برخورد صحیح و جذاب با جوانان و نوجوانان لازم به نظر می‌رسد.

بر طبق یافته‌ها و تحقیقات به عمل آمده در خصوص علت عدم استقبال نوجوانان از مساجد، در صدی از این رویگردانی به برخورد نامناسب خدام بر می‌گردد، به همین جهت لازم است با آموزش‌های ویژه و کاربردی این معضل نیز رفع گردد.

فروع مسجد « ۲ »

۲۹۲

بررسی نقاط ضعف و قوت مساجد

□ محسن محمدی

□ چکیده

به نظر می‌رسد مهمترین عامل قوت مساجد، گستردگی فعالیت‌های آنهاست. مساجدی موفق هستند و می‌توانند تعالیم و فرهنگ دینی و انقلابی را ترویج دهند که در زمینه‌های مختلف فعالیت کنند و هر کدام از افراد جامعه را در رده‌های سنی و شخصیتی مختلف به نحوی به مسجد مربوط کنند و به این ترتیب زمینه رونق و شکوفایی مسجد ایجاد می‌شود و افراد مسجدی افزایش پیدا می‌کنند.

نگارنده در ادامه مقاله انواع فعالیت‌های مسجد را در زمینه‌های مختلف بررسی کرده است.

مقدمه

مسجد یکی از مهم‌ترین پایگاه‌های دینی است که در عرصه‌های مختلف اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی نقش دارد؛ لذا ضعف و قوت مسجد بر مسایل مختلف جامعه اثر می‌گذارد.

به ویژه در شرایط فعلی که دشمنان انقلاب اسلامی می‌کوشند تا ماهیت

و ارزش‌های انقلاب را تضعیف کنند، مساجد به عنوان پایگاه ترویج و تعمیق تفکر اسلامی و انقلابی از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند و ضعف و قوت آنها در آینده انقلاب مؤثر است.

مقاله‌ای که پیش رو دارید معیارها و مولفه‌های ضعف یا قوت مساجد را با توجه به شرایط و نیازهای فعلی جامعه بررسی می‌کند و در انتها به ویژگی‌های مسجد نمونه اشارت می‌نماید. البته با توجه به گوناگونی فرهنگ‌ها و موقعیت اجتماعی و اقتصادی، وضعیت مساجد در تمام نقاط کشور یکسان نیست. مثلاً بررسی‌ها نشان می‌دهد که اقامه نماز جماعت در مساجد در شهرستان‌ها به مراتب بیش از تهران رواج دارد.^(۱)

نقاط قوت مساجد

عوامل و مولفه‌های قوت مساجد به شرح ذیل است:

۱. وسعت و گسترده‌گی فعالیت‌ها

به نظر می‌رسد مهم‌ترین عامل قوت مساجد، گسترده‌گی فعالیت‌های آنهاست. مساجدی موفق هستند و می‌توانند تعالیم و فرهنگ دینی و انقلابی را ترویج دهند که در زمینه‌های مختلف فعالیت کنند و هر کدام از افراد جامعه را در رده‌های سنی و شخصیتی مختلف به نحوی به مسجد مربوط کنند. به این ترتیب زمینه رونق و شکوفایی مسجد فراهم شده، افراد مسجدی افزایش پیدا می‌کنند.

۱. در تهران در پاسخ به این پرسش که تا چه حد برای انجام نماز جماعت به مسجد می‌روید؟ ۱۶٪ اظهار کردند که زیاد می‌روند، ۲۳٪/۶٪ گاهی، ۲۴٪/۸٪ به ندرت، ۳۴٪/۶٪ اظهار داشته‌اند که هرگز به مسجد نمی‌روند. جهت مطالعه بیشتر مراجعه کنید به بررسی آگاهی‌ها، نگرشها و رفتارهای اجتماعی و فرهنگی در تهران، دکتر منوچهر محسنی، ص ۶۳۳.

۱ / ۱ - عبادی:

مسجد ابعاد گوناگوی دارد که بعد عبادی آن مهم‌ترین است. مسجد به عنوان مکانی برای عبادت در تقویت جنبه‌های عبادی جامعه اسلام مؤثر است. از این رو یکی از مهم‌ترین فعالیت‌های مسجد که در تقویت مسجد بسیار کار آمد است، فعالیت‌های عبادی به شرح ذیل است:

الف) نماز جماعت:

نماز از مهم‌ترین عبادات است که قبول شدن سایر اعمال به قبول آن بستگی دارد و با ارزش‌ترین آن در شکل نماز جماعت ظهرور دارد.

برگزاری نماز جماعت و پخش اذان، حداقل در دو نوبت ظهر و عصر و غرب و عشاء از بارز‌ترین فعالیت‌های مسجد است که در تقویت آن و افزایش افراد مسجدی بسیار مؤثر است. به این ترتیب بر پویایی مسجد افزوده می‌شود.

ب) نیایش:

نیاش و نجوای با خداوند یکی از مهم‌ترین جنبه‌های شخصیتی انسان مومن است و مسجد به عنوان مکانی برای عبادت می‌باشد در مورد نیایش نیز فعالیت داشته باشد. برگزاری مراسم دعای توسل، کمیل، ندبه و سمات در طول هفته و زیارت عاشورا در محرم و دعای عرفه در روز عرفه، علاوه بر این که روحیه نیایش را در افراد مسجدی افزایش می‌دهد، سبب رونق مسجد و جلب افراد به مسجد می‌شود.

البته در برگزاری مراسم نیایش، باید مسایلی از قبیل طولانی نشدن مجلس، عدم مزاحمت صوتی برای همسایگان مسجد و برگزاری نیایش با حال و هوای معنوی، مورد توجه قرار گیرد، تا اثرات منفی ایجاد نگردد و برگزاری مراسم دعا و نیایش به نقطه ضعف مسجد تبدیل نگردد.

ج) گرامی داشتن مناسبات مذهبی:

تقویم عبادی، روزهایی را در بر دارد که گرامی داشتن آنها سبب گسترش فضایل

اخلاقی و تربیت دینی می‌شود. مسجد نیز به عنوان مکانی جهت تربیت دینی و اخلاقی، می‌باشد مناسبت‌های دینی راگرامی داشته و با تعظیم شعائر الهی، از این فرصت برای بیان مفاهیم و معارف دینی استفاده نماید.

این امر نیز سبب قوت و شکوفایی مسجد شده و در جلب افراد مختلف به مسجد مؤثر است.

تولد و شهادت ائمه (علیهم السلام)، ماه مبارک رمضان، مبعث و اعیاد اسلامی مثل اعیاد فطر، قربان و غدیر از مناسبت‌های مذهبی هستند که مسجد باید با اجرای برنامه‌های مناسب و متعدد، آنها راگرامی بدارد.

سخنرانی دینی، بیان احکام فقهی، مدیحه‌سرایی، برگزاری جلسه قرآن نیز از فعالیت‌های عبادی مسجد محسوب می‌شوند که انجام آنها در مناسبت‌های مذهبی در گرایش افراد جامعه به مسجد مؤثرند.

۱ / ۲ - اقتصادی:

مسجد پایگاه اجتماع مسلمانان است که ابعاد اقتصادی نیز دارد، ولی بسیاری از افراد جامعه با دیدی صرف ابادی به مسجد می‌نگرند و فکر می‌کنند مسجد فقط برای نماز، نیاش و اعتکاف است و تنها افراد خشک مقدس و زاهد مسلکی در مسجد رفت و آمد می‌کنند که با دنیا روز فاصله زیادی دارند، لذا فعالیت‌های اقتصادی مسجد علاوه بر این که می‌تواند این نگرش غلط و منفی را از بین برد، در جلب افراد مختلف جامعه به مسجد بسیار مؤثر است.

باید این حقیقت را پذیرفت که دینداری همه افراد جامعه یکسان نیست و انگیزه‌های معنوی برخی از افراد جامعه در حدی عمیق و قوی نیست که به تمامی اعمال و شعائر دینی به طور کامل احترام بگذارند. از این جهت فعالیت‌های اقتصادی مسجد بسیار قابل توجه است.

یکی از جنبه‌های اقتصادی مسجد، امکانات مادی و رفاهی آن است. مساجدی

که از لحاظ اقتصادی قوی هستند و امکانات متعددی را تهیه می‌کنند که بعضاً برخی از آنها را در اختیار مردم نیز می‌توانند قرار دهن، مساجدی موفق و قوی‌تر هستند و در جذب و تربیت دینی مردم مؤثر و موفق هستند.

امکاناتی از قبیل فرش، جانماز (سجاده)، عبا، پشتی، آب سردکن، گلدان، تابلوی نقاشی طبیعت، ظروف آشپزی، امکانات ورزشی، کولر، بخاری و امکانات صوتی از نقاط قوت مساجد محسوب می‌شوند.

ایجاد صندوق قرض الحسن و اعطای وام به نیازمندان، جمع‌آوری کمک‌های نقدی و جنسی جهت کمک به نیازمندان و محروم‌مان، ایجاد فروشگاه و شرکت تعاونی مصرف در مسجد از سایر فعالیت‌های اقتصادی است که از نقاط قوت مساجد در جامعه امروز محسوب می‌شود.

مسجد در صورتی می‌تواند در تمامی ابعاد اثرگذار باشد که در صحنه زندگی باشد و جزیی از زندگی مردم به حساب آید و مشخص است که مسائل اقتصادی از مهم‌ترین مسائل زندگی است.^(۱)

البته نباید فعالیت‌های اقتصادی مسجد به سمتی سوق پیداکند که افراد جامعه فقط با انگیزه‌های اقتصادی به مسجد بیایند و جنبه‌های عبادی مسجد تضییف گردد، بلکه بر عکس باید انگیزه‌های اقتصادی، زمینه‌ای را فراهم آورد که افراد به تدریج در سایه تعالیم عبادی مسجد، انگیزه‌های الهی برای حضور آنان در مسجد افزایش یابد.

در صورتی که فعالیت‌های اقتصادی مسجد به خوبی هدایت شود، می‌توان از بهره و سود آن، سایر جنبه‌های مسجد را تقویت نمود، به شکلی که این فعالیت‌ها، منبع درآمدی برای مسجد باشد که با سرمایه اولیه مردم ایجاد شده‌اند.

۱ . البته لازم نیست همه این موارد در مسجد انجام شود، بلکه می‌توان برنامه‌ریزی و هماهنگی لازم را در مسجد انجام داد و در مکان دیگر اقدام به تشکیل فروشگاه و صندوق نمود.

۱ / ۳ - فعالیت‌های فرهنگی:

مسجد علاوه بر جنبه‌های عبادی، از لحاظ فرهنگی نیز قابل توجه است. با توجه به نظام ارزشی جامعه امروز و فرهنگ نوین اجتماعی، فعالیت‌های فرهنگی در افکار عمومی از وجهه مناسبی برخوردار است. این فعالیت‌ها می‌توانند به خوبی نگرش قشر تحصیل‌کرده و جوان جامعه را در مورد مسجد تغییر داده و آنها را به مسجد جذب کند. ایجاد کانون فرهنگی، تهیه و تنظیم مجله محلی، برگزاری مراسم شبه با شهداء یا شی با قرآن، برگزاری مسابقات ورزشی و مذهبی و فرهنگی، سفرهای زیارتی و سیاحتی، تبلیغات دینی هدفمند و جهت‌دار، تهیه پلاکارت با محتواهای دینی به روش هنری و نصب آن در مکان‌های مختلف و برگزاری کلاس‌هایی از قبیل نویسنده‌ی، قصه‌نویسی، فیلم‌نامه‌نویسی و هنرهای دستی، برخی از فعالیت‌های فرهنگی مسجد هستند که از نقاط مثبت آن محسوب می‌شود.

۱ / ۴ - فعالیت‌های آموزشی:

از ابتدای ایجاد مسجد، جنبه‌های آموزشی آن چهره‌ای برجسته‌تر داشته است. در جهان امروز نیز آموزش یکی از مهم‌ترین مراتب فرایند توسعه و رشد اجتماعی است. با توجه به دیدگاهها و رویکرد افکار عمومی، می‌توان گفت، یکی از نقاط قوت مساجد که در افزایش افراد مسجدی مؤثر است، گسترش فعالیت‌های آموزشی مسجد در کنار فعالیت‌های عبادی آن است. ایجاد سالن مطالعه و کتابخانه‌ای که کتب کمک آموزشی نیز ارایه می‌کند، برگزاری کلاس‌های کمک درسی^(۱) برگزاری دوره‌های

۱ . مثلاً امام جماعت می‌تواند کلاس‌های کمک آموزشی عربی، معارف اسلامی و قرآن برگزار کند. این کلاس‌ها علاوه بر تقویت جنبه آموزشی مسجد در ایجاد ارتباط امام جماعت با جوانان و اهالی محل بسیار مؤثر است و با توجه به نقش مؤثر و منحصر به فرد امام جماعت در تقویت مسجد، برگزاری کلاس‌ها در پویایی مسجد بسیار مؤثرند. هم‌چنین در صورتی که برخی از نمازگزاران معلم باشند، می‌توان کلاس‌های متعدد کمک آموزشی را در رده‌های سنی و تحصیلی مختلف برگزار کرد.

آموزشی و ورزشی، برگزاری کلاس‌های آموزش کامپیوتر و زبان خارجی، کلاس آموزش مدارسی و هنرهای سنتی مثل خطاطی از جمله فعالیت‌های آموزشی مسجد است که در جلب جوانان مؤثر است.

لازم به ذکر است که نیاز نیست، تمامی این کلاس‌ها در مسجد برگزار شود، بلکه می‌توان کلاس‌هایی را که به امکانات کمتری نیاز دارد، مثل آموزش خطاطی در مسجد برگزار کرد و سایر کلاس‌ها که به امکانات بیشتری نیاز دارند، مثل آموزش کامپیوتر، در خارج از مسجد برگزار شود، ولی برنامه‌ریزی و ثبت نام آن از طرف مسجد باشد.

در مورد فعالیت‌های آموزشی، ارتباط مسجد و مدرسه قابل توجه است. معلمان و مدیران می‌توانند برخی کلاس‌های جبرانی را که خارج از وقت آموزشی است، در مسجد محل برگزار کنند.

۱ / ۵ - فعالیت‌های سیاسی:

مسجد پایگاهی دینی است که در جنبه‌های سیاسی نیز فعالیت دارد. در صدر اسلام نیز فعالیت‌های مسجد در ابعاد عبادی و حتی آموزشی محدود نبود و فعالیت‌های سیاسی از قبیل سخنرانی، تبلیغات، اعزام مبلغ، گفتگو با گروه‌های گوناگون و تجهیز و آماده سازی نیرو جهت جنگ و جهاد با کفار در کارکرد مسجد وجود داشت.

امروزه اقدامات سیاسی دولت‌های استعمارگر جهت مبارزه با دین و مظاهر آن بسیار گسترده است به طوری که دفاع از ماهیت دین و تلاش در راه گسترش آن، بدون توجه به فضای سیاسی حاکم در فرهنگ‌ها و ملل گوناگون بسیار مشکل است؛ به گونه‌ای که سیاست، به شکل واضحی در حوزه دین وارد شده است و اکنون بسیاری از جریانات سیاسی، دینی است و مسجد نیز در این میان نقش خاصی بر عهده گرفته است؛ برخی از نهضت‌های انقلابی در سایه عدالت‌خواهی و روشنگری مسجد علیه حکومت‌های ضد دینی رخ داده است.

در جامعه کنونی ما، با توجه به طرز تفکر و افزایش سطح درک و شعور سیاسی افکار عمومی، فعالیت‌های سیاسی مسجد، سبب می‌شود مردم مسجد را پایگاه دینی کارآمد و مطابق روز در نظر بگیرند و از بسیاری از شبهاهایی که به سنت‌ها و مظاهر دینی اشکال می‌گیرند، صرف نظر نمایند. به این ترتیب فعالیت‌های سیاسی در افزایش افراد مسجدی مؤثر است و از نقاط مثبت مسجد محسوب می‌شود.

برخی از فعالیت‌های سیاسی مسجد عبارتند از: سخنرانی شخصیت‌های سیاسی در مسجد، تبلیغات سیاسی و دینی، سازماندهی نیروها برای شرکت در فعالیت‌های سیاسی مثل نماز جمعه و راهپیمایی روز قدس و قرار دادن روزنامه در تابلو اعلانات.

۱۰. مسائل مدیریتی

یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌ها در تعیین نقاط ضعف و قوت مساجد، مسائل مدیریتی است. هیئت امنا و امام جماعت دو عنصر حساس و مؤثری هستند که در مدیریت فعالیت‌های مسجد و ایجاد و چگونگی نگرش اهل محل نسبت به آن، نقش ویژه‌ای ایفا می‌کنند.

امام جماعت آگاه و مدبر که در برقراری ارتباط با نمازگزاران و اهالی محل مهارت دارد و با مخاطب‌شناسی دقیق، به وسیله عمل، مردم را به مسجد فرا می‌خواند، در افزایش افراد مسجدی مؤثر است.

هیئت امنا نیز با برنامه‌ریزی فعالیت‌های عبادی، سیاسی، آموزشی و فرهنگی و اقتصادی در جذب مردم به مسجد بسیار مؤثر است.

۱۱. هضور جوانان

جوانان مهم‌ترین قشر اثرگذار در آینده جامعه هستند که گرایش آنها به مسجد در تقویت هویت دینی و تربیت مذهبی نسل آینده انقلاب بسیار مؤثر است.

به عبارت دیگر، مسجد در مورد استقرار و گسترش دین و معنویت، رسالت ویژه‌ای بر دوش دارد که با جذب جوانان به خوبی می‌تواند آن را انجام دهد. متأسفانه در حال حاضر، مسجد، در اجرای این رسالت عظیم با موانعی روبرو است که سبب شده در برخی موارد به جز چند پیرمرد، فردی در مسجد حضور نداشته باشد: جو خاص فرهنگی، بینش ارتقای گونه افکار عمومی به مقدسات و نمادهای دینی، روحیات خاص جوانی و وضعیت نامناسب مساجد، برخی از علل عدم حضور جوانان در مسجد هستند. با این بیان مشخص شد که حضور جوانان در مسجد یکی از مهم‌ترین نقاط قوت مساجد است که در تحقق رسالت عظیم دینی این پایگاه مذهبی بسیار مؤثر است.

۴. (زیبایی ظاهر و نما (محماماری)

یکی از نقاط قوت مساجد که نوعی تبلیغات محسوب می‌شود و در افزایش تعداد نمازگزاران بسیار مؤثر است، معماری و طرز ساخت مساجد است. شکوه و وقار معماری مساجد در برانگیختن شوق مذهبی بسیار مؤثر است. موقعیت جغرافیایی مسجد، فضای سبز، رنگ و پاکیزگی از شاخصه‌های مهم در معماری مسجد هستند که به کارگیری آنها در تقویت ابعاد گوناگون مسجد نقش به سزایی دارد.

در جامعه کنونی ما بینش بسیاری از افکار عمومی در مورد دینداری تغییر کرده و علاقه به نمادهای فرهنگی افزایش یافته است. با توجه به این نکته بهتر مشخص می‌شود که چگونه معماری مسجد از نقاط قوت آن محسوب می‌شود.

۵. (رعایت مسایل بهداشتی

یکی از نقاط قوت مساجد، رعایت مسایل بهداشتی است که در استقبال مردم به مسجد بی تأثیر نیست.

وضو خانه، حیاط و فضای داخلی مسجد، باید کاملاً تمیز باشد تا فضایی آرام و مناسب جهت عبادت فراهم آید و زمینه آرامش روح فراهم گردد.
متأسفانه در برخی مساجد، مسایل بهداشتی به طور کامل رعایت نمی شود که یکی از علل آن مشکلات اقتصادی است.

در اسلام به بهداشت و نظافت توجه خاصی شده و مسجد به عنوان خانه خدا به پاکیزگی و طهارت از هر مکان دیگر شایسته تر است، لذا در روایات ثواب زیادی برای نظافت مسجد بیان شده است.

پیامبر ﷺ در این باره می فرماید: «کسی که مسجدی را جاروب کند خداوند برای او پاداش آزاد کردن بندهای را منظور می کند». (۱)
با توجه به ارتقای فرهنگ عمومی و سطح بهداشت در جامعه، در تمام فعالیت ها و ابعاد مسجد باید بهداشت رعایت شود.

در توالت و وضو خانه، صحن و شبستان، آبدارخانه و سفره پذیرایی باید بهداشت رعایت گردد و نمازگزاران نیز باید نسبت به بهداشت شخصی و رعایت آداب حضور در مسجد توجه نمایند. چنان که در روایات توصیه شده مومین هنگام ورود به مسجد، مراقبت لازم را به عمل آورند تا به هیچ عنوان آلودگی های محیط خارج مسجد را به داخل مسجد منتقل ننمایند. (۲)

در این راستا جهت تحقق هر چه بیشتر بهداشت، خوشبو کردن مساجد در هنگام نماز پیشنهاد می شود.

۱ . وسائل الشیعه، ج ۳، باب استحباب کنس المسجد و اخراج الکنase.

۲ . همان، باب استحباب تعاهد النعلین عند باب المسجد و تحريم ادخال النجاسة المتعديه اليه.

نقاط ضعف مساجد

با ذکر نقاط قوت، فقدان هر یک از موارد فوق، نقطه ضعف می‌باشد، بدینسان عدم گستردگی فعالیت‌ها، فقدان مدیریت کارآمد، عدم حضور جوانان، فقدان زیبایی ظاهر و نما و عدم رعایت مسایل بهداشتی از نقاط ضعف مساجد محسوب می‌شوند.

ویژگی‌های مسجد نمونه

پس از بیان شاخصه‌ها و نقاط ضعف و قوت مساجد، ویژگی‌های مسجد نمونه را در ابعاد گوناگون روشن می‌شود:

در بعد عبادی: مسجدی نمونه است که زمینه را برای عبادت پر حضور و خالصانه آماده نماید تا مؤمنان در آنجا با پرداختن به نماز و ذکر دعا، زنگار غفلت از دل و جان بشویند و با خداوند متعال به معنای واقعی کلمه انس بگیرند.

در بعد تربیتی: مسجدی نمونه است که با ایجاد فضای معنوی و تقویت ارتباط با خدا، به آرامش روح و روان انسان کمک کند و مکانی جهت تمرین توجه به خداگردد و با ایجاد ارتباط و دوستی بین نمازگزاران، نقش دوست خوب را در شکل‌دهی شخصیت انسان تقویت نماید.

ایجاد و تقویت تعهد و دردمندی، پرورش روح جمع‌گرایی و تواضع و فروتنی، از دیگر ویژگی‌های مسجد نمونه در بعد تربیتی است.

در بعد فرهنگی و آموزشی: برگزاری جلسات پرسش و پاسخ، ایجاد کتابخانه و سالن مطالعه، طرح دانش‌های گوناگون به خصوص علوم قرآنی، ایجاد پایگاه فرهنگی، مسابقات و سرگرمی‌های مختلف مذهبی، برگزاری کلاس‌های آموزشی، برقراری نمایشگاه در مناسبت‌های گوناگون، مسافرت‌های زیارتی و تفریحی و دعوت از شخصیت‌های علمی و فرهنگی از ویژگی‌های مسجد نمونه و ایده‌آل است.

در بعد اجتماعی: تقویت فرهنگ مشورت و رایزنی، ایجاد روحیه تعاون

اجتماعی، احیای ارزشها، استقرار وحدت اجتماعی، ظلم ستیزی و عدالت پروری، تقویت حکومت اسلامی و امر به معروف و نهی از منکر از کارکردهای مسجد نمونه است.

در پایان لازم به ذکر است که جهت نمونه شدن مسجد عوامل گوناگونی مؤثرند که اجتماع، همکاری و هماهنگی آنها با هم، به ایجاد مسجد نمونه منجر میگردد و به طور اجمال میتوان گفت:

بنیانگذاران مسجد، امام جماعت، اداره کنندگان آن، هیئت امنا، خدمتگزاران و نمازگزاران نقش مهمی در شایستگی، اصلاح و نمونه شدن مسجد دارند.

بررسی راههای جذب جوانان به مساجد

■ سید ابوالفضل جعفری نژاد

□ چکیده

تحقیقات امروز وجود ارتباط تنگاتنگی بین اعتقادات مذهبی و بهداشت روانی را در افراد گزارش می‌دهد. اگر جوانان بدانند که دین چگونه به نیازهای آنان پاسخ می‌دهد، با دلستگی بیشتری به آن پاییند می‌گردند. جوان، در پی دست یافتن به یینشی پویا متحول و جدید نسبت به زندگی بوده و برای دستیابی بدان هر تلاشی را پذیرا می‌شود، لذا اگر در مسیر زندگی اش با رویکردی این چنین مواجه شود، به طور منطقی آن را می‌پذیرد و درونی می‌سازد. از آن جاکه محیطی که بتواند جوان احساسات معنوی خود را در آن بروز دهد همانا مسجد می‌باشد، پیوند خانه، مسجد و مدرسه، تأمین نمازخانه در مدرسه به شرط استمرار و پیوند با مسجد تشویق خانواده در شرکت جوانان در مساجد البته توام با همدلی و درک ذهن و ضمیر جوان انعطاف و صبوری استفاده از ائمه جماعت جوان، جلوگیری از طولانی شدن نماز، اهمیت به زیبایی و جوان پسند بودن و آراستگی مساجد از همان سر درب تا درون مسجد (صحن، محراب، فضای دیوارها و...) باشد و استفاده از جاذبه‌های هنری، تابلوها و نوشه‌های زیبا و جذاب در مساجد، پاکیزگی، طراوت و زیبایی مسجد و تنوع بخشیدن به فعالیت‌های مسجد چون امکانات هنری، ورزشی، نمایشی، کتابخانه با شیوه‌های نو نقش مهمی در جذب جوانان دارد.

مقدمه

پژوهش‌های روانشناسی، ارتباط تنگاتنگ بین اعتقادات مذهبی و بهداشت روانی در افراد را ثابت نموده است.

از طرف دیگر سرگردانی، تزلزل روحی و انحطاط اخلاقی به عنوان ویژگی بارز جوامع انسانی، خصوصاً جوامع صنعتی، درد و بیماری شناخته شده‌ای است که سال‌ها ذهن اندیشمندان و مصلحان جوامع انسانی را به خود مشغول ساخته است.

اما در دنکتر از آن مشاهده مسایل و مشکلاتی است که در جوامع معتقد به ادیان و مکاتب الهی در زمینه گرایش نسل نوبه اماکن مقدس مذهبی مانند کلیساها، مساجد و... وجود دارد.

دو مؤلفه احساس همنوایی با جهان (در تسبیح پروردگار) و احساس عبودیت در پیشگاه خداوند، همچون داریست محکمی است که تعادل آدمی را در برابر دنیا پر تلاطم حفظ و برقرار می‌کند.

جوان، در پی دست یافتن به بینشی پویا، متحول و جدید نسبت به زندگی بوده و برای دستیابی بدان هر تلاشی را پذیرا می‌شود، لذا اگر در مسیر زندگی اش با رویکردی اینچین مواجه شود به طور منطقی آن را می‌پذیرد و درونی می‌سازد.

آری اگر جوانان بدانند که دین چگونه به نیازهای آنان پاسخ می‌دهد، با دلبستگی بیشتری به آن پایبند می‌گردند؛ زیرا انسان علاقمند است نسبت خویش و جهان هستی را بداند و آن را تعریف و تبیین کند که به تبع آن الفت و انس با مجموعه هستی برایش حاصل می‌شود. احساس همدمی، همدلی و هم صحبتی با جهان بیرون از وجود آدمی، جوان را ارضا می‌کند. در غیر این صورت احساس غربت، گمگشتنگی و تنها‌یی، درونش را می‌فشارد و او را می‌آزاد.

جوان در محیطی که قرار می‌گیرد بر حسب خواست فطری خود، الگوهایی می‌بیند و با توجه به شرایط و عامل یا جو غالب، الگویی را انتخاب می‌نماید و از آن تأثیر

می‌پذیرد. به همین جهت، در ک مکتب و آشنایی با تأثیرات آن پیش از سایر دوره‌ها در زندگی انسان، برای وی ضرورت دارد و او که به عنوان یک کار شخصی اعلام وجود می‌کند و یا به گفته بهتر به عنوان یک نیاز اساسی خود را وارد صحنه ایمان و عقیده می‌کند، نیازمند عرصه‌ای مهیا در این زمینه است. برترین و بهترین محیطی که بتواند جوان احساسات معنوی خود را در آن بروز دهد، همانا مسجد می‌باشد. مقاله‌ای که پیش رو دارید می‌کوشد عوامل و راههای جذب جوانان به مساجد و اهمیت آن در تربیت دینی نسل جوان را مورد بررسی قرار دهد.

مسجد، حلقه ارتباط خانه و مدرسه

با توجه به این که خانه و مدرسه، دو مکانی هستند که دانش آموزان اکثر اوقات جوانی‌شان را در آن می‌گذرانند، ولی چون شرایط مدرسه و خانه برای دانش آموز هم از لحاظ سنی و هم مکانی دستخوش تغییر است، لذا باید حلقه‌ای بین این دو مکان باشد که بتواند برای عزیزان و آینده سازان مملکت اسلامی، روحیه‌ای قوی و با ثبات ایجاد کند، به گونه‌ای که آنان بتوانند در شرایط مختلف، استوار و بر هدایت باقی بمانند.

در حقیقت مکانی که متضمن پیوند خانه و مدرسه است و در تمامی دوران و شرایط زایل کننده انحرافات و موجب هدایت و سعادت می‌شود، مسجد است. پیوند مبارک خانه، مسجد و مدرسه در واقع پیوند استوانه‌های منطقی تربیت صحیح است که باید در جوامع اسلامی بدان توجهی در خور مبذول شود. در آن صورت همه فضاهای شکل سالم به خود می‌گیرند.

امروزه همان اندازه که رابطه خانه با مسجد ضرورت دارد، پیوند مدرسه با مسجد نیز ضروری است. نه خانه بدون مسجد الگوی سالم ارایه می‌دهد و نه مدرسه بدون ارتباط با مسجد!

مسجد محل سجده‌گاه و مرکز عبادت و نماز، سازنده و نگهدارنده روح سالم

است؛ بدین رو ارتباط خانه و مدرسه با مسجد در واقع ارتباط با نماز، قرآن، انسانیت و تمام ارزش‌های انسانی است. با این ارتباط شعاع انوار دین و معنویت و اخلاق و فهم و شعور از مسجد به خانه و مدرسه منتقل می‌شود.

بدون تردید تأسیس نمازخانه در مدرسه که در راستای این ارتباط به انجام می‌رسد، بخشی از فعالیت‌های لازم در انتقال ارزش‌های مقدس و انسان‌ساز مسجد است ولی کافی نیست، بلکه باید مدرسه، علاقه حقیقی و باطنی را در دانش آموزان با حضور مستمر در درون مساجد دنبال نماید. نمازخانه‌ها هیچگاه جای مسجد را نمی‌گیرند و اگر ملاک قرار گیرند و همه چیز به آنها ختم شود، تأثیر مطلوبی بر جای نمی‌گذارند و هیچ گاه به هدف پیوند مسجد با مدرسه نخواهیم رسید.

البته نمازخانه‌های مدرسه‌ها گام بلند و ارزشمندی در جهت رسیدن به مسجد و مقدسات والا آن هستند، ولی تلاش مدیران کل و جزء دستگاه تعلیم و تربیت باید این باشد تا پیوند حقیقی - نه ظاهری - بین مسجد و مدرسه برقرار شود.

بنابراین اگر پیوند خانه و مدرسه و مسجد، در خانه با مدیریت والدین و در مدرسه با تدبیر و اندیشه مدیران و مریبان حاصل گردد، پیوند خانه و مدرسه نیز در بعد تربیتی محقق خواهد شد و وقتی خانه و مدرسه با حلقه مسجد به هم پیوست و مستحکم شد، هم خانه از فضای اسلام و ارزش‌های معنوی آکنده می‌گردد و هم مدرسه از نتیجه الگو یا بی‌سالم و سازنده و هدایت‌گر برخوردار خواهد شد و چون فضای معنوی حاکم و اصول ارزش‌های موجود در مدرسه و خانه، یکسان و مشترک می‌گردد، در آن صورت با کاهش اصطکاک الگوها مواجه خواهیم بود!

نقش مسجد در هدایت نسل جوان

امروز افراد بسیاری در سخنرانی‌های خود از فاصله و گستالت بین نسل جدید و قدیم سخن می‌گویند! این نگرانی‌ها بی‌جا نیست، اما بیان نگرانی و اضطراب صرف

و احياناً ایجاد یأس و نامیدی کافی نیست؛ بلکه بیان این سخنان، باید حساسیت‌ها را بیشتر از گذشته کند و اهتمام و جدیت در برنامه‌ریزی و چاره‌اندیشی‌ها را افزایش دهد و عزم راسخ و جدی به ویژه در مسئولان هدایت و راهبری نسل جوان ایجاد کند.

اکنون این پرسش مهم مطرح می‌شود که چه افرادی باید برنامه‌ریزی و چاره‌اندیشی کنند؟ وقتی از دین گریزی نسل جوان سخن گفته می‌شود، آیا کسی جز معلمان، مریبان، مسئولان و علمای دینی که کار هدایتگری نسل جوان را بر عهده دارند، باید برنامه‌ریزی نمایند؟

بایستی فضاهای مساعد برای پرورش حس دینی جوانان را مورد تحلیل قرار داد تا از این مسیر، موقعیتی فراهم آید که متریان، تحت بالاترین تأثیرات محیط، برای پرورش دین باوری و تقید به احکام قرار گیرند و زمینه مطلوب برای هدایت آنان فراهم آید. از مهم‌ترین این فضاهای مسجد است.

۱. پروژه مسجد دینی

مسجد از آن جهت که مکان پرورش فطرت و روح مذهبی جوانان است، به عنوان محیط مناسب برای پرورش حس دینی جوانان، حائز اهمیت است. اهمیت ویژه این مکان از آن جهت است که در موقعیت تفکر عینی جوان، به تقویت احساس و تمایلات و گرایش‌های مذهبی آنها توجه می‌شود و گرایش‌های مذهبی مناسبی را در آنان متجلی می‌سازد.

برابر سنت و توصیه‌های الهی و پیشوایان دینی ما، تعلیم دین و مذهب در همه مراحل سنی صورت خواهد گرفت و در هیچ زمانی، تعطیل و متوقف نخواهد شد، لذا باید به بهترین وجه ممکن، علاقه‌آدمی را به دین، الگو و شخصیت‌های دینی ترغیب نمود. اینجاست که نقش مسجد، برجسته می‌شود؛ زیرا در چنین محفلی است که صحنه‌های حقیقی دین آشکار شده، وابستگی و گرایش انسانها به مرزهای عقیدتی

تذکر داده می شود. حلقة بندگی دوست، آگاهانه به دست می آید و در این مسیر پر از رنج و دشوار حرمان، مقاومت، ایثار و پایمردی شناخته می شود و نمودهای عالی انسانی که در ورای شخصیت مذهبی الگوها وجود دارد در اندیشه و باور آدمیان تجلی می یابد.

پس مسجد از آن جهت فضای مساعد برای پرورش حس دینی است که:

۱. روح تواضع را جلا می دهد، کبر و غرور را می زداید و برابری و برادری را در عین توانمندی و تمکن برجسته می سازد.

۲. انس و علاقه مسلمین نسبت به یکدیگر را برانگیخته و زمینه بازدید روزانه مؤمنین را از یکدیگر فراهم می کند.

۳. جدیدترین اطلاعات علمی، مذهبی و سیاسی و اجتماعی با محوریت اتحاد حاضرین در مساجد به ظهرور می رسد.

۴. انسان کفور و فراموشکار را به لزوم عبودیت و بندگی تذکر داده و او را تحت ضابطه ای قرار می دهد که تحت رهبری فردی آگاه و توانمند در مسیر کمال حرکت نماید.

۵. اسوه های دین، دیانت و دین باوری در چنین محیط هایی، نمایان و برجسته خواهند شد و الگوی رفتاری مناسبی برای مؤمنین فراهم خواهد آمد.

۶. در آن موقعیت معنوی، توانمندی ها، علم، اخلاق و قدرت عمل انسان ها مشخص شده و جایگاه رفیع چنین خصایصی مورد توجه قرار خواهد گرفت.

۷. محل تمرین عمل مؤمنین است تا بتوانند در آزمایشگاه دین، عمل خود را بر پایه اخلاق بسنجند و مرزهای ایثار و فدا کاری خود را مشخص نمایند.

۱۰. تربیت و سازندگی اخلاقی

مساجد، سنگرهای درمان و گلستان روح افزای عاشقان الله هستند که اطمینان و آرامش قلب را برای انسان به ارمنان می آورند، زیرا عابد در حلقة حضور دوست،

اتکا به پشتونهای قوی و توانمند را باور می‌کند و از طرفی انعکاس واقعیت‌های هستی، می‌تواند انسان را به رهروی در مسیر خوبی، دوستی، نجات از پستی و علاج نادرستی ترغیب نماید و درمان را از این مسیر امکان‌پذیر نماید.

مسجد علاوه بر آن که پرورش دهنده حس دینی انسانها هستند، از قداست لازم و کافی نیز برخوردارند، زیرا در چنین مکان‌هایی موقعیت‌های هدایتی زیر به وجود می‌آید:

۱. حضور قلب و تمرکز فکر و توجه عمیق انسان به خدا و فراموش نمودن آن‌چه غیر خدادست.

۲. دریافت لطایف الهی و افزایش قدرت انسان برای حرکت تکاملی.

۳. عبرت و آگاهی، تنبیه و بیداری، با شناخت دقیق ائمه از جهت هدف قیام و شهادت، چنین شناختی الهام‌بخش معنویت و حرکت در مسیر تکامل روحی انسان خواهد بود.

۴. اعتقاد به مسأله معاد و عالم پس از مرگ در مسجد تقویت خواهد شد و توجه به حیات واقعی و جاوید زمینه‌ساز فهم و ایجاد آمادگی برای این سفر عظیم خواهد شد.

۵. کاسته شدن از حلاوت و شیرینی کالاهای دنیوی در این مکانها می‌سیر خواهد شد.

۶. فرهنگ ارزشمند دینی در مسجد، گسترش یافته و تربیت جوانان عزیز را به دنبال خواهد داشت.

۷. امیدواری به کرم و لطف خداوند، به واسطه شفاعت شهدا، با اعتقاد به نظارت ویژه خداوند نسبت به اعمال انسان عجین خواهد شد و چنین زمینه‌ای، سبب کنترل رفتارهای آدمی می‌گردد.

شایان ذکر است اگر چه وضعیت دینداری از جمله مفاهیم نگران‌کننده جهانی بوده ولی در چند دهه اخیر دستخوش تغییر و تحول جدی گردیده است، به نحوی که هم

اکنون گرایش به مسایل دینی محسوس می‌باشد و بسیاری، این تحولات را به پیروزی انقلاب اسلامی منتسب می‌کنند.

خوبختانه تمام تلاش‌ها و برنامه‌های آموزشی متولیان و سرپرستان نظام تربیتی، برای این است که نسل جوان امروز کشور را به سوی امور مذهبی هدایت نمایند تا به بُروز و ظهور رفتاری منطبق با ارزشها و هنجارهای پذیرفته شده در اجتماع منجر گردد و در نهایت وصول به کمال مطلوب و سعادت و رستگاری را برای افراد محقق سازد.

اگر در برنامه‌های پرورشی و تربیتی خواهان اصلاح رفتار و مشاهده عمل صالح و منطبق با ارزش‌های پذیرفته شده جامعه دینی از جوانان هستیم، باید از یک سو به اصلاح منشأ رفتار آنان و از سوی دیگر به عوامل تأثیرگذار و سازنده هویت و افکار و اندیشه قشر جوان پردازیم.

باید هماره به یاد داشته باشیم که جوانان آن‌گونه عمل می‌کنند که از طریق مختلف آموخته‌اند.

آن چه امروز به صورت‌های گوناگون، از بی‌اعتنایی به سنت‌ها، آداب و ارزش‌های خودی، بی‌هویتی، گرایش به ابتدال، الگوپذیری از الگوهای بیگانه و... مشاهده می‌کنیم، در واقع عملی است که بر اساس یک سلسله افکار و اندیشه‌های پوچ بیگانه و مادی غرب و با استفاده از شرایط سنی و روحی نسل جوان عینیت یافته و اصلاح این نمودهای عینی و ذهنی، تنها باهدایت آنان به مساجد که در آن فطرت‌های حق گرا و کمال طلب به یک باور درونی می‌رسند، امکان پذیر است و هرگونه تلاش برای ازین بردن ناهنجاری‌ها و سنت شکنی‌ها بدون توجه به نقش اساسی مساجد، تنها یک اصلاح ظاهری و غفلت از پاک نمودن سرچشم‌هه جوشان آدمی است.

با دقت در منشأ و خواستگاه رفتار انسانی و به ویژه غریزه و فطرت به خوبی می‌توان دریافت که دریچه و روزنه‌های رخنه و نفوذ استکبار و شبیخون فرهنگی در شخصیت و درون نسل جوان بیش از هر چیز غریزه جنسی و بعد نفسانی و شهوانی از

یک سو و خاموش نمودن فطرت خداجوی آنان با گناه و هرزگی از سوی دیگر می‌باشد. استعمار و استکبار با توسل به شیوه‌های گوناگون براندازی انقلابها نظیر: جنگ، فشارهای اقتصادی، اختلافات قومی، نژادی و منطقه‌ای و حرکت‌های خزندۀ دیگر، آزمون ناموفق و بی‌ثمری را در طول حیات پربار انقلاب اسلامی پشت سر گذاشت و سرانجام با رویکردی نوین، تجربه‌های موفق و مؤثر در استعمار الجزایر و سقوط اندلس را در مورد ایران اسلامی و نسل سوم انقلاب، به عنوان پشتونهای نیرومند انقلاب، در قالب تهاجم فرهنگی در رأس برنامه‌ها و سیاست‌های شوم خویش قرار داد. آن چه بیش از هر چیز دیگر در جنگ و هجوم فرهنگی دشمن خودنمایی می‌کند، سوق دادن جوانان به سوی ابتدال، هرزگی و بی‌هویتی است؛ تحریک غرایز حیوانی و شهوانی، آن هم در حساس‌ترین دوران جوانی (دوره بلوغ و رشد) و خشکانیدن ریشه‌های کمال جویی و خدابرستی (فطرت)، تنها نقطه امیدی است که دشمنان برای انحراف و در نهایت سقوط انقلاب ارزشی اسلام بدان چشم امید دوخته‌اند.

برای مقابله با جنگ فرهنگی غرب و نجات نسل سوم انقلاب از آفات و اثرات ویرانگر تمدن غرب، راهکارها و نظرات گوناگونی از سوی نویسنده‌گان، روشنفکران و دلسوزان انقلاب همچون پرکردن اوقات فراغت جوانان، آشنایی نسل جوان با فرهنگ و تمدن اسلامی ایرانی و بازگشت به خویشتن خویش، برنامه‌ریزی و ایجاد تنوع و جذابیت در برنامه‌های فرهنگی و هنری، استفاده از ابزارهای هنری، تربیت سیاسی نسل جوان و... ارایه و پیشنهاد شده است.

اگرچه به طور قطع، نمی‌توان تأثیرگذاری راهکارهای پیشنهاد شده را به کلی انکار کرد و آنها را نادیده گرفت، ولی با دقت و امعان نظر در تجربه‌های حاصله از امور یاد شده و مقایسه آن با وضعیت کنونی نسل جوان و گرایش روزافزوں دختران و پسران به فرهنگ مبتذل غرب و بی‌اعتنایی به فرهنگ خودی، علی‌رغم تلاش‌های برنامه‌ریزان و مبلغان امور دینی، در می‌یابیم که اینها تنها مُسکنی بوده‌اند که به دردها، آرامش موقّت

و زودگذر بخشیده و هرگز ریشه دردها را نخشکانیده‌اند.

ساختن انسان‌هایی خدا ترس، متقی و تسليم در برابر رضای حق و معبد واقعی (خدا) در سایه تربیت دینی و مذهبی که هم مقتضای فطرت است و هم کنترل کننده غریزه و هوای نفسانی، از مؤثرترین روشهایی است که تنها در مسجد می‌تواند در مقابل سیل بنیان‌کن و ویرانگر فرهنگ فاسد غرب باشد و مقابله کند؛ زیرا مقابله با تحریک غراییز و هوای نفسانی که از طرق مختلف همانند فیلم‌ها، نوارهای مبتذل، تصاویر مستهجن، بدحجابی و... به آن دامن زده می‌شود و نجات نسل جوان از خطر سقوط در منجلاب‌گناه و آلودگی‌های ناشی از تحریک غریزه جنسی، تنها با حاکم کردن نیروی بازدارنده و کنترل کننده‌ای چون مسجد امکان‌پذیر است.

آری تنها این مسجد است که می‌تواند عفت و پاکدامنی را برای جامعه به ارمغان بیاورد در صورتی که از آن به خوبی بهره‌برداری شود.

۳۳. تمکیم پیوندهای اجتماعی

مسجد، محل انس و مؤanst مسلمین، جایگاه بازدید روزانه آنان، موقعیت مناسبی برای اطلاع‌گیری و اطلاع‌رسانی به عموم و زمینه‌ای برای پند و اندرز، وعظ و خطابه و نهایتاً محل دل‌سپاری به خداوند و دل‌کنند از اغیار است.

مسجد، محلی است که روح را متواضع می‌سازد، کبر و غرور را فرو می‌ریزد و همه را از هر طبقه و مکانی در صفوی مساوی و متحد تحت رهبری امامی قرار می‌دهد که ردای دین و دیانت به تن نموده و اسوه تعبد، تقوا و بندگی به شمار می‌آید.

چه مکان با صفا و ارزشمندی که به اکثر نیازهای آدمی توجه می‌شود و موقعیتی را به وجود می‌آورد که روح و حس مذهبی مؤمنین و متدینین را سر لوحه اجتماع و پیوند با دیگران قرار می‌دهد و در یک کلام، مسجد، اجتماعی است با هدف مقدس؛ برای سالم بودن، بهتر شدن و بندگی حق نمودن؛ مسیری است برای رهپویی در راه خیر؟

مکانی است برای احترام‌گذاری به کسانی که از نظر علمی و عملی بزرگتر انسان‌ها به شمار می‌روند.

از مهم‌ترین آثار اجتماعی حضور در مسجد توجه به موقعیت‌های زندگی یکدیگر در محیطی مؤوس و سالم است. بدینسان به محض عدم حضور، علت غیبت و مشکلات احتمالی هر فرد فوراً مشخص شده، دلایل مشتاقی برای حل مشکل برادر و همکیش خود بسیج خواهند شد تا در آن موقعیت و مشکل، فرد تنها و بدون پشتوانه نماند.

براین اساس جایگاه مسجد به حدی ارزشمند است که توصیه اکید پیشوایان دین به حضور حتمی مؤمنین در مساجد و تکایا می‌باشد.^(۱) عدم حضور مؤمنین در مساجد را باعث انزوا و شکایت این مکان مقدس از آنان معرفی نموده‌اند.^(۲)

ضرورت احیای مساجد و جذب جوانان

عدم آشنایی به وظایف خود در عرصه‌های فردی و اجتماعی که معمولاً در سنین جوانی به دلیل شرایط سنی خاص این دوران بیشتر از سایر دوره‌هاست و بر هم زدن نظم اجتماعی و قانون شکنی به شیوه‌های مختلف توسط جوانان، از اموری است که همواره دل‌مشغولی و نگرانی متولیان نظام سیاسی و تعلیم و تربیت را فراهم می‌نماید.

بدون تردید مهم‌ترین و بهترین چاره و درمان آن، اهمیت دادن به مساجد است؛ تبلیغ و زمینه‌سازی برای جذب افراد جامعه، به خصوص قشر جوان به مساجد و تداوم بخشیدن به حضور و تقویت جنبه‌های فطری و معنوی آنان، در دورن مسجد گرچه هماره مهم و ضروری بوده، ولی در دوران معاصر و برای نسل حاضر، ضروری تر و از اهمیت بیشتری برخوردار است زیرا:

۱ . وسائل الشیعه، ج ۳، کتاب الصلوة، باب استحباب الاختلاف الى المسجد و... ، حدیث ۱ .

۲ . وسائل الشیعه، کتاب الصلوة، باب استحباب الصلاة في المسجد الذي لا يصلى فيه اهله، حدیث ۱ .

۱. جرایم در جهان طبق آمار رسمی تنها در کشور امریکا در پنجاه سال اخیر، ۱۷۶۰ برابر شده است و در کشورهای دیگر نیز وضع از آن بهتر نیست، هچنان در حال توسعه و گسترش است.
۲. اعتیاد به صور مختلف همچون استعمال هروئین، مورفین، حشیش و... که برخلاف این همه مراقبتها و کنترل در کشورها و حتی در مملکت ما، خطری همچنان رو به گسترش است.
۳. تبلیغات وسیع دشمن در عرصه جهانی برای فاسد کردن نسل جوان در تلاش دشمن برای بی‌ریشه کردن جوانان از طریق سرکوبی اسلام و به ویژه تشیع به صورت روز افرون با استفاده از ابزار هنری همچنان رو به تصاعد است.
۴. سوء استفاده از مذهب‌پذیری مردم و القایات وارونه از طریق مکتب‌ها و فلسفه‌های خطر آفرین ساختگی گسترش یافته است.
۵. وجود دو راهی‌ها و شک و تردید در زمینه مذهب که از خصایص دوران جوانی است، زمینه مناسبی را برای انحراف پدید می‌آورد.
۶. وجود زمینه برای دستیابی به بی‌قیدی‌ها و احساس رهایی در جوان که می‌تواند وسیله‌ای برای سوء استفاده دشمنان باشد.
۷. تعدیل خودپرستی‌ها، خودمداری‌ها و خودمحوری‌ها که در سنین پایان کودکی و نوجوانی بروز نموده‌اند، ایجاد قید و بند و کنترل برای اعمال هوای نفس، شرور و مطامع در همه مراحل حیات به ویژه در دوران جوانی که از اشتغال بیشتری برخوردار است، یک نیاز و ضرورت اساسی است.
۸. سادگی، زود باوری و بی‌تجربگی نسل جوان در مواردی موجب افتادن در گرداب شرارت را فراهم می‌سازد.
۹. توجه اساسی به این نکته که شعله غراییز، چونان آتش است اگر در جای خود قرار گیرد، گرم می‌کند ولی اگر در محل نامناسب قرار گیرد، آتش بر پا می‌کند و خرمن

هستی فردی و اجتماعی را در کام خود می‌سوزاند.

۱۰. نسل جوان به پناهگاهی امن و مطمئن که در تنگناها و تصادمات روانی، عاطفی و حتی اجتماعی بدان تمسک جوید و در آن قرار گیرد، نیازمند است. در پایان ذکر این نکته ضروری است که هنوز خانواده نقش بسیار مهمی در تشویق جوانان به مساجد دارد و می‌تواند نقش بسیار مؤثری قبل از هر چیز نسبت به فرزندان به خصوص در تبلیغ ارزش‌های اسلامی داشته باشد. با فرزندان باید طوری در خانواده برخورد شود که قوانین و هنجارهای خانوادگی و دینی را از آن خود بدانند و در رفتن به مسجد، تلاش فراوان داشته باشند.

باید والدین بکوشند تا به جای تحکّم و مجبور ساختن جوانان به پذیرش ارزش‌های دینی و جامعه اسلامی، آنها را با مسجد آشنا سازند. البته خانواده با وقوف بر این نقش حساس خود و با اطلاع از برنامه‌های مساجد، باید به صورتی عمل کند که بین فعالیت‌های اجتماعی و تربیت دینی و معنایی جوان، هماهنگی دقیق برقرار شود.

جمع‌بندی و پیشنهاد

ما معمولاً در هدایت کردن، نصیحت کردن و گشودن باب موعظه‌های کشدار و طولانی قهرمانیم، اما در همدلی نه؛ و به همین دلیل خیلی زود پل‌های ارتباطی را تخریب و توان تأثیرگذاری را به حداقل می‌رسانیم. وقتی جوان احساس کند در موضع موعظه نشسته‌ایم و تنها از او «گوش» انتظار داریم، چیزی به نام «پذیرش و تسليم» اتفاق نمی‌افتد.

برای توفیق در ارتباط باید به «همدلی» رسید و همدلی نیازمند چند مسئله است:

۱. درک ذهن و ضمیر جوان همراه با انحطاط و صبوری

درک موقعیت روحی و روانی جوان و شرایطی که جوان در آن به سر می‌برد،

به همراه انعطاف یا به بیان قرآنی «تنزّل» از دنیای خویش به دنیای جوان و صبوری در مقابل رفتار و گفتار او، شرایطی فراهم خواهد ساخت که جوان قلبش را به ما بسپارد و در پی آن ذهن و اندیشه وی نیز کاملاً تسلیم می‌شود.

همه این نکات را در این نذکار قرآنی می‌توان خلاصه کرد که خداوند به پیامبرش فرمود: «اگر تند و خشن بودی همه از دور و برت پراکنده می‌شدند». (۱)

جوان از جوان بهتر و زودتر می‌پذیرد. بالحن جوان، هیئت جوان، برخورد جوان و مهم‌تر از هر چیز به دلیل نزدیک بودن جهان احساسی، عاطفی، و رویه دو جوان، تفهمیم و تفاهمندی سریع‌تر اتفاق می‌افتد. ائمه جماعت بسیاری از مساجد پیرند و با دنیای جوان بیگانه. هر چند در این میان، بیرون خوش‌اندیش و خوشرو و توانایی می‌توان یافت، اما اگر به نوعی جوان‌گرایی دست بزنیم، کارا و گره گشا خواهد بود؛ مثلاً تفاوت نسل‌ها، کندی رفتار و طولانی کردن نماز، طرح مسایلی بیگانه با فضای امروز، میان مخاطب و گوینده فاصله می‌افکند.

برخی جوانان، طولانی شدن نماز و عدم امکان ارتباط با ائمه جماعات سالم‌مند را دلیل اجتناب از نماز جماعت دانسته‌اند. زیبایی ظاهری و آراستگی نیز در این میانه بی‌تأثیر نیست.

همینجا طرح و تذکر این نکته لازم است که ائمه جماعات باید با مسایل تربیتی و روانی نسل جوان آشنا شوند.

۲. فرصت‌شناختی، استفاده از فرصت‌ها، بلکه فرصت‌سازی

بهره‌گیری از زمان‌هایی خاص برای ارتباط عاطفی میان مدرسه و مسجد از یک سو و ارتباط خانه و مسجد از سویی دیگر در جذب و جلب خانواده‌ها و به‌ویژه

۱. سوره آل عمران، آیه ۱۵۹.

جوانان مؤثر است.

از این گذشته مساجد جدید را باید به گونه‌ای ساخت که بتواند کانون همه فعالیت‌ها باشد. انحصار مسجد به نماز، خلاف سنت و سیره اسلامی است. مطالعه عصر پیامبر ﷺ نشان می‌دهد که مسجد مرکز همه چیز است؛ عبادت، فرهنگ، سیاست و پایگاه تصمیم‌گیری امور اجتماعی، نظامی و... باید هر مسجد یک مجتمع باشد؛ امکانات هنری، ورزشی، نمایشی، کتابخانه با شیوه‌های نو باید در کنار مسجد به عنوان جزیی از پیکره مسجد محسوب شود.

پاکیزگی، طراوت و زیبایی مسجد نیز مسئله مهمی است؛ مساجد از همان سر در تا درون مسجد؛ صحن، محراب، فضای دیوارها و... باید آراسته، پیراسته و جوان پسند باشد.

از جاذبه‌های هنری، تابلوها و نوشه‌های زیبا و جذاب نیز در مساجد استفاده شود. تذکر این نکته لازم است که جوانان حساس و زود شکن هستند. رؤیت فاصله میان گفتن و بودن در جامعه، زمینه رمیدن جوانان است. آنها کمتر می‌توانند به تحلیل عمیق پردازند و مرز میان رهروان حقیقی و منتبسان به «راه» را در یابند. بر این اساس خیانت هیچ کس به اندازه آنان نیست که منتب به دین و انقلابند ولی با کج روی و عملکرد بد، جوانان را بدین می‌کنند.

اسلام در پی آن گونه دینداری است که مدافعان مکتب بسازد و به تعبیر آن روایت مشهور، انسان را «زینت» دین و رهبران آن کند، نه موجب «شین و سرافکندگی» دین و رهبرانش.^(۱)

۱ . قال الصادق ع: «كونوا لنا زينا و لا تكونوا علينا شيئا»؛ بحار، ج ۸۶ ، ص ۱۵۱ .

منابع و مأخذ

- جزوه درسی انسان‌شناسی در اسلام، دکتر سیدعلی‌اکبر حسینی، نشر بعثت، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۰.

- تعلیم و تربیت اسلامی، علی شریعتمداری، نشر نهضت زنان مسلمان، تهران، ۱۳۶۴.

- رویکردی نمادین به تربیت دینی، عبدالعظیم کریمی، نشر قدیانی، تهران، ۱۳۷۴.

مسجد و مشارکت جوانان در آن

□ محسن محمدی

□ چکیده

در این مقاله به بحث در مورد موانع حضور جوانان در مسجد پرداخته شده که علت آن به شرح ذیل است:

بحran هویت دینی، تهاجم فرهنگی، روحیات و خواسته‌های جوان و فضای مسجد، ناهنجاری‌ها، دین‌گریزی و در پایان به راههای جذب جوانان به مسجد اشاره شده که آن نیز به امام جماعت، خانواده و دوستان، امکانات و فعالیت‌های مسجد، کلاس‌های آموزشی، بهادادن به جوانان، تبلیغات، شکل ظاهری مسجد، بیان مباحث مورد نیاز جوانان، پیش نیازها، تشویق، تقویت پایگاه‌های بسیج بستگی دارد.

مقدمه

انسان در طول دوره زندگانی خود مراحل گوناگونی را با شرایط ویژه و خاص می‌گذراند که هر کدام به نحوی در مراحل بعد مؤثر است. در این بین، جوانی از مهمترین دوران زندگی است که در سلامت یا خسارت دوران میانی و نهایی زندگی بشر تأثیر گسترده و عمیقی دارد. چراکه در این دوران، پایه‌ها و اصول شخصیت انسان شکل می‌گیرد.

با این بیان اهمیت و حساسیت دینداری در دوره جوانی مشخص می‌شود به خصوص که در این دوران حساس، طوفان غرائز سرکش، زمینه انحراف جوان و غفلت او از یاد خدا را فراهم می‌کند. تهاجم فرهنگی نیز که به طور جدی جوانان را مدنظر دارد با تهییج غرائز، شرایطی را مهیا می‌کند که تصمیم‌گیری جهت حرکت در مسیر خیر و صلاح برای جوانان مشکل می‌شود، به عبارت دیگر برخی موانع در دینداری جوانان وجود دارد که تقيید آنها را به دین به طور جدی دچار آسیب می‌کند.

علاوه بر این، نقش جوان در آینده‌سازی یک ملت و حرکت کشور به سمت پیشرفت و توسعه بر اهمیت مشارکت جوانان در مسجد می‌افزاید.

افزون بر موانع و علل عمومی حضور، با توجه به ویژگی‌های خاص شخصیتی جوان و حساسیت و تأثیر رفتار جوانان در آینده انقلاب در این نوشته، موانع حضور جوانان در مسجد و علل آن بررسی می‌شود.

موانع حضور جوانان در مسجد

مهمنترین موانع حضور جوانان در مسجد به شرح ذیل است:

۱- بحران هویت دینی

بحران هویت از سال‌های نوجوانی آغاز می‌شود و بخشی از سال‌های اولیه جوانی رانیز دربر می‌گیرد. هویتی که نوجوان در صدد است تا به طور روشن با آن مواجه شود این است که او کیست؟ نقشی که باید در جامعه ایفا کند، چیست؟ آیا او علی‌رغم نژاد، مذهب یا زمینه‌های ملی که او را از نظر مردم، کم‌ارزش جلوه می‌دهد، احساس اعتماد به نفس دارد؟^(۱)

۱. برای مطالعه بیشتر مراجعه کنید به: دنیای نوجوان، محمد رضا شرفی، انتشارات تربیت، ص ۵۵.

بحran هویت واژه‌ای است که برای توصیف عدم توانایی نوجوان در قبول نقشی که جامعه از او انتظار دارد، به کار می‌رود^(۱) و به سبب مشغولیت بی‌هدف، هیجانات جانشین ناپذیر و ایجاد شخصیت منفعل در جوان می‌شود.^(۲)

با توجه به گسترده‌گی مفهوم هویت، هر فرد هویت‌های گوناگونی دارد که هویت دینی یکی از آنهاست. هر انسانی به هویت دینی نیاز دارد، چون گرایش به پرستش از نیازهای فطری اوست! به این معنا که فرد، مستقل از هرگونه یادگیری، در درونش تمایل به عبادت و بندگی خدا را احساس می‌کند. تجلی چنین احساس و تمایلی، در اعمال و رفتار دینی، آشکار می‌شود.^(۳)

هویت دینی، رابطه بین آدمی و دین را تبیین می‌کند. تدوین آن هویت، احساس تعهد و مسؤولیت در قبال ارزش‌ها و باورهای آن مکتب را در پی دارد. برخی صاحب‌نظران، تعهد را به عنوان سنگ بنای هویت دینی، تلقی نموده‌اند.^(۴) با توجه به آن‌چه هویت دینی به نسل جوان می‌دهد^(۵)، اختلال و آشفتگی هویت

۱ . برای مطالعه بیشتر در این مورد مراجعه کنید به: روان‌شناسان بزرگ، گروه نویسنده‌گان، مترجمان، دکتر احمد به پژوه و دکتر رمضان دولتی، ص ۶۴، موسسه انتشارات تربیت، چاپ دوم.

۲ . برای مطالعه بیشتر در این مورد مراجعه کنید به: جوان و بحران هویت، محمد رضا شرفی، ص ۲۰ تا ص ۲۴، سروش ۱۳۸۰، تهران، چاپ دوم.

۳ . ابن طفيل اندلسی حکیم و فیلسوف نامدار مسلمان در اثر ارزنده و کلاسیک فلسفی اش به نام «زنده بیدار» این گرایش فطری را به زیبایی هر چه تمامتر به تصویر می‌کشد.

۴ . برای مطالعه بیشتر در این مورد مراجعه کنید به: مکاتب و نظریه‌ها در روان‌شناسی شخصیت، ص ۶۹، انتشارات رشد آموزش و پرورش برای آینده، کارشناسان یونسکو، ص ۱۲۲، مرکز تحقیقات آموزشی، چاپ اول، ۱۳۷۰.

۵ . آنچه هویت دینی به نسل جوان می‌دهد عبارتند از: پاسخ به پرسش‌های بنیادین، جهت بخشیدن به زندگی رویکرد مثبت به آینده، وحدت اعتقادی، زمینه سازی هویت تمدنی، مقبولیت اجتماعی، شان و منزلت جوانی و معنا بخشیدن به جهان (جوان و بحران هویت، محمد رضا شرفی، ص ۹۶ تا ۱۰۲).

دینی، سبب ضعف دینداری در بین جوانان می‌گردد، زیرا تعهد و مسؤولیت‌پذیری فرد را در قبال گزاره‌های دینی کاهش می‌دهد و بدین ترتیب، ضمانت اجرایی احکام دینی کاهش می‌یابد.

اختلال در هویت دینی سبب می‌شود، فرد نه بتواند ارزش‌های دینی گذشته خود را ارزیابی نماید و نه صاحب ارزش‌هایی می‌شود که به کمک آنها بتواند آزادانه برای آینده، طرح‌ریزی کند.^(۱)

از دیدگاه جوان، پس از درهم ریختگی نظام ارزشی دینی، امر مثبت و خوبی در دین وجود ندارد، تا انگیزه‌ای برای انجام آن داشته باشد، لذا دچار بی‌تفاوتی و بی‌مسئولیتی می‌گردد. بلکه تخریب نظام ارزشی دینی، سبب می‌شود، بسیاری از افراد که دچار بحران هویت دینی می‌شوند، به دنبال هویت منفی بگردند و هویتی برخلاف آن چه اولیای دین در نظر گرفته‌اند برگزینند.

بسیاری از رفتارهای ضد اجتماعی و ناسازگاری نوجوانان را می‌توان از این منظر تبیین نمود. مسئولیت‌گریزی، دلزدگی و بی‌تفاوتی هر کدام از آثار فقدان هویت هستند^(۲) که در عرصه دینی در قالب بی‌توجهی به اوامر و نواهی الهی، بی‌علاقگی نسبت به شعایر، گزاره‌ها، اماکن، مراسم و نمادهای دینی بروز می‌کند.

با بیان این مطالب، مشخص شد که بحران هویت دینی، سبب تضعیف باورهای دینی، اختلال نظام ارزشی مذهبی و عدم تقیید به احکام دینی می‌شود.

مسجد از مهمترین نمادها، شعایر و گزاره‌های دینی است که بحران هویت دینی جوان در مورد آن سبب پایین آمدن اعتقاد و ضعف گرایش به حضور در جم جم نمازگزاران می‌گردد.

۱ . تضادهای درونی ما، هورنای کارن، ترجمه محمد جعفر مصفا، ص ۱۳۴، انتشارات بهشت، چاپ پنجم، ۱۳۶۴ .

۲ . جوان و بحران هویت، محمد رضا شرفی، ص ۲۰ .

۱۰- تهاجم فرهنگی

فرهنگ ملّی ایران با علقه‌های مذهبی به گونه‌ای ممزوج شده است که مذهب، جزء جدایی ناپذیر هویت مردم ایران شده است. دشمنان انقلاب و اسلام جهت دست‌یابی به اهداف خود به فرهنگ و هویت ما تهاجمی همه‌جانبه را برنامه‌ریزی و پشتیبانی کرده‌اند.

از آنجاکه جوانان، مهمترین قشر اثربار در شکوفایی آینده نظام هستند، در تهاجم فرهنگی آنان بیشتر از سایر اقسام مردم، مورد تهاجم قرار گرفته‌اند. دشمن در این مسیر سعی دارد جوانان را از فرهنگ غنی و کهن خود یگانه سازد و ارزش‌های دینی را نزد آنها واژگونه جلوه دهد.

در تهاجم فرهنگی، پایگاه‌های دینی مثل مساجد باشدت زیاد ولی به صورت غیرمحسوس، مورد حمله قرار گرفته است. دشمن سعی می‌کند فرهنگ سنت و ضد ارزشی غرب را در بین جوانان گسترش دهد و آنها را نسبت به مفاهیم و احکام دینی ضعیف و بی‌عقیده کند.

تریت دست‌آموزها، فساد اخلاقی، تولید جانشین‌هایی برای امور عبادی مثل نوار و سی‌دی‌های مبتذل و برنامه‌های ماهواره‌ای، که با روحیات و غرایز جوان نیز تناسب دارد، ترویج الگوهای غربی، تضعیف باورهای دینی، تخریب و ترور شخصیت‌های خودی، دور کردن مردم از هویت ملی - اسلامی و ترویج فرقه‌های ساختگی، از شیوه‌های به کار گرفته شده دشمن است.

از سوی دیگر توجه به این نکته نیز ضروری است که مسجد پایگاهی فرهنگی است که در راه مبارزه با تهاجم فرهنگی بسیار مؤثر است. لذا در صورتی که در این جدال نابرابر فرهنگی، «مسجد» جوانان را جذب کند، قدم بزرگی در راه مبارزه با تهاجم فرهنگی برداشته شده است.

۱۳ - ناهمنگونی (وهمیات و خواسته‌های جوان با فضای مسجد)

جوانان، روحیات و خواسته‌هایی دارند که از روحیات و ویژگی‌های جوانی آنها نشأت می‌گیرد و فضای مسجد با برخی از آنها همگون و هماهنگ نیست.

جوانان روحیه‌ای پر شور و نشاط دارند؛ آنان از نظر جسمی، قوی، پر تحرک اهل جنب و جوش و تلاطم می‌باشند، ولی مسجد، فضای آرام و سکون است که عبادت و نیایش بدون تحرک جسمی شدید و زیاد، به آرامی در گوشه‌ای از مسجد انجام می‌شود، به همین دلیل جوانان در برخی مراسمه‌های دینی که شور و هیجان بیشتری دارد، حضور چشم‌گیرتری دارند. مثلاً مراسم سینه‌زنی، زنجیرزنی و دسته‌جات عزاداری که از این ویژگی برخوردارند، جوانان در آن حضور بیشتری دارند.

جوان خواستار تعلق به گروه بی‌غمی، ابراز خود، جلب توجه و... است که در مسجد، زمینه مساعدی برای آنها فراهم نمی‌شود. علاوه بر شور، نشاط و هیجان، هجوم، تهور، افراط‌گری، احراز تفوق، مقاومت، حاکمیت، تضاد و تعارض با سالمندان از ویژگی‌های جوان است که با فضای مسجد چندان تناسبی ندارد.^(۱)

البته این به معنای تعارض و اختلاف ذاتی مسجد، با تمام روحیات و خواسته‌های جوان نیست؛ بلکه می‌توان فضای پر شور و نشاطی را در مسجد ایجاد کرد که با روحیات جوان سازگار باشد و بسیاری از روحیات جوان با فضای مسجد تطابق کامل پیدا کند.

۱۴ - ناهنگاری و ناسازگاری با اطراف

جوانان روحیات و دنیای عجیبی دارند که حاصل اجتماع قدرت جسمی و احساسی است که به سمت عقلانی شدن پیش می‌رود. به همین دلیل جوانها معمولاً با محیط اطراف و بزرگترها مشکلات رفتاری، عقیده‌ای و سلیقه‌ای دارند. این اختلافات

۱ . برای مطالعه بیشتر در مورد روحیات جوان مراجعه کنید به: جوان از دیدگاه نیازها، خواسته‌ها و مصالح، علی قائمی، دفتر مشاور رئیس سازمان صدا و سیما در امور جوانان، تهران، ۱۳۷۹ .

گاهی سطحی و زودگذر است که در شخصیت و رفتار جوانان تأثیر زیادی ندارد، ولی گاهی این اختلافات به ناهنجاری و ناسازگاری جوانان منجر می‌شود^(۱) و به این ترتیب امنیت روحی و روانی لازم جهت دینداری آنان از بین می‌رود و در این میان مسجد نیز به عنوان یکی از مهمترین گزاره‌های دینی در نظام رفتاری جوان، جایگاه چندانی کسب نخواهد کرد.

۵ - دین‌گریزی

دین‌گریزی، گروهی از جوانان به ویژه طیفی که زاده و پرورش یافته دوران انقلاب هستند، از مسائل مهم اجتماعی و فرهنگی کشور است. این گریز فقط به علت تهاجم فرهنگی یا هوا و هوس جوانان نیست؛ بلکه علت‌های گوناگونی دارد و تازمانی که تمامی آنها به صورت واقع‌بینانه و عمیق بررسی نگردد، نسل آینده انقلاب با خطر جدی اضمحلال عقیدتی و ارزشی روپرور است.^(۲)

در این بین نمادها، مفاهیم، اعمال و مناسک، مظاهر و اماکن دینی در معرض

۱ . عوامل ظهور ناهنجاری‌ها در نوجوانان و جوانان عبارتند از: درک نکردن روحیه جوان، الگوهای نامناسب، تضاد در روش تربیتی، فاصله طبقاتی، کم توجه خانواده‌ها، ناکارآمدی کانون‌های دینی، استفاده ابزاری از دین، کم توجهی به مشکلات، متاهل و تسماح (عوامل گرایش نوجوانان و جوانان به فرهنگ بیگانه، فریدون موحدنیا، مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، ص ۴۸ تا ۵۶، چاپ اول، قم، خرداد ۱۳۸۲).

۲ . برخی از علل دین‌گریزی جوانان عبارتند از: بیان نامعقول برخی از مفاهیم دینی، عملی نشدن عدالت اجتماعی در سطح جامعه با وجود شعارهای فراوان، توجه نکردن به نیازهای اساسی نسل جوان مثل ازدواج، کار و مسکن، استفاده ابزاری از دین به دست برخی سیاست بازان برای منافع شخصی و گروهی، نبود برنامه‌ریزی درست فرهنگی برای نسل جوان، تهاجم برنامه‌ریزی شده فرهنگی دشمنان داخلی و خارجی برای انحراف نسل جوان.

فراموشی و بی تفاوتی جوان قرار می‌گیرند. مسجد به عنوان یکی از مهمترین گزاره‌های دینی در بحران دین‌گریزی جوانان به طور جدی در خطر است. پس می‌توان به راحتی نتیجه گرفت که دین‌گریزی جوانان عامل فراگیر و عمیقی بر سر راه مشارکت آنان در مسجد است.

برای برطرف شدن این مشکل می‌بایست، گروه‌ها و سازمان‌های مختلف اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی، طرحی اصولی و همه‌جانبه را برنامه‌ریزی نموده تا مهمترین قشر اثرگذار جامعه در آینده انقلاب، دیندار بمانند، در این صورت یکی از مهمترین و عمومی‌ترین مانع حضور جوانان در مسجد، برطرف خواهد شد.

طرق و شیوه‌های جذب جوانان به مسجد

جذب جوانان به مسجد از طرق، شیوه و راه‌های ذیل میسر است:

۱- امام جماعت

امام جماعت، مهمترین عضو مدیریتی مسجد است که می‌تواند با برنامه‌ریزی و عملکرد صحیح و دقیق، زمینه مناسبی را جهت تحقیق سایر عوامل حضور مردم در مسجد فراهم کند.

در مورد حضور جوانان در مسجد نیز امام جماعت بسیار مؤثر است. شخصیت امام جماعت و نحوه برخورد او با جوانان در ایجاد و چگونگی نگرش جوانان نسبت به دین و مسجد بسیار مؤثر است.

امام جماعت برای جلب جوانان این نکات را باید رعایت کند:

۱ / ۱ - برخورد گرم و صمیمانه با جوانان:

امام جماعت باید با جوانان برخوردهای محبت‌آمیز و دوستانه داشته باشد.

برخوردهای عاطفی در ایجاد ارتباط با جوانان و آگاهی از نظریات آنها بسیار مؤثر است؛ این گونه ارتباط، زمینه مساعدی را جهت جلب و تأثیر بر جوانان به وجود می‌آورد. امام جماعت می‌بایست هم با جوانان داخل مسجد به گرمی برخورد کند تا حضور آنها در مسجد تداوم یابد و هم با جوانان بیرون از مسجد، تازمینه حضور آنان در مسجد فراهم شود.

برخورد مناسب امام جماعت با جوانان دو مؤلفه دارد که عبارتند از:

الف) احترام:

امام جماعت می‌بایست به رفتار، ارزشها، گفتار و نظریات جوانان احترام بگذارد. این کار در جلب جوانان بسیار مؤثر است. وقتی جوان احساس کند طرف مقابل در صدد این نیست که نظریات خودش را به او تحمیل کند و به نظریات او احترام می‌گذارد، احساس شخصیت می‌کند و از این که با چنین فردی آشنا شده، خوشحال می‌گردد. البته احترام امام جماعت به جوانان به معنای پذیرفتن تمام و تمام نظریات آنها بدون دلیل نیست، بلکه به معنای شنیدن و تحمل کردن آنها و تعیین راهی حساب شده و مدبرانه جهت هدایت آنهاست.

بهتر است به جوانان در حد امکان فرصت داده شود تا خود را بروز دهند و نظریات و افکارشان را مطرح نمایند، آنگاه به اصلاح آنها پرداخته شود.

ب) ایجاد ارتباط عاطفی:

روابط و احترام‌های امام جماعت و جوانان باید در چارچوبی خشک و رسمی باقی بماند؛ بلکه می‌بایست به برقراری روابط عاطفی منجر شود، یعنی جوان، امام جماعت را به عنوان یکی از دوستان خود پذیرد.

امام جماعت برای این که سطح روابط خود با جوانان را به این حد برساند، باید

به نکات متعددی توجه داشته باشد و در امور گوناگونی، همراه جوانان باشد؛ در مشکلات به آنها کمک کند؛ موقفيت‌هایشان را به آنها تبریک بگويد؛ از غم‌ها و ناراحتی‌های آنها ابراز تأسف و اندوه کند، هدایای کوچکی مثل عطر، تسبیح و انگشت‌تر به عنوان یادگاری به آنها تقدیم کند؛ در صورت امکان، کمی در مسایل خصوصی آنها وارد شود، مثلاً روز تولدشان، به آنها تبریک بگوید و سایر اقداماتی از این قبیل که با توجه به شرایط امام جماعت و فرهنگ و روحیات اهالی محل در برقراری و تداوم ارتباطی دوستانه و محبت‌آمیز مؤثر است.

بهتر است ارتباط امام جماعت و جوانان به روابط حضوری محدود نگردد و ارتباط‌کتبی بین جوانان و امام جماعت نیز بسیار مفید است. در این صورت جوانان از این که امام جماعت به آنها احترام گذاشته و به طور خصوصی، مطلبی را برای آنها بیان کرده، احساس شخصیت کرده و به امام جماعت نزدیک شده و مطالبی را که حضوری نمی‌توانند، بیان کنند، به صورت کتبی با امام جماعت در میان می‌گذارند.

۱ / ۲ - حضور در جمع جوانان:

همه جوانان در مسجد حاضر نمی‌شوند و امام جماعت نیز نمی‌تواند در برخوردهای گذاری در بیرون از مسجد با همه جوانهای محل، ارتباط برقرار کند؛ به همین دلیل برای برقراری ارتباط کامل با جوانان، می‌بایست در مکان‌هایی که جوانان در آن اجتماع دارند، حاضر گردد.

مدارس و دبیرستان‌ها، کتابخانه‌ها، میادین ورزشی، کافی‌نوت و پارک‌ها، مکان‌هایی هستند که معمولاً جوان‌ها در آن حضور دارند. برخورد با جوانان و برقراری ارتباط با آنها در هر کدام از این مکان‌ها، ظرافت و حساسیت مخصوص به خود دارد و شیوه مناسب با آن را می‌طلبد.

این اقدام امام جماعت، سبب جلب توجه جوانان شده و زمینه مناسبی را برای حضور جوانان در مسجد فراهم می‌کند.

۱ / ۳ - برقراری جلسات ویژه جوانان:

جوانان نیازهای مخصوص به خود دارند؛ روحیات و علایق آنها با بزرگسالان متفاوت است. امام جماعت می‌بایست بعد از مخاطب‌شناسی دقیق و آگاهی از نیازها و سلایق جوانان، جلساتی را ویژه آنها تشکیل دهد و مقاومتی از دین اسلام را برایشان بیان کند که با سلایق، روحیات و نیازهای آنان متناسب باشد.

موارد زیر موضوعات مناسبی برای گفتگو با جوانان است:

«ازدواج در اسلام»، «عشق مجازی یا حقيقی؟»، «زیبایی»، «نیایش»، «روابط دختر و پسر»، «آثار نماز در زندگی زوج‌های جوان»، «اخلاق جنسی»، «آثار نماز»، «انحراف جنسی»، «چشم چرانی»، «مسایل روان‌شناسانه جوانان مثل اعتقاد به نفس و امید».

البته بهتر است برای ارایه هر موضوع به نکات روان‌شناسی جوانی، روحیات جوانان و اصول جذابیت و اثرگذاری توجه شود؛ مثلاً در هر موضوع عنوان زیبا و جذابی انتخاب شود تا توجه جوانان را بیشتر جلب کند مثلاً صحبت در موضوع روابط دختر و پسر با عنوانی همچون «دختری با کفشهای کتانی» و صحبت در موضوع آثار نماز در زندگی زوج‌های جوان با عنوان «مرد و زن معراجی» انجام شود.

جلسه باید حالت سخنرانی و خطاب مستقیم داشته باشد؛ بلکه باید به صورت گفتمان برگزار گردد تا جوانان بتوانند نظر و سوال‌های خود را بیان کنند. مطالب در قالب مناظره، داستان، خاطره و پرسش و پاسخ بهتر قابل ارایه است. بهتر است قالب‌های گوناگونی انتخاب شود تا جلسات متنوع و جذاب گردد.

۱ / ۴ - شناخت نیاز و روحیات جوانان:

امام جماعت باید قبل از این که در مورد جلب جوانان به مسجد اقدام نماید، به طور کامل از نیازها، روحیات، ارزش‌ها، خواسته‌ها، سلایق، علایق، توانمندی‌ها،

آسیب‌هایی که جوان را تهدید می‌کند و راه‌های مقابله با آن مطلع شود. در این صورت می‌تواند فعالیت‌ها و برخوردهای خود را با جوانان به شکلی تنظیم کند که علاوه بر رفع نیازهای جوانان، آنها را به مسجد جلب کند. در غیر این صورت، امید زیادی برای موفقیت امام جماعت در جلب جوانان به مسجد وجود ندارد.

شناخت موانع برقراری ارتباط عمیق و پایدار بین جوانان و امام جماعت، یکی از مهمترین اقداماتی است که امام جماعت باید انجام دهد، چون آگاهی از این موانع، در اتخاذ راهکاری صحیح و حساب شده برای رفع موانع لازم است.

امام جماعت باید از این روحیات و موانع به طور کامل اطلاع داشته باشد و با توجه به تفاوت‌های فردی و فرهنگی، شیوه و برخورد مناسبی را برگزیند.

برخی از این موانع عبارتند از:

اختلاف بین جوانان و بزرگترها:

معمولان نظام ارزشی و رفتاری و طرز تفکر بزرگترها با جوانها بسیار متفاوت است لذا روحیات و خواسته‌های جوانان با توقعات پدر و مادر و بزرگسالان تطابق ندارد و طرفین نمی‌توانند توقعات یکدیگر را برطرف کنند. این مسئله سبب ایجاد گرسیست ارتباطی بین جوانان و بزرگترها شده، مانع از برقراری ارتباط همه‌جانبه و پایدار بین آنها می‌گردد. به همین جهت جوانان در بین خودشان، روابط دوستانه گسترده‌ای تشکیل می‌دهند و این روابط دوستانه، قوی‌تر و مؤثرتر است.

امام جماعت، علاوه بر موقعیت اجتماعی و صنفی خود که او را جزء بزرگسالان قرار می‌دهد، اگر از نظر سنی نیز جوان نباشد، با مانع جدی در برقراری ارتباط عمیق و همه‌جانبه با جوانان روبرو خواهد بود.

برای رفع این مانع (اختلاف بین جوانان و بزرگترها) برخورد شاد و پر شور و نشاط، با جوانان که از چارچوب خشک و رسمی خارج است، توصیه می‌شود. زیرا در جوانی سن مهم نیست، بلکه روحیه مهم است.

آزادی خواهی جوان و محدودیت آفرینی دین:

جوانی دوره استقلال فکری و عملی است و جوان در محدوده مقرراتی خودش عمل می‌کند.^(۱) معمولاً جوانان از اعمال قدرت و نظارت خارجی چندان خوشا حال نیستند و مایلند آزاد و راحت باشند. در مقابل جوانان، دین را عاملی برای محدودیت و سلب آزادی خود می‌بینند که روحانی و امام جماعت، مبلغ، مجری و طرفدار آن است؛ لذا جوانان با امام جماعت به راحتی ارتباط برقرار نمی‌کنند.

برطرف کردن این بینش که نوعی احساس درونی است، ضروری می‌باشد و به برخی زمینه‌های شناختی و زمان طولانی نیاز دارد.

برای رفع این مانع (محدودگری دین و آزادی خواهی جوان) توجه به این نکته لازم است که محدودیت، احساس درونی است و حاکی از بی‌میلی و بی‌انگیزگی است. بسیاری از دینداران بدون این که احساس محدودیت کنند، به دستورات دینی عمل می‌کنند. می‌بایست مفاهیم و تعالیم دینی را به شکلی برای جوانان بیان کرد که با ارایه الگوهای مناسب و با افزایش شناخت، آگاهی و معرفت، از روی میل و رغبت، به تعالیم دین عمل کنند.

دور نگری روحانیون و نزدیکبینی جوانان:

روحیات جوان و ساختار دین با یکدیگر تعارضی ندارند، بلکه گاه نحوه ارایه مفاهیم دینی و نوع مفاهیمی که از دین عرضه می‌شود، سبب روی‌گردانی و حساسیت جوان می‌گردد.

جوانان مایلند اثر دین را به طور ملموس در صحنه زندگی بینند و می‌خواهند از آینده‌ای نزدیک به زمان حال مطلع شوند، ولی در مقابل برخی روحانیون، مفاهیمی از

۱. جوان از دیدگاه نیازها، خواسته‌ها و مصالح، علی قائمی، ص ۴۵.

دین را برای جوانان بیان می‌کنند که با توجه به روحیات و خواسته‌های جوان برای آنها ملموس نیست. آنها چشم انداز دوری از دین و دینداری را برای جوانان بیان می‌کنند، ولی باید توجه داشت، جوانان با پذیرش مطالب تعبدی، میانه خوبی ندارند و گزاره‌هایی از دین را می‌پذیرند که توجیه عقلانی قابل قبول داشته باشد.

برای رفع مانع سوم، امام جماعت باید موضوعاتی را برای صحبت و سخنرانی برای جوانان انتخاب کند که جوانان در زندگی بیشتر با آن روبرو هستند.

۱ / ۵ - شرکت دادن جوانان در مدیریت مسجد:

امام جماعت یکی از مهمترین عناصر مدیریتی مسجد است که از نفوذ و تأثیر قابل توجهی برخوردار است و می‌تواند فعالیت‌های مسجد را در جهت خاصی هدایت نماید.

امام جماعت باید با دوراندیشی و بدون ایجاد حساسیت، در مدیریت و جهت‌دهی به فعالیت‌های مسجد، به موقعیت و اهمیت جوانان توجه داشته باشد؛ به طوری که جوانان، امام جماعت را نماینده مورد اعتماد تمام الاختیار خود بدانند. در پایان ذکر این نکته بسیار لازم و ضروری است که تلاش و فعالیت امام جماعت برای جلب جوانان به این معنا نیست که امام جماعت از سایر قشرهای نمازگزار غافل شود و فقط با جوانان ارتباط برقرار کند. به طوری که بزرگسالان و پیران فکر کنند، امام جماعت برای آنها احترام قابل نیست، بلکه در هر صورت باید تعادل را حفظ نمود.

۲ - خانواده و دوستان

خانواده و دوستان از مهمترین عوامل تشکیل شخصیت هستند که چگونگی آنها در آینده تربیتی، سیاسی، تحصیلی و دینی فرد مؤثر است. در صورتی که اعضای خانواده به خصوص، پدر و مادر خود به مسجد نروند یا به رفت و آمد فرزندشان

به مسجد توجه نکنند یا این که فضای خانه به طور کلی با تعالیم و مفاهیم دینی بیگانه و بی تفاوت باشد، نمی توان انتظار داشت، جوانان با مسجد میانه خوبی داشته باشند. در خارج از خانواده، دوستان بر ارزشها و بینشهای جوان تأثیر زیادی دارند، از آنجایی که روابط دوستانه، بین جوانان قوی تر و مؤثرتر از سایر رده های سنی است، اهمیت گروه دوستان بیشتر می شود.

خانواده ها می بایست به طور غیر مستقیم، بر دوستان و دوست یابی فرزندان خود نظارت کنند و ملاکهای دوست خوب و اهمیت دوست و دوستی را برای جوانان بازگو کنند، تا فرزند جوانشان از طریق دوستانشان به بی راهه کشیده نشود.

۳- امکانات و فعالیت های مسجد

گسترده‌گی فعالیت ها و امکانات مسجد از نقاط قوت آنهاست. روحیات و نیازهای جوانان با فضای سنتی مساجد که فقط مکانی برای برپایی نماز جماعت و مراسم های دینی است تفاوت دارد. با توجه به ابزارها و شیوه های نوین فرهنگی، امروزه مساجد بدون امکانات و فعالیت های گوناگون و حساب شده، قادر به رقابت با سایر مراکز و ابزار به ظاهر فرهنگی نخواهند بود.

۱ / ۳- امکانات:

با توجه به روحیات و فضای فرهنگی جامعه، مسجد برای جلب جوانان می بایست دو نوع امکانات داشته باشد: امکانات فرهنگی و امکانات ورزشی مثل توپ و دروازه فوتبال، میز تنیس، راکد بد مینتون، فوتبال دستی، توپ و تور. اگر از طرف مسجد در محل مکانی برای ورزش جوانان در نظر گرفته شود یا با برنامه ریزی و هماهنگی هیئت امنا، جوانان مسجد امکان استفاده از امکانات ورزشی در سطح شهر را با تخفیف ویژه داشته باشند، بسیار خوب است.

کانون فرهنگی، روزنامه‌ها و مجلات، کامپیوتر، کتابخانه، نوارخانه، بانک سی-دی و یدئوکلوب از امکانات فرهنگی مسجد است که با مدیریت صحیح می‌تواند برای مسجد درآمدزا نیز باشد و به توسعه امکانات فرهنگی کمک کند.

۳ / ۲ - فعالیت‌ها:

جوانان روحیات گوناگونی دارند. برخی به ورزش، برخی به هنر و برخی به نویسنده‌گی و... علاقمند هستند. مسجد برای جلب جوانان، باید فعالیت‌های متعددی انجام دهد، تا بتواند هر گروه از جوانان را با یک شیوه خاص جلب کند.

برگزاری مسابقات:

برگزاری مسابقات یکی از فعالیت‌های پر دامنه و کم‌هزینه مسجد است که در صورت مدیریت صحیح درآمدزا نیز خواهد بود. مثلاً در ماه مبارک رمضان بعد از نماز جماعت و سخرانی، در شب، مسابقات ورزشی برگزار شود. این نوع مسابقات با روحیه بیشتر جوانان سازگار است.

برگزاری مسابقات خطاطی، نقاشی، نویسنده‌گی، خاطره‌نویسی، عکاسی و طراحی در موضوعی مناسب با مناسبتهای مذهبی در رده‌های سنی گوناگون مؤثر است.

برخی از این مسابقات را می‌توان در سطح کل شهر و یا حتی کشور برگزار نمود. حضور امام جماعت در هنگام برگزاری مسابقات یا اعلام نتایج در ایجاد و گسترش ارتباط او با جوانان مؤثر است.

همچنین مسابقات حضوری به صورت پرسش و پاسخ در مسجد هنگام مراسم‌هایی که در مناسبتهای مذهبی برگزار می‌شود، همراه با اهدای جوایز قابل توجه است.

سفرهای زیارتی و سیاحتی:

جوانان روحیه پر شور و با نشاطی دارند که در راه هدایت آنها باید از این روحیه استفاده نمود. مسافرت، ابزار مناسبی در این راستاست. مسافرت علاوه بر این که سبب شادابی و طراوت روح و روان می‌شود، ابزار فرهنگی و تبلیغاتی مناسبی است که اگر مسئولان اردو به آن توجه کنند، بسیار مفید خواهد بود. البته در اردو و مسافرت‌های دسته جمعی جوانان از طرف مسجد که با حضور امام جماعت، برخی از اعضای هیئت امنا و جوانان متعهد مسجدی و سایر جوانان برگزار می‌شود، باید به نکات ذیل توجه و دقت شود:

مکان و محل اردو

مسئولین اردو باید مکانی را انتخاب کنند که صرفاً تفریحی یا صرفاً زیارتی نباشد، بلکه باید به هر دو جنبه توجه شود، مثلاً مشهد مقدس و مناطق جنگی جنوب، هم جنبه زیارتی دارد و هم جنبه سیاحتی.

زمان اردو

زمان برگزاری اردو و مدت آن نیز در جهت‌دهی به محظوظ و بار معرفتی آن مؤثر است. مثلاً برگزاری اردو در روز عرفه در مناطق جنگی جنوب، جهت برگزاری دعای عرفه مفید است، به طوری که اردو دو روز قبل از روز عرفه آغاز و یک روز بعد تمام شود، یعنی اردو صرفاً مذهبی نباشد، بلکه تفریحی نیز باشد. همچنین اردویی جهت زیارت مسجد مقدس جمکران و برگزاری دعای توسل در شباهای چهارشنبه مؤثر است. در صورت موافقت جوانان، مسافرت جهت دیدار با علماء و عرفانیز توصیه می‌شود.

نکات جانبی

گاهی ممکن است زمان و مکان اردو، همه اهداف مسئولین فرهنگی مسجد را برآورده نکند و یا این که به دلیل موقعیت خاص مسجد، نسبت به اماکن زیارتی و تفریحی، مشکلات اقتصادی، روحیات و انتظارات خاص جوانان، برگزاری اردو در زمان یا مکان مطلوب و ایده‌آل، ممکن نباشد. در این صورت توجه به مسایل حاشیه‌ای و ضمنی اردو، گامی بلند در راستای دست‌یابی به اهداف درازمدت و گران تربیت دینی است.

این مسایل بدون این که سبب حساسیت جوانان حاضر در اردو شود، به‌طور غیرمستقیم، بسیاری از مفاهیم دینی را به جوانان منتقل می‌کند و فضای کلی اردو را دینی می‌نماید. مثلاً مسجد در تابستان بعد از اتمام امتحانات، اردوی چند روزه در مناطق سرسیز شمال یا یکی از مناطق خوش آب و هوای نزدیک به شهر برگزار کند. این اردو از نظر زمان و مکان مذهبی نیست، ولی می‌توان فضای آن را دینی نمود. در این راستا توجه به نکات زیر لازم است:

۱- نام اردو بسیار مهم است و در جهت دهی کلی آن اثر می‌گذارد. مثل نام اردو «به رنگ سبز انتظار» یا «منتظران»، یا «سربازان جوان» و سایر مفاهیمی باشد که با فرهنگ مهدویت در ارتباط است.

۲- برگزاری مراسم دعا و پخش اذان، نماز جماعت، سخنرانی دینی و مسابقات کتبی و شفاهی با موضوعات احکام فقهی و مسایل عقیدتی بسیار مهم و مؤثر است.

۳- حضور امام جماعت در اردو و صحبت‌های موردي و شخصی با جوانان در آگاهی از نظرات و بحراوهای جوانان مؤثر است. حضور سایر بزرگان مذهبی محل نیز مفید است.

۴- زمانی که جوانان در اتوبوس هستند، آوای مذهبی مثل نوار تواشیح، مداعی، مولودی خوانی، قرآن با صوت زیبا و مناجات‌نامه البته با رعات اعتدال پخش شود.

۵- از ابتدای اردو به طور داوطلب هر کس قرائت تعدادی صلووات و چند جزء از قرآن را به نیت هدیه به محضر آقا امام زمان «عج‌الله تعالیٰ فرجه الشریف» بر عهده بگیرد.

۶- جهت انجام کارهای اردو، گروه‌های گوناگونی تشکیل شود و هر کدام یک نام دینی داشته باشد. مثلاً گروه صداقت، جوانمردی، سلام، احسان، ایمان، توحید، همچنین هر اتوبوس نامی با محتوای دینی داشته باشد. مثل نماز، امر به معروف و نهی از منکر، عفت و حرمت.

در یک کلام اردو به سمتی پیش رود که علاوه بر بار معنوی و روحانی، سببِ زدگی جوانان نشود و آنها خاطرهٔ خوبی از اردو داشته باشند.

مجله محلی:

جوانان، توانایی‌ها و استعدادهای فراوانی دارند که استفادهٔ بهینه و شکوفاسازی آن استعدادها در ایجاد اعتماد به نفس در جوانان و مبارزه با تهاجم فرهنگی بسیار مؤثر است.

یکی از این امور که در پر نمودن اوقات فراغت و رشد علمی و اجتماعی جوانان بسیار مؤثر است، راهاندازی مجلهٔ محلی در مسجد است. این کار هر چند در ابتدای مشکلات و نوسانات جدی روبروست، ولی اولین دستاورده آن، تداوم کار را تقویت می‌کند. این مجله با نویسنده‌گی و همکاری همه اعضای مسجد؛ اعم از نمازگزاران، هیئت امنا، امام جماعت و جوانان محل، در موضوعات اجتماعی و محلی تدوین و چاپ شده و در خانه‌های محل توزیع می‌گردد. هر یک از افراد بویژه جوانان با توجه به توانمندی و علاقه‌اش، قسمتی از کار را بر عهده می‌گیرد البته بهتر است برخی مطالب توسط امام جماعت و هیئت امنا نوشته شود.

احکام فقهی، مسایل عقیدتی، تفسیر قرآن و روایات به صورت گذرا و جالب، شخصیت‌شناسی شخصیت‌های بزرگ دینی و ملی، مطالب مورد نیاز و علاقهٔ جوانان

با عنوان‌های جالب و متنوع مثل «پسرها نخوانند، دخترها بدانند»، مصاحبہ با اعضاي محل در رده‌های سنی و اجتماعی مختلف، می‌تواند برخی از موضوعات مجله محلی مسجد باشد.

مهمنترین مشکل اين طرح، مسايل اقتصادي و تأمین هزینه آن است، ولی اين مسئله قابل حل است؛ زира از يك سو می‌توان کمکهای نقدی قابل توجهی را از وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، امور مساجد و سازمان تبلیغات دریافت نمود و حتی می‌توان برای چاپ و نشر مجله، از وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی مجوز دریافت کرد و از سوی ديگر چون هیچ يك از مؤلفین، مبلغی را دریافت نمی‌کنند و با انگيزه اين که در مجلة خودشان مطلب می‌نويسند و اهل محل آن را می‌خوانند، پژوهش و نویسنده‌گی می‌کنند، هزینه‌ها به حداقل کاهش می‌يابد. بعلاوه جهت طراحی و تایپ مجله نیز معمولاً پایگاه‌های بسیج به کامپیوتر مجهز هستند و با توجه به گسترده‌گی مهارت‌های کامپیوتری، به خصوص تایپ، مشکل چندانی وجود ندارد. گذشته از این که کامپیوترهای شخصی نیز فراوان است.

به طور خلاصه همه اقدامات مجله می‌بايست براساس روحیه مشارکت و تعاون به طور رایگان انجام شود، به این ترتیب باید از امکانات حداکثر استفاده را نمود و هر کس را به اندازه توانایی‌اش در این امر شرکت داد.

در صورتی که موارد فوق محقق نگردد، تهیه مجله محلی مسجد با مشکلات جدی رو برو می‌گردد.

۱۴- کلاس‌های آموزشی

يکی از مهمترین ابعاد مسجد، مسايل آموزشی آن است. هر چند غالب جوانان از درس و کلاس گریزان هستند، ولی برگزاری برخی کلاس‌های آموزشی مورد علاقه جوانان در جلب آنان مؤثر است.

کلاس‌های آموزشی ورزشی و هنری علاوه بر این که به امکانات زیادی احتیاج ندارد، مورد علاقه و اشتیاق جوانان نیز هست. این کلاس‌ها را می‌توان در رشته‌های خیاطی، گلدوزی، گلسازی، هنرهای دستی، خطاطی و نقاشی و طراحی، عکاسی، فیلمبرداری، ورزش‌های رزمی برای خانمهای آقایان برگزار نمود. جهت افزایش سطح کمی و کیفی کلاس‌ها، هیئت امنا می‌بایست با بخش آموزش فنی و حرفه‌ای وزارت آموزش هماهنگی لازم را به عمل آورد.

برگزاری برخی کلاس‌های کمک درسی، آموزش زبان و کامپیوتر در مسجد و یا خارج مسجد ولی با برنامه‌ریزی و هماهنگی مسجد نیز ممکن است.

۵ - بها دادن به جوانان

ستایش خواهی و جلب توجه، دو نوع از خواسته‌های جوانان در عرصهٔ ذهن و عاطفه است. لذا بها دادن به جوانان عامل مهمی در راستای تأمین خواسته و جلب توجه آنان به مسجد است. البته این به معنای اختیارات زیاد و غیر منطقی جوانان و یا پذیرش هر نوع نظر و سلیقه آنها نیست. اقدامات زیر در بها دادن به جوانان قابل توجه است.

عضویت در هیئت امنا:

هیئت امنا، هیئت مدیره مسجد است که تمامی فعالیت‌های مسجد را جهت‌دهی می‌نماید، لذا عضویت یکی از جوانان متعهد و مؤمن مسجدی در هیئت امنا، بها دادن به جوانان در حد بالاست. این اقدام باید سبب ایجاد رقابت سالم و سازنده بین جوانان برای احراز این پست باشد.

مشورت و نظر خواهی:

شایسته است بزرگترها، اعضای هیئت امنا و امام جماعت برای فعالیت‌های

گوناگون مسجد، نظر جوانان را جویا شده و در صورت امکان آنها را اجرا کنند. این اقدام سبب خود باوری و احساس شخصیت در جوانان می‌شود. آنها از این که به نظر آنها در تصمیم‌گیری‌های مسجد توجه می‌شود خوشحالند و مسجد را از خود می‌دانند در نتیجه در مسجد به طور مستمر حاضر می‌گردند.

محول کردن فعالیت‌های مسجد به جوانان:

برخی از اقدامات مسجد را می‌توان به طور کلی یا جزیی به جوانان واگذار نمود. مثلاً برنامه پذیرایی مراسم به عهده جوانان باشد. این اقدام با روحیه پر شور و نشاط جوانان تناسب دارد و سبب ایجاد وابستگی به مسجد در جوانان می‌شود.

۶- تبلیغات

امروزه تبلیغات در انتقال، ترویج و حتی ایجاد یک فرهنگ در عرصه بین‌الملل، ابعاد گستره‌ای به خود گرفته است؛ با توجه به ابعاد روانی و احساسی تبلیغات و روحیه اثربخشی جوان به نظر می‌رسد، تبلیغات دینی هوشمند و حساب شده دینی، می‌تواند جوانان را در مسیر دینداری و مسجد ثابت‌قدمتر نماید.

در فضاهای آموزشی، مثل مدارس و دبیرستان‌ها، زمینه‌های مناسبی جهت تبلیغات وجود دارد. نصب پوسترها رنگی و جذاب به منظور اطلاع‌رسانی فعالیت‌های مسجد، در تابلو اعلانات از جمله این امور است. پخش جزو و بروشور در مورد مسجد در بین دانش‌آموزان مفید به نظر می‌رسد.

نصب پلاکاردهای زیبا در مورد فضیلت و آثار مسجد و نماز جماعت در مکان‌های حضور جوانان، مثل میادین ورزشی قابل توجه است. البته رفتار مسجدیان به خصوص امام جماعت مهمترین عامل تبلیغاتی است.

۷ - حضور شخصیت‌های محبوب و الگوهای جوانان در مسجد

انسان در مراحل مختلف حیات خویش به الگو نیاز دارد. البته با افزایش سن و تجربه ذهنی، تقليد به صورت آگاهانه صورت گرفته و در حیطه اراده قرار می‌گیرد. در این حال، فرد سعی می‌کند برابر شخص یا اشخاصی که به نظرش شخصیتی قابل قبول دارند، همانندسازی کند و نگرشا و ویژگی‌های رفتاری و اخلاقی آن فرد یا اشخاص را برای خود سرمشق قرار دهد.

جوان نیز یکی از خواسته‌های اجتماعی‌اش، الگو پذیری است؛ او در جامعه خواستارکسانی است که در رفتار و گفتار برای او الگو باشند.

هیئت امنا می‌بایست شخصیت‌های محبوب جوانان را در سطح شهر شناسایی کرده، آنها را به مسجد دعوت کند تا در جمع نمازگزاران حاضر شوند، یا این که اگر شخصیت بر جسته‌ای است، مراسم سخنرانی برای او ترتیب دهند. این کار با مشورت و همکاری خود جوانان، امکان‌پذیر است. مثلاً معلمان و مدیران موفق و محبوب مدارس به مسجد فرا خوانده شوند. البته این کار می‌بایست از نظر تبلیغاتی و فرهنگی به خوبی پوشش داده شود. مثلاً با نصب یک پلاکارت در جلوی درب مسجد، حضور مدیر دبیرستان در مسجد گرامی داشته شود.

گفتنی است دعوت از هنرمندان، ورزشکاران و سایر شخصیت‌های محبوب جوانان برای حضور در میان نمازگزاران، اقدام مثبتی است که با توجه به موقعیت جغرافیایی مسجد و سطح فرهنگی هر محله از فراز و نشیب و تنوع برخوردار است.

۸ - شکل ظاهری مسجد

جوانان، زیبایی و نشاط را دوست دارند و چنان‌که فضای مسجد چنین باشد، در جلب جوانان مؤثر است. نکات لازم در تطابق شکل ظاهری مسجد با این ویژگی جوان عبارتند از:

نظافت و پاکیزگی

رعایت نکات بهداشتی، نظافت و شستشوی متناوب مسجد و پاکیزه سازی ظاهر مسجد و معطر نمودن آن یکی از عوامل مهم جذب جوانان است، بعلاوه باید امکانات لازم از قبیل وسایل گرمایشی و سرماشی و امکانات رفاهی در داخل مسجد موجود باشد.

رنگ آمیزی شاد

عامل دیگر در فضا سازی روحی مسجد، رنگ است. رنگها علاوه بر آثار و ابعاد عرفانی، از نظر روحی و روانی نیز اثر داشته، سبب نشاط یا خمودگی می‌گردد. یکی از اندیشمندان در مورد تأثیر رنگ‌ها می‌گوید: رنگها در هنر، جنبه‌ای کیمیایی دارد و آمیختن آنها، خود یک هنر، مشابه کیمیاگری است... هر رنگ دارای تمثیلی، خاص خود است... نیز هر یک دارای رابطه‌ای با یکی از احوال درونی انسان و روح اوست...^(۱).

تأثیر روانی رنگ به حدی است که می‌توان به زبان ریاضی و قوانین علم فیزیک و با اندازه‌گیری میزان تشعشعات آنها تأثیر هر رنگ را سنجید. علاوه بر این تأثیر، قدرت نمادین رنگ‌ها قابل توجه است.

رنگ در، دیوار، فرش، سجاده و پارچه‌ها و پرچم‌هایی که بر دیوار نصب می‌شود، باید رنگ‌های روشن، شفاف و شاد باشد تا سبب طراوت و شادابی محیط گردد. متأسفانه امروزه در بیشترین مساجد به این عامل توجه نمی‌شود.

۱ . معماری مسجد، ج ۲، مجموعه مقالات دومین همایش بین المللی معماری مساجد، افق آینده، ص ۴۴۷ به نقل از تفسیر المیزان، ج ۲، ص ۲۹۷ به نقل از ایران پل فیروزه، حسین نصر.

برخوردها

شاید مهمترین عاملی که سبب پر شور و نشاط شدن محیط می‌شود، نحوه برخورد مسجدیان و نمازگزاران است. در این برخوردها باید علاوه بر رعایت احترامات اجتماعی، طراوت و سرزندگی خاصی موجود باشد و در قالب برخوردهای خشک، مقدس نمایی و تعصبگرا و پیر پسندانه خلاصه نگردد.

جوان با مشاهده این برخوردها در مورد حضور یا عدم حضورش در مسجد تصمیم می‌گیرد.

۹ - بیان مباهث مورد نیاز جوانان در مسجد

بعد آموزشی و معرفتی مسجد یکی از مهمترین ابعاد آن است. امام جماعت به عنوان شخصیت دینی مسجد، وظیفه آموزش و تربیت دینی نمازگزاران را برعهده دارد. امام جماعت با بیان احکام فقهی، عقیدتی، اخلاقی از روایات و آیات قرآن نظام شناختی و رفتاری اسلام را در بین نمازگزاران ایجاد کرده و گسترش می‌دهد.

در این میان توجّه به این نکته ضروری است که نیازها، علایق، خواسته‌ها و سطح فهم و فرهنگ همه افراد یکسان نیست. لذا جهت تربیت فراگیر اسلامی، می‌بایست برای هر دسته از مخاطبین و نمازگزاران مطالب مورد نیاز خودشان را بیان نمود.

جوانان در این میان از حساسیت و اهمیت ویژه‌ای برخوردارند. آنها با ذهنی پر سؤال، روحیه‌ای کنجکاو، توقعات جدید و مقاومت در قبال اوامر و نواهي، وظيفة مشکل و سنگینی را بروش مربیان دینی می‌نهند. نوع مطالب و نحوه ارایه آنها به جوانان بسیار مهم است.

۱۰ - توجه به پیش نیازها

حضور در مسجد یک رفتار دینی است که مستلزم برخی پیش نیازهاست و بدون

تحقیق آنها، نمی‌توان انتظار داشت، جوانان در مسجد حاضر شوند. بر این اساس گاهی اوقات مشاهده می‌شود، با وجود این که مسجد محل از نقاط قوت زیادی برخوردار است، ولی برخی جوانان به مسجد جلب نشده‌اند!! جوانی که مشکل اخلاقی دارد و اوقات خود را با تماشای فیلم‌های مبتذل و سیر در اینترنت و کافین‌ها می‌گذارند، اعتقاد راسخ و حقیقی به مبدأ و معاد ندارد، اهل نماز نیست، از هر راهی کسب و کار می‌نماید، دل‌بستهٔ دنیا و مظاهر آن است، دینداری را نشانه عقب‌ماندگی فکری و فرهنگی می‌داند، با موانع شناختی و رفتاری مواجه است که حضور او در مسجد تنها پس از رفع این امور میسر می‌شود.

۱۱- تشویق

تشویق، یکی از مهمترین ابزار تربیتی است که باید برای برانگیختگی، باز دارندگی و شکوفاسازی استعدادهای انسان در جهت کمال از آن بهره گرفت. نقش تربیتی و مثبت تشویق این است که نیروهای خفته آدمی را و میل به تلاش و شادابی را بر می‌انگیزاند. تشویق باید به جا، متناسب و متوازن با اصل و نوع عمل باشد و روحیات و گرایش‌ها و مرتبت وجودی فرد در آن لحاظ شود تا بیشترین تأثیر را داشته باشد.

تشویق با دو خواسته جوان تطبیق کامل دارد:

۱ . جوان ستایش خواه است.

۲ . می‌خواهد جلب توجه نماید.

آری جوان شیفته تحسین و تمجید است. به ستایش‌ها دل می‌بندد و حاضر است خود را فدای کسی کند که صلاحیت و شایستگی او را تأیید کرده و یا به تعریفش پرداخته است. او برای جلب توجه دیگران، حتی به عوامل زیان‌بخشی چون سیگار رو می‌آورد تا بتواند خود را نشان بدهد!!

تشویق جوانی که در مسجد حاضر شده است، به نحوی که با شخصیت و روحیات

او موافق باشد، پاسخی است به خواسته‌های درونی او در عرصه ذهن و عاطفه‌اش، که دوام حضور او آغاز حضور دیگران را نوید می‌دهد.

با توجه به روحیات جوان، راههای زیر برای تشویق جوانان در مسجد توصیه می‌شود:

معرفی جوان نمونه

مناسب است جوان نمونه در طول هفته یا ماه یا فصل یا سال برگزیده و معرفی گردد. این معرفی به شکل اعلام در تابلو اعلانات یا در ضمن برنامه‌های مسجد در مناسبت‌های مذهبی امکان پذیراست. به جاست قبل از اعلام، امام جماعت در مورد اهمیت جوان و جوانی در اسلام صحبت کند و از جوانی ائمه و پیامبر ﷺ یا علماء و عرفاء، حکایتی را نقل نماید. سپس هدیه‌ای به رسم یادبود به او داده شود.

جایزه ویژه

برخی جوانان در مدت خاصی پا به مسجد گذاشته و در آن ثابت‌قدم می‌شوند. بهتر است این فرصت را غیمت شمرده و برای تداوم حضور او جایزه ویژه‌ای را تهیه نمود. مثلاً جوانی در ماه رمضان، در مراسم نماز جماعت، سخنرانی دینی، دعا، نیایش و مراسم شب‌های قدر به طور منظم و فعال حضور داشته است! بهتر است چنین فردی در عید فطر در میان نمازگزاران نماز عید، مورد تشویق قرار گیرد و به عنوان جوان نمونه، معرفی شود.

۱۲ - تقویت پایگاه‌های بسیج

بسیاری از جوانان از مراکزی که ماهیت دینی دارند و به قصد تغییر و تأثیر بر جوانان فعالیت می‌کنند، استقبال نمی‌کنند. جوانان از محیط‌های خشک و رسمی،

با قوانین متعدد، چندان راضی نیستند و مکانی را می‌طلبند که آزاد باشند! با توجه به فضا و محتوای با نشاط بسیج، به نظر می‌رسد، محیط جوان پسندانه بسیج، در جلب جوانان به مسجد مؤثر باشد. در بسیاری از موارد جوانان ابتدا جذب بسیج و سپس در مسجد حاضر می‌شوند، از این رو شایسته است، پایگاه‌های بسیج از جهت امکانات و موقعیت تقویت گردد تا زمینه‌های بیشتری را برای جلب و هدایت جوانان به وجود آورند.

۱۳- ایجاد تشکیلات مخصوص جوانان

مسجد برای جلب جوانان، می‌بایست اقدامات گوناگونی را در جنبه‌های مختلف انجام دهد. جهت هر چه بهتر انجام شدن این اقدامات می‌بایست دفتری به نام دفتر جوانان در مسجد تشکیل شود تا اقدامات گوناگون در مورد جوانان را به طور منسجم، هدایت و سرپرستی نماید. مسئول این دفتر بهتر است همان جوان متعهد و مسجدی باشد که عضویت هیئت امنا را دارد.

تشکیل چنین دفتری، این احساس را در جوانان تقویت می‌کند که مسؤولین مسجد، به جوانان احترام می‌گذارند و برای آنها جایگاهی در مسجد تعریف شده است. این دفتر برنامه‌ریزی و اجرای کلیه امور فرهنگی، آموزشی و عبادی جوانان را بر عهده دارد و پاسخگوی جوانان مراجعه کننده خواهد بود. در تابلو اعلانات این دفتر اطلاعیه‌ها و نکاتی مربوط به ویژگی‌ها، نیازها، چالش‌ها، آسیب‌ها، مصلحت‌ها و امور مشاوره‌ای جوان قابل نصب است. تنظیم و نشر بروشور در مورد جوانان از دیگر اقدامات این دفتر است.

مدیریت مسجد

■ نورالله حیدری

□ چکیده

نگارنده نخست نقش مدیریت را چنین بازگو نموده؛ مدیریت که عده‌ای آن را ذاتی و عده‌ای دیگر آن را اکتسابی می‌دانند و بر همین اساس آن را هنر و یا علم و دانش خاصی تعریف می‌کنند. در یک تعریف جامع‌تر آمیزه‌ای از علم و هنر محسوب شده، که از ادوار گذشته بشری تا عصر حاضر به اقتضای هر زمان مورد توجه ابناء بشر بوده و در عصر کنونی به یکی از ضروری‌ترین نیازهای بشریت مبدل گریده، بطوری که یکی از مولفه‌های بسیار مهم که جوامع مختلف را برابر دیگری برتری می‌دهد نحوه و میزان نگرش و کاربرد شیوه‌های مدیریت است.

امروزه عنصر مدیریت شایسته بر منابع مادی و هدایت بیروی انسانی، محور رشد و بالندگی معرفی می‌شود که حتی در یک شرایط نابرابر مادی و طبیعی، مدیریت صحیح و موثر، عامل تعیین‌کننده در تعالی و ترقی جامعه محسوب می‌شود آنگاه در مورد ساختار پیشنهادی مدیریت مسجد؛ مدیر اصلی مسجد را امام جماعت آن دانسته و او را به همراه هیئت امناء مسجد که متشكل از افراد متدين، علاقه‌مند و خوش اخلاق هستند کادر رهبری مسجد معرفی و مسئول پایگاه بسیج مسجد، هیئت مذهبی، مسئول کانون

مسجد و خادم مسجد را به آن افروده و در پایان بر ویژگی‌های شخصیتی و توانایی‌های علمی و مدیریتی امام جماعت، تقسیم وظایف بین هیئت امنا و مسؤول بسیج و بر وجود یک خواهر به عنوان مسؤول امور خواهران و یک جوان به عنوان مسؤول امور جوانان تأکید نموده است.

مقدمه

مدیریت که عده‌ای آن را ذاتی و عده‌ای آن را اکتسابی می‌دانند و بر همین اساس آن را هنر و یا علم و دانش خاصی تعریف می‌کنند، در یک تعریف جامع‌تر آمیزه‌ای از علم و هنر محسوب شده که از ادوار گذشته بشری تا عصر حاضر به اقتضای هر زمان مورد توجه ابناء بشر بوده و در عصر کنونی به یکی از ضروری‌ترین نیازهای بشریت مبدل شده است به طوری که یکی از مولفه‌های بسیار مهم که جوامع مختلف را بر دیگری برتری می‌دهد، نحوه و میزان نگرش و کاربرد شیوه‌های مدیریت است.

بدون تردید وجود عنصر هدایت مؤثر نشانگر آن است که با وجود یک مدیریت کارآمد و اثر بخش، جامعه و مجموعه انسانی از حضیض فقر و وابستگی به اوج شکوفایی و استقلال صعود و با فقدان آن، جامعه به سرشاری انحطاط سقوط می‌کند.

شاید روزی وجود منابع مادی، مالی و طبیعی به عنوان محور رشد و بالندگی فرد و جامعه محسوب می‌شد، ولی امروزه عنصر مدیریت شایسته برای هدایت منابع مادی و نیروی انسانی، محور این رشد و بالندگی معرفی می‌شود که حتی در یک شرایط نابرابر مادی و طبیعی، این مدیریت صحیح و مؤثر است که عاملی تعیین‌کننده در تعالی و ترقی جامعه است.

گرچه قاطبه اصحاب قلم و اندیشه، تلاش می‌کنند پیدایش چنین دانشی را مانند بسیاری از دانش‌های دیگر، به مغرب زمین منسوب سازند و ملت‌های شرقی را دنبال رو آنان معرفی کنند، ولی طریق انصاف نشان می‌دهد، زایش و پیدایش غالب دانش‌ها،

در شرق عالم بوده و مغرب زمین در قرون اخیر در کاربست و کاربردی کردن مواردی از آنها، قدمهای چشمگیری برداشته است.

بدون شک اهتمام آنان قابل تحسین و تقدير است، ولی باید بدانند که اگر معارف شرقی را نمی‌گرفتند، هرگز به این جایگاه صعود نمی‌کردند. غنی‌ترین معارف مدیریتی در متون ناب اسلامی وجود دارد، ولی متأسفانه سستی، غفلت و خودباختگی مسلمانان از یک طرف و سیطره سیاه استعمارگران متجاوز از طرف دیگر، باعث غارت یا محبوس شدن این معارف در کتابها و دور شدن آنها از متن زندگی مردم گردیده است.

به هر حال مدیریت ریشه در فرهنگ اصیل اسلام دارد و این بدین خاطر است که این علم و هنر، یک عنصر حیاتی برای حیات و بقاء جوامع است. بر این اساس مدیریت صحیح بر مسجد که مشکل از مجموعه‌ای انسانی با ویژگی‌های معنوی و مستعد است، می‌تواند به عاملی کم‌نظیر در رونق بخشی به مساجد دوران معاصر بدل شود.

ساختمار پیشنهادی مدیریت مسجد

مدیریت کامل و حقیقی در یک مسجد، وابسته به حضور فعال و دائمی یک روحانی و عالم واقعی است. مسجد بدون امام جماعت شایسته از نظر دین، اخلاق و علم لازم، همچون خانه‌ای بدون مدیر است.

روحانی به همراه هیئت امنای مسجد که مشکل از افراد متدين، علاقمند و خوش اخلاق هستند، قادر رهبری مسجد را تشکیل می‌دهند.

می‌توان به این جمع، مسؤول پایگاه بسیج مسجد، مسؤول هیئت مذهبی، مسؤول کانون مسجد و خادم مسجد را نیز اضافه نمود.

هر کدام از این افراد باید بر اساس شرح وظیفه‌ای که نهاد متولی امور مساجد کشور تدوین می‌کند، زیر نظر روحانی مسجد یا قائم مقام او فعالیت کنند.

عنوانی وظیفه هر کدام از این افراد را می‌توان در محورهای کلی زیر بیان کرد:

۱. روحانی مسجد: رهبر و مدیر مسجد.
۲. مسؤول بسیج مسجد یا یکی از اعضای توانمند و عالم هیئت امنا: قائم مقام مدیریت.
۳. مسؤول کانون مسجد: مسؤول امور فرهنگی.
۴. یکی از اعضای هیئت امنا: امور مناسبت‌ها (تبليغات).
۵. یکی از اعضای هیئت امنا: امور مالی و تدارکات.
۶. یکی از اعضای هیئت امنا: امور سیاسی.
۷. یکی از اعضای هیئت امنا: امور ساختمان و تعمیرات و توسعه.
۸. خادم مسجد: مسؤول امور نظافت و پاکیزگی و بهداشت مسجد.
۹. یک نفر خواهر: مسؤول امور خواهران مسجد.
۱۰. یک جوان شایسته: مسؤول امور نوجوانان و جوانان مسجد.

وظایف پیشنهادی مدیران مسجد

۱- شرایط و وظایف روحانی مسجد

در عصر ما که به یمن نظام مقدس جمهوری اسلامی، اسلام عزیز که در طی قرون متماضی آن را از صحته زندگی اجتماعی به حاشیه رانده بودند، به همت رادردی کمنظیر از سلاله پاک زهای مرضیه یعنی حضرت امام خمینی ره به حاکمیت کامل سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و... در کشور اسلامی ایران و ابهتی شایسته در عرصه‌های جهانی انجامید، نقش روحانیت و انتظارات مردم، بسیار با زمان گذشته متفاوت است. لذا شخصیت و منش رفتاری، اخلاقی، فرهنگی و سیاسی روحانی و نحوه انجام رسالت و فعالیت او مورد بحث است.

در خصوص شخصیت و منش، روحانی باید شخصیتی مردمی، با سواد و آگاه به زمان باشد و در خصوص انجام وظایف، عواملی چند مؤثرند:

۱. حضور منظم و دائمی وی.
۲. اقامه نماز غیر طولانی و صحبت کوتاه و با جاذبه و جدید و منظم.
۳. پرسش و پاسخ برای جماعت مسجد هر چند وقت یک بار.
۴. تشریح فلسفه احکام الهی و ثمرات دنیوی و اخروی آنها برای مردم.
۵. فکر و برنامه ریزی برای جذب همسایگان مسجد و دعده و حساسیت و تدبیر نسبت به خلوت یا حضور مردم.
۶. شناسایی افراد و نمازگزاران با ویژگی های خاص هر یک و بهره جستن از توان آنها.
۷. مراجعت به محل کار نمازگزاران و حتی کمک به آنان هر چند وقت یک بار.
۸. عبادت بیماران نمازگزار.
۹. شرکت در مجالس مختلف مردم اعم از شادی یا مصیبت.
۱۰. آشنایی به سیره و سنت نبوی و علوی و انجام آنها در حد توان.

۱۱ - وظایف قائم مقام مدیریت مسجد

انجام وظایف دهگانه روحانی مسجد در موارد لزوم به فراخور توان و پاسداری از امنیت و دفاع از ارزشها به تناسب مسؤولیت بسیجی خود، از وظایف قائم مقام مدیریت مسجد می باشد.

۱۲ - وظایف مسئول امور فرهنگی مسجد

ترتیب دادن مباحث منظم برای خواهران، جوانان و بزرگترها و دانشآموزان، تشکیل کلاسهای قرآن، عربی، تقویتی برای دروسی مانند زبان خارجه انگلیسی، ریاضی و... برای تقویت دروس مدرسه از وظایف مسئول امور فرهنگی مسجد است. امور فرهنگی مسجد، می تواند ضمن برنامه های عمومی از جمله برپایی سنت

قرائت قرآن کریم، در هر شب در هنگام نماز جماعت مغرب و عشا و یا مسابقات مختلف، به تفکیک برای هر جنس و رده سنی و شغلی مختلف، برنامه داشته باشد. بار مالی حرکت‌های فوق را می‌توان با استفاده از معلمین متدين و بسیجی که با تخفیف لازم تدریس می‌کنند و دریافت شهریه مناسب از افراد و کمک از طریق نهادهای فرهنگی استان و یا درآمدهای مسجد که مغازه‌های تجاری دارند تأمین کرد. برای سایر اقسام همچون کشاورز، کسبه، کارگر و... نیز آموزش‌های مفید در نظر گرفته شود. همچنین در یک برنامه منظم از مسئولان مختلف فرهنگی استان، شهرستان، شهر و محله دعوت به عمل آید تا پاسخگوی سوالات مختلف نمازگزاران در مسجد باشند. همچنین وجود یک کتابخانه غنی و روزنامه‌های مختلف در آن در داخل مسجد بسیار مؤثر است.

۱۴ - وظایف مسؤول امور تبلیغات و مناسبت‌ها

دعوت از افراد هنرمند و علاقمند، ایجاد جاذبه لازم برای جذب افراد به مسجد، استفاده از ابزار و رسانه‌های صوتی و تصویری، برگزاری مناسبت‌های مختلف در مسجد از وظایف مسؤول امور تبلیغات و مناسبت‌ها است.

نکته بسیار مهم آن است که از یک سو با عنایت به لحاظ گسترش حجم رسانه‌های تبلیغی، تلویزیون، رایانه، اینترنت و سایر رسانه‌ها، برنامه جشن‌ها و مناسبت‌های مسجد باید به حدب جذاب باشد که انگیزه حضور در مسجد فراهم شود و از سوی دیگر، مناسبت‌ها حتی المقدور از حالت کلیشه‌ای و تکراری خارج شود و با تغییر دکور و جایگاه مراسم و سخنران و برنامه‌ها و عوامل اجرا و تأثیر آنها در رفع مشکلات مسجد و محله حالتی جذاب به آنها داده شود.

۵ - وظایف امور مالی و تدارکات مسجد

تأمین امکانات و هزسنۀ مناسبت‌ها، برنامه‌های طویل المدت فرهنگی، و مخارج مختلف بهداشتی، سوختی و نگهداری مسجد و... تهیۀ منابع مطمئن و دائمی مالی و اتخاذ تدابیر لازم برای کسب در آمد به شکل ممکن شرعی از اهم وظایف مسؤول امور مالی و تدارکات مسجد است.

فعالیت چشمگیر و مؤثر سایر بخش‌های مسجد، به فعالیت‌های امور مالی وابسته است. از جمله اموری که می‌توان در تأمین منابع مالی انجام داد:

۱. شناسایی افراد خیر محل برای مقرر کردن، یک منبع دائمی مالی برای مسجد.
۲. بهره‌برداری مناسب و حتی تبدیل بخش‌هایی از مسجد به امور درآمدزا با رعایت حرمت مسجد و لحاظ کردن مسایل شرعی.
۳. افتتاح شماره حساب برای مسجد و اعلام آن.
۴. دریافت وجوهی از افراد که مراسم خود را در مسجد، بر پا می‌کنند.

۶ - وظایف مسؤول امور سیاسی مسجد

بالا بردن آگاهی و معرفت سیاسی اشار مخالف مردم، تبیین مفهوم واقعی سیاست و آشکار نمودن شگردهای سیاست‌بازان داخلی و خارجی، تحلیل وقایع و رویدادهای سیاسی، ارایه اخبار سیاسی در تابلو اعلانات داخل مسجد، معرفی خدمتگزاران گمنام، تشریح ابعاد سیاسی اسلام و برنامه‌های دشمنان انقلاب به‌طور مستند، ارایه سلسله مباحث سیاسی با دعوت از سخنرانان به منظور حفظ گوهر ناب و بی‌بدیل حکومت اسلامی، و جلوگیری از تبدیل آن به یک نظام سکولار از وظایف مسؤول امور سیاسی مسجد است.

متأسفانه اسم امور سیاسی و اشتغال به آن، بد نام شده، در عرف جامعه نوعی گناه

و انحراف تلقی می شود! امام امت، با این تفکر که تدین را با سیاست در تضاد می بیند، مبارزه نمود و بر گفتار نفر شهید آیت الله مدرس که سیاست ما عین دیانت ماست و دیانت ما عین سیاست ماست، در گفتار و عمل تأکید نمود.

در شرایط کنونی کشور فعالیت سیاسی مساجد یک ضرورت حیاتی است! امروزه وجود یک مسجد آشنا به سیاست و دارای یک برنامه سیاسی می تواند پشتیبان محکمی برای نظام اسلامی باشد و در جهت شباهزدایی، رفع اتهامات، ختشی نمودن شایعات و مباحث بی مبنای نسبت به نظام، روحانیت و حزب الله، گامهای مؤثری بر دارد.

۷ - وظایف خاده مسجد

نظافت و امور بهداشتی مسجد، عطرآگین نمودن و زیبا سازی، توأم با مهربانی و عطوفت با جوانان و نوجوانان و رعایت اخلاق اسلامی از وظایف خادم مسجد است.

۸ - وظایف امور خواهران مسجد

انجام کلیه امور خواهران و سهیم ساختن آنان در انجام کارهای مسجد با رعایت حدود شرعی از وظایف امور خواهران مسجد است.

برای تحقق این امر می توان با انتخاب یک خواهر علاقمند و توانا، از نقطه نظرات زنان در این زمینه مطلع شد.

۹ - وظایف امور نوجوانان و جوانان مسجد

جذب، نگهداشت و تربیت سازنده و اسلامی نوجوانان و جوانان و برنامه ریزی خاص برای آنها از وظایف امور نوجوانان و جوانان مسجد است.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در شرایط کنونی جهان که افراد در محاصره اطلاعات و شیوه‌های رنگارانگ برای جذب و سرگرمی هستند، مسجد بدون مدیریت و برنامه‌ریزی صحیح، نمی‌تواند صرفاً با نصیحت و حرف، زمینه جذب و نگهداشت آحاد جامعه را فراهم کند.

در پایان تذکر این نکته لازم است که با تأمین منابع مالی و ارایه برنامه‌های جذاب و مفید، می‌توان مساجد را رونق بخشید.

امید که با الطاف خداوند تبارک و تعالی و برنامه‌ریزی نهادهای ذیربیط، مساجد کشور در هر کوی و برزن از درخشش و تابندگی در ابعاد مختلف بهره‌مند شوند.

فروع مسجد « ۲ »

٣٥٨

نظام آموزشی مساجد

■ علی رضایی بیرجندی

■ چکیده

در این مقاله ابتدا به تاریخچه آموزش در مساجد پرداخته شده است که از ابتدای آیین اسلام بر عهده مساجد بوده است و آن را نه یک امر اتفاقی، بلکه به عنوان یکی از اهداف اصلی پیامبر ﷺ از ساخت مسجد تلقی نموده است و یادآور می‌شود که در زمان حیات پیامبر ﷺ نه مسجد فعال بوده است که از همگی به عنوان مدرسه استفاده می‌شده است سپس به تشكیل حلقه‌های علمی در مساجد و نظام آموزشی مساجد توجه نموده و موارد ذیل را مستند به بحث می‌گذارد: ۱ - آداب آموزش؛ ۲ - زمان آموزش؛ ۳ - شیوه آموزش؛ ۴ - شیوه ارزیابی؛ ۵ - موضوعات درسی؛ ۶ - انتخاب استاد؛ ۷ - گواهینامه؛ ۸ - شیوه کاریابی؛ ۹ - معاش استادان؛ ۱۰ - هزینه دانشجویان.

سپس به موقعیت علماء در جامعه و مساجد و علوم جدید می‌پردازد و ضمن توجه به جایگاه علوم جدید از منظر قرآن و روایات به بررسی علل کاهش تولید علم پرداخته آن گاه با اشاره به انقلاب اسلامی ایران می‌نویسد:

انقلاب اسلامی ایران که حرکتی اصیل بر مبنای قرآن و روایات اهل‌بیت علیهم السلام می‌باشد دین را با همه جامعیتش به صحنه آورده هم اینک وقت آن رسیده است که تدبیری اندیشیده شود تا مساجد نیز نقش خود را به تمام کمال از جمله در ارتباط با مسئله

آموزش ایفانمایند. از این رو با توجه به اهمیت استان تهران و نقش الگوسازی آن برای سایر نقاط ایران و جهان طرح مراکز آموزشی مساجد در استان پیشنهاد می‌گردد که در این تلخیص فقط به ذکر اهداف می‌پردازیم.

اهداف

- فعال شدن مساجد و افزایش کارکردهای آنها.
- بازیابی نقش مؤثر ائمه جماعات در جامعه به عنوان معلمان فرهیخته.
- استفاده بهینه از امکانات مساجد و فضاهای معنوی موجود.
- مقابله با تهاجم فرهنگی دشمنان و پاکسازی جامعه از آسیب‌های فرهنگ بیگانه.

مقدمه

مسجد مرکز آموزشی

از روزهای نخستین ساخت مسجد، آموزش با مسجد ارتباط تنگاتنگی داشت. زیرا فراگیری آموزه‌های وحیانی که اسلام مشوق یادگیری آنها بود، در مساجد صورت می‌پذیرفت؛ حفظ و درک آیات قرآن، نقطه آغاز آموزش بود و پس از قرآن، مطالعه و یادگیری سخنان گرانبهای پیامبر ﷺ از طریق مساجد انجام می‌شد. براین اساس تبدیل مسجد به اولین مدرسه مسلمانان، یک رویداد اتفاقی نبود، بلکه پیامبر ﷺ می‌خواست که مسجد، به مرکز مهم آموزش در جامعه اسلامی تبدیل گردد از این رو فرمود:

«کسی که به منظور یاد دادن یا یادگرفتن وارد مسجد می‌شود، مانند مجاهدی است که در راه خدا نبرد می‌کند». (۱)

اراده نبوی در تبدیل مسجد به مرکز آموزش، به گونه‌ای بود که ایشان اغلب اوقات خود را در مسجد صرف تعلیم مردم می‌کرد. پیامبر ﷺ در مسجد می‌نشست

۱. الموطأ، ابن مالک، ص ۵۶.

و مردم را به امور دینی و سعادت دنیوی هدایت می‌کرد.

تاریخ نویسان در این باره چنین می‌نویسنند:

«پیامبر ﷺ خود به تدریس می‌پرداخت و دوستان حضرت نیز مرتب از جلسات درس بازدید می‌کردند و اگر نقصی در آنها مشاهده می‌کردند، فوراً آن را اصلاح می‌کردند». (۱)

دستورهای صادره در مسجد، فقط منحصر به مردان نبود؛ بلکه زنان مسلمان نیز اجازه رفتن به مسجد داشتند، آنان به سخنان پیامبر ﷺ گوش می‌دادند و در مواردی از آن حضرت سؤال می‌کردند.

افزون بر مسجد النبی، در مساجد دیگر نیز برای تدریس حضور می‌یافت، مسجد قبا که از مدینه چندان فاصله نداشت، محلی بود که پیامبر ﷺ گاه به آنجا رفته و از مجالس درس آن مسجد بازدید می‌کرد. (۲)

به طور کلی، پیامبر ﷺ آگاهانه و برای این که مسجد محل مهمی برای آموزش مسلمانان باشد، راه را هموار کرد. در دوران حکومت پیامبر ﷺ در مدینه، آن حضرت به امر تعلیم و تربیت، توجه فوق العاده‌ای مبذول داشت و در این کار از نفوذ شخصیت خود استفاده می‌کرد. پیامبر ﷺ وقت زیادی را به امر تدریس اختصاص داده بود وی مرتب برای همراهان و پیروان خود صحبت می‌کرد، جلسات سخنرانی بعد از اقامه نماز تشکیل می‌شد و سخنان وی در باره مذهب و امور دنیوی بود. (۳)

تعلیمات پیامبر ﷺ در مسجد، تنها در مدینه ارایه نمی‌شد!

فکری با استفاده از نوشه‌های غزالی می‌گوید که چند نفر از یاران پیامبر ﷺ

۱ . Hamidullah, M. Educational System In The Time Of The Prophet ,

Isamic 55 Clture 13 (January 1939)

۲ . مناهل العرفان فى علوم القرآن، زرقانی، ج ۱، ص ۳۱۴ .

3 . Semaan, K. L, Educational In islami, fram The jahiliyyah to Ibm khaldun,

The Muslim World 56 (july 1996) ; 192

در زمان حیات ایشان در مسجد قبا به تدریس اشتغال داشتند.^(۱)

مدارک نشان می‌دهد که در حدود نه مسجد در زمان پیامبر ﷺ بر پا بود، هر یک از این مساجد فعالانه به عنوان مدرسه انجام وظیفه می‌کردند.^(۲) و معلمان مخصوص به خود داشتند.

بعد از رحلت پیامبر ﷺ نیز ارتباط مسجد و آموزش به قوت خود باقی ماند. پس از مرگ پیامبر ﷺ، شوندگان مشتاق مسلمان، بعد از مراسم نماز به دور اصحاب او حلقه می‌زدند و به گفته‌های آنان که اعمال و کردار پیامبر ﷺ را بازگو می‌کردند، گوش فرا می‌دادند و بعد از مدتی اصحاب پیامبر ﷺ اولین معلمان جامعه مسلمانان شدند و مسجد کلاس درس آنان شد.^(۳)

از آن هنگام تا کنون، مسجد موقعیت مهم خود را به عنوان مرکز آموزش و مرکز عبادت حفظ کرده است، این نقش دوگانه مسجد در زمان امویان، عباسیان و دیگر خاندان‌های حکومتی بدون تغییر باقی ماند.^(۴)

در واقع، با توسعه اسلام، مساجد نیز توسعه یافتند و دستورهای مربوط به مذهب و امور دنیوی در آنجا صادر می‌شد. در سراسر دنیای اسلامی، آموزش‌های ابتدایی و مطالعات پیشرفته در مساجد برقرار بود، بعضی از مساجد که وظیفه مدرسه را ایفا می‌کردند، به صورت مناطق آموزشی درآمدند و دانشپژوهان و دانشمندان بزرگی را به سوی خود جلب کردند: «می‌بینیم که ابوالزنیت از مسجد مدینه خارج می‌شود و شاگردان او مانند قراولانی که در اطراف سلطان خود گرد آمده‌اند او را احاطه و یکی درباره مذهب، دیگری راجع به ریاضیات و سومی در مورد معنای یک شعر پرسش

۱ . مسجد القاهره و مدارسه، احمد فکری، ج ۲، ص ۱۴۳ .

2 . Hamidullah, M. Educational System In The Time Of The Prophet, Islamic. P.55

۳ . تاریخ دانشگاه‌های بزرگ اسلامی، ص ۵ .

۴ . همان، ص ۹ .

ونفر چهارم نیز در باره سنت پیامبر یا مسئله و مشکل دیگری مطلبی را عنوان می‌کند.^(۱)

حلقه‌های علمی در مساجد

اساس آموزش مسجد را حلقه‌ها و دایره‌های درسی تشکیل می‌داد که در اسلام آنها را «حلقة العلم» یا دایره آموزشی می‌نامیدند، کلمه حلقة به مفهوم شیء کروی و گرد است، به این ترتیب دستورهای مسجد با سیستم «حلقة» اقتباس از جلسات حکومتی بود که معمولاً به شکل حلقه‌وار دور میزی می‌نشستند؛ در این جلسات معلم بر روی پایه، بالش یا صندلی می‌نشست و بر دیوار یا ستونی تکیه می‌داد، از طرف دیگر، دانش‌آموzan در ردیف‌هایی به شکل نیم دایره در جلوی استاد قرار می‌گرفتند. به این ترتیب، حلقة در واقع دایره کامل نبود، چون نمی‌توان قبول کرد که شاگردان پشت سر معلم بنشینند، تعدادی از مساجد بیش از یک حلقة و بعضی دیگر، مخصوصاً مساجد بزرگ، حلقه‌های زیادی داشتند.^(۲)

ابن‌بطوطه سیاح مشهور در مسافرت خود به دمشق می‌نویسد که پانصد دانش‌آموز و طلبه در مسجد اموی در حلقه‌های علمی شرکت و از جیره‌های رایگان روزانه استفاده می‌کردند.^(۳)

در سال ۱۴۹ هـ / ۷۶۶ م، مسجد «منصور» در بغداد به دست خلیفه ابو جعفر المنصور بنا و بعدها توسط هارون الرشید تزیین شد و توسعه یافت، این مسجد یکی از مهم‌ترین مراکز آموزشی در خاورمیانه بود، این مسجد با دارا بودن بین چهل تا پنجاه حلقة علمی، مرکز و مقصود دانشمندان و دانش پژوهان بود.

دانشمندی به نام خطیب بغدادی از علمای قرن ۴، نقل می‌کند در زیارت مسجد الحرام از خداوند سه چیز طلب کرد که یکی از آنها این بود که بتواند در مسجد منصور

1 . Educational System In The Time Of The

2 . Ahmed, Munir - ud- din, Muslim Era, p. 52

3 . Totah, Khalil A. The Contribution of the Arabs to Education, p. 43

به تدریس پردازد.^(۱)

تاریخ و همچنین تحقیقاتی که از آموزش مسلمانان عمل آمده است نشان می‌دهد که حلقه‌های علمی چگونه بوده‌اند. در اکثر مساجد، حلقه‌های علمی در حیاط مساجد تشکیل می‌شدند و این جلسات از محل عبادت دور بودند تا مزاحم مردم نشوند. در نزدیکی هر حلقه، ستونی بود که معلم نشسته یا ایستاده بر آن تکیه می‌داد، ستون و اطراف آن که به نامهای «زاویه» یا «رواق» نامیده می‌شد، بزودی محل و مرجعی برای حلقه شد.

بعد از مدتی این نقاط به نام معلم خود نامیده می‌شد به خصوص اگر او فرد مشهوری بود^(۲)؛ در مواردی نیز این رواق‌ها به نام محل یا مملکتی که طلبه‌ها از آنجا می‌آمدند نامیده می‌شد و این نام‌ها در جامع الازهر مشاهده می‌شود.

نظام آموزشی در مساجد

نظام آموزشی که در مساجد اعمال می‌شد، از نوع ساده آن بود، در این قسمت به اهم موارد این نظام اشاره می‌شود:

۱- آداب آموزش

هیچ نوع شرطی برای دانش آموزان وجود نداشت؛ هر فرد در پیوستن به حلقه مورد انتخاب خود تشویق می‌شد، اما در بعضی از مساجد، جلب رضایت استاد برای پیوستن لازم بود.^(۳)

۱. التربية الإسلامية و فلاسفتها: صص ۸۴ و ۸۵.

۲. مسجد القاهره و مدارسه: ج ۲، صص ۱۴۴-۱۴۵؛ حضرت محمد^(۹) بر کنار ستون توبه در مسجد مدینه می‌نشستند و اصحاب شان گردانی شدند و به تعلیمات پیامبر گوش جان می‌سپردند. ر. ک: ابن آشور، محمد الطاهر، الیس الصبح بقرب، المصرف التونسي للطبع، تونس، ۱۹۶۷، م، صص ۴۳-۴۴.

3 . The Educational System Of The Muslims In The Middle Ages, p 448

هنگامی دانش آموز وارد مسجد می شد، کفشهای خود را در می آورد، آنها را در قرار می داد و سپس بر روی زمین که معمولاً از حصیر یا زیلو پوشانده می شد، در حلقه می نشست.^(۱)

در اکثر این دواير ترتیب نشستن دانش آموزان به ترتیب مقام علمی آنان بود؛ دانش آموز هر چه پیشرفته بود، به همان اندازه نزدیکتر به استاد می نشست و پیشرفته ترین دانش آموز پهلوی معلم می نشست، دانش آموزان وقت نیز مجاز با نشستن پهلوی استاد بودند و در بعضی از مجالس درس، محل مخصوصی برای دانش آموزان میهمان اختصاص داشت.^(۲)

۴- زمان آموزش

مجالس درس بعد از نماز صبح آغاز می شد و تا نماز ظهر ادامه می یافت و اگر معلم متصلی مجلس درس می بود، قبل از نماز صبح و بعد از نماز ظهر نیز جلسات درس تشکیل می یافت^(۳)؛ زمان درس از یک تا دو ساعت طول می کشید و همیشه در موقع نماز تعطیل می شد و هیچ قانون مشخصی برای زنگ تفریح وجود نداشت؛ جلسات درس در روزهای تعطیل مذهبی تشکیل نمی شدند.

تعطیلات درازمدت، بستگی به نتیجه تحصیلات دانش آموز داشت، بعضی معلمان همه روزه تدریس می کردند و بعضی ها هفتاهی یک بار جلسه داشتند. «عنبری» فقط در روزهای جمعه درس زبان و لغت شناسی داشت در صورتی که «براوی»، روزانه بیش از یک مرتبه به تدریس می پرداخت.^(۴) بعضی معلمان موضوعات متعددی را تدریس می کردند؛ شافعی بعد از نماز

1 . The Contribution Of The Arabs to Educational, p 26

2 . Nakosteen. Medhi History of The Islamic Origins of Western, p. 45

3 . Muslim Education, In The Middle Ages. p 93

4 . The Educational System Of The Muslims In The Middle Ages, p 44

صبح، قرآن، بعد از طلوع خورشید حدیث و بعد صرف و نحو، شعر و شاعری و علوم تدریس می‌کرد و ظهر به خانه برمی‌گشت.

۱۱- شیوه آموزش

تدریس در حلقه با مراسم ساده و براساس تقوا و فضیلت آغاز می‌شد، معلم همیشه کار خود را با تمجید و تکریم خدا و با درخواست یاری و هدایت مردم آغاز می‌کرد و سپس به درس خود می‌پرداخت، او مطلب را از نوشتۀ آماده‌ای که توسط خود او یا استاد دیگری آماده شده بود، قرائت می‌کرد و ضمن قرائت متن، آن را شرح و توضیح می‌داد؛ این مراحل معمولاً با توضیح مجلس از مطلب آغاز می‌شد و سپس با ارتباط دادن مطلب تازه به درس قبلی نوعی مداومت به درس می‌داد و نهایتاً به شرح نکات دشوارتر می‌پرداخت.

معلم ضمن ارایه و تدریس مطلب، پی در پی و با احترام از نوشتۀ‌ها و مطالب نویسنده‌گان دیگر نام می‌برد و هرگز از همکاران خود به بدی یاد نمی‌کرد، در واقع در تمام مجالس درس نوعی فضای مشابه بود که به جلسات درس، نظم و هماهنگی می‌داد. «توتا» با استفاده از نوشتۀ‌های غزالی این عناصر نظم‌دهنده را از طرف آن دانشمندان مشهور چنین می‌نویسد:

الف) معلم باید با دانش آموzan همدردی و با آنان طوری رفتار کند که گویا فرزندان او هستند.

ب) اخلاق و روش پیغمبر ﷺ باید مراعات شود و برای آموزش و یاد دادن نباید متوقع اجرت و پاداش بود.

ج) با دانش آموزان باید بی‌ریا بود و نباید به آنان قبل از داشتن استحقاق، مقام و رتبه علمی داد.

د) دانش آموزان باید نصیحت و ترغیب و برای رفتار بد توبیخ شوند.

ه) نباید به معلمان دیگر در مقابل دانش آموزان بی احترامی کرد.

و) نباید به تدریس مطالبی پرداخت که بیش از فهم و درک دانش آموزان است.

ز) عمل معلم باید با گفته‌های او مطابقت داشته باشد و نباید رفتار او مغایر گفته‌هایش باشد.

به علت نبودن کتاب، معلم مجبور بود با در نظر گرفتن اهمیت متن تدریس شده، همه متن یا قسمتی از آن را برای دانش آموزان املاکند و زمانی که املا گفتن ضروری بود، معلم متن مورد نظر را تا حد ممکن آرام می‌گفت، تا دانش آموزان اشتباہ نتویسنند، دفترهای دانش آموزان به طور مرتب از طرف معلم بازدید و اشتباههای آنها اصلاح و استفاده از آن مطالب برای یاد دادن به دیگران تأیید می‌شد، علاوه بر املا، معلم به دانش آموزان توصیه می‌کرد که تمام یا قسمتی از مطالب بیان شده را حفظ کنند؛ در واقع در میان اصولی که برای قبولی و تأیید دانش آموزان لازم بود، اصل حفظ کردن مطالب و بیان آنها بدون مراجعه به متن بود و کیفیت و طرز بیان نیز تأثیر داشت.

۴ - شیوه ارزیابی

به رغم نفوذ و احترامی که معلمان در میان دانش آموزان داشتند، مقام علمی آنان اغلب آزمایش می‌شد و دانش آموزان مجاز به این کار بودند و حتی تشویق می‌شدند که سوال‌هایی مطرح کنند و در باره آن چه که یاد گرفته‌اند، به بحث و گفتگو پردازنند، به شرطی که برای مخالفت خود مدرک و گواهی داشته باشند.

اگر معلمی به بی‌اطلاعی خود اعتراف می‌کرد، مورد احترام و تکریم بود. زیرا به گفته برخی اگر کسی مطلبی را نداند و به ندانستن خود معترض باشد، در واقع نصف مطالب را آموخته است.

این گونه بحث و گفتگوهای آزاد به این نتیجه منتهی می‌شد که بعضی از معلمان، به حرفة خود با دقت بیشتری توجّه کنند؛ آین و رسم گوش دادن معلمان به انتقادهای دانش آموز و بحث و گفتگو در موضوع مطرح شده، معلمان را مجبور کرد که مطالب درسی را با دقت زیاد بررسی کنند تا تأثیر و نفوذ بیشتری بر دانش آموزان پیدا کنند.

۵- موضوعات درسی

هر چند همه موضوعات علمی که برای مسلمانان شناخته شده بودند، در مساجد تدریس نمی‌شدند، ولی موضوعات درسی بسیار متنوع بود؛ در بسیاری از مجالس علاوه بر آموزش خواندن و نوشتن، یادگیری اصول دین نیز از اهمیت زیادی برخوردار بود؛ این کار از طریق بررسی و مطالعه موضوعاتی مانند قرائت قرآن، تفسیر، حدیث یا سنت پیامبر ﷺ تو حید و فقه انجام می‌شد. به مطالعات ادبی و زبان‌شناسی نیز توجه زیاد می‌شد. علاوه بر شعر و ادبیات، مطالبی در مورد جنبه‌های مختلف زبان عربی مورد علاقه بسیاری از دانش آموزان بود. این رشته شامل لغتشناسی، صرف و نحو، معانی و بیان، انشا و خط و نگارش (رسم الخط) بود.

علاوه بر علوم مذکور، مطالب علمی و مسائل اجتماعی نیز در آن تدریس می‌شد و موضوعات تاریخ، جغرافی، اقتصاد و حتی علوم سیاسی در آنجا بحث می‌شد؛ علم فلسفه موضوعی بود که اغلب مورد توجه و انتخاب بسیاری از دانشجویان بود، درین موضوعات مهم درسی می‌توان: منطق، اخلاق، منطق مناظره، و تصوف رانیز نام برد. جلسات درس‌های شیمی، فیزیک، ریاضیات، جبر و هندسه نیز دایر بود اگرچه علوم عملی و تجربی یا در دانشکده‌های مخصوص یا در منازل معلمان خصوصی تدریس می‌شد، ولی مدارکی در دست نداشت که این گونه موضوعات علمی در بعضی از مساجد بزرگ نیز دایر بود.

جلسات علم طب در جامع الازهر و جامع ابن طولون مصر دایر بود. و در مسجد رویین مراکش نیز تدریس می‌شد، در جامع الازهر کلاس‌های ستاره‌شناسی و مهندسی نیز دایر بود و طبق نوشته‌های خولی درس‌هایی مانند طب، فارماکولوژی، مهندسی و ستاره‌شناسی در مساجد بغداد تدریس می‌شد و دانشجویان از سوریه، ایران و هندستان برای حضور در این کلاس‌ها به بغداد می‌آمدند.

۶- انتخاب استاد

در بین بسیاری از مسلمانان، مسافرت برای کسب علم و دانش نوعی روش زندگی

بود و مسجد جابه جایی این افراد را بر عهده داشت؛ اعتقاد عامه بر این بود که بریدن علاقه‌های دنیوی، تحصیل در غیاب خانواده و انتخاب معلمان خوب و مفید، سه اصل اساسی برای تعلیم و تربیت خوب است، به این دلیل انتخاب معلم خوب برای بسیاری از دانشآموzan قبل از این که صاحب حرفه‌ای شوند، از اهمیت بسیاری برخوردار بود. در سراسر امپراتوری اسلامی، دانشجویان مسافرت‌های طولانی می‌کردند که ماه‌ها طول می‌کشید و چنان‌چه معلم یا استاد فوت می‌کرد، یا مطلب تازه دیگری برای تعلیم نداشت، دانشجو بار سفر را برای رفتن پیش استاد دیگر می‌بست.

«دانشجویان در جستجوی موسسه علمی نبودند، بلکه در پی استادی معروف بودند، این دانشجویان به این استادان ارج می‌نهادند و افتخار می‌کردند که گواهینامه خود را از آنان دریافت کرده بودند».

هر کسی خود را مسؤول اتفاق و اتحاد آموزش اسلامی می‌دانست و خود را مقید به حفظ قراردادهای آن می‌دید. هر دانشجو بر طبق فرمان زگهواره تا گور دانش بجایی، در تمام طول عمر، خود را طلبه می‌دانست و از کشوری به کشور دیگر برای طلب علم سفر می‌کرد؛ او همیشه خود را در میان برادران دینی می‌یافت که برایش مسکن فراهم و از او در خانه‌های شخصی یا عمومی پذیرایی می‌کردند، برای کارهایش تسهیلات فراهم می‌آوردند، ترتیب حضور او را در کلاس‌ها می‌دادند یا خود به آموزش او می‌پرداختند.

۷- گواهینامه علمی

موقعی که دانشجو، تحصیلات خود را با موفقیت به پایان می‌رساند، به او گواهینامه‌ای داده می‌شد که «اجازه» نام داشت. گواهینامه از طرف مسجد تأیید نمی‌شد، بلکه خود استاد شخصاً آن را صادر می‌کرد؛ در گواهینامه قید می‌شد که دانشجو علم مورد نظر را مطالعه کرده و آموخته است و می‌تواند یافته‌های علمی را به دیگران نیز انتقال دهد؛ این گواهینامه‌ها که به خط خود استاد نوشته می‌شد، بعضًا شامل تعریف و تمجید از دانشجو بود و به او اجازه تدریس می‌داد، همچنین گواهینامه شامل نام استاد،

مهر و امضای او نیز بود و محل و تاریخ نگارش گواهینامه نیز قید می‌شد؛ در مواردی استاد نام و امضای خود را در صفحه سفید اول یا آخر کتابی که خود آن را یاد داده بود می‌نوشت، بنابراین معمولاً هر فارغ‌التحصیل دارای گواهی نامه از طرف استادی بود که پیش او درس خوانده بود و تعدادی از کتاب‌های درسی او از طرف استادان مهر و امضای شد و این کار علامت موقفيت و عامل افتخار و مبارات افراد دانشجو بود.

۸- شيوه کاريابي

بعد از اين که دانشجو، تعدادی گواهی جمع آوري و درباره موضوع درسی خود تجربه کافی کسب می‌کرد، در جستجوی کار در مسجد، دانشگاه، دادگاه قضائي، اداره دولتی یا هر جای ديگری که از رشته درسی او استفاده می‌شد، بر می‌آمد، اگر چنين دانشجویی تدریس در مسجد رانتخاب می‌کرد، آزاد بود که مجلس خود را تشکیل دهد. فکري با استفاده از اطلاعات سیوطی می‌نویسد که: تدریس در مسجد برای هر کسی که می‌خواست به این کار پردازد، آزاد بود؛ تاریخ اسلام پر از نامهای استادانی است که حلقه‌های درسی خود را در مساجد تشکیل می‌دادند و در مجلس درس آنان، دانشجویان گرد می‌آمدند. به اين ترتیب معلوم می‌شود که در اکثر مساجد افراد کارمند و تدارکاتی برای اداره امور وجود نداشت و اگر کسی دانش آموزی داشت، می‌توانست در موضوع انتخابی خود، به تدریس پردازد.

۹- محاضش استادان

با گذشت زمان، جلسات درسی برای معلمان خواهان تدریس تشکیل می‌شد، در بسیاری از مساجد بزرگ، لازم بود که از سایر استادان موجود در آن مسجد، برای تشکیل حلقه جدید، اجازه‌نامه دریافت کرد. اما اگر استاد تازه‌وارد می‌توانست طلاب زیادی را به دور خود جمع و احترام استادان دیگر را جلب کند، موقعیت او با تعیین محل مخصوص جهت ایجاد حلقه درسی ثبت و در نتیجه، به او سایر تجهیزات داده می‌شد.

این هزینه‌ها از خزانه دولت یا از منابع دیگری مانند بخشش‌ها و وقف‌ها پرداخت می‌شد. به تدریج پرداخت این گونه پول‌ها ضروری شد و هر حلقه وقف مخصوصی داشت: «برای هر مسجد چندین وقف برای هر یک از استادان اختصاص داشت که این وقف‌ها، زمینه به کار گماردن استادان بود؛ اما یک حاکم یا هر شخص قدرتمندی در دنیا می‌توانست برای هر استادی، امکاناتی فراهم آورد و او را در مسجدی به تدریس بگمارد».

در اواخر قرن ۱۱ م، پرداخت پول از طرف مسجد برای معلمان صورت بهتری به خود گرفت و در نقاط بیشتری اعمال می‌شد، تا آن زمان امپراتوری اسلام از چهارصد سال سابقه خود برخوردار بود و از ثمرات آن بهره‌مند می‌شد. تدریس در بعضی از مساجد به صورت حرفة کامل العیار در آمد و در بسیاری از اجتماعات، مساجدی که در آنها عمل آموزش انجام می‌گرفت، حالت و شکل دانشکده یا حتی دانشگاه را داشت.

در مسجد الحرام، الازهر قاهره، جامع اموی دمشق، مسجد منصور بغداد، مسجد قیروان تونس و مسجد قروین مراکش، هزاران طلبه در جلسات درس شرکت می‌کردند. در نتیجه، تأمین معاش معلمان تنها وسیله نگهداری حرفة آموزشی و دانشگاهی به نظر می‌رسید، اما این هرگز نمی‌توانست بدون کمک و یاری معلمانی که مخالف دریافت هر گونه پاداش و اجرتی بودند و فقط رضای خدا را می‌خواستند، انجام شود.

گلدزیهر در این مورد به اختصار می‌نویسد:

«تصور می‌شود که در اسلام نیز مانند مذاهب و ادیان دیگر، پیروان آن در اختیار دستورهای مذهبی این آیین قرار داشتند، اما با این که تعلیم و تربیت مجانی مذهبی می‌تواند عمل خوب و ایده‌آل باشد و با این که یک عده کوشیدند تا به این فکر جامه عمل بپوشانند، ولی با گذشت زمان، این نکته فراموش شد و عملاً قابل اجرا نبود... در نتیجه، پرداخت اجرت به معلمان مطابق قانون مسلمانان ضروری تشخیص داده شد».

۱۰- هزینه دانشجویان

علاوه بر استادان، دانشجویان مدارس نیز از دریافت پول و سایر لوازم زندگی برخوردار بودند. هر چند اکثر دانشجویان خود مسئولیت هزینه زندگی را بر عهده داشتند، ولی اکثر آنان بعد از رسیدن به مقصد از امکانات رایگان برخوردار می شدند، ابن بطوطه، سیاح مشهور، در بازدید خود از دمشق، شاهد تسهیلات بی شماری برای دانشجویان خارجی در مسجد اموی بوده است؛ در مسجد قروین مراکش، دانشجویان نه تنها از پرداخت شهریه معاف بودند، بلکه گاه پولی نیز دریافت می کردند.

در سال ۷۶۷ هـ / ۱۳۶۵ م، شاهزاده مملوکی به نام «ایلغا العمری» دستور داد که به هر یک از دانشجویان مسجد ابن طولون در قاهره ماهیانه ۴۰ دینار پول و مقداری گندم داده شود؛ در جامع الازهر قاهره به هر دانشجو یک واحد مسکونی داده شده بود تا دانشجویان پسر را از بعضی محلات مصر دور نگه دارند و محیط کشور خارجی و سیستم قوانین آن برای ایشان سخت و غیر قابل تحمل نباشد.

موقعیت علماء در جامعه

حکام مسلمان و مردم عامی نیز به طلاب و اساتید احترام می گذاشتند؛ داشتن عنوان «عالیم» کافی بود که احترام همه را نسبت به شخص دارنده آن صفت برانگیزد. این احترام به دلیل کوششهای وی برای کسب علم بود؛ موقعی که دانشمند معروفی وارد شهر می شد، دانشجویان و مردم عادی دور او جمع می شدند و از جلسات درسی او بهره مند می شدند.

در این مورد گفته اند که هارون الرشید خلیفه عباسی، به دنبال دانشمندی به نام «مالک بن انس» فرستاد تا با او مجلس بحث ترتیب دهد، فرستاده خلیفه بازگشت و جواب آورد که:

«فرد باید در پی دانش باشد و خود به دنبال علم برود». بدینسان خلیفه خود به خانه مالک رفت.

اعتبار و احترامی که بعضی از علماء و دانشمندان داشتند، واقعاً تکان دهنده

و تعجب آور است.

موقعی که امام‌الحرمین جوینی در سال ۴۷۸ هـ / تابستان ۱۰۸۵ م وفات یافت، در نیشابور نه تنها شاعران به خواندن سرودهای خود در سوگ او پرداختند، بلکه همه مردم مغازه‌های خود را بستند!

واضح است که بسیاری از دانشمندان عالم اسلام، خود از دانشجویان و استادان مجالس درسی مساجد بودند؛ به عنوان نمونه «شعیبی» («حسن بصری») و «احنف بن قیس» در مساجد عراق تدریس می‌کردند، و «ابن رشد»، «ابن سائق»، «ابن بسام»، «ابن باحه» و پژشك معروف («ابوالعلاء زهر») از فارغ‌التحصیلان مساجد اسپانیا بودند.

می‌گویند که خلیل بن احمد، در مسجد بصره عراق در باره زبان و لغت صحبت می‌کرد و یکی از شاگردان او («سیبویه») بود که بعدها یکی از مشهورترین، زبان‌شناسان و عربی‌دانان تمام ادوار شد.

در بین افرادی که در مسجد «قروین» به تحصیل و تدریس اشتغال داشتند، می‌توان از «ابن خلدون»، «ابن خطیب»، «البیتروجی»، «ابن حرزمیم»، «ابن میمون» و «ابن الوزن» نام برد.

گفته می‌شود برای اولین بار در مسجد قروین بود که «ژیلبرت اوری» که بعدها به تام پاپ سیلوستر دوم معروف شد، با اعداد عربی و استفاده از عدد صفر آشنا شد و آنها را به اروپا معرفی کرد.

مسجد و علوم جدید

اگرچه مسجد به جلب دانشجویان زیادی ادامه داد، ولی برنامه و موضوعات درسی آن، به تدریج حالت کاربردی خود را از دست داد و بیشتر جنبه انتزاعی پیدا کرد. به علاوه در برخی از مساجد در برابر علوم جدید، مقاومت نشان داده می‌شد!! با این که قرآن کریم، یکی از منابع شناخت را علم معرفی نمود، خشیت در برابر خدا را ویژگی

عالمان می‌داند و این مطلب را در ذیل آیات مربوط به طبیعت بیان می‌کند.^(۱)
 این عمل، باعث عقب‌افتدگی معنوی و فروکش کردن روح تحقیق و یادگیری
 شد! به این ترتیب نه تنها تولید علم و اندیشه در جهان اسلام متوقف شد و عالمان
 نازک‌اندیش و نواندیش به حاشیه رانده شدند، بلکه موقعی که مؤسسات جدید
 آموزشی و افکار جدید به دنیای مسلمانان از سایر نقاط دنیا معرفی شد، ارتباط نزدیک
 بین مسجد، علم و آموزش قطع شده بود.

مجالس درس تعداد معددی از مساجد بزرگ، مانند الازهر در مصر، مسجد
 قیروان و زیتون در تونس و مسجد قروین در مراکش، منابع و امکاناتی داشتند و برای
 موجودیت خود تلاش می‌کردند، اما حتی این مراکز درسی نیز نتوانستند موقعیت کاملی
 کسب کنند، تا این که به طور کامل قوانین و اصول آموزش عالی را پذیرا شدند، به این
 ترتیب در عمل به صورت دانشگاههای جدیدی در آمدند و با مسجد که زمانی متعلق
 به آن بودند، ارتباط بسیار ضعیفی داشتند.^(۲)

لزوم احیای مراکز آموزشی مساجد

انقلاب اسلامی ایران که حرکتی اصیل بر مبنای قرآن و روایات اهل‌بیت عليهم السلام بود، دین را با همه جامعیت‌ش به صحنه آورد. به همین جهت لازم است که تدابیری
 اندیشیده شود تا مساجد نیز نقش خود را به تمام و کمال از جمله در ارتباط با مسئله
 آموزش ایفا نمایند.

پیشنهاد می‌شود با توجه به اهمیت استان تهران و نقش الگو سازی آن برای سایر
 نقاط ایران و جهان، طرح مراکز آموزشی مساجد نخست در استان تهران اجرا گردد.

۱ . سوره فاطر، آیه ۲۸ .

۲ . رک. نقش کتابخانه‌های مساجد در فرهنگ و تمدن اسلامی.

مراحل اجرا

۱. شناسایی مساجدی با ویژگی‌های زیر:

الف: امام جماعت فاضل توانا و مردمی که بتواند نقش معلم به معنای جامع آن را ایفا نماید.

ب: شناسایی مساجدی که فضای مناسب جهت برگزاری جلسات آموزش عمومی را داشته باشد.

ج: موقعیت مطلوب مسجد از نظر جمعیت و امکانات.

۲. تشکیل شورای آموزش عمومی مساجد:

برای تبیین سیاست‌ها، راهکارها، پیاده کردن نظام آموزش در مساجد شورایی با ترکیب زیر در مرکز تشکیل می‌گردد:

الف: معاونت فرهنگی مرکز.

ب: دو نفر از ائمه جماعات.

ج: یک نفر روانشناس.

د: یک نفر جامعه شناس.

فروع مسجد « ۲ »

۳۷۶

مساجد، نهضت خدمت‌رسانی و تعاون اجتماعی

□ محمدحسین رجایی‌فر

□ چکیده

مسجد نقش فوق العاده‌ای در تحکیم معاشرت‌ها و انتخاب دوستان اصلاح داشته‌اند و این امر در روانشناسی تکیه‌گاه عظیمی در کاستن از آلام و افسردگی‌ها و استرس‌ها به حساب می‌آید و از نظر جامعه شناسی گروه‌ها در نظام اجتماعی نقش تعیین کننده‌ای دارد. مسجد محل باز آموزی آداب اجتماعی است؛ افزون بر آن گره کشاترین و مؤثرترین نقش در رفع و حل معضلات اجتماعی را دارد. از جمله مسائلی که در مساجد از دیر باز مورد عنایت بوده خدمت‌رسانی و تعاون اجتماعی می‌باشد در واقع مشکلات عدیده اقتصادی و اجتماع انسان‌ها از کanal مساجد حل می‌شده است و همین امر موجب نوعی تعاون و یاری رسانی همگانی و متقابل گردیده است امروزه نیز می‌توان مساجد را در زمینه خدمت‌رسانی به دیگران، بیشتر و بهتر تجهیز کرد. اکنون احیای خدمت‌رسانی از طریق ارائه آموزه‌های دینی، تشویق ثروتمدان متدین مسجدی، ایجاد صندوق‌های قرض‌الحسنه در مساجد، سرمایه‌گذاری غیر مستقیم و هدایت نذرورات و زکوات به مساجد، تشویق اهدای هدیه به ایتمام مستمندان از سوی مسجد، اسکان در راه ماندگان و پرداخت هزینه بازگشت به آنان، ارایه احسان به دوستان در مساجد، کمک به مظلومان از طریق اقدام جمعی مسجدیان، عیادت مریضان توسط اهل مسجد، ارایه

خوش رفتاری و شنیدن درد دل دیگران، تکریم تازه واردتها و ایجاد شادی و سرور، برآوردن حاجات انسانها، اطعام، اصلاح ذات البین، ایجاد ستاد مشورت و ستاد پرداخت بدھی بدھکاران رهنمايی گمشدگاه، حفظ مال و امانت داری، ایجاد امنیت از طریق بسیج مساجد، امکان پذیر می باشد و چه نیکوست که این نقش در سطح مناسب و مقبول اجتماعی جامه عمل بپوشد.

مقدمه

از دیر باز در مساجد نهضت خدمت رسانی و تعاون اجتماعی مورد عنایت بوده است. کارکرد مساجد در ابعاد سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و ... در گذشته یک واقعیت غیرقابل انکار است و از نظر رفع حاجات و حل دعاوی و برطرف ساختن مشکلات عدیده، مساجد نقش اول را ایفا می کرده اند؛ و حتی اصحاب صفة در مساجد سکنی داشته اند. در واقع مشکلات عدیده اقتصادی و اجتماعی انسانها از کانال مساجد حل می شده است و همین امر موجب نوعی تعاون و یاری رسانی همگانی و متقابل گردیده است.

امروزه نیز می توان مساجد را در زمینه خدمت رسانی به دیگران که در آیات و روایات از اهمیت خاصی برخوردار است، بیشتر و بهتر تجهیز کرد. بدین منظور اصل خدمت رسانی و رابطه آن با مساجد را امری مسلم می گیریم زیرا در طول تاریخ مساجد، بزرگترین خدمت رسانی ها از کانال مساجد صورت گرفته است.

تبیین اهمیت و ثواب خدمت رسانی، استفاده به جا و اصولی از ثروتمندان حاضر در مساجد، ایجاد صندوقهای قرض الحسن، سرمایه گذاری های غیر مستقیم، تشویق و اهدای هدیه به ایتمام، مستمندان و فقیران از طریق مسجد، اسکان در راهماندگان در مساجد با یک برنامه ریزی اصولی و ... از جمله راه های اساسی خدمت رسانی در مساجد است.

یکی از سنگرهای اساسی و استراتژیک به منظور انتقال پیام و تبیین ارزش های دینی، مساجد می باشد. مسجد اگر چه در بررسی لغوی می تواند مکان و یا جایگاه سجده به حساب آید، ولی در اصطلاح جایگاهی است با ویژگی های بسیار ممتاز و برخوردار از

ارزش و قداست. در این جایگاه که به شکل یک مجموعه کامل اداره می‌شود، می‌توان به اهداف مختلف کوتاه و دراز مدت دست یافت. استفاده چند منظوره از مسجد یکی از نکات قوتی است که خداوند در این مکان مقدس به ودیعت نهاده است. بسیاری از مفاهیم علمی اعم از روان‌شناسی، علوم اجتماعی، سیاسی و مبانی علم ارتباطات در مسجد، می‌تواند به نحو احسن مورد تحقق قرار گیرد.

مسجد نقش فوق العاده‌ای در تحکیم ارتباطات، معاشرت‌ها و انتخاب دوستان اصلاح داشته‌اند و این امر در علم روانشناسی، تکیه‌گاه عظیمی در کاستن از آلام و افسردگی‌ها و استرس‌ها به حساب می‌آید و از نظر جامعه‌شناسی گروه‌ها، در نظام اجتماعی، نقش تعیین‌کننده‌ای داشته‌اند و این امر را می‌توان در قالب گروه‌های بسیار نزدیک و صمیمی در مساجد پیدا کرد.

نظام‌های آموزشی و پرورشی هر کشوری در صدد انجام بهینه امر تعلیم و تربیت بر مبنای تقویت اراده و شوق آدمیان می‌باشند و این مهم در مساجد به نحو احسن و اکمل خود اتفاق می‌افتد. کلاس‌هایی که در مساجد تشکیل می‌گردد، معمولاً بر چند مبنا استوار است:

۱. هدف قرب الهی در آن منظور شده و از مادیات صرف خارج می‌گردد.
۲. در نهایت سادگی و بدون تکلف تشکیل می‌شود.
۳. حضور در آن جنبه‌الزمی نداشته و بر مبنای علاقه و شوق صورت می‌پذیرد.
۴. معمولاً قرین به دیدار دوستان و برادران دینی گردیده و متعلم را از غربت و تنها‌یی نجات می‌دهد.

ویژگی‌های فوق در هیچ مؤسسه یا کلاس درسی تحقق نمی‌یابد و لذا بازدهی کلاس‌های مسجد به مراتب از سایر کلاس‌ها بیشتر است.

مسجد محل باز آموزی آداب اجتماعی است و لذا خلاصه و چکیده اندیشه علمای اخلاق در مسجد خود به خود جامه عمل می‌پوشد.

آموزش نظامی در مساجد با محراب که محل حرب و جایگاه جهاد امام است، پیوند می‌خورد و از آموختن آن برای کسی که علاقمند به فنون نظامی است،

جنبه قداست و حرمت پیدا می‌کند.

در مساجد، متدینین با رسانه مقدس منبر مواجه هستند که با القای اندیشه و تفکرات صحیح، در قلوب تأثیر عمیق و دراز مدت می‌گذارد، بدینسان فراگیری مبانی علمی ایمان به خدا، موجب تقویت اعتقادات و استماع آیات و روایات عامل جلا و صفا یافتن دل‌ها و شستن زنگار قلب‌ها می‌شود. منبرها از مخاطبین خود اشک می‌گیرند، آنها را به جبهه‌ها می‌فرستند و یا تشویق می‌کنند که نسبت به فقر و ایتمام و ضعفای آل محمد ﷺ بی تفاوت نباشند!!

آری مساجد، ویژگی‌هایی دارند که می‌توانند بخشی از خلأهای فکری و روانی و اجتماعی را پر کرده و منشأ خیرات فراوان در جامعه گردد.

یکی از این ویژگی‌ها که در حد خود گره گشاترین ویژگی و مؤثرترین پارامتر در رفع و حل معضلات اجتماعی است، امر خدمت‌رسانی است که از طریق مساجد به نحو درستی انجام خواهد پذیرفت. مساجد با نهضت خدمت‌رسانی و تعاون اجتماعی، پیوند عمیق و ژرف و ناگسستنی دارند. در طول تاریخ مساجد، خدماتهای مختلف و متعدد و یاری‌رسانی به نهادهای اجتماعی و توده مردم داشته و این کار از طریق مساجد به سهولت و سرعت انجام می‌پذیرفته است و این مهم توanstه سابقه مساجد را به عنوان نهادهای خدمتگذار، همواره روشن و درخشان و تابنده نگه دارد.

ضرورت خدمت‌رسانی و تعاون اجتماعی

اگرچه نهضت خدمت‌رسانی و تعاون اجتماعی می‌تواند از منظر مکتب‌های مختلف، تفاسیر مختلفی داشته باشد ولی نمی‌تواند منشأی جز خداپرستی و انگیزه الهی داشته باشد؛ زیرا عقل حسابگر، مردم‌گرایی و مردم‌سالاری از دیدگاه مکاتب غربی، به گونه‌ای معنی می‌شود که بار مسئولیت یک فرد در مقابل دیگران را از دوش او بر می‌دارد. به عنوان مثال در لیبرالیسم، مارکسیسم و دیگر مکاتب مادی، جای مناسبی برای خدمت‌رسانی به دیگران نخواهیم یافت. آری در خارج از اندیشه‌های الهی، وجهی برای خدمت‌رسانی و دلیلی به منظور آن وجود ندارد و حتی این امر مضحك می‌نماید ولی ضرورت خدمت‌رسانی در تفکر مذهبی و به ویژه در مبانی اندیشه‌های

اسلامی یک واجب و ضرورت است.

تعاون اجتماعی نیز از همین ضرورت، ناشی شده و معلول طبیعی خدمت‌رسانی می‌باشد.

در تفکر اسلامی، رسول آن حَرِيصٌ عَلَيْكُم^(۱) و شعارش سَيِّدُ الْقَوْمِ خَادِمُهُم^(۲) و عملش صرف ساعتها وقت برای محرومین و سائلین بوده است. در این مکتب که اساس آن بر تربیت انسانها نهفته است، صدھا آیه و حدیث در ثواب خدمت به دیگران وارد شده و سیره عملی معصومین ﷺ نیز سرشار از آن است.

فرمان ورود علی بن یقطین به دربار سلطان جور، جهت برآوردن حاجت مردم به فرمان امام زمان خود، یکی از هزاران موردی است که در سیره معصومین ﷺ به منظور خدمت به دیگران، صورت گرفته است.

شیوه‌های تحقق خدمت‌رسانی در مساجد

انجام خدمت‌رسانی و تعاون اجتماعی از طریق مساجد، امری است که از بدوبه وجود آمدن مساجد وجود داشته و با توجه به اسناد تاریخی آن، کسی را یارای انکار آن نیست و قطعاً هم اکنون نیز باید این مهم از کanal طبیعی خود یعنی مساجد صورت گیرد.

آن چه اهمیت زیادی دارد، توجه به شیوه‌ها و راهکردهایی است که در این مسیر اعمال می‌شود. باید دید چگونه می‌توان امر خدمت‌رسانی را با تمام ابعاد آن از طریق مساجد احیا کرد و شیوه‌های تحقق عملی آن چیست؟

۱. فدمت‌رسانی از طریق آموزه‌های دینی

تعلیم و تعلم در مساجد به شکل سنتی خود اعم از سخنرانی و کلاس و نشستهای

۱. سوره توبه، آیه ۱۲۸.

۲. میزان الحکمه، ج ۴، ص ۴۷۳.

جمعی، امری متداول بوده است. مفاد و موادی که از طریق تبلیغات در مساجد به صورت یک فرایند پیامرسانی به مخاطبین القاء و عرضه می‌گردیده، معمولاً همراه با نوعی تکلیف و نگرش اخروی بوده است. این نگاه همواره انسان‌ها را مکلف و مسئول بار آورده و آنان را در قبال پدیده‌های اجتماعی، مسئول می‌دانسته است.

خدمت‌رسانی با پشتوانه فوق العاده دینی می‌تواند در منابر به عنوان بهترین و عالی‌ترین وسیله انتقال پیامهای دینی، مورد تأکید قرار گیرد. این تأکید اگر به جا، مناسب و با هنرنمایی لازم صورت گیرد، خدمت‌رسانی و تعاون اجتماعی را به یک فریضه همگانی بدل خواهد ساخت.

۱۰. ترغیب ثروتمندان متدين به نهضت خدمت‌رسانی

مسجد مکانی است عمومی و همگانی؛ در این مکان مقدس، افراد مختلف با تفاوتهای سنی، فکری، مالی و جسمی و اختلاف جنسیت حضور یافته و از برنامه‌های مذهبی بهره می‌برند.

قشری از نمازگزاران مساجد، افراد ثروتمندی هستند که با جذب و توضیح ثواب خدمت‌رسانی و اهمیت تعاون اجتماعی، می‌توان از آنان در راه ارایه خدمات بهینه به شهروندان استفاده کرد.

در این زمینه لازم است به نحو انسانی و معقول و اسلامی عمل شود. اصرار برای کمک به فقرا به ثروتمندان متدين، همچون تواضع و ذلت در قبال آنان به خاطر دارایی آنها نامناسب است. لذا با یک برنامه توجیهی و اسلامی می‌توان، ثروتمندانی که در مسجد حضور می‌یابند را در ارایه خدمات به خلق خدا ترغیب نمود.

۱۱. صندوق‌های قرض‌الحسنه در مساجد

با توجه به ثوابی که در قرض‌الحسنه نهفته است، صندوق‌های قرض‌الحسنه در هر جایی باشند، منشأ خیر و برکات هستند، ولی وجود چنین صندوق‌هایی در مساجد، از ضریب اطمینان بالاتری برخوردار است. علاوه بر آن که صندوق قرض‌الحسنه مساجد جنبه قدسی و دینی داشته و اذهان همگان را به یک تعاون اجتماعی اسلامی

منصرف می‌سازد. با برنامه‌ریزی کلان در مورد این صندوق‌ها، می‌توان زمینه را به منظور خدمت‌رسانی و تبدیل آن به نهضت و نوعی تعاون اجتماعی فراگیر فراهم ساخت.

۴. سرمایه گذاری غیر مستقیم در مساجد

نهضت خدمت‌رسانی حداقل در بخشی از تحقق عملی خود، نیاز به ابزارها، امکانات و وسائل اقتصادی دارد. سازمان‌دهی اموالی که امکان هدایت شدن به مساجد را دارند، یکی از راه‌های اصولی در برنامه‌ریزی به منظور خدمت‌رسانی می‌باشد. با هدایت بخشی به نذورات و این که در راه خیر رسانی به دیگران هم نذر امکان‌پذیر است و یا افرادی که موقوفاتی دارند و یا رساندن اطلاعات به افرادی که قصد وقف دارند و نیز تشویق به پرداخت زکات و توضیح این مطلب که ممکن است از زکات در راه خیر هم استفاده کرد، می‌توان مسیر رابرای وصول به هدف تعاون اجتماعی هموار کرد. تبلیغ امور نذر، وقف، زکات و کاربری اجتماعی آن به سهولت از طریق مساجد و رسانه‌منبر و یا به وسیله نشر مقالات، مجلات و کتب از کتابخانه مساجد، امکان‌پذیر و تأثیرگذار خواهد بود.

۵. اهدای هدایا به ایتمام، مستمندان و فقیران

بخشی از نهضت خدمت‌رسانی شامل اهدای هدایا به ایتمام، مستمندان و فقیران می‌باشد. با تحقق اهدا در مقام عمل، می‌توان داعیه انجام خدمتی را داشت و آن را به عنوان عمل صالح نزد حضرت احادیث عرضه کرد.

می‌توان اهمیت این هدایا و تناسب آن با کرامت انسانی ایتمام و مستمندان را از طریق مسجد تبیین کرده، توضیح داد. از طرفی می‌توان در قالب یک گروه خوش‌ذوق و علاقمند از طرف مسجد به شناسایی این قشر محروم پرداخت و طرح مناسبی به منظور ارایه هدایا به آنان جستجو کرد.

دعوت از این قشر در محافلی که از سوی مسجد برگزار می‌گردد و حتی در مسابقات و برنامه‌های شاد و متنوع مسجد، گوشه‌ای از شیوه‌های تبلور عملی خدمت‌رسانی را به منصه ظهور خواهد رساند.

۶. اسکان در راه‌ماندگان

خدمت به در راه‌ماندگان که ممکن است انسانهای فقیر و یا متمولی باشند، ولی در هر صورت در شهر غریبی با بن‌بست و مشکل مواجه شده و توانایی اقتصادی خود را به منظور ادامه مسیر از دست داده‌اند، از مصاديق نهضت خدمت‌رسانی و تعاون اجتماعی است.

با در نظر گرفتن محل اسکان و مخارج راه از طریق مساجد و استفاده از کارشناس خبره جهت تمیز صحت قول مدعايان در راه‌ماندگی به راحتی می‌توان، مساجد را در مسیر سرویس دهی به آنان مجھز ساخت.

۷. احسان به دوستان

چنان‌که در احادیث و روایات ما آمده است، احسان به دوستان، از جمله موارد خدمت‌رسانی تلقی می‌گردد؛ این عمل انسانی می‌تواند از طریق مساجد به بهترین وجه و به صورت صحیح عملی شود زیرا در مساجد علاوه بر انجام امور عبادی، مؤمنین و اخیار با یکدیگر ملاقات می‌کنند آنان می‌توانند ضمن بیان مشکلات و درد دل خود یا شنیدن درد دل و مشکلات دیگران، با یکدیگر ابراز همدردری کرده و گاهی در مقام عمل جهت رفع مشکل و برآوردن حاجت برادر دینی خود اعلام آمادگی نموده، وارد عمل شوند. در این رابطه مسجد محل آموزش ارتباطات صحیح انسانی و تبادل عواطف و احساسات به حساب می‌آید. این گونه خدمت‌رسانی در نوع خود بی‌نظیر بوده و در هیچ مکانی همچون مسجد عملی نخواهد گردید.

۸. یاری مظلوم از طریق افشاگری و اقدام جمیع

گاهی فردی از ناحیه ظالمی، تحت ستم قرار گرفته است. افشاگری در صفووف نماز جماعت، حرکت دسته جمعی به منظور حمایت از مظلوم از سوی نمازگزاران، اقدام امام جماعت در راه ارشاد و نصح و خیرخواهی ظالم و روشهای مشابه در صدد احراق حق مظلوم، از جمله مصاديق خدمت‌رسانی و تقویت این نهضت است که خود به خود فرهنگ‌سازی کرده و نوعی تعاون اجتماعی را موجب خواهد گردید.

۹. بازدید و عیادت از بیماران و گرفتاران

روش بیشتر نمازگزاران مساجد این است که در موقع لزوم از جمله مریضی و یا تصادف و حوادثی از این قبیل که برای افراد نمازگزار یا همسایه مساجد پیش می‌آید با تهیه هدیه‌ای مشترک به منزل او رفته و از او عیادت می‌کنند. بدون شک این‌گونه عیادتها در شادابی، شادکامی و حتی رفع مشکلات مادی و اقتصادی آنان مؤثر است. از طرفی این کار را می‌توان یکی از مصادیق بسیار مناسب نهضت خدمت‌رسانی و یکی از طرح‌های تکمیلی تعاون اجتماعی به حساب آورد.

۱۰. فوشن‌رفتاری و گشاده‌گری به عنوان فدمت

خدمت‌رسانی به دیگران، گاه مادی و گاه معنوی است. خدمت‌رسانی معنوی از نوع غیر ملموس و در عین حال بسیار تأثیرگذار است. خوش‌رفتاری با دیگران، در واقع، محیط را برای آنان شاد و روحیه آنان را تقویت می‌کند. استرسها و فشارهای زیادی با همین گشاده‌رویی از بین می‌رود؛ به همین جهت خدمت به دیگران تلقی می‌گردد و شاید این نوع خدمت در نوع خود بی‌نظیر باشد. اهالی مسجد و متینین، معمولاً از این شادی و سرورکه ریشه در اعتقادات قلبی و خرمی آنان به ذکر یار دارد، برخوردارند. آنان این شادی را در مسجد، محیط خانواده و خارج از خود بروز داده و عالی‌ترین شکل خدمت‌رسانی را انجام می‌دهند.

۱۱. شنیدن درد دل دیگران

توجه و گوش دادن به درد دل و شکواهی دیگران، یک عمل انسانی به حساب آمده، از مصادیق بارز خدمت‌رسانی به دیگران است و در تقویت تعاون اجتماعی مؤثر است.

این عمل انسانی و موقر، از نظر روان‌شناسی به نحو فوق العاده‌ای در تسکین آلام مؤثر است. گاه با استماع درد دل یک فرد او آن قدر سبک می‌شود که گویا آن غصه در دل او نبوده است.

اگر بتوانیم پس از گوش دادن به شکواییه دیگران، از جملات امیدوارکننده‌ای همچون: غصه نخور! درست می‌شود! کار دنیا همین است! این مسئله آنقدرها مهم نیست که تو بدان فکر می‌کنی و... استفاده کنیم، کمک بیشتری به او کرده‌ایم.

در واقع و به طور عملی، این کار در مساجد بهتر از جای دیگر انجام می‌گیرد زیرا در مساجد، به هنگام اجتماع مؤمنین به صورت گروه‌های دو یا چند نفره، می‌توان به نحو احسن، شنیدن درد دل دیگران را به صورت یک خدمت از طریق مساجد، تقویت و ارایه نمود، بلکه آن را به یک فرهنگ دینی و ملی مبدل ساخت.

۱۲. برپایی کلاس و اتفاق علمی در مساجد

مساجد می‌توانند با برپایی کلاس تقویتی برای دانش آموزان مستمندی که یک یا چند درس عقب‌افتاده دارند، ولی توانایی پرداخت هزینه درس و استاد خصوصی را ندارند، این معطل را به نحو احسن حل نموده، از این طریق، یکی از مصادیق خدمت‌رسانی را محقق سازند و به نهضت آن استعانت و یاری رسانند.

آری مساجد می‌توانند با کمک دبیران متعهد و متدين، کلاسهای مختلف و از جمله دروس جبرانی، برپا نموده، به یاری قشر آسیب‌پذیر پردازنند. شاید کسی تصوّر کند که این مسئله یک طرح ذهنی و عمل نشدنی است ولی هم اینک موارد زیادی از آن در مساجد اجرا شده، ثمرات جالب آن مشهود است.

۱۳. تکریم نو مسجدیان به عنوان خدمت رسانی

احترام به انسان‌ها که احترام به جوهره و فطرت و ذات انسانی آنهاست علاوه بر اهمیت ذاتی، نوعی خدمت به پرورش و تقویت شخصیت انسانی و تقویت اعتماد به نفس دیگران به حساب می‌آید.

اگر کسانی که تازه وارد محفل اهل دین می‌شوند، در مساجد مورد توجه قرار گیرند، ماندگار خواهند شد. آن‌گاه این عمل نوعی خدمت به آنان و جزء موارد خدمت‌رسانی به حساب خواهد آمد.

۱۴. ادفان سرور از طریق اهل مسجد

مسجدی‌ها می‌توانند در تحقق شادی در یک کوچه، محله، گذر و خیابان مؤثر باشند. آنان با برپایی مراسم شاد، کمک به دیگران، حتی حرکت گروهی در مرمت و ساخت و تعمیر بیوت و امور عمومی که به رفاه مردم کمک می‌رساند، چراغانی کردن محل، پخش شیرینی، اجرای نمایشنامه‌های شاد و... بیشترین تأثیر رادر ادخال سرور خواهند داشت. این حرکت زیبا در طول تاریخ مساجد عمل گردیده و خاطره‌های شیرینی از آن در اذهان به جا مانده است.

بدیهی است این عمل انسانی که انجام آن از طریق مساجد یکی از امور متداول بوده است، از جمله عملکردهای حیاتی در تحقق نهضت خدمت‌رسانی می‌باشد.

۱۵. بدآوردن هاجات انسان‌ها در مساجد

انسان‌ها و از جمله قشر خاص متدينین و مومنین به دلیل شرائط انسانی خود مشکلاتی دارند که حل و انجام آن بهترین خدمت به آنان می‌باشد. این حاجت‌ها در قالب انجام خدمت‌رسانی در مساجد بهتر از هر جای دیگری انجام می‌گیرد. ممکن است اظهار مشکل از طرف آدمیان با کرامت نفس آنان منافات داشته باشد، ولی اظهار آن در مساجد با مشکلات کمتری رو بروست زیرا درد دل و بیان مصائب در نزد اهل مسجد با حرمت و احترام خاصی صورت می‌گیرد و احتمال پاسخ‌گویی مثبت از سوی اهل مسجد به مراتب بیشتر از جاهای دیگر است.

۱۶. اطعام در مساجد

اطعام در مساجد، از سویی در رفع مشکل تغذیه برخی از مستمندان و لو در حد جزیی اثرگذار خواهد بود و از سوی دیگر، باعث نوعی گردهمایی و ایجاد محیط صمیمی و جایگاه تبادل افکار خواهد شد.

در بعضی از مناطق کشور اسلامی ایران، رسم اطعام از سوی مساجد به ویژه در ایام محرم و رمضان می‌تواند، منشأ تأثیرات مثبت فراوانی شده، افراد را با محیط مسجد صمیمی‌تر سازد.

بدیهی است که اطعام هم از جنبه مادی و اقتصادی و هم از ناحیه ایجاد محیط
ضمیمی، خدمت‌رسانی و نوعی تعاون اجتماعی محسوب می‌شود.

۱۷. اصلاح ذات البین در مساجد

شکی نیست که میانجیگری و اصلاح بین دو طرف که به دلایلی قهر هستند
و یا مسئله‌ای آنها را به منازعه و درگیری کشانده، می‌تواند به معضل خاتمه داده، بین دو
فرد یا فامیل آشتی برقرار سازد.

این اصلاح که به استناد آیات و روایات، از ثواب عظیمی برخوردار است،
می‌تواند از طریق امام جماعت و اهل مسجد یا جمع متدين و مسجدی به نحو احسن
و اکمل صورت پذیرد.

ممکن است محل رفع مناقشه و نزاع نیز در مسجد باشد و حتی اتفاقی در مسجد
به این امر اختصاص داده شود و یا می‌توان بین اهل مسجد و کسانی که منازعه دارند،
نوعی ارتباط برقرار کرد و از این طریق معضلات اجتماعی را برطرف ساخته و محیط
شاد و صلح‌آمیز و دوست داشتنی را به عنوان یک خدمت انسانی فراهم ساخت.

۱۸. ستاد مشورت در مساجد

از آنجا که افرادی که نیاز به مشورت دارند، به دنبال یک محیط علمی،
تخصصی و قابل اطمینان به منظور مشاوره می‌باشند، شاید مکانی مناسب‌تر از مساجد در
این زمینه وجود نداشته باشد؛ بر این اساس ارایه مشاوره به اribab رجوع، باید در مساجد
با تشکیل ستاد مشورت احیا شود. سرویس دهی مشاوره به دانش آموزان و بررسی علل
افت تحصیلی آنها جزی از سیستم مشاوره است که می‌تواند توسط ستاد مدیران مساجد
و یا هر نهادی که اداره مساجد را متولی است به اجرا در آید.

۱۹. ستاد پرداخت بدھکاران

اگر در مساجد با ارشادهای امام جماعت و همکاری و هماهنگی متولیان و کمک
مؤمنین ثروتمند، ستاد فوق تشکیل شود و بدھکاری افرادی که واقعاً در انجام بدھی

خود ناتوان هستند و این ناتوانی از روی تقصیر و عمداً نبوده است، تأمین شود، می‌توان مدعی شد که نوعی خدمت‌رسانی به خلق خدا صورت پذیرفته است و به عبارتی تعاون و همیاری اجتماعی در شکل عالی و خداپسند خود صورت پذیرفته است.

۱۰. پناه دادن و راهنمایی گمشده‌ان

هدایت و راهنمایی دیگران به سمت خیر و کمال و خداجویی از جمله امور پر ثواب به حساب آمده در حدی که از عظمت بودن خورشید در دست راست و ماه در دست چپ بالاتر و مهمتر است.

هدایت گاه برای گمشده‌ای است که خود را گم کرده است؛ انسان گمراهی که از حقیقت و خداجویی و عدالت به دور افتاده است و اینکه به دنبال وصل به اصل خویشن است، او را به طریقی باید به مسجد و از طریق مساجد هدایت کرد تا با آموختن مفاهیم اعتقادی و ارزشی دین، خودش را بیابد.

هدایت گاهی نیز در قالب ظاهری خود انجام می‌گیرد؛ یعنی اگر فردی، کودکی، مبتلای به اختلال حواس، و... گم شد از طریق مساجد، پناه داده، راهنمایی شود. انجام این مهم بر مبنای خدمت‌رسانی و تقویت نهضت آن بوده و به مرور به نوعی تعاون اجتماعی بدل خواهد شد.

۱۱. حفظ امانات از طریق مساجد

بعضی از افراد اموال، اشیاء و اماناتی دارند که به دلایلی مایل نیستند آن را به دیگران و یا حتی مؤسسات معتبر دولتی بسپارند. شاید انگیزه آنان یافتن جایی است که به سهولت و راحتی اشیاء و اموال خود را داده و پس بگیرند و از قید و بند قرطاس مداری و کاغذبازی اداری راحت شوند و در ساعات غیر اداری نیز امکان مراجعته و دریافت امانات خود را داشته باشند و یا بخواهند که از وسائل آنان به نحو مشروط، نمازگزاران و اهل مسجد استفاده نمایند.

در تمام این صور، حفظ امانات از طریق مساجد می‌تواند، یکی از راههای احیای نهضت خدمت‌رسانی به حساب آید! بدیهی است انجام این امور که از مصاديق خدمت‌رسانی است، با یک برنامه‌ریزی صحیح از سوی متولیان مسجد امکان پذیراست.

۱۲. ایجاد امنیت از طریق مساجد

وجود پایگاه‌های مقاومت بسیج در مساجد، گویای این مطلب است که باید ایجاد امنیت از مساجد الهام بگیرد.

مسجد می‌توانند با همانگی واحدهای بسیج در تحقیق و توسعه امنیت در سطح جامعه دست به اقدامات گستردۀ بزنند. وقتی توده مردم نظاره گر ایجاد امنیت با ضریب بالا از طریق مساجد و از جانب نمازگزاران مسجدها باشند، قطعاً اطمینان خاطر بیشتری پیدا خواهند کرد.

با تضاعد این اطمینان خاطر و میزان آن، از یک سو خدمت‌رسانی درستی انجام گرفته و تعاون اجتماعی در سطح مناسب و مقبول اجتماعی، جامه عمل به خود پوشیده است و از سوی دیگر جاذبه مسجد افزایش یافته است.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

مسجد به عنوان یک مکان مقدس، کانون مناسب و محل تجمع انسان‌هایی است که دیگران به چشم افراد متدين و قابل اعتماد به آنان می‌نگرند. در طول تاریخ مساجد، در ابعاد مختلفی از این مکان‌های مقدس، خدمات شایانی بروز کرده است و در واقع این جایگاه مقدس پاسخ مثبتی به نیازها با رویکردهای مذهبی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و... بوده است.

در مقاله جهت تقویت و تکمیل ابعاد خدمت‌رسانی، پیشنهاداتی همچون تشکیل صندوق‌های قرض‌الحسنه، سرمایه‌گذاری‌های غیرمستقیم، توجه به ایتمام، مساکین، فقراء، درماندگان و یتیمان و... از طریق مساجد ارایه شده است که با عنایت به آنها می‌توان خدمت‌رسانی در مساجد به عنوان یک نصیحت تقویت کرده و مساجد را در تعاون اجتماعی به طور فعال سهیم ساخت.

امید است شاهد تعاون اجتماعی در سطح کلان باشیم.

والسلام عليکم و رحمة الله و برکاته

پایان

